ενβερ χοτζα

χρουστσιοφικοι

εκδοσεις λεψια

ΕΝΒΕΡ ΧΟΤΖΑ

ΧΡΟΥΣΤΣΙΟΦΙΚΟΙ

ΑΘΗΝΑ 1985

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ - ΛΕΝΙΝΙΣΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΤΗΣ Κ.Ε. ΤΟΥ ΚΕΑ

Τίτλος πρωτότυπου
Hrushovianet
ENV'ER HOXHA
Kujtime

Σόλωνος 96 — τηλ. 3642526 — Αθήνα
Φωτοστοιχειοθεσία
ΤΕΧΝΙΚΗ - ΕΚΔΟΤΙΚΗ
Ε. ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ — Αραχώβης 61 — Εξάρχεια
Τηλ. 3634306

Συμπληρώθηκαν δύο δεκαετίες από τότε που έγινε η Σύσκεψη των 81 κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων, η οποία πέρασε και θα μείνει στην ιστορία σαν ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα στην πάλη που διεξάγεται ανάμεσα στο μαρξισμό - λενινισμό και τον οπορτουνισμό. Σ' αυτή τη Σύσκεψη το Κόμμα μας άνοιξε πυρ ενάντια στη ρεβιζιονιστική ομάδα του Χρουστσιόφ, που κυριαρχούσε στη Σοβιετική Ένωση και που πάλααβε με όλους τους τρόπους να υποτάξει και να μπάσει στον προδοτικό της δρόμο όλο το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, όλα τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα του κόσμου.

Η ανοιχτή μας επίθεση αρχών ενάντια στο σύγχρονο χρουστσιοφικό ρεβιζιονισμό στη Σύσκεψη του Νοέμβρη του 1960 δεν ήταν απρόσμενη ενέργεια. Αντίθετα, ήταν λογική συνέχιση των μαρξιστικών - λενινιστικών θέσεων που είχε τηρήσει πάντα το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας, ήταν πέρασμα σε νέα, ανώτερη φάση πάλης, που από καιρό διεξήγε το Κόμμα μας για τη συνεπή υπεράσπιση του μαρξισμού - λενινισμού.

Οι σχέσεις του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, από τότε που οι χρουστσιοφικοί πήραν τη δύναμη ως τη στιγμή που εμείς ταχτήκαμε αντιμέτωποι σ' αυτούς, πέρασαν μια περίπλοκη διαδικασία, με ζικ ζακ, με περίοδες όξυνσης και με πρόσκαιρες εξομαλύνσεις. Αυτό ήταν το προτσές της αμοιβαίας γνωριμίας, διαμέσου πάλης, προσπαθειών, διαμέσου συνεχούς σύγκρουσης των απόψεων. Το Κόμμα μας, αμέσως μετά την άνοδο στην εξουσία των πραξικοπηματιών χρουστσιοφικών ρεβιζιονιστών, στηριζόμενο στα γεγονότα που διαδραματίζονταν εκεί, σε ορισμένες στάσεις και ενέργειες, που αρχικά ήταν απροσδιόριστες, αλλά που βήμα προς βήμα συγκεκριμενοποιούνταν, άρχισε να αισθάνεται το μεγάλο κίνδυνο αυτής της κλίκας αποστατών που κρύβονταν πίσω από ξεκουφαντική ψευτομαρξιστική δημαγωγία, και να αντιλαμβάνεται ότι αυτή η κλίκα γίνονταν μεγάλος κίνδυνος τόσο για την υπόθεση της επανάστασης και του σοσιαλισμού γενικά, όσο και για τη χώρα μας.

Παρατηρούσαμε ότι οι απόψεις και οι στάσεις του Νικήτα Χρουστσιόφ σχετικά με τα σημαντικά ζητήματα του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος και του σοσιαλιστικού στρατοπέδου διέφεραν όλο και πιο πολύ από τις απόψεις και τις στάσεις μας. Ιδιαίτερα το 20ο Συνέδριο του ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσης ήταν γεγονός που μας έκαμε να τηρήσουμε στάση σε αντί-

θεση με το Χρουστσιόφ και τους χρουστσιοφικούς. Εμείς, σαν μαρξιστές - λενινιστές και σε μαρξιστικό - λενινιστικό δρόμο, επανειλημμένα εκφράσαμε στους σοβιετικούς ηγέτες τις επιφυλάξεις και αντιρήσεις μας για τη συνδιαλλαχτική στάση τους έναντι των γιουγκοσλάβων ρεβιζιονιστών, για πολλές πλευρές της χωρίς αρχές εξωτερικής πολιτικής τους, για αρκετές εσφαλμένες και καθόλου μαρξιστικές στάσεις και ενέργειες τους στα μεγάλα διεθνή ζητήματα κ.λπ. Αυτοί, αν και καμιά φορά έκαναν πως υποχωρούσαν, συνέχιζαν το δρόμο τους, ενώ εμείς δε χάφταμε ό,τι μας σέρβιραν, αντίθετα, υπερασπίζαμε τις απόψεις μας και εφαρμόζαμε την εξωτερική και εσωτερική πολιτική μας.

Αυτό έκαμε ώστε, με την παρέλευση του χρόνου να γνωρίσει καλύτερα ο ένας τις θέσεις του άλλου και καμιά πλευρά να μην έχει εμπιστοσύνη στην άλλη. Εμείς, από μέρους μας, συνεχίζαμε να διατηρούμε τη φιλία με τη Σοβιετική Ένωση, με το λαό της, συνεχίζαμε να οικοδομούμε το σοσιαλισμό σύμφωνα με τα διδάγματα του Λένιν και του Στάλιν, συνεχίζαμε να υπερασπίζουμε, όπως και πριν, το μεγάλο Στάλιν και το έργο του και να καταπολεμούμε αταλάντευτα το γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό. Η υποψία μας για τους σοβιετικούς ρεβιζιονιστές αύξαινε και βάθαινε καθημερινά και οι Χρουστσιόφ και συντροφιά καθημερινά ενεργούσαν σε αντίθεση με το μαρξισμό - λενινισμό.

Ο Χρουστσιόφ γνώριζε τις επιφυλάξεις μας για το 20ο Συνέδριο και για την πολιτική που ακολουθούσε προς τους τιτοϊκούς, προς τον ιμπεριαλισμό κ.λπ., αλλά η ταχτική του ήταν να μη βιαστεί να οξύνει την κατάσταση με μας, τους Αλβανούς. Έλπιζε να επωφεληθεί από τη φιλία μας προς τη Σοβιετική Ένωση, για να κυριεύσει από τα μέσα το αλβανικό φρούριο και να μας βάλει στο σακκί με χαμόγελα και απειλές, με τη χορήγηση μερικών ψαλιδισμένων πιστώσεων καθώς και με πιέσεις και αποκλεισμούς.

Ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί σκέφτονταν: «Εμείς γνωρίζουμε τους Αλβανούς, όσο ισχυρόγνωμοι, όσο θερμόαιμοι κι αν είναι, δεν έχουν που να πάνε, γιατί τους έχουμε καρφώσει κι αν κάμουν νάζια, αν δεν υπακούσουν, τότε τους τρίζουμε τα δόντια, τους μπλοκάρουμε, τους μποϋκοτάρουμε και όλους εκείνους που θα μας εναντιωθούν, τους ανατρέπουμε».

Η ομάδα του Χρουστσιόφ. προετοίμασε αυτό το δρόμο δράσης, τον ανάπτυξε και τον βάθυνε, νομίζοντας ότι θα πετύχει το σκοπό της «φρόνιμα και μαλακά» και «χωρίς θόρυβο». Η πραγματικότητα όμως την έπειθε πως αυτή η ταχτική δεν καρποφορούσε και έτσι ξεμύτιζαν η ανυπομονησία και η αυθάδειά της. Η κατάσταση οξύνονταν, έπειτα «καταπραΰνονταν» για να οξυνθεί και πάλι. Εμείς καταλαβαίναμε, που θα οδηγούσε αυτός ο δρόμος το Χρουστσιόφ και συντροφιά, γι' αυτό εντείναμε την επαγρύπνηση και, απαντώντας στις εκδηλώσεις αυταρχικότητας τους, προσπαθούσαμε να παρατείνουμε την «ειρήνη», τηρώντας τις αρχές.

Μα ήρθε μια στιγμή που το ποτήρι ξεχείλισε. Η «ειρήνη», που φαίνονταν πως υπήρχε πριν, ήταν αδύνατο πια να συνεχιστεί. Ο Χρουστσιόφ ρί-

χτηκε σε ανοιχτή επίθεση για να μας υποτάξει και να μας υποχρεώσει να ακολουθήσουμε την εντελώς οπορτουνιστική του γραμμή. Τότε εμείς, ανοιχτά και με στεντόρεια φωνή, είπαμε στο Χρουστσιόφ «Όχι!», είπαμε «αλτ!» στη προδοτική του δράση. Αυτό σημείωσε την απαρχή μιας μακράς και πολύ δύσκολης πάλης, στην οποία το Κόμμα μας, προς δόξα του και προς δόξα του λαού που το γέννησε και το ανάθρεψε, υπεράσπισε πάντα τα συμφέροντα της σοσιαλιστικής του πατρίδας, υπεράσπισε συνεχώς το μαρξισμό - λενινισμό, το αληθινό διεθνές κομμουνιστικό κίνημα.

Πολλοί άνθρωποι δεν κατανόησαν τότε τη στάση του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας· υπήρξαν και καλοθελητές του Κόμματος και της χώρας μας που θεώρησαν βεβιασμένη αυτή την ενέργεια, μερικοί ακόμα δεν είχαν αντιληφτεί πλέρια την προδοσία των χρουστσιοφικών, μερικοί άλλοι νόμισαν ότι εμείς τα χαλάσαμε με τη Σοβιετική Ένωση για να προσεγγίσουμε με την Κίνα, κ.λπ. Σήμερα όχι μόνο οι φίλοι, αλλά και οι εχθροί της σοσιαλιστικής Αλβανίας έχουν καταλάβει το χαρακτήρα αρχών της αδιάκοπης πάλης που διεξήγαγε και διεξάγει το Κόμμα μας ενάντια στους οπορτουνιστές κάθε απόχρωσης.

Ο καιρός επιβεβαίωσε πλέρια πόσο δίκιο είχε το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας, που καταπολέμησε τους χρουστσιοφικούς και δεν ακολούθησε τη γραμμή τους. Σ' αυτόν τον αγώνα, που απαίτησε και απαιτεί μεγάλες θυσίες, οφείλει η μικρή μας πατρίδα, την τόσο πολύτιμη λευτεριά και ανεξαρτησία της, την ανάπτυξη της, μ' επιτυχία στο δρόμο του σοσιαλισμού. Μόνο χάρη στη μαρξιστική - λενινιστική γραμμή του Κόμματος μας, η Αλβανία δεν έγινε και δε θα γίνει ποτέ προτεκτοράτο των Ρώσων ή οποιουδήποτε άλλου.

Από το 1961 ακόμα το Κόμμα μας Εργασίας δεν έχει καμιά σύνδεση και καμιά επαφή με τους χρουτσιοφικούς. Και στο μέλλον ποτέ δε θα συνάψει κομματικές σχέσεις μ' αυτούς, ενώ με τους σοβιετικούς σοσιαλιμπεριαλιστές εμείς δεν έχουμε και δε θα έχουμε ποτέ ούτε διακρατικές σχέσεις. Έτσι όπως μέχρι σήμερα, το Κόμμα μας θα διεξάγει και στο μέλλον με συνέπεια την ιδεολογική και πολιτική πάλη για το ξεσκέπασμα αυτών των εχθρών του μαρξισμού - λενινισμού. Έτσι πράξαμε και όταν ο Χρουστσιόφ είχε τη δύναμη, και όταν ανατράπηκε και αντικαταστάθηκε από την ομάδα του Μπρέζνιεφ. Το Κόμμα μας δεν έτρεφε καμιά αυταπάτη, αντίθετα ήταν πεπεισμένο και βέβαιο ότι ο Μπρέζνιεφ, ο Κοσίγκιν, ο Σουσλόφ, ο Μικογιάν κ.α., που ήταν στενοί συνεργάτες του Χρουστσιόφ, και από κοινού είχαν οργανώσει και πραγματοποιήσει, τη ρεβιζιονιστική αντεπανάσταση στη Σοβιετική Ένωση, θα ακολουθούσαν με συνέπεια την προηγούμενη γραμμή τους.[1]

---

1. Βλέπε το άρθρο: «Με την πτώση του Ν. Χρουστσιόφ δεν εξαλείφτηκε ο χρουστσιοφικός ρεβιζιονισμός» - Ενβέρ Χότζα «Διαλεκτά Έργα» III, Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα 1980, έκδοση στην αγγλική σελ. 657 - 665.

Αυτοί εξάλειψαν το Χρουστσιόφ[1] με σκοπό να υπερασπίσουν το χρουστσιοφισμό από τη δυσφήμιση που του έκανε ο ίδιος ο μάστορας με τους ατέλειωτους θεατρινισμούς του, εξάλειψαν τον «πατέρα» με σκοπό να πραγματοποιήσουν πιο εντατικά και πιο αποτελεσματικά την πλέρια παλινόρθωση του καπιταλισμού στη Σοβιετική Ένωση.

Σ' αυτή την κατεύθυνση οι Μπρέζνιεφ και συντροφιά φάνηκαν «άξιοι μαθητές» του διαβόητου δασκάλου τους. Μέσα στη Σοβιετική Ένωση εγκαθίδρυσαν και δυνάμωσαν το φασιστικό διχτατορικό καθεστώς, ενώ την εξωτερική πολιτική του κράτους τους τη μετέτρεψαν σε μεγαλοσωβινιστική, επεχτατική και ηγεμονιστική πολιτική. Η Σοβιετική Ένωση κάτω από τη διεύθυνση των μπρεζνιεφικών χρουστσιοφικών μετετράπηκε σε παγκόσμια ιμπεριαλιστική δύναμη και, έτσι όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, επιδιώκει να κυριαρχήσει στον κόσμο. Πικρές αποδείξεις της εντελώς αντιδραστικής πολιτικής του σοβιετικού σοσιαλιμπεριαλισμού είναι, ανάμεσα στ' άλλα τα τραγικά γεγονόταν της Τσεχοσλοβακίας[2], το δυνάμωμα της κυριαρχίας του Κρεμλίνου πάνω στις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας, το βάθαιμα της ολόπλευρης εξάρτησης τους από τη Μόσχα, το άπλωμα των πλοκαμιών του σοβιετικού σοσιαλιμπεριαλισμού στην Ασία, Αφρική κι αλλού.

Οι ορθές εκτιμήσεις και οι προβλέψεις του Κόμματος μας για την αντιδραστική εσωτερική και εξωτερική πολιτική του Μπρέζνιεφ επιβεβαιώθηκαν και επιβεβαιώνονται συνεχώς. Πιο πρόσφατο παράδειγμα είναι το Αφγανιστάν, όπου οι μπρεζνιεφικοί χρουστσιοφικοί έκαμαν απροκάλυπτη φασιστική επιδρομή[3] και τώρα με τη φωτιά και το σίδερο προσπαθούν να σβήσουν τις φλόγες του λαϊκού αγώνα για να παρατείνουν τη σοσιαλιμπεριαλιστική τους κατοχή.

Το γεγονός ότι η πατρίδα και ο μικρός λαός μας δεν είχαν την τραγική τύχη όλων εκείνων που τώρα υποφέρουν κάτω από τη σκλαβιά των ιμπεριαλιστών ή των σοσιαλιμπεριαλιστών μιλάει κάλλιστα για την ορθότητα της θαραλλέας και συνεπούς γραμμής αρχών, που ακολούθησε και ακολουθεί το Κόμμα της Εργασίας.

Η τιμή γι' αυτό το σωστό δρόμο ανήκει σ' όλο το Κόμμα και, ιδιαίτερα, στην ηγεσία του, την Κεντρική Επιτροπή, η οποία, ζυμωμένη με τα διδάγματα του μαρξισμού - λενινισμού, πιστή στην οδηγήτρια θεωρία μας, καθοδήγησε και καθοδηγεί πάντα σωστά το Κόμμα και το λαό. Στις μεγάλες φουρτούνες, που χρειάστηκε να αντιμετωπίσουμε, έλαμψε και σφυρηλατήθηκε παραπέρα η ενότητα του Κόμματος με την ηγεσία του και η ενό-

---

1. Ο Χρουστσιόφ καθαιρέθηκε από τα αξιώματα που είχε στις 14 Οχτώβρη 1964.

2. Τον Αύγουστο 1968, οι στρατιωτικές δυνάμεις των σοβιετικών ρεβιζιονιστών και των δορυφόρων τους κατέλαβαν την Τσεχοσλοβακία.

3. Στα τέλη του Δεκέμβρη 1979.

τητα του λαού γύρω από το Κόμμα. Η ατσάλινη αυτή ενότητα έδοσε δύναμη και αναφτέρωσε το Κόμμα και στη δύσκολη, μα ένδοξη πάλη ενάντια στους χρουστσιοφικούς ρεβιζιονιστές, η ενότητα αυτή ήταν και είναι το θεμέλιο της σταθερότητας και της σιγουριάς, με τις οποίες βάδισε και βαδίζει η Αλβανία, αντιμετωπίζοντας τις πιέσεις και τους εκβιασμούς, τα χαμόγελα και τις δημαγωγίες των εχθρών όλων των αποχρώσεων.

Σαν κομμουνιστής και ηγέτης του Κόμματος χρειάστηκε να πάρω μέρος και εγώ δραστήρια και να δόσω τη συμβολή μου σ' όλη αυτή την ηρωική πάλη του Κόμματος μας. Επιφορτισμένος από το Κόμμα και από την ηγεσία του, πολλές φορές, μετά την Απελευθέρωση της Αλβανίας και, ιδιαίτερα στην περίοδο 1950 - 1960, ήμουν επικεφαλής κομματικών και κρατικών αντιπροσωπειών σε επίσημες συναντήσεις με τους σοβιετικούς ηγέτες και με τους κυριότερους ηγέτες των άλλων κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων. Επίσης πολλές φορές κάναμε αμοιβαίες επισκέψεις, πήρα μέρος σε διεθνείς διαβουλεύσεις και συναντήσεις των κομμουνιστικών κομμάτων, όπου έκφρασα και υπεράσπισα την ορθή γραμμή του κόμματος, τις αποφάσεις και τις εντολές του. Σ' όλες αυτές τις συναντήσεις και επισκέψεις γνωρίστηκα από κοντά με ένδοξους και αλησμόνητους ηγέτες, όπως με το Στάλιν, το Δημητρόφ, το Γκότβαλτ, το Μπιερούτ, τον Πικ κ.α., επίσης χρειάστηκε να έρθω σε επαφή και να γνωρίσω και τους χρουστσιοφικούς προδότες, οι οποίοι, διαμέσου μιας μακράς και περίπλοκης διαδικασίας, σφετερίστηκαν βαθμιαία την εξουσία αντίστοιχα τόσο στη Σοβιετική Ένωση, όσο και στις πρώην λαϊκοδημοκρατικές χώρες.

Οι σχέσεις μ' αυτούς και οι στάσεις που τήρησε το Κόμμα μας σ' αυτή την περίοδο καθρεφτίζονται στα ντοκουμέντα του Κόμματος, στα συγγράμματα μου, που εκδίδονται με απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής, καθώς και σ' άλλα ντοκουμέντα, που βρίσκονται στο Κεντρικό Αρχείο του Κόμματος. Τώρα δίνω στη δημοσιότητα και τούτες τις σημειώσεις, σαν αναμνήσεις και εντυπώσεις μου από τις πολλές επαφές και συγκρούσεις με τους χρουστσιοφικούς, σημειώσεις που περιλαβαίνουν την περίοδο από το 1953, μετά το θάνατο του Στάλιν, μέχρι τα τέλη του 1961, που η ομάδα του Χρουστσιόφ διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας. Στα πλαίσια των άλλων ντοκουμέντων και υλικών που δημοσιεύτηκαν για κείνη την περίοδο, νομίζω ότι και τούτες οι σημειώσεις θα χρησιμεύσουν στους κομμουνιστές και στις εργαζόμενες μάζες για να γνωρίσουν καλύτερα τόσο την αντεπαναστατική δράση των σοβιετικών ρεβιζιονιστών, μέσα στη Σοβιετική Ένωση και έξω, όσο και την πάντα σωστή και συνεπή πάλη του Κόμματος μας σε υπεράσπιση του μαρξισμού - λενινισμού, του λαού και της σοσιαλιστικής μας Πατρίδας.

1980

1.

Παραγκωνισμοί στην Ανώτατη Σοβιετική Ηγεσία

Ο θάνατος του Στάλιν. Η ανώτατη σοβιετική ηγεσία τη μέρα του πένθους μοιράζει το χαρτοφυλάκια. Ο Χρουστσιόφ ανεβαίνει τα σκαλιά της εξουσίας. Απογοήτευση από την πρώτη συνάντηση με τους «νέους» σοβιετικούς ηγέτες τον Ιούνη του 1953. Οι κακόβουλες παρατηρήσεις των Μικογιάν και Μπουλγκάνιν. Το τέλος της σύντομης εξουσίας του Μπέρια. Η συνάντηση με το Χρουστσιόφ τον Ιούνη του 1954: «εσείς βοηθήσατε να αποκαλυφτεί ο Μπέρια». «Θεωρητική» διάλεξη του Χρουστσιόφ: σχετικά με το ρόλο του πρώτου γραμματέα του κόμματος και του πρωθυπουργού. Η ρεβιζιονιστική μαφία πλέκει τον ιστό της αράχνης μέσα και έξω από τη Σοβιετική Ένωση.

Ο τρόπος με τον οποίο αναγγέλθηκε ο θάνατος του Στάλιν και οργανώθηκε η κηδεία του, δημιούργησε την εντύπωση σ' εμάς τους αλβανούς κομμουνιστές και στον αλβανικό λαό, καθώς και σ' άλλους σαν εμάς, ότι περίμεναν με ανυπομονησία το θάνατο του πολλά από τα μέλη του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης.

Μια μέρα μετά το θάνατο του Στάλιν, στις 6 Μάρτη του 1953, η Κεντρική Επιτροπή του κόμματος, το Υπουργικό Συμβούλιο και το Προεδρείο του Ανώτατου Σοβιέτ της ΕΣΣΔ συνήλθαν εσπευσμένα σε κοινή συνεδρίαση. Σε περιπτώσεις μεγάλων απωλειών, όπως ο χαμός του Στάλιν, τέτιες επείγουσες συνεδριάσεις είναι αναγκαία και απαραίτητη ενέργεια. Οι πολλές όμως και σημαντικές αλλαγές, που ανακοινώθηκαν με τον τύπο στην επόμενη μέρα, έδειχναν ότι αυτή η επείγουσα συνεδρίαση δεν είχε γίνει για τίποτε άλλο, παρά για τη... διανομή των αξιωμάτων! Ο Στάλιν μόλις είχε πεθάνει, η σορός του ακόμα δεν είχε μεταφερθεί στην αίθουσα όπου θα αποτίονταν ο τελευταίος φόρος τιμής, ακόμα δεν είχε καταρτιστεί ούτε το πρόγραμμα της οργάνωσης της απότισης τιμών και της νεκρικής

πομπής, οι κομμουνιστές και ο σοβιετικός λαός έχυναν δάκρυα για τη μεγάλη απώλεια, ενώ η ανώτατη σοβιετική ηγεσία βρήκε τη μέρα να μοιράσει τα χαρτοφυλάκια! Πρωθυπουργός έγινε ο Μάλενκοφ, πρώτος αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εσωτερικών ο Μπέρια και έτσι με τη σειρά μοιράστηκαν τα άλλα πόστα οι Μπουλγκάνιν, Καγκάνοβιτς, Μικογιάν, Μολοτόφ. Μέσα στην ίδια μέρα έγιναν σημαντικές αλλαγές σ' όλα τα ανώτατα όργανα του κόμματος και της εξουσίας. Το Προεδρείο και το Γραφείο του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος συγχωνεύτηκαν σ' ένα και μόνο όργανο, εκλέχτηκαν νέοι γραμματείς της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος, συγχωνεύτηκαν και ενώθηκαν μερικά υπουργεία, έγιναν αλλαγές στο Προεδρείο του Ανώτατου Σοβιέτ κ.λπ.

Αυτές οι πράξεις δε μπορούσε να μη μας προκαλέσουν βαθιά και καθόλου καλή εντύπωση. Αυτόματα γεννιούνταν συγκλονιστικά ερωτηματικά: Πώς έγιναν τόσο απροσδόκητα αυτές οι σημαντικές αλλαγές μέσα σε μια μέρα και όχι οποιαδήποτε μέρα, μα την πρώτη μέρα του πένθους;! Η λογική σε ωθεί να σκεφτείς και να πιστέψεις ότι καθετί ήταν προετοιμασμένο από πριν. Οι πίνακες αυτών των αλλαγών είχαν καταρτιστεί από καιρό, σιωπηρά και κλέφτικα και αναμένονταν μόνο η ευκαιρία να εξαγγελθούν για να ικανοποιήσουν και τον ένα και τον άλλο, και τον τάδε και τον δείνα...

Μέσα σε μερικές ώρες, έστω και σε μια μέρα τελείως ομαλής δουλιάς, δεν είναι δυνατό με κανέναν τρόπο να πάρεις τέτιες βαρυσήμαντες αποφάσεις.

Και ενώ αρχικά αυτά ήταν μόνο ερωτηματικά, που μας συντάρασσαν και μας προκαλούσαν κατάπληξη, η εξέλιξη των γεγονότων, τα συμβάντα και τα στοιχεία που θα μαθαίνανε αργότερα θα μας έκαναν να πειστούμε ακόμα περισσότερο, ότι κρυφά είχαν προετοιμάσει από καιρό τη συνωμοσία και καρτερούσαν την ευκαιρία να αρχίσουν την πορεία της καταστροφής του Μπολσεβίκικου Κόμματος και του σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση.

Και κατά την κηδεία του Στάλιν φάνηκε καθαρά η έλλειψη ενότητας στο Προεδρείο της Κεντρικής Επιτροπής, τα μέλη του οποίου προσπαθούσαν ποιος να μιλήσει πρώτος, ποιος να αναδειχτεί πρώτος. Αντί να δείχνουν στους λαούς της Σοβιετ. Ένωσης, σ' όλους τους κομμουνιστές του κόσμου, που είχαν συγκλονιστεί και καταπικραθεί από τον ξαφνικό θάνατο του Στάλιν, την ενότητα στον καιρό της συμφοράς, οι «σύντροφοι» έσπευσαν ποιος να επιδειχτεί περισσότερο. Ο Χρουστσιόφ άνοιξε την επικήδεια τελετή, ο Μά-

λενκοφ, ο Μπέρια και ο Μολότοφ πήραν το λόγο μπροστά στο μαυσωλείο του Λένιν. Ο Χρουστσιόφ και οι άνθρωποι της συνωμοσίας φέρθηκαν με υποκρισία μπροστά στο φέρετρο του Στάλιν και βιάζονταν να ξανακλειστούν στο Κρεμλίνο, μόλις τελειώσει η κηδεία, για να συνεχίσουν τη διαδικασία της διανομής και της αναδιανομής των αξιωμάτων.

Εμείς, και πολλοί σαν εμάς, νομίζαμε ότι Πρώτος Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβετικής Ένωσης θα εκλέγονταν ο Μολότοφ, ο πιο στενός συνεργάτης του Στάλιν, ο παλιότερος, ο πιο ώριμος, ο πιο έμπειρος και ο πιο γνωστός μπολσεβίκος μέσα και έξω από τη Σοβιετική Ένωση. Μα δε συνέβηκε αυτό. Τέθηκε επικεφαλής ο Μάλενκοφ, κόλλησε πίσω του ο Μπέρια. Πίσω απ' αυτούς εκείνες τις μέρες, κάπως λίγο στη σκιά, έστεκε ένας «πάνθηρας», που προετοιμάζονταν να σπαράξει και να ξεκάμει τους δύο πρώτους. Αυτός ήταν ο Νικήτας Χρουστσιόφ.

Ο τρόπος της ανόδου του ήταν πραγματικά παράξενος και ύποπτος: καθορίστηκε μόνο πρόεδρος της κεντρικής επιτροπής οργάνωσης της κηδείας του Στάλιν και στις 7 Μάρτη, όταν γνωστοποιήθηκε στο κοινό το μοίρασμα των αξιωμάτων, σ' αυτόν δεν δόθηκε κανένα νέο πόστο παρά απαλλάχτηκε από τα καθήκοντα Πρώτου Γραμματέα της Κομματικής Επιτροπής της Μόσχας επειδή θα «αναλάβαινε εργασία στην Κεντρική Επιτροπή του κόμματος». Δεν πέρασαν παρά λίγες μέρες και στις 14 Μάρτη 1953 ο Μάλενκοφ «με αίτηση του» απαλλάχτηκε από το αξίωμα Πρώτου Γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος (!) και στη σύνθεση της νέας Γραμματείας, που εκλέχτηκε την ίδια μέρα, ο Νικήτα Χρουστσιόφ κατατάχτηκε πρώτος.

Τέτοιες πράξεις, όσο κι αν δεν αφορούσαν εμάς, δε μας άρεσαν καθόλου. Απογοητευτήκαμε στις σκέψεις μας σχετικά με τη σταθερότητα της ανώτατης σοβιετικής ηγεσίας, αλλά είπαμε ότι δεν είμαστε καθόλου ενημερωμένοι για τις καταστάσεις που εξελίσσονταν μέσα στο Κόμμα και στην ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης. Από τις επαφές που είχα ο ίδιος με το Στάλιν, με το Μάλενκοφ, με το Μολότοφ, το Χρουστσιόφ, το Μπέρια, το Μικογιάν, το Σουσλόφ, το Βοροσίλοφ, τον Καγκάνοβιτς και με άλλους κύριους ηγέτες, δεν είχα δει ούτε την παραμικρή ρωγμή ή ασυμφωνία μεταξύ τους.

Ο Στάλιν αγωνίστηκε με συνέπεια και ήταν ο ίδιος ένας από τους αποφασιστικούς παράγοντες της μαρξιστικής - λενινιστικής

ενότητας στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης. Αυτή η ενότητα στο κόμμα, για την οποία εργάζονταν ο Στάλιν, δεν είχε δημιουργηθεί με την τρομοκρατία, όπως ισχυρίστηκαν αργότερα ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί σε συνέχεια των συκοφαντιών των ιμπεριαλιστών και της παγκόσμιας καπιταλιστικής αστικής τάξης, που πάλευαν για την ανατροπή και την κατάλυση της διχτατορίας του προλεταριάτου στη Σοβιετική Ένωση, αλλά στηρίζονταν στις νίκες του σοσιαλισμού, στη μαρξιστική - λενινιστική γραμμή και ιδεολογία του μπολσεβίκικου κόμματος, στην υψηλή και αναμφισβήτητη προσωπικότητα του Στάλιν. Η εμπιστοσύνη όλων προς το Στάλιν στηρίζονταν στην ορθοφροσύνη και στην ικανότητα του να υπερασπίσει τη Σοβιετική Ένωση και το λενινισμό. Ο Στάλιν διεξήγαγε σωστά την πάλη των τάξεων, χτύπησε αμείλιχτα (και έκανε πολύ καλά) τους εχθρούς του σοσιαλισμού. Αυτό το επιβεβαιώνει πεντακάθαρα η συγκεκριμένη καθημερινή πάλη του Στάλιν, του Μπολσεβίκικου Κόμματος, όλου του σοβιετικού λαού, το επιβεβαιώνουν τα πολιτικά και ιδεολογικά συγγράματα του Στάλιν, τα ντοκουμέντα και οι αποφάσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, το επιβεβαιώνουν ο τύπος και η μαζική προπαγάνδα εκείνης της εποχής ενάντια στους τροτσκιστές, τους μπουχαρινικούς, τους ζηνοβιεφικούς, τους τουχατσεφσκικούς και σ' όλους τους άλλους προδότες. Αυτή ήταν σκληρή ταξική πάλη, πολιτική και ιδεολογική, για την υπεράσπιση του σοσιαλισμού, της διχτατορίας του προλεταριάτου, του κόμματος και των αρχών του μαρξισμού - λενινισμού. Σ' αυτό ανήκει στο Στάλιν μεγάλη τιμή.

Ο Στάλιν αναδείχτηκε επιφανής μαρξιστής - λενινιστής με ξεκάθαρες αρχές, με μεγάλη τόλμη και ψυχραιμία, με ωριμότητα και διορατικότητα μαρξιστή επαναστάτη. Μόνο αν σκεφτούμε τι ισχή διέθετε ο εξωτερικός και εσωτερικός εχθρός στη Σοβιετική Ένωση, τι πανουργίες και τι αχαλίνωτη προπαγάνδα έκανε, τι σατανική ταχτική εφάρμοζε, τότε θα εκτιμήσουμε όπως πρέπει τις αρχές και τις σωστές ενέργειες του Στάλιν επικεφαλής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Και αν σ' όλον αυτό τον τιτάνιο δίκαιο αγώνα συνέβησαν και ορισμένες υπερβολές, δεν τις έκαμε ο Στάλιν, μα τις έκαμαν ο Χρουστσιόφ, ο Μπέρια και συντροφιά, οι οποίοι, για κρυφούς και σκοτεινούς σκοπούς, όταν ακόμα δεν ήταν και τόσο ισχυροί, έδειξαν υπερβολικό ζήλο για εκκαθαρίσεις. Έπραξαν έτσι για να κερδίσουν την εμπιστοσύνη σαν «φλογεροί υπερασπιστές» της διχτατορίας του προλεταριάτου σαν «αμείλι-

χτοι έναντι των εχθρών» με σκοπό να ανέβουν τα σκαλοπάτια για να σφετεριστούν μετά την εξουσία. Τα γεγονότα μαρτυρούν πως όταν ο Στάλιν επεσήμανε την εχθρική δράση κάποιου Γιαγκόντε ή Γεζιόφ, το επαναστατικό δικαστήριο καταδίκασε αυτούς χωρίς ενδοιασμό. Τέτοια στοιχεία, καθώς και ο Χρουστσιόφ, ο Νικογιάν, ο Μπέρια και οι απαράττσικοί[1] τους έκρυβαν από το Στάλιν την αλήθεια. Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο μπλόφαραν, εξαπατούσαν το Στάλιν. Αυτός δεν τους πίστευε, γι' αυτό τους είχε πει κατάμουτρα ότι «... ύστερα από μένα εσείς θα ξεπουλήσετε τη Σοβιετική Ένωση». Το ομολόγησε αυτό ο ίδιος ο Χρουστσιόφ. Και όπως πρόβλεπε ο Στάλιν, έτσι συνέβηκε. Όσο ζούσε ο Στάλιν, μιλούσαν για την ενότητα κι αυτοί οι εχρθοί, μετά το θάνατο του όμως υποδαύλιζαν τη διάσπαση. Η διαδικασία αυτή αναπτύσσονταν συνεχώς.

Από τις επισκέψεις που έκανα από καιρό σε καιρό στη Σοβιετική Ένωση μετά το 1953, για ανταλλαγή γνωμών, σχετικά με τα προβλήματα της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης ή και για κανένα άλλο πρόβλημα της διεθνούς πολιτικής που ανακινούσαν οι Σοβιετικοί, οι οποίοι ζητούσαν τάχα και τη γνώμη μας, εγώ έβλεπα όλο και καλύτερα την όξυνση των αντιθέσεων ανάμεσα στα μέλη του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης.

Μερικούς μήνες μετά το θάνατο του Στάλιν, τον Ιούνη του 1953, πήγα στη Μόσχα επικεφαλής κομματικής και κυβερνητικής αντιπροσωπείας για να ζητήσουμε μια οικονομική και στρατιωτική πίστωση.

Ήταν ο καιρός που φαίνονταν πως κυριότερος ηγέτης ήταν ο Μάλενκοφ, ο οποίος ήταν πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου της Σοβιετικής Ένωσης. Ο Χρουστσιόφ, αν και από το Μάρτη του 1953 έμπαινε πρώτος στον κατάλογο των γραμματέων της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος, όπως φαίνεται, δεν είχε πάρει ακόμα πλέρια τη δύναμη, δεν είχε προετοιμάσει ακόμα το πραξικόπημα.

Εμείς συνήθως υποβάλαμε από πριν γραπτώς τα αι 'ματα, έτσι ώστε τα μέλη του Προεδρείου της ΚΕ του κόμματος και της σοβιετικής κυβέρνησης τα ξέρανε έγκαιρα, μάλιστα, όπως προέκυψε, είχαν αποφασίσει κιόλας τι θα έδιναν και τι δε θα έδιναν. Μας δέχτηκαν στο Κρεμλίνο. Όταν μπήκαμε, οι σοβιετικοί ηγέτες σηκώθη-

---

1. Γραφειοκράτες λειτουργοί, κυρίως του κομματικού μηχανισμού (Ρωσικά στο πρωτότυπο).

καν όρθιοι και κάναμε χειραψίες. Ανταλλάξαμε προσφωνήσεις.

Όλους τους γνώριζα από τον καιρό του Στάλιν. Ο Μαλένκοφ ήταν ίδιος και απαράλλαχτος - χοντρός και με κιτρινιάρικο πρόσωπο σαν σπανός. Τον είχα γνωρίσει πριν από χρόνια στη Μόσχα, κατά τις συναντήσεις που είχα με τον Στάλιν, και μου είχε αφήσει καλές εντυπώσεις. Λάτρευε το Στάλιν και, όπως φαίνονταν, και ο Στάλιν τον εκτιμούσε. Στο 19ο Συνέδριο έδοσε την έκθεση εξ ονόματος της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος ο Μάλενκοφ. Ήταν από τα σχετικά νέα στελέχη που ήρθαν στην ηγεσία και που, αργότερα, ο καμουφλαρισμένος ρεβιζιονιστής Χρουστσιόφ και οι σύντροφοι του τον εξάλειψαν. Τώρα όμως αυτός ήταν στην κορυφή, κατείχε το αξίωμα προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου της ΕΣΣΔ. Δίπλα του κάθονταν ο Μπέρια, με μάτια που λαμπύριζαν πίσω απ' τα γυαλιά του και με τα χέρια πάντα σε κίνηση. Μετά το Μπέρια έρχονταν ο Μολότοφ, ήρεμος, συμπαθητικός, από τους πιο σοβαρούς και τους πιο αξιοσέβαστους για μας, γιατί ήταν παλιός μπολσεβίκος από τον καιρό του Λένιν και στενός σύντροφος του Στάλιν. Τέτοιον θεωρούσαμε το Μολότοφ και μετά το θάνατο του Στάλιν.

Μετά το Μολότοφ έρχονταν ο Μικογιάν με μελαχροινό και σκυθρωπό πρόσωπο, που μαύριζε σαν η νύχτα. Αυτός ο έμπορας κρατούσε στο χέρι ένα από κείνα τα χοντρά χρωματιστά μολύβια, μισό κόκκινο και μισό μπλε (πράγμα που δεν έλειπε απ' όλα τα γραφεία στη Σοβιετική Ένωση) και έκανε «λογαριασμούς». Τώρα αυτός είχε αναλάβει ακόμα μεγαλύτερες αρμοδιότητες. Στις 6 Μάρτη, την ημέρα της διανομής των αξιωμάτων, είχε αποφασιστε' να συγχωνευτούν τα υπουργεία Εξωτερικού και Εσωτερικού Εμπορίου και άρπαξε το χαρτοφυλάκιο του έμπορα υπουργού ο Αρμένης.

Στο τέλος, σαν σαστισμένος, στη γωνία του τραπεζιού, κάθονταν ο ασπρομάλλης με μούσι και με γαλανά ξεπλυμένα μάτια στρατάρχης Μπουλγκάνιν.

— Σας ακούμε! - είπε όλος σοβαρότητα ο Μάλενκοφ. Μια έναρξη αυτή καθόλου συντροφική. Αυτό θα ήταν συνήθεια στις συνομιλίες των νέων σοβιετικών ηγετών και δε χωρεί αμφιβολία ότι αυτή η συμπεριφορά ήθελε να δείξει την υπερηφάνεια μεγάλου κράτους. — «Ε, πες τι έχεις να μας πεις, θα σ' ακούσομε και θα σου πούμε τελικά τη γνώμη μας».

Εγώ δεν ήξερα καλά τα ρωσικά, δε μπορούσα να τα μιλήσω, αλλά τα καταλάβαινα. Η συνομιλία διεξάγονταν με μεταφραστή.

Άρχισα να μιλώ για τα προβλήματα που μας ανησυχού ν, ι-

διαίτερα για τα στρατιωτικά και για τα οικονομικά ζητήματα. Έκαμα στην αρχή κάποια εισαγωγή για την εσωτερική και εξωτερική πολιτική κατάσταση της χώρας μας, που μας απασχολούσε. Έπρεπε απαραίτητα να δικαιολογήσω τις ανάγκες και τα αιτήματα μας τόσο στον οικονομικό όσο και στο στρατιωτικό τομέα. Σχετικά με τον τελευταίο, ο βοήθειες που μας έδιναν για το στρατό ήταν πάντοτε ανεπαρκείς και ελάχιστες, ανεξάρτητα που κι αυτές τις λίγες βοήθειες που μας χορηγούσαν, εμείς τις εκτιμούσαμε πολύ και δημόσια. Μαζί με τα επιχειρήματα για τα μέτρια αιτήματα μας, τους έκθεσα και την κατάσταση της χώρας μας σε σχέση με τους γείτονες, Γιουγκοσλάβους, Έλληνες και Ιταλούς. Απ' όλα τα σημεία της χώρας οι εχθροί ανέπτυσσαν εντατική εχθρική αντιπερισπαστική, κατασκοπευτική και σαμποταριστική δραστηριότητα, από τη θάλασσα, τον αέρα και τη στεριά. Συγκρουόμασταν συνεχώς με τις συμμορίες των αντιπερισπαστών και είχαμε ανάγκη για στρατιωτικό υλικό.

Μέλημα μου ήταν να είμαι όσο πιο συνοπτικός και συγκεκριμένος στην έκθεση που έκανα, προσπαθούσα να μη τα μακρύνω και δεν είχα παρά περίπου είκοσι λεπτά που μιλούσα, όταν άκουσα το Μπέρια, με κείνα τα φιδίσια μάτια, να λέει στο Μάλενκοφ, που κάθονταν σαν μούμια και με άκουε:

— Δεν του λέμε τι έχουμε να του πούμε και να τελειώνουμε;

Ο Μαλένκοφ, χωρίς καμιά σύσπαση του προσώπου και χωρίς να τραβήξει από μένα το βλέμμα (χωρίς άλλο, έπρεπε να φυλάξει το κύρος μπροστά στους αναπληρωτές του!), είπε στο Μπέρια:

— Περίμενε!

Με πείραξε τόσο που έβραζα μέσα μου, μα κράτησα την ψυχραιμία και για να τους δόσω να καταλάβουν, ότι άκουσα και αντιλήφτηκα τι είπαν, συντόμευσα την ομιλία μου και είπα στο Μάλενκοφ:

— Τελείωσα.

— *Πράβιλνο!*[1] - είπε ο Μάλενκοφ και έδοσε το λόγο στο Μικογιάν.

Ο Μπέρια, ικανοποιημένος που τελείωσα, έχωσε τα χέρια στις τσέπες και ψυχολογούσε τι εντύπωση μου έκαναν οι απαντήσεις τους. Φυσικά, εγώ δεν έμεινα ικανοποιημένος από ό,τι είχαν αποφασίσει να μας χορηγήσουν για τα πολύ μέτρια αιτήματα που τους

1. Σωστά, εντάξει (Ρωσικά στο πρωτότυπο).

είχαμε υποβάλει. Πήρα ξανά το λόγο και τους είπα ότι έκαμαν πολλές περικοπές στα αιτήματα μας. Στο μεταξύ πετιέται ο Μικογιάν, ο οποίος δίνει «εξηγήσεις» ότι η Σοβιετική Ένωση είναι φτωχή για λόγου της, γιατί βγήκε από τον πόλεμο, ότι πρέπει να βοηθήσει και τους άλλους κ.λπ.

— Όταν διατυπώσαμε αυτά τα αιτήματα — απάντησα στο Μικογιάν — είχαμε πάντα υπόψη τους λόγους που αναφέρατε, μάλιστα κάναμε πολύ σφιχτά τους λογαριασμούς, και οι ειδικοί σας που εργάζονται στη χώρα μας είναι μάρτυρες γι' αυτό.

— Οι ειδικοί μας δε γνωρίζουν τις δυνατότητες που έχει η Σοβιετική Ένωση. Αυτά τα ξέρουμε εμείς που σας είπαμε τη γνώμη μας και τις δυνατότητες μας - είπε ο Μικογιάν.

Ο Μολότοφ είχε σκύψει το Κεφάλι. Είπε κάτι για τις σχέσεις της. Αλβανίας με τους γείτονες, αλλά ποτέ δε σήκωσε τα μάτια. Ο Μάλενκοφ και ο Μπέρια ήταν οι δύο «κόκκοροι του κοτετσιού», ενώ ο Μικογιάν, ψυχρός και φαρμακερός, μιλούσε κάπως λιγότερο, μα όταν μιλούσε έχυνε από το στόμα του μόνο κακία και δηλητήριο. Από τον τρόπο πώς μιλούσαν, πώς διέκοπταν το λόγου του άλλου, πως κοκκορεύονταν όταν έδιναν «συμβουλές», διέκρινες τα σημάδια ασυμφωνίας μεταξύ τους.

Αφού εσείς αποφασίσατε έτσι, — τους είπα — τότε εγώ δεν υπάρχει λόγος να τα μακραίνω.

— Πράβιλνο! - επανέλαβε ο Μαλένκοφ και ρώτησε υψώνοντας τη φωνή:

— Έχει κανείς καμιά παρατήρηση;

— Έχω εγώ, - είπε πέρα από τη γωνία του τραπεζιού ο Μπουλγκάνιν.

— Λέγε - του είπε ο Μάλενκοφ.

Ο Μπουλγκάνιν άνοιξε ένα φάκελλο και ουσιαστικά είπε:

— Εσείς, σύντροφε Ενβέρ, ζητήσατε μια βοήθεια για το στρατό. Εμείς είμαστε σύμφωνοι να σας τη χορηγήσουμε στο μέτρο που καθορίσαμε, έχω όμως μερικές κριτικές παρατηρήσεις. Το στράτευμα πρέπει να είναι ένα γερό όπλο της διχτατορίας του προλεταριάτου, τα στελέχη του πρέπει να είναι έμπιστοι άνθρωποι του Κόμματος, με προλεταριακή προέλευση, το Κόμμα πρέπει να έχει το στράτευμα κάτω από σίγουρη διεύθυνση...

Ο Μπουλγκάνιν έκαμε μια μακρηγορία γεμάτη «συμβουλές» και ηθικολογίες. Τον άκουα προσεχτικά και περίμενα να ιδώ που ήταν οι κριτικές, γιατί ακόμα δεν έρχονταν. Τελικά τις αμόλησε:

— Σύντροφε Ενβέρ, εμείς έχουμε πληροφορίες ότι πολλά από

τα στελέχη του στρατού σας είναι παιδιά μπέηδων, αγάδων, με ύποπτη προέλευση και δράση. Εμείς πρέπει να είμαστε σίγουροι σε ποια χέρια πηγαίνουν αυτά τα όπλα που σας δίνουμε, —συνέχισε— γι" αυτό σας συμβουλεύουμε να μελετήσετε βαθιά αυτό το πρόβλημα και να κάνετε εκκαθαρίσεις...

Μου ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι, γιατί αυτό ήταν μια συκοφαντική κατηγορία και προσβολή για τα στελέχη του στρατού μας. Ύψωσα τη φωνή μου και ρώτησα το στρατάρχη:

— Από πού έχετε αυτές τις πληροφορίες πού μου τις δίνετε με τόση βεβαιότητα; Γιατί προσβάλλετε το στρατό μας;

Στη σύσκεψη έπεσε μια ψύχρα πάγου. Όλοι σήκωσαν το κεφάλι και με κοιτούσαν, ενώ εγώ περίμενα την απάντηση από το Μπουλγκάνιν. Αυτός βρέθηκε σε δύσκολη θέση, γιατί δεν περίμενε τέτοια ερώτηση σαν μαχαιριά και κάρφωσε το βλέμμα στο Μπέρια.

Πήρε το λόγο ο Μπέρια και, σαλεύοντας μάτια και χέρια όλο ανησυχία και εκνευρισμό, άρχισε να λέει ότι, σύμφωνα με τις πληροφορίες τους, ακατάλληλα και ύποπτα στοιχεία είχαμε τάχα εμείς όχι μόνο στο στρατό, αλλά και στον κρατικό μηχανισμό και στην οικονομία! ανάφερε μάλιστα και κάποιον αριθμό σε ποσοστά. Ο Μπουλγκάνιν ανάσανε ξαλαφρωμένος και κοίταξε τριγύρω μη κρύβοντας την ικανοποίηση του, αλλά ο Μπέρια του έκοψε το χαμόγελο. Αντιτάχτηκε ανοικτά στη «συμβουλή» του Μπουλγκάνιν για εκκαθαρίσεις και τόνισε ότι «δεν πρέπει να εκκαθαριστούν, αλλά να συχωρεθούν τα στοιχεία με κακή προέλευση, που αργότερα μπήκαν στο σωστό δρόμο». Η κακία και οι βαθιές αντιθέσεις, που υπήρχαν ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο εκδηλώνονταν εντελώς ανοιχτά. Όπως έγινε φανερό αργότερα, οι αντιθέσεις Μπουλγκάκιν - Μπέρια δεν ήταν απλώς μεταξύ δύο προσώπων, αλλά ήταν αντανάκλαση των βαθιών αντιθέσεων, ερίδων και εναντιώσεων που κόχλαζαν ανάμεσα στη σοβιετική Κρατική Ασφάλεια και τα όργανα της Υπηρεσίας Πληροφοριών του σοβιετικού στρατού. Εμείς όμως αυτά θα τα μαθαίναμε αργότερα. Σε τούτη την περίπτωση συγκεκριμένα επρόκειτο για μια βαριά κατηγορία που εγείρονταν εναντίον μας. Αυτή την κατηγορία με κανένα τρόπο δε μπορούσαμε να τη βαστάξουμε στις πλάτες μας, γι' αυτό σηκώθηκα και τους είπα:

— Κείνοι που σας έδοσαν αυτές τις πληροφορίες συκοφαντούν, είναι συνεπώς εχθροί. Δεν αληθεύει τίποτε απ' αυτά που είπατε. Η συντριπτική πλειονότητα των στελεχών του στρατού μας ήταν φτω-

χοί αγρότες, βοσκοί, εργάτες, βιοτέχνες και επαναστάτες διανοούμενοι. Παιδιά μπέηδων και αγάδων δεν υπάρχουν στο στρατό μας. Και αν υπάρχουν κάπου 12 ή 20 άτομα, είναι κείνοι που εγκατέλειψαν την τάξη τους και ματώθηκαν και όταν λέω ματώθηκαν, θέλω να πω ότι στα χρόνια του πολέμου όχι μόνον πρόταξαν το ντουφέκι στους εξωτερικούς εχθρούς, αλλά και απαρνήθηκαν την τάξη από την οποία προέρχονται, μάλιστα και τους γονείς και συγγενείς τους όταν οι τελευταίοι αντιτάχτηκαν στο Κόμμα και στο λαό. Όλα τα στελέχη του στρατού μας έκαμαν τον πόλεμο, αναδείχτηκαν στον πόλεμο και εγώ όχ μόνο δε δέχομαι αυτές τις κατηγορίες, αλλά σας λέω ότι οι πληροφοριοδότες σας λένε ψέματα, συκοφαντούν. Εγώ σας διαβεβαιώνω ότι τα όπλα που πήραμε και θα πάρουμε από σας ήταν και θα είναι σε σίγουρα χέρια, ότι το Λαϊκό μας Στρατό τον διεύθυνε και τον διευθύνει το Κόμμα Εργασίας και κανένας άλλος. Τόσα είχα να πω! - και κάθησα.

Όταν τελείωσα, πήρε το λόγο ο Μάλενκοφ για να κλείσει τη συζήτηση. Αφού τόνισε ότι συμφωνούσε με όσα είπαν οι προηγούμενοι ομιλητές και μας αμόλησε ένα σωρό «συμβουλές και οδηγίες», επέστησε κι αυτός την προσοχή στη λογομαχία που κάναμε με το Μπουγλκάνιν και το Μπέρια σχετικά με τους «εχθρούς» στις γραμμές του στρατού μας.

— Όσο για την ανάληψη εκκαθαρίσεων στο στρατό, εγώ φρονώ ότι το πρόβλημα δεν πρέπει να τεθεί κατ' αυτό τον τρόπο - είπε ο Μάλενκοφ αντικρούοντας τη «συμβουλή» για εκκαθαρίσεις, που μου έδωσε ο Μπουλγκάνιν. — Οι άνθρωποι δε γεννιούνται διαμορφωμένοι, κάνουν και λάθη στη ζωή. Δεν πρέπει να φοβούμαστε να συγχωρούμε το παρελθόν εκείνων που έχουν σφάλει. Εμείς έχουμε ανθρώπους που μας πολέμησαν ένοπλα, αλλά τώρα βγάζουμε ιδιαίτερους νόμους να τους συχωρεθεί το παρελθόν και έτσι να τους δοθεί η δυνατότητα να εργαστούν στο στρατό, να είναι και στο κόμμα. Ο όρος «εκκαθάριση» του στρατού —επανέλαβε ο Μάλενκοφ— δεν ταιριάζει και έκλεισε τη συζήτηση.

Δεν έπαιρνες χαμπέρι: ένας έλεγε στο βρόντο «έχετε εχθρούς» και «κάμετε εκκαθαρίσεις», άλλος έλεγε «βγάζουμε νόμους να τους συγχωρεθεί το παρελθόν»!

Πάντως αυτές ήταν οι απόψεις τους. Εμείς τους ακούσαμε προσεχτικά και για όσα δεν ήμασταν σύμφωνοι εκφράσαμε ανοιχτά τις αντιρήσεις μας. Στο τέλος τους ευχαρίστησα για την υποδοχή και κάπως παρεμπιπτόντως τους είπα ότι η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματός μας είχε αποφασίσει να απαλλαγώ και να ξελαφρωθώ

από πολλά λειτουργήματα και να κρατήσω μόνο το κυριότερο, το λειτούργημα Γενικού Γραμματέα του Κόμματος. (Εγώ τότε ήμουν και Γενικός Γραμματέας και Πρωθυπουργός και υπουργός της Άμυνας και υπουργός Εξωτερικών. Τα λειτουργήματα αυτά μου είχαν μείνει από τότε που απελευθερώθηκε η χώρα και που χρειάζονταν να ξεπεραστούν πολλές δυσχέρειες, που τις είχαν προκαλέσει οι εξωτερικοί και οι εσωτερικοί εχθροί).

Ο Μάλενκοφ βρήκε σωστή αυτή την απόφαση και επανέλαβε δύο φορές κατά σειρά το προτιμητέτο του *«πράβιλνο»*. Δεν μας έμενε άλλο να πούμε, χωριστήκαμε σφίγγοντας τα χέρια.

Το συμπέρασμα μου απ' αυτή τη συνάντηση ήταν πικρό. Είδα ότι στην ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης δεν υπήρχε καλή προδιάθεση προς τη χώρα μας. Ο γεμάτος υπεροψία τρόπος με τον οποίο φέρθηκαν κατά τη συνάντηση, η μη χορήγηση εκείνων των λίγων πραγμάτων που ζητούσαμε και η συκοφαντική επίθεση για τα στελέχη του στρατού μας δεν ήταν καλά σημάδια.

Απ' αυτή τη συνάντηση διαπίστωσα επίσης ότι στο Προεδρείο της ΚΕ του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης δεν υπήρχε ενότητα: επικρατούσαν ο Μάλενκοφ και ο Μπερια, ο Μολότοφ σχεδόν δε μιλούσε, ο Μικογιάν που κάθονταν σαν σε σκιά έχυνε δηλητήριο, ενώ ο Μπουλγκάνιν έβγαλε από το στόμα σβουνιές.

Φαίνονταν ότι ανάμεσα στις κεφαλές του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης είχε ξεσπάσει διαμάχη παραγκωνισμών. Μ' όλο που προσπαθούσαν να μη δόσουν έξω την εντύπωση ότι στο Κρεμλίνο γίνονταν «αλλαγή φρουράς», ωστόσο ήταν αδύνατο να συγκαλυφτεί καθετί. Στο κόμμα και στην κυβέρνηση είχαν γίνει και γίνονταν αλλαγές. Ο Χρουστσιόφ, αφού έβαλε τρικλοποδιά στο Μάλενκοφ, αφήνοντας του μόνο το πόστο πρωθυπουργού, ο ίδιος, το Σεπτέμβρη του 1953, έγινε Πρώτος Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής. Εννοείται ότι ο Χρουστσιόφ και η πλησιέστερη ομάδα του μηχανεύτηκαν καλά τη ραδιουργία στο Προεδρείο, βάζοντας σε έριδες τους αντίπαλους, εξαλείφοντας το Μπέρια, ενώ τους άλλους, όπως φαίνεται, τους «συνέτισαν».

Όσο για τη σύλληψη και την εκτέλεση του Μπέρια, υπάρχουν πολλές εκδοχές. Ανάμεσα στ' άλλα, λέγεται ότι το Μπέρια τον συνέλαβαν άνθρωποι του στρατού, με επικεφαλής τον στρατηγό Μοσκαλένκο, μέσα ακριβώς σε κάποια συνεδρίαση του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος. Όπως φαίνεται, ο Χρου-

στσιόφ και συντροφιά ανάθεσαν αυτή την «ειδική αποστολή» στο στρατό, επειδή δεν είχαν εμπιστοσύνη στην Κρατική Ασφάλεια, γιατί χρόνια ολόκληρα την είχε στα χέρια του ο Μπέρια. Το σχέδιο είχε καταρτιστεί από πριν: Ενώ συνεχίζονταν η συνεδρίαση του Προεδρείου της ΚΕ του κόμματος, ο Μοσκαλένκο με τους ανθρώπους του μπήκαν απαρατήρητα σ' ένα διπλανό δωμάτιο. Κάποια στιγμή ο Μάλενκοφ πάτησε ένα κουμπί και σε λίγα δευτερόλεπτα ο Μοσκαλένκο μπήκε στο γραφείο όπου διεξάγονταν η συνεδρίαση και πλησίασε το Μπέρια για να τον συλλάβει. Αυτός, λένε, άπλωσε το χέρι στην τσάντα που την είχε εκεί κοντά, αλλά ο Χρουστσιόφ που «επαγρυπνούσε» δίπλα του, φάνηκε πιο «σβέλτος» και του άρπαξε πρωτύτερα την τσάντα. Το «πουλί» δεν είχε που να πετάξει, η επιχείρηση στέφτηκε μ' επιτυχία! Ακριβώς σαν στα φιλμ με ντέντεκιβ, όχι όμως σ' ένα φιλμ όπως - όπως: οι ηθοποιοί ήταν μέλη του Προεδρείου της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ!

Έτσι ειπώθηκε πως συνέβηκε κι αυτό το ομολόγησε και ο ίδιος ο Χρουστσιόφ. Αργότερα ένας στρατηγός, σοβιετικός στρατιωτικός σύμβουλος, που νομίζω πως ονομάζονταν Σεργκάτσκοφ, όταν ήρθε στα Τίρανα είπε και σε μας κάτι από τη διεξαγωγή της δίκης του Μπέρια. Μας είπε ότι τον κάλεσαν σαν μάρτυρα για να δηλώσει στη δίκη ότι ο Μπέρια είχε φερθεί αυθάδικα προς αυτόν. Μ' αυτή την ευκαιρία, ο Σεργκάτσκοφ, εμπιστευτικά, είπε στους συντρόφους μας: «Ο Μπέρια υπεράσπισε πολύ καλά τον εαυτό του στη δίκη, δεν παραδέχτηκε τίποτε και απέριψε τις κατηγορίες».

Τον Ιούνη του 1954, μερικούς μήνες ύστερα από την άνοδο του Χρουστσιόφ στο πόστο του Πρώτου Γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, μαζί με το σύντροφο Υσνί Κάπο χρειάστηκε να πάμε στη Μόσχα και ζητήσαμε συνάντηση με τους σοβιετικούς ηγέτες για να συζητήσουμε κείνα τα οικονομικά προβλήματα για τα οποία δεν μας έδιναν λύση. Μας δέχτηκε ο Χρουστσιόφ με το Μάλενκοφ, που ήταν ακόμα πρωθυπουργός, παρουσία και των Βοροσίλοφ, Μικογιάν, Σουσλόφ και ενός ή δύο άλλων χαμηλότερης βαθμίδας.

Με το Χρουστσιόφ είχα την ευκαιρία να συναντηθώ μια ή δυο φορές στην Ουκρανία πριν ακόμα από το θάνατο του Στάλιν. Εμείς μόλις είχαμε βγει από τον πόλεμο και τότεήταν φυσικό να είχαμε μεγάλη εμπιστοσύνη όχι μόνο στο Στάλιν, στη Σοβιετική Ένωση, στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, πράγμα που δεν αμφισβητούνταν, μα και σ' όλους τους ηγέτες του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Ο Χρουστσιόφ, από

την πρώτη ακόμη συνάντηση μου είχε αφήσει την εντύπωση ενός «αγαθού, ζωηρού και πολυλογά», που δεν παρέλειψε να μιλήσει καλά για τον αγώνα μας, παρόλο που φαίνονταν πως δεν ήξερε τίποτε γι' αυτόν.

Μου μίλησε για την Ουκρανία, όσο να περάσει την αράδα, μου παρέθεσε γεύμα, από το οποίο μου έμεινε στη θύμηση ένα είδος σούπας, που τη λέγανε «μπορς» και ένα τάσι με γιαούρτι πολύ πηχτό να το έκοβες με το μαχαίρι, τόσο που δε μπόρεσα να καταλάβω αν ήταν γιαούρτι ή τυρί μου δώρισε ένα ουκρανικό κεντητό πουκάμισο και μου ζήτησε συγγνώμη, που θα έφευγε στη Μόσχα, γιατί είχαν σύσκεψη του Πολιτικού Γραφείου. Συναντηθήκαμε στο Κίεβο, όπου ο Χρουστσιόφ όση ώρα έμεινε με μένα, είπε χίλιους δυο επαίνους για το Στάλιν. Φυσικά, εγώ, βλέποντας μόνο τον πηγαινοερχομό με αεροπλάνο στη Μόσχα των ηγετών που διηύθυναν με τόση ικανότητα αυτή τη μεγάλη χώρα που εμείς την αγαπούσαμε τόσο πολύ, ακούοντας όλα εκείνα τα καλά λόγια που έλεγαν για το Στάλιν, ήμουν πολύ ευχαριστημένος απ' αυτούς και ενθουσιαζόμουν για τις επιτυχίες που είχαν καταχτήσει.

Όμως η τόσο απρόοπτη και γρήγορη αναρίχηση του Χρουστσιόφ στην εξουσία δε μας άφησε καλή εντύπωση. Όχι γιατί είχαμε κάτι εναντίον του, μα γιατί φρονούσαμε, πως ο ρόλος και η φυσιογνωμία του Χρουστσιόφ, τόσο μέσα στη Σοβιετική Ένωση όσο και στον κόσμο, δεν ήταν τόσο γνωστά ώστε να πάρει τόσο γρήγορα τη θέση του μεγάλου Στάλιν σαν Πρώτος Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος. Σ' όλες τις συναντήσεις που είχαμε χρόνια συνέχεια με το Στάλιν, ο Χρουστσιόφ δεν είχε εμφανιστεί ποτέ, παρόλο που στις περισσότερες απ' αυτές τις συναντήσεις έπαιρναν μέρος σχεδόν όλοι οι ανώτατοι ηγέτες του κόμματος και του σοβιετικού κράτους. Μολαταύτα εμείς ποτέ δεν εκφράσαμε και δεν εκδηλώσαμε την εντύπωση μας γι' αυτό το ανέβασμα του Χρουστσιόφ σε τόσο υψηλή κορυφή. Αυτή την πράξη τη θεωρήσαμε εσωτερική υπόθεση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, σκεφτήκαμε ότι αυτοί οι ίδιοι ξέρουν τι κάνουν και η καρδιά μας επιθυμούσε να πήγαιναν πάντα καλά οι δουλιές στη Σοβιετική Ένωση έτσι όπως στον καιρό του Στάλιν.

Και να, ήρθε τώρα η μέρα, που εμείς βρισκόμασταν στην πρώτη επίσημη συνάντηση κατάντικρυ του Χρουστσιόφ.

Πήρα πρώτος το λόγο. Έκθεσα σύντομα την οικονομική, πολιτική και οργανωτική κατάσταση της χώρας, την κατάσταση του Κόμματος και της λαϊκής μας εξουσίας. Ξέροντας από τη συνάντη-

ση με το Μάλενκοφ ένα χρόνο πριν, ότι δεν αρέσει στους νέους ηγέτες του σοβιετικού κόμματος και κράτους να ακούν πολλή ώρα, προσπάθησα να είμαι όσο πιο συνοπτικός στην έκθεση μου και έδοσα έμφαση περισσότερο στα οικονομικά ζητήματα για τα οποία πριν από δύο μήνες είχαμε απευθύνει μια λεπτομερή επιστολή στη σοβιετική ηγεσία. Θυμάμαι πως ο Χρουστσιόφ επέμβηκε μόνο μια φορά στη διάρκεια της ομιλίας μου. Μιλούσα για τα πολύ υψηλά αποτελέσματα που είχαν επιτευχτεί στη χώρα μας στις τελευταίες βουλευτικές εκλογές για τη Λαϊκή Βουλή και για την ισχυρή ενότητα Κόμματος - λαού - εξουσίας που διατρανώθηκε στη διάρκεια των εκλογών.

— Αυτά τα αποτελέσματα δεν πρέπει να σας αποκοιμήσουν - επέμβηκε κείνη τη στιγμή ο Χρουστσιόφ, εφιστώντας την προσοχή μας σε κάτι που εμείς όχι μόνο το είχαμε πάντα υπόψη, αλλά και πρωτύτερα στην έκθεση μου είχα τονίσει ακριβώς τη δουλιά που κάναμε για τη σφυρηλάτηση της ενότητας, για την αύξηση της αγάπης του λαού προς το κόμμα και την εξουσία, για το δυνάμωμα της επαγρύπνησης κ.λπ. Τέλος πάντων, ήταν δικαίωμα του να έδινε όσες ήθελε συμβουλές, εμείς δεν υπήρχε λόγος να κακοφανιστούμε.

Αμέσως ύστερα από μένα πήρε το λόγο ο Χρουστσιόφ και ευθύς εξαρχής εκδήλωσε τη φύση του σαν ακροβάτης στο χειρισμό των προβλημάτων:

— Έχουμε ενημερωθεί για την κατάσταση και τα προβλήματα σας από το υλικό που μελετήσαμε - άρχισε να λέει. — Η έκθεση που μας έδοσε εδώ ο σύντροφος Ενβέρ, μας διευκρίνισε καλύτερα τα ζητήματα και εγώ τη χαρακτηρίζω «κοινή έκθεση», δική σας και δική μας. Αλλά εγώ — είπε σε συνέχεια — είμαι ακόμα ένας κακός αλβανός και τώρα δε θα μιλήσω ούτε για τα οικονομικά, ούτε για τα πολιτικά προβλήματα, που ανακίνησε ο σύντροφος Ενβέρ, γιατί εμείς από την πλευρά μας δεν ανταλλάξαμε ακόμα γνώμες και δεν καταλήξαμε σε κοινή άποψη. Γι' αυτό θα μιλήσω για κάτι άλλο.

Και άρχισε να μας αναπτύσσει εχτεταμένα το θέμα για τη σπουδαιότητα του ρόλου του κόμματος.

Μιλούσε μεγαλόφωνα, όλο χειρονομίες, κουνώντας και το κεφάλι, έριχνε το βλέμμα παντού χωρίς να το συγκεντρώνει πουθενά, διέκοπτε κάπου κάπου το λόγο του και απηύθυνε ερωτήσεις, μετά, συχνά χωρίς να περιμένει καθόλου απάντηση, συνέχιζε την ομιλία πηδώντας από ένα θέμα σε άλλο.

— Το κόμμα — θεωρητικολογούσε — καθοδηγεί, οργανώνει, ε-

λέγχει. Αυτό έχει την πρωτοβουλία, αυτό είναι ο εμπνευστής. Ο Μπέρια όμως ήθελε να εξαλείψει το ρόλο του κόμματος - και, αφού σώπασε κάποια στιγμή με ρώτησε: — Πήρατε εσείς την απόφαση όπου γίνεται γνωστή η καταδίκη που δόσαμε στο Μπέρια;

— Ναι — του απάντησα.

Παράτησε την ομιλία για το κόμμα κι άρχισε να μιλάει για τη δράση του Μπέρια δεν άφησε κατηγορία που να μην πει εναντίον του, τον χαρακτήρισε υπαίτιο πολλών κακών. Ήταν τα πρώτα βήματα προς το χτύπημα του Στάλιν. Για την ώρα ο Χρουστσιόφ ένοιωθε ότι δε μπορούσε να σηκωθεί ενάντια στο Στάλιν, ενάντια στο έργο και τη φυσιογνωμία του, γι' αυτό άρχισε με το Μπέρια για να προπαρασκευάσει το έδαφος. Μάλιστα, σ' αυτή τη συνάντηση, προς έκπληξη μας, ο Χρουστσιόφ μας είπε:

— Εσείς, όταν ήσασταν εδώ πέρυσι, βοηθήσατε στην αποκάλυψη και στο ξεσκέπασμα του Μπέρια.

Του κάρφωσα παραξενεμένος το βλέμμα για να ιδώ που ήθελε να βγει. Η εξήγηση του Χρουστσιόφ ήταν η εξής:

— Εσείς θυμάστε τη λογομαχία που κάνατε πέρυσι με το Μπουλγκάνιν και το Μπέρια για την κατηγορία σε βάρος του στρατού σας. Κείνες τις πληροφορίες μας τις είχε δόσει ο Μπέρια και η σθεναρή σας εναντίωση παρουσία των συντρόφων του Προεδρείου μας βοήθησε να ολοκληρώσουμε καλύτερα τις υποψίες και τα στοιχεία που είχαμε για την εχθρική δράση του Μπέρια. Λίγες μέρες μετά την αναχώρηση μας για την Αλβανία εμείς τον καταδικάσαμε.

Μα σ' αυτή την πρώτη συνάντηση με μας, ο Χρουστσιόφ δεν είχε το λόγο απλώς για το Μπέρια. Ο φάκελλος «Μπέρια» είχε κλείσει, μ' αυτόν ο Χρουστσιόφ είχε ξοφλήσει τους λογαριασμούς. Τώρα του χρειάζονταν για να συνεχίσει παραπέρα. Στάθηκε πολύ πάνω στη σημασία και το ρόλο του πρώτου γραμματέα ή του γενικού γραμματέα του κόμματος.

— Για μένα δεν έχει-σημασία το πως θα ονομαστεί: «πρώτος» ή «γενικός» - είπε χαρακτηριστικά ο Χρουστσιόφ. Σημασία έχει να εκλεχτεί σ' αυτό το λειτούργημα ο πιο ικανός, ο πιο άξιος, ο άνθρωπος με το μεγαλύτερο κύρος στη χώρα. Εμείς έχουμε την πείρα μας, - συνέχισε. Μετά το θάνατο του Στάλιν ήμασταν τέσσερις γραμματείς της Κεντρικής Επιτροπής, αλλά δεν είχαμε έναν υπεύθυνο και έτσι δεν υπήρχε κανείς να υπογράψει τα πρακτικά των συνεδριάσεων!

Αφού έκλωσε και έκλωσε αυτό το ζήτημα από άποψη «αρχών», ο Χρουστσιόφ δεν παρέλειψε να εκτοξεύσει και ευκολονόητα κε-

ντρίσματα, φυσικά ενάντια στο Μάλενκοφ, χωρίς όμως να τον κατονομάσει.

— Φανταστείτε, τι θα συνέβαινε, — είπε όλο υπουλότητα — αν ο πιο ικανός σύντροφος, κείνος που έχει το μεγαλύτερο κύρος, θα εκλέγονταν πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου. Σ' αυτόν θα πηγαίνανε όλοι και έτσι υπάρχει κίνδυνος να μη παίρνονται υπόψη οι παρατηρήσεις που υποβάλλονται μέσω του κόμματος και συνεπώς το κόμμα τίθεται σε δεύτερη μοίρα, μετατρέπεται σε όργανο του Υπουργικού Συμβουλίου.

Ενώ μιλούσε, εγώ έριξα μερικές φορές το βλέμμα στο Μάλενκοφ, που είχε γίνει σαν το χώμα, σταχτοκίτρινος, και δε σάλευε ούτε το κεφάλι, ούτε το σώμα, ούτε τα χέρια.

Ο Βοροσίλοφ, που είχε κοκκινίσει σαν παπαρούνα, κοίταξε εμένα και περίμενε να τελειώσει ο Χρουστσιόφ την «αγόρευση» του. Μετά άρχισε αυτός. Τόνισε σε μένα (σαν να μη το ήξερα) ότι και το λειτούργημα του πρωθυπουργού είναι πολύ σημαντικό για αυτούς και εκείνους τους λόγους κ.λπ.

— Νομίζω ότι ο σύντροφος Χρουστσιόφ — είπε ο Βοροσίλοφ με τόνο αβεβαιότητας γιατί δεν ήξερε τίνος να χαλάσει και τίνος να κάμει το χατήρι— δεν ήθελε να πει ότι το Υπουργικό Συμβούλιο δεν έχει κι αυτό την ιδιαίτερη σπουδαιότητα του. Ο πρωθυπουργός επίσης...

Ο Μάλενκοφ έγινε τώρα κάτωχρος στο πρόσωπο. Θέλοντας να μετριάσει κάπως την κακή εντύπωση που προκάλεσε ο Χρουστσιόφ, ιδιαίτερα για το Μάλενκοφ, με τα λόγια αυτά ο Βοροσίλοφ έκαμε πιο καταφανή την τεταμένη κατάσταση που υπήρχε στο Προεδρείο του ΚΕ του κόμματος. Κάμποσα λεπτά μας έδοσε και ο Κλιμ Βοροσίλοφ αυτή τη διάλεξη σχετικά με το ρόλο και τη σημασία του αξιώματος του πρωθυπουργού!

Ο Μάλενκοφ ήταν το κεφάλι «του Τούρκου», που μου το βάλανε εμένα στο πιάτο να το «απολαύσω». Και εγώ απ' αυτές τις δύο ομιλίες διαπίστωσα καθαρά ότι στο Προεδρείο της ΚΕ του ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσης βάθαινε η διάσπαση, ότι ο Μαλένκοφ με τους ανθρώπους του έπαιρναν τον κατήφορο. Που θα οδηγούσε τούτο το προτσές, αυτό θα το βλέπαμε αργότερα.

Στην ίδια συνάντηση ο Χρουστιόφ μας είπε ότι διαβιβάστηκε και στα άλλα αδερφά κόμματα η σοβιετική «πείρα» για το ποιος έπρεπε να ήταν πρώτος γραμματέας του κόμματος και ποιος πρωθυπουργός στις άλλες λαϊκοδημοκρατικές χώρες.

— Εμείς συζητήσαμε αυτά τα ζητήματα και με τους πολωνούς

συντρόφους πριν από το συνέδριο του κόμματος τους - μας είπε ο Χρουστσιόφ. — Εξετάσαμε καλά και βαθιά τα πράγματα και ήμασταν της γνώμης να παραμείνει πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου ο σύντροφο Μπιερούτ, και να διοριστεί πρώτος γραμμτέας του κόμματος ο σύντροφος Οχάμπ...

Ο Χρουστσιόφ, λοιπόν, εξαρχής ήταν υπέρ του παραμερισμού από την ηγεσία του κόμματος (και αργότερα υπέρ της εξάλειψης) του Μπιερούτ, εφόσον είχε επιμείνει να εκλεχτεί πρώτος γραμματέας ο Οχάμπ «πολύ καλός πολωνός σύντροφος», όπως μας τόνισε ο ίδιος. Άνοιγαν, λοιπόν, τα πράσινα φώτα για όλα τα ρεβιζιονιστικά στοιχεία που μέχρι χτες κρύβονταν και μούλωχναν, καρτερώντας την κατάλληλη στιγμή. Αυτή τη στιγμή τη δημιούργησε τώρα ο Χρουστσιόφ, ο οποίος, με τις πράξεις, τη στάση και τις «νέες» του «ιδέες» γίνονταν ο εμπνευστής και οργανωτής των «αλλαγών» και των «αναδιοργανώσεων».

Το συνέδριο όμως του ενιαίου Πολωνικού Εργατικού Κόμματος δεν εκπλήρωσε τις επιθυμίες του Χρουστσιόφ. Ο Μπιερόυτ, αποφασιστικός μαρξιστής - λενινιστής σύντροφος, για τον οποίο εγώ διατηρώ πολύ καλές αναμνήσεις, εκλέχτηκε πρώτος γραμματέας του κόμματος, ενώ πρωθυπουργός εκλέχτηκε ο Τσιράνκιεβιτς.

Ο Χρουστσιόφ «συμφώνησε» μ' αυτή την απόφαση, γιατί δεν είχε τι να κάμει. Μα η ρεβιζιονιστική μαφία, που είχε αρχίσει να αναζωογονείται, σκέφτονταν για όλους τους δρόμους και τις δυνατότητες. Ύφαινε τον ιστό της αράχνης. Και ενώ ο Μπιερούτ δεν παραμερίστηκε από την ηγεσία του κόμματος στη Βαρσοβία, όπως ήθελε και όπως υπαγόρευσε ο Χρουστσιόφ, αργότερα θα εξέλειπε από ένα αιφνίδιο «συνάχι» στη Μόσχα!

2.

Η Στρατηγική και η ταχτική του Χρουστσιόφ μέσα στη Σοβιετική Ένωση

Οι ρίζες της τραγωδίας της Σοβιετικής Ένωσης. Τα στάδια στα οποία πέρασε ο Χρουστσιόφ για να βάλει στο χέρι του την πολιτική και ιδεολογική εξουσία. Η χρουστσιοφική κάστα σκούριασε το σπαθί της επανάστασης. Τι κρύβονταν πίσω από τη «συλλογική καθοδήγηση» του Χρουστσιόφ. Ο Χρουστσιόφ και ο Μικογιάν - κεφαλές της αντεπαναστατικής συνωμοσίας. Στη Σοβιετική Ένωση φυσάει ο άνεμος του φιλελευθερισμού. Ο Χρουστσιόφ και ο Βοροσίλοφ μιλούν ανοιχτά ενάντια στο Στάλιν. Ο Χρουστσιόφ ανεβάζει τη λατρεία του. Οι εχθροί της επανάστασης ανακηρύσσονται «ήρωες» και «θύματα».

Μια από τις κυριότερες κατευθύνσεις της στρατηγικής και της ταχτικής του Χρουστσιόφ ήταν να πάρει πλέρια στα χέρια του την πολιτική και ιδεολογική εξουσία μέσα στη Σοβιετική Ένωση και να θέσει στην υπηρεσία του το σοβιετικό στρατό και την Κρατική Ασφάλεια.

Για την πραγματοποίηση αυτής της επιδίωξης η ομάδα του Χρουστσιόφ θα ενεργούσε σταδιακά. Αρχικά δε θα χτυπούσε μετωπικά το μαρξισμό - λενινισμό, την οικοδόμηση του σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση και το Στάλιν. Αντίθετα, αυτή η ομάδα θα στηρίζονταν στα μέχρι τότε επιτεύγματα, μάλιστα θα τα εξυμνούσε πιο πολύ για να αποχτήσει εμπιστοσύνη και να δημιουργήσει κατάσταση ευφορίας, με σκοπό να κατορθώσει αργότερα να καταστρέψει τη σοσιαλιστική βάση και το εποικοδόμημα.

Σε πρώτη γραμμή χρειάζονταν σ' αυτή την ομάδα αποστατών να βάλει στο χέρι της το κόμμα, για να εκμηδενίσει πιθανή αντίσταση εκείνων των στελεχών, τα οποία δεν είχαν χάσει την επαναστατική ταξική επαγρύπνηση, να εξουδετερώσει τους ταλαντευόμενους και να τους πάρει με το μέρος της με την πειθώ ή με απειλές, καθώς και για να τοποθετήσει σε θέσεις κλειδιά κακά στοιχεία, α-

ντιμαρξιστές, καριερίστες, οπορτουνιστές, στοιχεία που ασφαλώς δεν έλειπαν στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης και στους μηχανισμούς του σοβιετικού κράτους.

Στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, μετά το Μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο, εκδηλώθηκαν μερικά αρνητικά φαινόμενα. Η δύσκολη οικονομική κατάσταση, οι εμπρησμοί, οι καταστροφές, η μεγάλη απώλεια ανθρώπων, που συνέβηκαν στη Σοβιετική Ένωση, απαιτούσαν ολοκληρωτική κινητοποίηση των στελεχών και των μαζών για σταθεροποίηση και πρόοδο. Όμως, αντί γι' αυτό, παρατηρήθηκε κατάπτωση στο χαρακτήρα και στο ηθικό πολλών στελεχών. Απ' την άλλη μεριά, με την υπεροψία και το μπούγιο για τη δόξα των νικών, με τα παράσημα και τα προνόμια και με πολλές κακές έξεις και στραβές απόψεις, τα μεγαλομανή στοιχεία έκαναν να χάνεται και να καταπνίγεται η επαγρύπνηση του κόμματος, το διάβρωναν από μέσα. Δημιουργήθηκε η κάστα στο στρατό, η οποία επέχτεινε την αυταρχική και αλαζονική κυριαρχία της και στο κόμμα, αλλοιώνοντας τον προλεταριακό χαρακτήρα του. Η κάστα σκούριασε το σπαθί της επανάστασης που έπρεπε να ήταν το κόμμα.

Είμαι της γνώμης ότι στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, πριν από τον πόλεμο, αλλά ιδιαίτερα μετά, φάνηκαν εκδηλώσεις καταδικάσιμης απάθειας. Αυτό το κόμμα είχε μεγάλο όνομα, επίσης είχε μεγάλες επιτυχίες στο δρόμο του, ταυτόχρονα όμως είχε αρχίσει να χάνει το επαναστατικό πνεύμα, το μόλυναν ο γραφειοκρατισμός και η ρουτίνα. Οι λενινιστικοί κανόνες, τα διδάγματα του Λένιν και του Στάλιν είχαν μετατραπεί από τους απαράττσικ σε μπαγιάτικες φόρμουλες και σλόγκαν χωρίς αξία δράσης. Χώρα μεγάλη η Σοβιετική Ένωσης, ο λαός εργάζονταν, παρήγε, δημιουργούσε. Λέγονταν πως η βιομηχανία αναπτύσσονταν με τους απαιτούμενους ρυθμούς, η σοσιαλιστική γεωργία προόδευε, όμως αυτή η ανάπτυξη δεν ήταν στον απαιτούμενο βαθμό.

Δεν φρέναρε την πρόοδο η «λαθεμένη» γραμμή του Στάλιν, αντίθετα, αυτή η γραμμή ήταν σωστή, μαρξιστική - λενινιστική, αλλά πολλές φορές είχε εφαρμοστεί κακά, μάλιστα και διαστρεβλωθεί και σαμποταριστεί από εχθρικά στοιχεία. Η ορθή γραμμή του Στάλιν διαστρεβλωνόταν και από τους καμουφλαρισμένους στις γραμμές του κόμματος και στα όργανα του κράτους εχθρούς, από τορς οπορτουνιστές, φιλελευθεριστές, τροτσκιστές, ρεβιζιονιστές, όπως ήταν και βγήκαν ανοιχτά αργότερα, οι Χρουστσιόφ, Μικογιάν, Σουσλόφ, Κοσίγκιν κ.ά.

Ο Χρουστσιόφ και οι στενοί του συνεργάτες του πραξικοπήματος, πριν ακόμα από το θάνατο του Στάλιν ήταν από τους κυριότερους ηγέτες που δρούσαν υποχθόνια, που προετοίμαζαν και περίμεναν την κατάλληλη στιγμή για μια ανοιχτή και πλατιάς κλίμακας δράση. Είναι γεγονός ότι αυτοί οι προδότες ήταν πεπειραμένοι σηνωμότες εξοπλισμένοι με την πείρα των διάφορων ρώσων αντεπαναστατών, με την πείρα των αναρχικών, των τροτσκιστών, των μπουχαρινικών. Γνώριζαν την πείρα και της επανάστασης του Μπολσεβίκικου Κόμματος, αλλά τίποτε το καλό δε διδάχτηκαν από την επανάσταση, διδάχτηκαν όμως ό,τι τους χρειάστηκε για να υπονομεύσουν την επανάσταση και το σοσιαλισμό, διαφεύγοντας τα χτυπήματα της επανάστασης και της διχτατορίας του προλεταριάτου. Μ' ένα λόγο, ήταν αντεπαναστάτες και ενεργούσαν σαν διπλοπρόσωποι. Από τη μια μεριά έπλεκαν εγκώμια στο σοσιαλισμό, στην επανάσταση, στο Μπολσεβίκικο Κομμουνιστικό Κόμμα, στο Λένιν και στο Στάλιν, και από την άλλη, προετοίμαζαν την αντεπανάσταση.

Όλο αυτό το συγκεντρωμένο κατακάθι σαμποτάριζε λοιπόν, με τις πιο ραφιναρισμένες μέθοδες, τις οποίες τις καμουφλάριζε εγκωμιάζοντας το Στάλιν και το σοσιαλιστικό καθεστώς. Αυτά τα στοιχεία αποδιοργάνωναν την επανάσταση, οργανώνοντας την αντεπανάσταση, δείχνονταν «αυστηροί» ενάντια στους εσωτερικούς εχθρούς για να διασπείρουν το φόβο και την τρομοκρατία στο κόμμα, στην εξουσία και στο λαό. Ήταν αυτοί οι ίδιοι που δημιουργούσαν και ανάφερναν στο Στάλιν μια κατάσταση γεμάτη ευφορία, μα που στην πραγματικότητα υπόσκαπταν τη βάση του κόμματος, τη βάση του κράτους, εκφύλιζαν τις ψυχές και σήκωναν στα ουράνια τη λατρεία του Στάλιν για να τον ανατρέψουν αύριο ευκολότερα.

Αυτό ήταν μια εχθρική και σατανική δράση, που είχε γραπώσει από το λαιμό τη Σοβιετική Ένωση, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης και το Στάλιν, ο οποίος, όπως απόδειξαν τα ιστορικά γεγονότα, περιστοιχίζονταν από εχθρούς. Κανένα σχεδόν από τα μέλη του Προεδρείου και της Κεντρικής Επιτροπής δεν ύψωσε τη φωνή του σε υπεράσπιση του σοσιαλισμού και του Στάλιν.

Αν γίνει μια λεπτομερής ανάλυση στις πολιτικές, ιδεολογικές και οργανωτικές οδηγίες του Στάλιν σχετικά με τη διεύθυνση και διοργάνωση του κόμματος, με τον πόλεμο και τη δουλιά, στη γενικότητα δε θα βρούμε λάθη αρχών, αλλά αν έχουμε υπόψη μας πως παραμορφώνονταν αυτές οι οδηγίες από τους εχθρούς και πως ε-

φαρμόζονταν στην πράξη, θα ιδούμε τις επικίνδυνες συνέπειες αυτών των διαστρεβλώσεων και θα φανεί για ποιο λόγο το κόμμα άρχισε να γραφειοκρατικοποιείται, να το σκεπάζει η ρουτίνα, ο επικίνδυνος φορμαλισμός, που το στραγγάλιζαν, του έπαιρναν την ανάσα και την επαναστατική ορμή. Το κόμμα το σκέπαζε βαριά σκουριά, πολιτική απάθεια, νομίζοντας εσφαλμένα ότι μόνο η κεφαλή, η ηγεσία δράει και λύνει καθετί. Από μια τέτοια αντίληψη δημιουργήθηκε κείνη η κατάσταση που παντού και για το καθετί λέγονταν: «αυτό το ξέρει η ηγεσία», «η Κεντρική Επιτροπή δε λαθεύει», «αυτό το είπε ο Στάλιν και δε χωρεί αμφιβολία» κ.λπ. Πολλά πράγματα μπορεί να μη τα έλεγε ο Στάλιν, όμως καλύπτονταν με το όνομα του. Οι μηχανισμοί και οι υπάλληλοι έγιναν οι «παντοδύναμοι», «οι αλάνθαστοι» και ενεργούσαν σε γραφειοκρατικό δρόμο, κάτω από τις φόρμουλες του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, της μπολσεβίκικης κριτικής κι αυτοκριτικής, που στην πραγματικότητα δεν ήταν πια μπολσεβίκικη. Δε χωρεί αμφιβολία ότι έτσι το Μπολσεβίκικο Κόμμα έχασε την προηγούμενη ζωτικότητα του. Ζούσε με σωστές φόρμουλες, μα μόνο φόρμουλες· εκτελούσε, αλλά δεν αυτενεργούσε· με τις μέθοδες και τις μορφές δουλειάς που χρησιμοποιήθηκαν στην καθοδήγηση του κόμματος επετεύχθηκαν αντίθετα αποτελέσματα.

Σε τέτοιες συνθήκες άρχισαν να επικρατούν τα διοικητικά γραφειοκρατικά μέτρα πάνω στα επαναστατικά μέτρα. Η επαγρύπνηση δεν ήταν πια δρώσα, γιατί δεν ήταν πια επαναστατική, ανεξάρτητα που διασαλπίζονταν σαν τέτοια. Από επαγρύπνηση του κόμματος και των μαζών μετατρέπονταν σε επαγρύπνηση των γραφειοκρατικών μηχανισμών και, από άποψη μορφής, αν όχι ολότελα, μετατρέπονταν στην πραγματικότητα σε επαγρύπνηση της Κρατικής Ασφάλειας και των δικαστηρίων.

Είναι ευνόητο ότι σε τέτοιες συνθήκες στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, στις γραμμές των κομμουνιστών και στη συνείδηση πολλών απ' αυτούς ριζοβόλησαν και άρχισαν να καλλιεργούνται μη προλεταριακά, μη ταξικά αισθήματα και απόψεις. Άρχισαν να διαδίδονται ο καριερισμός, η δουλοπρέπεια, ο τσαρλατανισμος, οι νοσηρές υποστηρίξεις, η αντιπρολεταριακή ηθική κ.λπ. Αυτά διάβρωναν απ' τα μέσα το κόμμα, έσβηναν το αίσθημα της πάλης των τάξεων και των θυσιών και υποκινούσαν την τρεχάλα για μια «καλή» ζωή, για μια ζωή αναπαυτική, με προνόμια, με προσωπικά οφέλη, με όσο το δυνατόν λιγότερη δουλειά και μόχθο. Έτσι δημιουργήθηκε η αστική και μικροαστική νοοτροπία

που γίνονταν αισθητή ή εκδηλώνονταν με τέτοια λόγια και σκέψεις, όπως «εμείς εργαστήκαμε, πολεμήσαμε και νικήσαμε, για τούτο το σοσιαλιστικό κράτος, τώρα ας χαρούμε και επωφεληθούμε», «εμείς είμαστε απρόσβλητοι, το παρελθόν μας τα σκεπάζει όλα». Ο μεγαλύτερος κίνδυνος ήταν το γεγονός ότι αυτή η νοοτροπία ριζοβολούσε και στα παλιά στελέχη του κόμματος με καλό παρελθόν, και με προλεταριακή προέλευση, και στα μέλη του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής, που έπρεπε να ήταν παράδειγμα καθαρότητας για τους άλλους. Πολλοί τέτοιοι βρίσκονταν στην ηγεσία, στον κεντρικό μηχανισμό και χρησιμοποιούσαν ωραία τα λόγια, τις επαναστατικές φράσεις, τις θεωρητικές φόρμουλες του Λένιν και του Στάλιν, έδρεπαν τις δάφνες της δουλειάς των άλλων και ενθάρρυναν το κακό παράδειγμα. Δημιουργούνταν έτσι στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης μια εργατική αριστοκρατία από γραφειοκρατικά στελέχη.

Μία τέτοια διαδικασία εκφυλισμού αναπτύσσονταν, δυστυχώς, κάτω από «αισιόδοξα» και «ελπιδοφόρα» συνθήματα ότι «το καθετί πάει καλά, ομαλά, σύμφωνα με τους κανόνες και τους νόμους του κόμματος», που, στην πραγματικότητα, παραβιάζονταν, ότι «η πάλη των τάξεων συνεχίζεται και διεξάγεται», ότι «διατηρείται ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός», «η κριτική και αυτοκριτική συνεχίζονται όπως και πριν», ότι «υπάρχει ατσάλινη ενότητα στο κόμμα», «δεν υπάρχουν πια φραξιονιστικά και αντικομματικά στοιχεία», «πέρασε ο καιρός των τροτσκιστικών και μπουχαρινικών ομάδων» κ.λπ. κ.λπ. Μια τέτοια παραμορφωμένη αντίληψη της κατάστασης, και εδώ έγκειται η ουσία του δράματος και του μοιραίου λάθους, θεωρούνταν και από τα επαναστατικά στοιχεία σαν ομαλή γενικά πραγματικότητα, γι' αυτό και σκέφτονταν ότι δεν υπάρχει λόγος για αναστάτωση, ότι οι εχθροί, οι κλέφτες, οι παραβάτες της ηθικής τιμωρούνταν από τα δικαστήρια, ότι τα ανάξια κομματικά μέλη όπως συνήθως διαγράφονταν από το κόμμα και άλλα νέα μέλη, όπως συνήθως, γίνονταν δεχτά, ότι τα σχέδια πραγματοποιούνταν, παρόλο που υπήρχαν και σχέδια που δεν πραγματοποιούνταν, ότι οι άνθρωποι κριτικάρονταν, τιμωρούνταν, επαινούνταν κ.λπ. Η ζωή, λοιπόν, σύμφωνα μ' αυτούς, βάδιζε ομαλά και στο Στάλιν έτσι έλεγαν ότι «καθετί βαδίζει ομαλά». Εμείς είμαστε πεπεισμένοι ότι ο Στάλιν, σαν μεγάλος επαναστάτης που ήταν, αν γνώριζε την πραγματική κατάσταση στο κόμμα, θα έδινε συντριφτικό χτύπημα σ' αυτό το νοσηρό πνεύμα και το κόμμα και ο σοβιετικός λαός θα ση-

κώνονταν στο πόδι γιατί δίκαια είχαν μεγάλη εμπιστοσύνη στο Στάλιν.

Οι μηχανισμοί όχι μόνο δεν ενημέρωναν σωστά το Στάλιν και παραμόρφωναν γραφειοκρατικά τις σωστές οδηγίες του, μα είχαν δημιουργήσει στο λαό και το κόμμα μια τέτοια κατάσταση, τόσο που και όταν ο Στάλιν, όσο του επέτρεπε η ηλικία και η υγεία του, πήγαινε κοντά στις μάζες του κόμματος και του λαού, δεν τον πληροφορούσαν για τις ελλείψεις και τα λάθη που συνέβαιναν, γιατί οι μηχανισμοί είχαν τυπώσει στο μυαλό των κομμουνιστών και των ανθρώπων της μάζας την ιδέα ότι «δεν πρέπει να ανησυχούμε το Στάλιν».

Ο μεγάλος θόρυβος των χρουστσιοφικών για τη λεγόμενη λατρεία του Στάλιν ήταν στην πραγματικότητα μπλόφα. Αυτή τη λατρεία δεν την είχε καλλιεργήσει ο Στάλιν, που ήταν απλός άνθρωπος, αλλά όλο το ρεβιζιονιστικό κατακάθι που είχε συγκεντρωθεί στην κεφαλή του κόμματος και του κράτους, το οποίο, εκτός των άλλων, εκεμεταλλεύονταν και τη μεγάλη αγάπη του σοβιετικού λαού για το Στάλιν, ιδιαίτερα μετά τη νίκη ενάντια στο φασισμό. Αν διαβάσουμε τους λόγους του Χρουστσιόφ, του Μικογιάν και όλων των άλλων μελών του Προεδρείου θα δούμε τι παράφορους και υποκριτικούς εγκωμιασμούς έκαναν αυτοί οι εχθροί στο Στάλιν όσο ζούσε. Νοιώθεις σιχαμάρα να διαβάσεις αυτούς τους λόγους όταν σκέφτεσαι πως πίσω από τους εγκωμιασμούς έκρυβαν την εχθρική τους δουλειά από τους κομμουνιστές και τις μάζες, που εξαπατούνταν, νομίζοντας ότι είχαν να κάνουν με ηγέτες πιστούς στο μαρξισμό - λενινισμό και με πιστούς συντρόφους του Στάλιν.

Και μετά το θάνατο του Στάλιν, για ορισμένο χρονικό διάστημα, οι «νέοι» σοβιετικοί ηγέτες και πάνω απ' όλους ο Χρουστισόφ, συνέχισαν να μη μιλούν άσχημα γι' αυτόν, μάλιστα τον εκτιμούσαν και τον αποκαλούσαν «μεγάλο άντρα», «ηγέτη με αναμφισβήτητο κύρος» κ.λπ. Έτσι συνέφερε στον Χρουστσιόφ να μιλάει για να εξασφαλίσει εμπιστοσύνη μέσα κι έξω από τη Σοβιετική Ένωση, με σκοπό να δημιουργήσει την ιδέα ότι ήταν «πιστός» στο σοσιαλισμό και στην επανάσταση, «συνεχιστής» του έργου του Λένιν και του Στάλιν.

Ο Χρουστσιόφ μαζί με το Μικογιάν ήταν οι πιο άσπονδοι εχθροί του μαρξισμού - λενινισμού και του Στάλιν. Αυτοί οι δύο ήταν η κεφαλή της συνωμοσίας και του πραξικοπήματος, που από καιρό είχαν προετοιμάσει μαζί με ανθρώπους αριβιστές και αντιμαρξιστές της Κεντρικής Επιτροπής, του στρατού και με ιθύνοντες

της βάσης. Αυτοί οι πραξικοπηματίες δεν άνοιξαν τα χαρτιά αμέσως μετά το θάνατο του Στάλιν, αλλά όταν τους χρειάστηκε και όσο τους χρειάστηκε, συνέχιζαν να ρυθμίζουν τις δόσεις του δηλητηρίου με τους εγκωμιασμούς για το Στάλιν. Είναι αλήθεια ότι, ιδιαίτερα ο Μικογιάν, σε πολλές συναντήσεις που χρειάστηκε να κάνω μ' αυτόν, ποτέ δεν επαινούσε το Στάλιν, ανεξάρτητα που σε λόγους και ομιλίες, με ευκαιρία και χωρίς ευκαιρία, οι πραξικοπηματίες έπλεκαν διθυράμβους και εγκώμια στο Στάλιν. Συνδαύλιζαν τη λατρεία του Στάλιν για να τον απομονώσουν όσο πιο πολύ από τις μάζες και, καμουφλαρισμένοι πίσω απ' αυτή τη λατρεία, προετοίμαζαν την καταστροφή.

Ο Χρουστσιόφ και ο Μικογιάν δούλεψαν με πρόγραμμα, και, μετά το θάνατο του Στάλιν, βρήκαν ανοιχτό πεδίο δράσης και από το γεγονός ότι ο Μάλενκοφ, ο Μπέρια, ο Μπουλγκάνιν, ο Βοροσίλοφ φάνηκαν όχι μόνο τυφλοί, αλλά και φιλόδοξοι και ο καθένας πάλευε για εξουσία.

Αυτοί και άλλοι, παλιοί επαναστάτες και τίμιοι κομμουνιστές, είχαν μετατραπεί κιόλας σε τυπικούς εκπρόσωπους κείνης της γραφειοκρατικής ρουτίνας, κείνης της γραφειοκρατικής «νομιμότητας» που ξεμύτισε και, όταν θέλησαν χλιαρά να κάμουν χρήση αυτής της «νομιμότητας» ενάντια στην ολοφάνερη συνωμοσία των χρουστσιοφικών, η δουλειά είχε πάρει τέλος από καιρό.

Ο Χρουστσιόφ κάι ο Μικογιάν σε πλέρια ενότητα, μπόρεσαν να μανο βράρουν ανάμεσα τους, να θέσουν τον ένα ενάντια στον. άλλο. Με λίγα λόγια εφάρμοσαν την εξής ταχτική: να διασπάς και να διαιρείς στο Προεδρείο, να οργανώνεις τις δυνάμεις του πραξικοπήματος έξω, να συνεχίζεις να μιλάς καλά για το Στάλιν ώστε να έχεις με το μέρος σου τα εκατομμύρια των μαζών και να φέρνεις έτσι κοντά τη μέρ της κατάληψης της εξουσίας, της εξάλειψης των αντιπάλων και μιας ολόκληρης ένδοξης εποχής της οικοδόμησης του σοσιαλισμού, των νικών του Πατριωτικού Πολέμου κ.λπ. Όλη αυτή η πυρετώδικη δράση (κι αυτό εμείς το νοιώθαμε) επεδίωκε να δημιουργήσει τη δημοτικότητα του Χρουστσιόφ μέσα και έξω από τη Σοβιετική Ένωση.

Ο Χρουστσιόφ κάτω από την ομπρέλα των νικών που είχε δρέψει η Σοβιετική Ένωση και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης με την καθοδήγηση του Λένιν και του Στάλιν, έκανε το παν ώστε οι λαοί της Σοβιετικής Ένωσης και οι σοβιετικοί κομμουνιστές να νομίζουν ότι τίποτε δεν είχε αλλάξει, ένας μεγάλος ηγέτης πέθανε, αλλά ένας «πιο μεγάλος» ηγέτης ανδείχνονταν,

και τι ηγέτης! «Εξίσου άνθρωπος των αρχών και λενινιστής, μάλιστα και μεγαλύτερος από τον πρώτο, αλλά φιλελεύθερος, λαϊκός, γελαστός, όλο χιούμορ και αστεία!».

Ωστόσο η ρεβιζιονιστική οχιά, που ζωογονούνταν, άρχισε να χύνει το δηλητήριο και πάνω στην προσωπικότητα και το έργο του Στάλιν. Αρχικά αυτό γίνονταν χωρίς να προσβάλλεται ονομαστικά ο Στάλιν αλλά έμμεσα.

Σε μια από τις συναντήσεις που είχα με το Χρουστσιόφ, τον Ιούνη του 1954, άρχισε να μου αναπτύσσει σε τάχα θεωρητικό δρόμο αρχών τη μεγάλη σημασία της «συλλογικής καθοδήγησης», τις μεγάλες ζημιές που προκύπτουν όταν αυτή η καθοδήγηση αντικαθίσταται από τη λατρεία ενός προσώπου, μου ανάφερε και ξεκομμένα αποφθέγματα από το Μαρξ και το Λένιν για να μου δόσει να καταλάβω, ότι αυτά που έλεγε τα στήριζε σε «μαρξιστικό - λενινιστικό βάθρο».

Το Στάλιν δεν τον ανάφερε για κακό, αλλά όλα τα πυρά τα εξαπέλυσε ενάντια στο Μπέρια κατηγορώντας τον για σφάλματα υπαρκτά και ανύπαρκτα. Η αλήθεια είναι ότι σ' αυτή την αρχική φάση της ρεβιζιονιστικής επίθεσης του Χρουστσιόφ, ο Μπέρια ήταν το κατάλληλο χαρτί για την προώθηση των κρυφών σχεδίων. Όπως έγραψα και παραπάνω, ο Χρουστσιόφ παρουσίασε το Μπέρια σαν αίτιο πολλών κακών, είχε υποτιμήσει το ρόλο του πρώτου γραμματέα, είχε ζημιώσει τη «συλλογική καθοδήγηση», ήθελε να θέσει το κόμμα κάτω από τη διεύθυνση της Κρατικής Ασφάλειας. Κάτω από τη μάσκα της καταπολέμησης των ζημιών που προξενήθηκαν από το Μπέρια, ο Χρουστσιόφ από τη μια μεριά ρίζωνε στην ηγεσία του κόμματος και του κράτους και έβαζε στα χέρια του το Υπουργείο Εσωτερικών, από την άλλη προετοίμαζε την κοινή γνώμη για την ανοιχτή επίθεση που θα επιχειρούσε λίγο αργότερα ενάντια στον Ιωσήφ Βησσαριόνοβιτς Στάλιν, ενάντια στο πραγματικό έργο του Μπολσεβίκικου Κόμματος του Λένιν και του Στάλιν.

Πολλές απ' αυτές τις πράξεις και αιφνίδιες αλλαγές μας έκαναν εντύπωση, αλλά ήταν ενωρίς να συλλάβουμε τις πραγματικές διαστάσεις της συνωμοσίας που γινότανε στην πράξη. Μολοταύτα από τότε ακόμα δε μπορεί να μη διαβλέπαμε τον αντιφαντικό χαρακτήρα στις πράξεις και τις σκέψεις αυτού του «νέου ηγέτη», που έπαιρνε τα ηνία στη Σοβιετική Ένωση. Αυτός ο ίδιος ο Χρουστσιόφ, που τώρα πρόβαλλε σαν «οπαδός της συλλογικής καθοδήγησης», μερικές μέρες πρωτύτερα, στη συνάντηση που είχαμε μ' αυτόν, όταν μας μίλησε για το ρόλο του πρώτου γραμματέα του κόμματος

και του πρωθυπουργού, μας παρουσιάστηκε σαν φλογερός υποστηρικτής του «ρόλου του ατόμου», του «στιβαρού χεριού».

Μετά το θάνατο του Στάλιν φάνηκε πως εφαρμόστηκε απ' αυτούς τους «ανθρώπους αρχών» η τάχα συλλογική καθοδήγηση. Αυτό διατυμπανίζονταν για να δείξουν ότι «ο Στάλιν είχε παραβιάσει τη συλλογικότητα», ότι «είχε νοθεύσει αυτό το σημαντικό κανόνα της λενινιστικής καθοδήγησης» και ότι «είχε μετατρέψει από συλλογική σε προσωπική τη διεύθυνση του κόμματος και του κράτους». Αυτή ήταν μια μεγάλη ψευτιά και την προπαγάνδιζαν οι χρουστσιοφικοί για να προετοιμάσουν το έδαφος τους. Αν η συλλογικότητα είχε παραβιαστεί, το σφάλμα πρέπει να το αναζητήσουμε όχι στο Στάλιν, ο οποίος εκφράζε ορθές γνώμες για διάφορα προβλήματα, αλλά στις πανουργίες αυτών των άλλων και στις αυθαίρετες αποφάσεις που έπαιρναν αυτοί διαστρεβλώνοντας τη γραμμή στους διάφορους τομείς που διεύθυναν. Και πως μπορούσαν να ελεγχτούν αυτές οι πράξεις τούτων των αντικομματικών στοιχείων που περιστοίχιζαν το Στάλιν, όταν αυτοί οι ίδιοι διάδιδαν την ιδέα ότι η *«Τσε-Κα - ζνάγετ φσγιό»;*[1] Έτσι αυτοί ήθελαν να πείσουν το κόμμα και το λαό ότι «ο Στάλιν είναι ενήμερος για καθετί που γίνεται» και «καθετί αυτός το εγκρίνει». Με άλλα λόγια, στο όνομα του Στάλιν, και διαμέσου των απαράττσικ τους αυτοί κατέπνιγαν την κριτική και προσπαθούσαν να μετατρέψουν το Μπολσεβίκικο Κόμμα σε κόμμα άψυχο, σε οργανισμό χωρίς βούληση και χωρίς ενεργητικότητα, για να φυτοζωεί από μέρα σε μέρα, επιδοκιμάζοντας αυτά που αποφάσιζε, που σκάρωνε και διαστρέβλωνε η γραφειοκρατία.

Στην εκστρατεία τάχα για να εφαρμόσει τη συλλογική καθοδήγηση ο Χρουστσιόφ προσπάθησε έντεχνα να κάνει ταχυδαχτυλουργίες με εκκωφαντικό θόρυβο για την καταπολέμηση της προσωπολατρείας. Δεν υπήρχαν πια φωτογρταφίες του Χρουστσιόφ στον ημερήσιο τύπο, δεν υπήρχαν πια πηχυαίοι τίτλοι γεμάτοι εγκώμια γι' αυτόν, αλλά εφαρμόστηκε μια άλλη ξεθωριασμένη ταχτική: όλες οι εφημερίδες κατεκλύζονταν από δημόσιες αγορεύσεις, από συζητήσεις του, από ειδήσεις που έκαναν γνωστές τις συναντήσεις του με ξένους πρεσβευτές, τη συμμετοχή του κάθε βράδυ στις δεξιώσεις των διπλωματών, τις συναντήσεις του με αντιπροσωπείες κομμουνιστικών κομμάτων, τις συναντήσεις με αμερικάνους

---

1. «Η Κεντρική Επιτροπή τα ξέρει όλα»;! (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

δημοσιογράφους, μεγαλοεπιχειρηματίες, γερουσιαστές και δυτικούς εκατομμυριοούχους, φίλους του Χρουστσιόφ. Όλη αυτή η ταχτική απέβλεπε να αντιπαρατεθεί στη μέθοδο της «κλειστής δουλειάς του Στάλιν», της «σεχταριστικής δουλειάς του», που, σύμφωνα με τους χρουστσιοφικούς, ήταν τόσο επιζήμια για το άνοιγμα της Σοβιετικής Ένωσης στον κόσμο.

Αυτή η χρουστσιοφική προπαγάνδα σκόπευε να δείξει στο σοβιετικό λαό ότι τώρα βρήκε τον «αληθινό λενινιστή ηγέτη, που τα ξέρει όλα, που δίνει σωστή λύση σε όλα, που έχει εξαιρετική ζωντάνια, που δίνει σ' οποιονδήποτε την πρέπουσα απάντηση», η ασυγκράτητη δραστηριότητα του οποίου «κάνει ώστε στη Σοβιετική Ένωση να διορθωθεί καθετί, να εξαλειφτούν τα εγκλήματα του παρελθόντος και να συνεχιστεί η πορεία προς τα εμπρός».

Βρισκόμουν στη Μόσχα, με τη ευκαιρία μιας σύσκεψης των κομμάτων όλων των σοσιαλιστικών χωρών. Νομίζω ήταν Γενάρης του 1956, όταν διεξήχθηκε μια διαβούλευση για προβλήματα οικονομικής ανάπτυξης των χωρών μελών της ΚΟΜΕΚΟΝ. Ήταν η εποχή που ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί προχωρούσαν στην εχθρική τους δράση. Με το Χρουστσιόφ και το Βοροσίλοφ ήμασταν σε μια βίλα έξω από τη Μόσχα, όπου θα γευματίζαμε όλοι εμείς οι αντιπρόσωποι των αδερφών κομμάτων. Οι άλλοι ακόμα δεν είχαν έρθει. Ποτέ δεν είχα ακούσει από το στόμα των σοβιετικών ηγετών να μου μιλήσουν ανοιχτά άσχημα για το Στάλιν και εγώ από μέρος μου συνέχιζα όπως πρώτα να μιλώ με αγάπη και πολύ σέβας για το μεγάλο Στάλιν. Όπως φαίνεται, αυτά τα λόγια μου δεν αντηχούσαν καλά στ' αυτιά του Χρουστσιόφ. Περιμένοντας όσπου να έρθουν και οι άλλοι σύντροφοι, ο Χρουστσιόφ και ο Βοροσίλοφ μου είπαν:

— Παίρνομε λίγο καθαρό αέρα στο πάρκο;

Βγήκαμε και μπήκαμε στα δρομάκια του πάρκου. Ο Χρουστσιόφ λέει στον Κλιμ Βοροσίλοφ:

— Λέγε, λέγε κάτι στον Ενβέρ για τα λάθη του Στάλιν.

Εγώ άνοιξα τ' αυτιά μου, αν και από καιρό υποψιαζόμουνα τις κακίες τους. Και ο Βοροσίλοφ άρχισε να μου λέει ότι «ο Στάλιν έσφαλε στη γραμμή του κόμματος, ήταν βάναυσος, άγριος τόσο που δεν μπορούσες να συζητήσεις μαζί του».

— Ο Στάλιν —συνέχισε ο Βοροσίλοφ— έχει επιτρέψει να γίνουν και εγκλήματα, για τα οποία ευθύνεται. Έχει σφάλει και στον τομέα της οικονομικής ανάπτυξης, γι' αυτό δεν είναι σωστό το κοσμητικό επίθετο με το οποίο τον χαρακτήρισαν «αρχιτέκτονα της

σοσιαλιστικής οικοδόμησης». Με τα άλλα κόμματα ο Στάλιν δεν είχε σωστές σχέσεις...

Κάμποση ώρα ο Βοροσίλοφ είπε πολλά τέτοια πράγματα ενάντια στο Στάλιν. Μερικά τα κατάλαβα, μερικά όχι, γιατί όπως έγραψα και παραπάνω, τα ρώσικα δεν τα ήξερα καλά, όμως παρ' όλα αυτά την ουσία της συζήτησης και το σκοπό αυτών των δύο τα κατάλαβα και αγανάχτησα. Ο Χρουστσιόφ βάδιζε μπροστά μας και μ' ένα ραβδί άγγιζε τα κραμπολάχανα, που είχαν φυτέψει στο πάρκο. (Ως και στα πάρκα ο Χρουστσιόφ είχε φυτέψει λαχανικά για να παρουσιάζεται και σα μεγάλος μάστορας της γεωργίας).

Αφού τελείωσε ο Βοροσίλοφ τις φλυαρίες και τις συκοφαντίες, εγώ του λέω:

— Πώς είναι δυνατό να έχει κάνει ο Στάλιν τέτοια λάθη;

Ο Χρουστσιόφ, κατακόκκινος, γύρισε και μου απάντησε:

— Είναι δυνατό, είναι, σύντροφε Ενβέρ, ο Στάλιν τα έπραξε αυτά.

— Εσείς τα είχατε προσέξει αυτά όταν ακόμα ζούσε ο Στάλιν. Μα πώς δεν τον βοηθήσατε να μη κάνει τα λάθη πού λέτε ότι έκαμε; - ρώτησα το Χρουστσιόφ.

— Είναι φυσικό, σύντροφε Ενβέρ, να κάμεις αυτή την ερώτηση, αλλά το βλέπεις αυτό το *«καπούστα»;*[1] Ο Στάλιν σου έκοβε το κεφάλι, τόσο εύκολα όσο ένας κηπουρός μπορεί να το κόψει αυτό - και ο Χρουστσιόφ χτύπησε με το ραβδί ένα κραμπολάχανο.

— Καθετί είναι ξεκάθαρο! - είπα στο Χρουστσιόφ και δε μίλησα πια.

Μπήκαμε μέσα. Οι άλλοι σύντροφοι είχαν έρθει. Εγώ έβραζα από θυμό. Εκείνο το βράδυ θα μας σερβίρονταν χαμόγελα και υποσχέσεις για «μεγαλύτερη» και πιο «ορμητική ανάπτυξη» του σοσιαλισμού, για «μεγαλύτερη βοήθεια» και για «πιο πλατιά και ολόπλευρη συνεργασία». Ήταν η εποχή που προετοιμάζονταν το κακόφημο 20ο Συνέδριο, η εποχή που ο Χρουστσιόφ βάδιζε με γοργότερα βήματα προς την κατάληψη της εξουσίας. Δημιουργούσε την προσωπικότητα ενός μουζίκου, «λαοφιλή» ηγέτη, που άνοιγε τις φυλακές, που άνοιγε τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, που όχι μόνο δε φοβούνταν από τους αντιδραστικούς και τους καταδικασμένους και φυλακισμένους εχθρούς της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά απο-

---

1. Κραμπολάχανο (Ρωσικά στο πρωτότυπο).

λύοντας τους, ήθελε να δείξει ότι αυτοί είχαν τιμωρηθεί και χωρίς «ενοχή».

Είναι γνωστό τι τροτσκιστές, τι συνωμότες, τι αντεπαναστάτες ήταν ο Ζηνόβιεφ και ο Κάμενιεφ, ο Ρίκοφ και ο Πιατακόφ, τι προδότες ήταν ο Τουχατσέφσκι και οι άλλοι στρατηγοί πράχτορες της Ιντέλιγκενς Σέρβις ή των Γερμανών. Όμως για το Χρουστσιόφ και για το Μικογιάν όλοι αυτοί ήταν καλοί άνθρωποι και έπειτα από λίγο καιρό, το Φλεβάρη του 1956, θα τους παρουσίαζαν σαν αθώα θύματα της «σταλινικής τρομοκρατίας». Το κύμα αυτό φούσκωνε σιγά σιγά, προπαρασκευάζονταν προσεχτικά η κοινή γνώμη. Οι «νέοι» ηγέτες, που ήταν οι ίδιοι οι παλιοί, με εξαίρεση το Στάλιν, παρουσιάζονταν σαν φιλελεύθεροι για να πουν στο λαό: «Πάρε ανάσα ελεύθερα, είσαι ελεύθερος, βρίσκεσαι σε πραγματική δημοκρατία, γιατί εξαλείφτηκε ο τύραννος και η τυραννία. Τώρα τα πάντα βαδίζουν στο δρόμο του Λένιν, δημιουργείται η αφθονία, θα γεμίσουν οι αγορές, δε θα ξέρουμε τι να κάνουμε την παραγωγή».

Ο Χρουστσιόφ, αυτός ο σιχαμερός φαφλατάς, συγκάλυπτε τις κατεργαριές και τις διαβολιές με αρλούμπες και παλάβρες. Ωστόσο, μ' αυτό τον τρόπο δημιούργησε μια ευνοϊκή κατάσταση για την ομάδα του. Ο Χρουστσιόφ ούτε μια μέρα δεν παρέλειψε να δημαγωγεί αχαλίνωτα για την ανάπτυξη της γεωργίας, να αλλάξει ανθρώπους και μέθοδες δουλειάς και να γίνεται μοναδικός «αρμόδιος πάτρωνας» της γεωργίας, που αναλάβαινε τέτοιες προσωπικές «μεταρυθμίσεις».

Ο Χρουστσιόφ «είχε εγκαινιάσει» και την αναρίχησή του στη θέση του Πρώτου Γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης με μια μακροσκελή έκθεση που έδοσε για τα προβλήματα της γεωργίας στην ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής το Σεπτέμβρη του 1953. Αυτή η έκθεση, που χαρακτηρίστηκε σαν «βαρυσήμαντη», περιείχε εκείνες τις χρουστσιοφικές ιδέες και μεταρυθμίσεις, που στην πραγματικότητα, κατάστρεψαν τόσο σοβαρά την σοβιετική γεωργία, που και σήμερα είναι αισθητή η καταστροφή. Το μπούγιο και ο θόρυβος που έγινε για τα «νέα εδάφη» ήταν ρεκλάμα - μπλόφα. Εκατομμύρια τόννους σιτηρά αγόρασε και συνεχίζει να αγοράζει η Σοβιετική Ένωση από τις Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

Όμως, η «συλλογική καθοδήγηση» και η απουσία της φωτογραφίας του Χρουστσιόφ από τις εφημερίδες δεν διήρκεσαν πολύ. Η λατρεία του Χρουστσιόφ ανέβαινε από τους νταραβερτζήδες,

τους φιλελευθεριστές, τους καριεριστές, τους τσανακογλείφτες και τους κόλακες. Το μεγάλο κύρος του Στάλιν, βασισμένο στο ανεξίτηλο έργο του, σαμποταρίστηκε μέσα και έξω από τη Σοβιετική Ένωση. Αντικαταστάθηκε με το κύρος τσαρλατάνου, κλόουν, εκβιαστή.

3.

Όχι Μαρξιστές - Λενινιστές αλλά έμποροι μεταπράτες

Ο Μικογιάν, ένας κοσμοπολίτης μεταπράτης και αντιαλβανός ως το τέλος. Δύσκολες συνομιλίες του Ιούνη του 1953 για οικονομικά ζητήματα - οι σοβιετικοί ηγέτες κάνουν παζάρι σχετικά με τις βοήθειες προς την Αλβανία. Οι «συμβουλές» του Χρουστσιόφ ένα χρόνο αργότερα: «δε σας χρειάζεται η βαριά βιομηχανία», «πετρέλαια και μέταλλα σας δίνουμε εμείς», «για τα σιτηρά μη σας μέλει, σας δίνουμε εμείς όσα θέλετε». Φιλονικίες με το Μικογιάν. Δυσαρέσκεια στην ΚΟΜΕΚΟΝ από τις ρεβιζιονιστικές κεφαλές. Ο Οχάμπ, Ντεξ, Ούλμπριχτ. Η διαβούλευση της ΚΟΜΕΚΟΝ τον Ιούνη του 1956 στη Μόσχα -ο Χρουστσιόφ- «... εμείς πρέπει να κάνουμε έτσι όπως έκαμε ο Χίτλερ». Ξανά συνομιλία με το Χρουστσιόφ. - Οι «συμβουλές» του: «η Αλβανία να βαδίσει προς τα μπρος με βαμπάκι πρόβατα, ψάρια και εσπεριδοειδή».

Εμείς ήμασταν αποφασισμένοι να συνεχίσουμε και αναπτύξουμε παραπέρα την ταχτική, που αρχίσαμε από τότε που ζούσε ο Στάλιν, να ανταλλάσουμε γνώμες και να ζητούμε τη βοήθεια της σοβιετικής ηγεσίας για τα οικονομικά μας προβλήματα. Στα πρώτα 8-9 χρόνια της λαϊκής εξουσίας είχαμε μια σειρά επιτυχίες στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, είχαμε κάνει τα πρώτα βήματα στον τομέα της εκβιομηχάνισης και της κολεχτιβοποίησης της γεωργίας, είχαμε δημιουργήσει κάποια βάση σ' αυτή την κατεύθυνση και είχαμε αποχτήσει κάποια εμπειρία, που θα μας χρησίμευε να προωθήσουμε όλο και πιο πολύ τη σοσιαλιστική οικονομία μας. Όμως ούτε μεγαλόγνωμοι γινόμασταν απ' αυτά που είχαμε πραγματοποιήσει, ούτε κρύβαμε τα μεγάλα προβλήματα, τις αδυναμίες και τις δυσκολίες που είχαμε. Γι' αυτό αισθανόμασταν την ανάγκη να συμβουλευόμαστε συνεχώς τους φίλους μας και κατά πρώτο λόγο τους ηγέτες του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής 'Ε-

νωσης· αισθανόμασταν επίσης την ανάγκη και για μερικές υλικές βοήθειες και πιστώσεις απ' αυτούς. Αυτά ποτέ δεν τα θεωρούσαμε και δεν τα ζητήσαμε σαν ελεημοσύνη.

Πολύ γρήγορα και αυτό το πεδίο σχέσεων και επαφών μας με τη μετασταλινική σοβιετική ηγεσία μας έδοσε τα σημάδια ότι οι δουλειές δεν βάδιζαν όπως πρώτα. Κάτι χώλαινε, κάτι είχε σπάσει από κείνη την προηγούμενη ατμόσφαιρα, που εμείς πηγαίναμε στο Στάλιν και του κλαίγαμε τα χάλια μας χωρίς δισταγμό και αυτός μας άκουε και μιλούσε μ' ανοιχτή καρδιά, με καρδιά διεθνιστή κομμουνιστή. Στους διαδόχους του εμείς, κάθε μέρα και περισσότερο, αντί για κομμουνιστές, βλέπαμε εμπόρους.

Ιδιαίτερα ο Μικογιάν ήταν το πιο αρνητικό στοιχείο, ο πιο ύποπτος, ο πιο μηχανοράφος από τα μέλη του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Αυτός ο έμπορας, που συνέχεια ξερομασούσε με τα ψεύτικα δόντια που κροτάλιζαν, έτσι ακριβώς, όπως αποδείχτηκε αργότερα, αναμασούσε σατανικά αντιμαρξιστικά, συνωμοτικά, πραξικοπηματικά σχέδια. Αυτός ο αντιπαθητικός και στο πρόσωπο άνθρωπος, με μαύρη σαν κατράμι καρδιά φέρνονταν πολύ γουρσούζικα ιδιαίτερα με μας τους Αλβανούς. Οι σχέσεις μας μ' αυτό τον μεταπράτη και σαράφη ήταν οικονομικές και εμπορικές. Καθετί που σχετίζονταν με την Αλβανία, τη χορήγηση πιστώσεων όσο και τις εμπορικές ανταλλαγές, αυτό το υποκείμενο τα έβλεπε από σκοπιά απλά εμπορική. Γι' αυτόν είχαν εξαλειφτεί τα διεθνιστικά, σοσιαλιστικά, φιλικά αισθήματα.

Για το Μικογιάν η Αλβανία ήταν μια «γεωγραφική έννοια», μια χώρα μ' έναν λαό χωρίς αξία. Ποτέ δεν τον είχα ακούσει να πει κάτι για τον αγώνα μας, για το λαό μας, για τις προσπάθειες που κάναμε εμείς παλεύοντας με τις μεγάλες δυσχέρειες για την ανόρθωση της χώρας και της καταστραμμένης από τον πόλεμο οικονομίας μας. Αυτός που δεν είχε αφήσει χώρα χωρίς να πάει, δεν είπε μια φορά να έρθει στην Αλβανία. Φαίνεται η σοβιετική ηγεσία στηρίζονταν στη «μεγάλη οικονομική εμπειρία» αυτού του κοσμοπολίτη μεταπράτη, που όπως έδειξε η ιστορία, μαζί με τον Νικήτα Χρουστσιόφ, συνωμοτούσαν ενάντια στο Στάλιν, τον οποίο είχαν αποφασίσει να δολοφονήσουν, όπως μας το ομολόγησε ο ίδιος με το στόμα του, το Φλεβάρη του 1960. Έπειτα από το πραξικόπημα αυτοί συνδέθηκαν με τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό και ανέλαβαν να καταστρέψουν συθέμελα το μεγάλο έργο του Λένιν και του Στάλιν, το σοσιαλισμό στη Σοβιετική Ένωση. Έτσι όπως για τους άλ-

λους, και για την Αλβανία, ο Μικογιάν ήταν αυτός που αποφάσιζε για τις βοήθειες που χορηγούσε η Σοβιετική Ένωση.

Στις σχέσεις του με μας ο Μικογιάν όχι μόνο ήταν ο πιο φειδωλός, αλλά και ο πιο προσβλητικός. Αυτή η αντιαλβανική του γραμμή ήταν παντοτεινή, και τότε που ζούσε ο Στάλιν. Στα απομνημονεύματα μου «Με το Στάλιν»[1] έγραψα για μια περίπτωση που ο Στάλιν, μιλώντας για τη διεθνιστική βοήθεια, που θα μας χορηγούσαν οι Σοβιετικοί, με ρώτησε χαμογελώντας:

— Μα οι ίδιοι οι Αλβανοί θα δουλέψουν άραγε»!

Αμέσως κατάλαβα γιατί μου το είπε αυτό ο Στάλιν. Δυο - τρεις μέρες πριν, εμείς είχαμε διεξάγει μακρές συζητήσεις με το Μικογιάν σχετικά με την οικονομική μας κατάσταση και τα αιτήματα για βοήθεια που είχαμε παρουσιάσει στη σοβιετική ηγεσία. Ο Μικογιάν εξαπόλυσε προσβλητικά λόγια για την κατάσταση και τις υποθέσεις μας, και έφτασε στο σημείο να μας πει: «Εσείς στηρίζετε την ανάπτυξη σας μόνον στις βοήθειες απ' έξω!»

— Όχι, αυτό που λέτε δεν είναι έτσι, τον αντέκρουσα. Εμείς εργαζόμαστε μέρα καινύχτα, ύπνος δε μας πιάνει, αλλά τέτοιες είναι οι συνθήκες και οι δυσκολίες μας. — Και συνέχισα να του μιλώ για την ακούραστη και γεμάτη αυταπάρνηση δουλειά που έκαναν στην Αλβανία οι εργάτες, η εργαζόμενη αγροτιά, η νεολαία, οι γυναίκες, όλος ο λαός, μικροί και μεγάλοι.

— Μα να, —υπαναχώρησε ο μεταπράτης— εσείς θέλετε να ανεγείρετε βιομηχανία. Η βιομηχανία είναι δύσκολο πράγμα για σας και δεν έχετε που να τη βρήτε, εκτός ζητώντας τη απ' έξω, από μας. Απασχολήστε τις δυνάμεις σας στη γεωργία, βελτιώστε τη ζωή στο χωριό, μη περιμένετε να πετύχετε την ανάπτυξη μόνο με βιομηχανία.

Συνεχίσαμε να φιλονικούμε με τον αρμένη έμπορα για μακρό χρονικό διάστημα και όπως πάντα αυτός έκλεισε τη συζήτησε λέγοντας μας: «εντάξει, θα τα υποβάλω στην ηγεσία». Στην πραγματικότητα ο Στάλιν έγκρινε όλα τα αιτήματα μας και ούτε σ' αυτή την περίπτωση και ούτε άλλη φορά μας έκαμε τέτοιες παρατηρήσεις όπως ο Μικογιάν. Παρ' όλα αυτά ο Μικογιάν είχε χύσει το δηλητήριο του εναντίον μας και στο Στάλιν.

Με όλες τις οικονομικές μας αντιπροσωπείες ο Μικογιάν φάνηκε μεταπράτης.

---

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Με το Στάλιν» (Απομνημονεύματα), Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα, 1984, τρίτη έκδοση στην αγγλική.

— Δεν έχουμε να σας δόσουμε, εσείς ζητάτε πολλές πιστώσεις. Εμείς δε μπορούμε να σας βοηθήσουμε να οικοδομήσετε το εργοστάσιο ρυζιού, το εργοστάσιο τσιμέντου κ.λπ. —μας έλεγε— αν και οι πιστώσεις που ζητούσαμε ήταν οι πιο ελάχιστες που μπορούσαν να γίνουν.

Η μετριοφροσύνη και ο δισταγμός μας στα αιτήματα ήταν χαρακτηριστική στάση ενός φτωχού που υπέφερε, και ξέρει τι είναι ο ιδρώτας και ο κόπος, που γνώριζε και τις τεράστιες ανάγκες της Σοβιετικής 'Ενωσης, που κάηκε από τον πόλεμο, και τις διεθνείς υποχρεώσεις της. Και για το μεγαλύτερο μέρος των εργοστασίων και των άλλων έργων που μας δόθηκαν με πιστώσεις και που εμείς τα οικοδομούσαμε, ο δρόμος της χορήγησης είχε ανοιχτεί από τότε που ζούσε ο Στάλιν. Στα χαμένα εξηγούσαμε στο Μικογιάν την άθλια κατάσταση της χώρας μας που δεν κληρονόμησε ούτε την παραμικρή φάμπρικα από την αστική τάξη, που ο πόλεμος την έκαμε παρανάλωμα του πυρός, που δεν είχε ούτε ένα τραχτέρ, γι' αυτό δεν ήταν σωστό να τεθούμε στην ίδια μοίρα με την Ανατολική Γερμανία, με την Τσεχοσλοβακία κ.λπ. Κάποια φορά πιάστηκα στα καλά με το Μικογιάν, γιατί άρχισε να με επιπλήττει επειδή οι αγελάδες μας έδιναν 500 - 600 λίτρα γάλα το χρόνο.

— Γιατί τις κρατάτε —είπε— σφάξτε τες!

Αγαναχτισμένος του λέω:

— Ο δρόμος μας δε θα είναι ποτέ να σφάζουμε τα ζώα, αλλά να τα διατρέφουμε καλύτερα και να βελτιώνουμε τη ράτσα τους. Εσείς πρέπει να ξέρετε ότι και ο λαός μας υποφέρει ακόμη για ψωμί, πόσο μάλλον τα ζώα για τροφή.

— Σε μας —είπε καυχόμενος— μια αγελάδα δίνει τόσες χιλιάδες λίτρα γάλα.

— Με συγχωρείτε —του είπα— εσείς είστε παλιό στέλεχος του σοβιετικού κράτους και πρέπει να ξέρετε: τόσο γάλα που δίνουν σήμερα έδιναν οι αγελάδες σας στην περίοδο αμέσως μετά την Οχτωβριανή Επανάσταση, το 1920 ή το 1924;

— Όχι —είπε— τότε ήταν αλλιώς τα πράγματα.

— Έτσι είναι και σε μας τώρα —του είπα— δε μπορούμε να φτάσουμε το δικό σας επίπεδο μέσα σε 4 - 5 χρόνια μετά την απελευθέρωση. Το σπουδαιότερο είναι ότι αρχίσαμε τη δουλειά και διψούμε για ανάπτυξη και πρόοδο. Δε μας λείπουν ούτε η επιθυμία, ούτε η θέληση. Να τα ζυγίσουμε όμως καλά τα πράγματα.

Μετά το θάνατο του Στάλιν οι αντιαλβανικές αποχρώσεις στη στάση του έμπορα υπουργού της Σοβιετικής Ένωσης έγιναν μόνι-

μη γραμμή. Αλλά τώρα αυτός δεν *ήταν πτα μόνος. Το μολύβι* του, συνηθισμένο να σημειώνει πολλούς σταυρούς και πολλά «όχι» στα μέτρια αιτήματά μας, βρήκε τώρα την υποστήριξη και τη συμπαράσταση και άλλων. Μίλησα παραπάνω για τη συνάντηση του Ιούνη του 1953 με το Μάλενκοφ, το Μπέρια, το Μικογιάν και με άλλους στη Μόσχα. Εκτός των άλλων, από τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρθηκαν με μας και χειρίστηκαν τα οικονομικά προβλήματα που υποβάλαμε, έννοιωσα ότι τώρα στο Κρεμλίνο έλειπε όχι μόνο το σώμα του αλησμόνητου Στάλιν, αλλά και η πλατιά και ανθρώπινη ψυχή του, η προσεχτική, η εγκάρδια συμπεριφορά του, η σκέψη του, σκέψη επιφανούς μαρξιστή - λενινιστή.

Είχα μιλήσει μόνο λίγα λεπτά για την κοινωνικό - οικονομική κατάσταση στην Αλβανία, για την πρωτοφανή κινητοποίηση στη δουλειά των εργαζόμενων μαζών, των κομμουνιστών και των στελεχών, όταν ο Μάλενκοφ με διέκοψε:

— *Νού ταβάρις*[1] Ενβέρ —είπε— εσείς μας παρουσιάζετε καλή την κατάσταση στην Αλβανία, αλλά τα γεγονότα δεν συνηγορούν. ΓΓ. αυτό ακούστε τις διαπιστώσεις μας.

Και άδειασαν ένα ολόκληρο κάρρο με παρατηρήσεις σχετικά με την κατάσταση και τις δουλειές μας. Από που είχαν πάρει όλα αυτά τα «στοιχεία», εμείς δεν το γνωρίζουμε, είναι όμως γεγονός ότι οι υπερβολές και οι εξογκώσεις των πραγμάτων ήταν τόσο μεγάλες που σε κατάπλησσαν. Δυο «παρατηρήσεις» τους τυπώθηκαν ιδιαίτερα στο μυαλό μου.

Η πρώτη ήταν για τους κρατικούς μας μηχανισμούς.

— Ο μηχανισμός σας —είχε διαπιστώσει η σοβιετική ηγεσία— είναι τόσο διευρυμένος και διογκωμένος, που ούτε ο Ροκφέλερ και ο Μόργκαν θα τολμούσαν να τον συντηρήσουν!

Και αμέσως αφού μας έκαμαν Ροκφέλερ και Μόργκαν, με τη δεύτερη παρατήρηση μας πήγαν στο άλλο άκρο:

— Οι αγρότες σας δεν έχουν ψωμί να φάνε, δεν έχουν βόδια, δεν έχουν ζώα, δεν έχουν ούτε μια κόττα (αυτοί ξέρουν πότε και πως είχαν μετρήσει τις κόττες της Αλβανίας!) άφησε τα άλλα είδη πρώτης ανάγκης.

Και Ροκφέλερ, και επί ξύλου κρεμάμενοι! Πώς να καταλάβαινα αυτή τη λογική;

Μα η φωνή του Μικογιάν δε μ' άφησε να σκεφτώ παραπέρα...

---

1. Ε, λοιπόν, σύντροφε Ενβέρ (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

Σαν άνθρωπος των αριθμών που ήταν. ο Μικογιάν μιλούσε με ποσοστά, με αριθμούς με συγκρίσεις, με πίνακες. γοτερα συνέχισε:

— Έχετε άσχημη οικονομική κατάσταση, η γεωργία σας είναι σε άθλια κατάσταση, έχετε λιγότερα ζώα σε σύγκριση με προπολεμικά, εισάγετε 20 τα εκατό των σιτηρών, η κολεχτιβοποίηση βαδίζει αργά, η αγροτιά δεν είναι πεπεισμένη για την κολεχτιβοποίηση. Εσείς εκμεταλλεύεστε τους αγρότες. Τα δημοσιονομικά σας ζητήματα πηγαίνουν άσχημα. Εσείς δεν ξέρετε να κάμετε εμπόριο -λογοκοπούσε ο Αρμένης.

Παρά την εκτίμηση που είχα για τους σοβιετικούς ηγέτες, δε μπόρεσα να σιωπήσω:

— Χορούς και γλεντοκόπια δεν κάνουμε —του απάντησα.— Εργαζόμαστε, ιδροκοπούμε, αλλά όλα δεν φτιάχνονται με μιας. Και σεις περάσατε απ' αυτό το στάδιο, γι' αυτό μη το ξεχνάς.

— Όχι —είπε— δεν το ξεχνώ, αλλά δουλέψαμε μόνοι μας.

— Και μεις μόνοι μας δουλεύουμε —συνέχισα— γιατί δεν υπάρχουν πάροικοι στη χώρα μας. Εμείς δε ζητιανεύουμε, αλλά σας ζητούμε διεθνιστική βοήθεια.

Οι ανταπαντήσεις μου τον έκαμαν να μαλακώσει κάπως τον τόνο. Ωστόσο συνέχισε:

— Τα σχέδια σας συνεχώς δεν εκτελούνται. Ας πάρουμε την οικοδόμηση. Εσείς κάνετε τεράστιες για τη χώρα σας οικοδομήσεις, μα αυτές οι οικοδομήσεις δεν πραγματοποιούνται, γιατί, κατά πρώτο λόγο, σας λείπει η εργατική δύναμη και δεν έχετε δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες, δεύτερο, γιατί έχετε δεσμευτεί στην ανέγερση πολλών εργοστασίων που δεν είναι αναγκαία. Αυτές τις οικοδομήσεις τις κάνετε χωρίς να υπολογίσετε τις πραγματικές συνθήκες της Αλβανίας. Εσείς οικοδομείτε τον υδροηλεκτρικό σταθμό στο Ματ[1]. Ρωτάμε: Πού θα χρησιμοποιήσετε την ηλεκτρική ενέργεια; Εμείς δε βλέπουμε που θα την εκμεταλλευτείτε˙ δεν έχετε ανάγκη για τόση ηλεκτρική ενέργεια.

Μου φάνηκε πολύ παράξενος ο συλλογισμός του και τον αντέκρουσα:

— Ο υδροηλεκτρικός σταθμός στον ποταμό Ματ, όταν τελειώ-

---

1. Πρόκειται για τον υδροηλεκτρικό σταθμό «Κάρλ Μαρξ» στον ποταμό Ματ στη Βόρεια Αλβανία. Η κατασκευή του περατώθηκε το Γενάρη του 1958.

σει, θα παράγει περίπου 25.000 κιλοβάτ. Πώς σας φαίνεται μεγάλη και περιττή αυτή η ποσότητα; Έχετε υπόψη σας, σύντροφε Μικογιάν, ότι εμείς όχι μόνο από τώρα έχουμε ανάγκη για ηλεκτρική ενέργεια, αλλά η σχεδιασμένη ανάπτυξη της οικονομίας μας στο μέλλον δεν μπορεί να εξασφαλισθεί χωρίς να παρθούν έγκαιρα τα μέτρα για την εξασφάλιση της απαιτούμενης ηλεκτρικής ενέργειας.

— Δεν είστε ακριβείς στους προγραμματισμούς. Ο υδροηλεκτρικός σταθμός σας κοστίζει πάρα πολύ και δεν έχετε τι να κάνετε το ρεύμα - συνέχισε να επιμένει εκείνος. Επίσης βάλατε στο σχέδιο την ανέγερση μη αναγκαίων εργοστασίων όπως του χάλυβα, της ξυλουργίας, της χαρτοποιίας, της υαλουργίας, του λυναριού, της αρτοποιίας κ.λπ. Τι χρειάζονται στην Αλβανία όλα αυτά τα εργοστάσια; Γιατί φτιάχνετε το διυλιστήριο;[1] Έχετε αρκετά πετρέλαια, ή ανεγείρετε αυτό το διυλιστήριο για να στοπάρει; Κοιτάξτε καλά αυτά τα πράγματα και τραβήξτε τα περίσσια. Το ζήτημα της γεωργίας είναι πολύ κρίσιμο, ελαττώστε λοιπόν τις επενδύσεις στη βιομηχανία και δυναμώστε τη γεωργία!

Τον άκουα όταν έλεγε αυτά και για μια στιγμή μου φάνηκε πως είχα μπροστά μου όχι το μέλος του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης και το σοβιετικό αντιπρόεδρο της κυβέρνησης, αλλά τον Κίντριτς, τον απεσταλμένο του Τίτο, που, πριν από 7-8 χρόνια τι δεν έκαμε αυτός και οι σύντροφοι του για να μας πείσουν να παραιτηθούμε από τη βιομηχανία, να μην ανεγείρουμε κανένα βιομηχανικό έργο. «Η γεωργία, η γεωργία», επέμειναν οι άνθρωποι του Βελιγραδίου[2]. «Η γεωργία, μόνο η γεωργία», άκουα τώρα, το 1953, να με συμβουλεύουν και στη Μόσχα...

Όλη αυτή η συνάντηση, που άρχισε για την εξέταση των οικονομικών μας προβλημάτων, μ' αυτό το πνεύμα συνεχίστηκε ως το τέλος.

Μερικές μέρες αργότερα καθήσαμε πάλι με το Μικογιάν και με κάνα δύο άλλους σοβιετικούς υπάλληλους και «εξετάσαμε» ξανά τα οικονομικά προβλήματα. Εμείς, βλέποντας την κακή προδιάθεση

1. Πρόκειται για το εργοστάσιο επεξεργασίας πετρελαίου, που ανεγείρονταν τότε στο Τσερίκ.

2. Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Οι τιτοϊκοί» (Ιστορικές σημειώσεις), Εκδόσεις «ΠΟΡΕΙΑ» Αθήνα 1983, σελ. 189 - 216, 264- 269.

των φίλων, αφαιρέσαμε πολλά από τα αιτήματα μας. Περιοριστήκαμε σε μερικά πιο αναγκαία πράγματα και, ανεξάρτητα από τις «συμβουλές» τους, πάτησα πόδι και μπόρεσα να εξασφαλίσω μια μικρή πίστωση για τη βιομηχανία, προπαντός για τα πετρέλαια και τα ορυχεία.

Δεν ξεχνώ τη στιγμή όταν συναντηθήκαμε με το Μάλενκοφ και το Μικογιάν για την τελική συζήτηση.

— Σύμφωνα με τις συμβουλές σας —τους είπα— συζήτησα με τους συντρόφους και από τα προηγούμενα αιτήματα αποφασίσαμε να αναβάλουμε για το επόμενο πεντάχρονο τα εργοστάσια χαρτοποιίας υαλουργίας, το χαλυβουργείο, το αρτοποιείο.

— *Πράβιλνο!*- είπε ο Μάλενκοφ, ενώ ο Μικογιάν γρήγορα - γρήγορα με το χοντρό μολύβι του έβαζε σταυρό στον κατάλογο.

— Να αναβάλουμε την ανέγερση του υδροηλεκτρικού σταθμού του Ματ μέχρι το 1957.

— *Πράβιλνο!*- επανέλαβε ο Μάλενκοφ και ο Μικογιάν «φαπ!» έβαλε σταυρό.

— Να αφαιρέσουμε από το σχέδιο την οικοδόμηση της σιδηροδρομικής γραμμής, την εγκατάσταση ασφάλτου...

«Πράβιλνο! Πράβιλνο...

Να, έτσι έληξε αυτή η συνάντηση.

— Ελάτε πάλι! —μας είπε όταν χωριστήκαμε—. Μελετήστε καλά τα πράγματα και γράψτε μας!

Ευχαριστήσαμε τους φίλους και για όσα μας δόσανε, και επιστρέψαμε στην Αλβανία.

Ίσως είναι λίγο να ονομάσεις όχι καλές τις εντυπώσεις απ' αυτό το ταξίδι στη Σοβιετική Ένωση, ωστόσο εμείς εξακολουθήσαμε να διατηρούμε τα αισθήματα φιλίας και αγάπης για τη μεγάλη χώρα των Σοβιέτ, για την πατρίδα του Λένιν και του Στάλιν. Τις πράξεις και τις χειρονομίες τους, που μας έκαναν άσχημη εντύπωση, τις διατηρούσαμε ενδόμυχα, συζητούσαμε με ανησυχία αναμεταξύ μας, όμως από καρδιάς δεν επιθυμούσαμε να πάρουν οι δουλειές εκεί εσφαλμένη κατεύθυνση. Λέγαμε ο ένας στον άλλο ότι οι σοβιετικοί σύντροφοι έχουν οι ίδιοι μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες στη χώρα τους, ο χαμός του Στάλιν χωρίς άλλο τους αποπροσανατόλισε κάπως, δεν είναι και τόσο εύκολο όσο να πάρουν πλέρια στα χέρια τους τη διεύθυνση και ελπίζαμε και ευχόμασταν ώστε αυτά να ήταν παροδικά φαινόμενα, που με το πέρασμα του χρόνου θα ξεπερνιόνταν.

Όμως, ύστερα από λίγους μήνες είχαμε πάλι απ' αυτούς κάτι μη αρεστό και μη συνεπές.

Στις 22 Δεκέμβρη του 1953 απευθύναμε στην Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης μακρά επιστολή στην οποία, αφού μιλούσαμε για τα μέτρα που είχαμε πάρει σχετικά με το δυνάμωμα της λαϊκής εξουσίας, την οικονομική μας ανάπτυξη, τη βελτίωση της ζωής στο χωριό και την πρόοδο της γεωργίας, τους παρουσιάζαμε και μια σειρά προβλήματα για συζήτηση και μερικά μέτρια αιτήματα για βοήθειες και πιστώσεις για το ερχόμενο πεντάχρονο σχέδιο. Την επιστολή αυτή την είχαμε συντάξει σύμφωνα με τις παραγγελίες τους, στηριζόμενοι σε μια πλατειά μελέτη, που είχαμε κάνει επί μήνες κατά σειρά και ήμασταν της γνώμης ότι περιείχε εντελώς βασισμένα και ακριβή αιτήματα.

Της ίδιας γνώμης ήταν και εκείνοι οι σοβιετικοί ειδικοί και σύμβουλοι που είχαν έρθει στη χώρα μας στα πλαίσια της βοήθειας και της συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών.

Δεν πέρασαν 5-6 μέρες από τότε που οτείλαμε στη Μόσχα την επιρτολή μας, όταν ήρθε στα Τίρανα η απάντηση της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Όλο, όλο 15 ως 20 σειρές γράμμα. «Δεν απεικονίζετε καλά την κατάσταση», «είδατε το πρόβλημα βιαστικά», «δεν εμβαθύνετε», «δεν έχουν παρθεί τα απαιτούμενα μέτρα από μέρους σας», «προετοιμαστείτε καλύτερα και ξαναγράψτε μας». Αυτό ήταν όλο το περιεχόμενο σ' εκείνες τις λίγες σειρές, που υπόγραφε η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Δεν ήταν δυνατό να μη μας θίξει ο περιφρονητικός και προσβλητικός τόνος της νέας σοβιετικής ηγεσίας, δεν ήταν δυνατό να μην αναρωτηθούμε με έκπληξη: «Από πού γνωρίζουν αυτοί στη Μόσχα αν εμείς έχουμε καθρεφτίσει σωστά ή εσφαλμένα τα προβλήματα μας, όταν, όχι αυτοί, αλλά εμείς ζούμε και εργαζόμαστε στην Αλβανία;!».

Οι προηγούμενες όμως συναντήσεις, ιδιαίτερα με το Μικογιάν, μας είχαν δείξει τώρα πια πως έπρεπε να πράξουμε ώστε η επιστολή μας να γίνει αρεστή στους Σοβιετικούς: βάλαμε ψαλίδι σε πολλά από τα αιτήματα που παρουσιάζαμε, αφαιρέσαμε από το προσεχές σχέδιο ένα μέρος από τις προβλέψεις και προτάσεις μας, ιδιαίτερα στον τομέα της βιομηχανίας και στείλαμε και τη δεύτερη «ανασυνταγμένη», ή καλύτερα κουτσουρεμένη επιστολή. Δεν είχαμε λαθέψει: Μας ειδοποίησαν ότι μας περιμένουν στη Μόσχα «για διαβουλεύσεις και για να μας βοηθήσουν».

Την πρώτη συνάντηση με τους σοβιετικούς ηγέτες την κάναμε στις 8 Ιούνη του 1954. Ήταν ακριβώς εκείνη η συνάντηση όπου ο Χρουστσιόφ, επειδή ήταν ακόμα «ένας κακός αλβανός», όπως μας είπε, δε θέλησε να μιλήσει για τα οικονομικά μας προβλήματα, αλλά μας έκαμε αγόρευση σχετικά με το ρόλο του πρώτου γραμματέα και του πρωθυπουργού.

Παρ' όλα αυτά, στο τέλος της αγόρευσης του, ο Χρουστσιόφ μας μίλησε τάχα γενικά, τάχα σε μορφή προσανατολισμών και συμβουλών και για τα οικονομικά προβλήματα, προπαντός για τη γραμμή που έπρεπε να ακολουθήσουμε στην οικονομική μας πολιτική.

— Στην ανάπτυξη της οικονομίας σας —είπε— προσέξτε να κάνετε λογαριασμό. Να, λόγου χάρη, ας πάρουμε τα πετρέλαια. Σας συμφέρει μήπως να επενδύετε τόσο πολλά για τα πετρέλαια;! - ρώτησε.

Κατάλαβα αμέσως που είχε το λόγο. Παρά τις «παραγγελίες» που μας είχαν δόσει προηγούμενα να παραιτηθούμε από την έρευνα και εξόρυξη πετρελαίων στην Αλβανία, εμείς και στη δεύτερη επιστολή που τους στείλαμε, πατήσαμε πόδι ξανά στις απόψεις μας και ζητήσαμε να μας βοηθήσουν σ' αυτό τον τομέα. Και τώρα, αφού ρώτησε, βρήκα την ευκαιρία να εκθέσω άλλη μια φορά τη γνώμη μας.

— Όπως είστε σε γνώση και από την επιστολή που σας στείλαμε —τους είπα— η Κυβέρνηση και η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος μας, βρισκόμενες μπροστά σ' ένα μεγάλο οικονομικό και πολιτικό πρόβλημα, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι πρέπει με κάθε τρόπο να συνεχίσουμε την εξόρυξη και τις έρευνες στα πετρέλαια, αν και αυτό είναι βαρύ φορτίο για την οικονομία μας και θα συνεχίσει να είναι τέτοιο για ορισμένο χρόνο, σε περίπτωση που δεν αυξηθεί η εξόρυξη πετρελαίων. Πρέπει να εξακολουθήσουμε τις έρευνες και την εξόρυξη πετρελαίων —συνέχισα— γιατί είναι ύλη με μεγάλη στρατηγική και οικονομική σημασία για τη χώρα και το στρατόπεδο μας. Οι τωρινές γεωτρήσεις αναζήτησης και εκμετάλλευσης είναι τελείως ανεπαρκείς. Η εξόρυξη από τα υπάρχοντα σε εκμετάλλευση πηγάδια ελαττώνεται συνεχώς και αυτό φέρνει όχι μόνο υπολογίσιμα ελείμματα στην παραγωγή και βαρύνει την οικονομία μας, αλλά προκαλεί και μεγάλες διακυμάνσεις στο διάγραμμα των εξαγωγών μας.

— Είστε σίγουροι ότι το υπέδαφος σας έχει πετρέλαιο; - ρώτησε ο Χρουστσιόφ.

— Επιτρέψτε μου να σας πω ότι η αποστολή γεωλογικών μελετών για τα πετρέλαια, που διευθύνεται από σοβιετικούς ειδικούς και που συνεχίζει τις εργασίες από το 1950, είναι αισιόδοξη σχετικά με την ύπαρξη πετρελαίων σε πολλά σημεία της χώρας μας, εκτός από τα υπάρχοντα πετρελαιοφόρα πεδία. Όμως η διαπίστωση των νέων αποθεμάτων, τόσο στα υπάρχοντα πετρελαιοφόρα πεδία, όσο και στα νέα απαιτεί επενδύσεις. Σ' αυτό τον τομέα έχουμε κάνει μεγάλες δαπάνες, οικοδομούμε το διυλιστήριο, έχουμε εκεί το πιο μαχητικό μέρος της εργατικής τάξης, έχουμε καταρτίσει στελέχη πετρελαιοεργατών. Σ' όλο αυτό το προτσές, συνέχισα, δεν μπορεί να μην αναγνωρίσουμε ειλικρινά πολλές ελείψεις και αδυναμίες μας στη διοργάνωση της δουλειάς. Προσπαθούμε μ' όλες μας τις δυνάμεις να τις εξαλείψουμε. Εδώ όμως εξακολουθούμε να βαδίζουμε χωρίς σιγουριά για τα αποθέματα πετρελαίου. Τα γνωστά μέχρι σήμερα αποθέματα είναι ελάχιστα και η εξόρυξη τους μπορεί να εξαντληθεί μέσα σε περίοδο 2-3 χρόνων εάν δεν εντείνουμε τις έρευνες.

— Αυτό δεν πρέπει να σας ανησυχεί —επέμβηκε ο Χρουστσιόφ— πετρέλαια έχουμε εμείς άφθονα και σας δίνουμε.

— Μα, του απάντησα, εμείς είμασταν υποχρεωμένοι να εισάγουμε κατά τα 1948 - 1953 επεξεργασμένα πετρέλαια, και λιπαντικά έλαια που ανέρχονται σε εκατομμύρια ρούβλια. Εσείς όμως καταλαβαίνετε ότι αυτό για μας ήταν και μένει πολύ μεγάλο φορτίο και φανταστείτε πόσα κονδύλια θα αποδεσμεύονταν αν βρούμε και εκμεταλλευτούμε τα πετρέλαια που υπάρχουν στο υπέδαφος μας.

— Εκτός απ' αυτούς τους τόσο σημαντικούς λόγους, συνέχισα, στην αναγκαιότητα της υπόθεσης των πετρελαίων προστίθεται και ένας άλλος σοβαρός λόγος: σε περίπτωση κινδύνου για τη χώρα μας και όταν δεν υπάρχει πραχτικά η δυνατότητα να μας εφοδιάσουν οι φίλοι με καύσιμα, θα βρεθούμε χωρίς σταγόνα πετρελαίου, τότε το παν θα παραλύσει στη χώρα μας.

Παίρνοντας υπόψη όλες αυτές τις συνθήκες —είπα στον Χρουστσιόφ— αποφασίσαμε να συνεχίσουμε το έργο για την εξόρυξη πετρελαίων και για έρευνες. Όμως γι' αυτό μας χρειάζεται η βοήθεια σας. Σύμφωνα με δοσμένα των σοβιετικών και αλβανών ειδικών, αν εμείς συνεχίσουμε την εκμετάλλευση και κάνουμε έρευνες μ' αυτά τα μέσα που διαθέτουμε σήμερα και σ' αυτά τα σημεία που έχουμε εκείνα τα λίγα αποθέματα, δε μπορεί να βαδίσουμε περισσότερο από δύο τρία χρόνια. Έπειτα απ' αυτή την περίοδο θα βρεθούμε ξανά μπροστά σε πολύ μεγάλες δυσκολίες.

Γι' αυτό, με βάση, μια τέτοια κατάσταση, παρακαλούμε τη σοβιετική κυβέρνηση να μελετήσει το αίτημα μας για τη χορήγηση μιας πίστωσης στον τομέα των πετρελαίων για τα επόμενα τρία χρόνια. Θέλω να προσθέσω ότι τα μηχανήματα που διαθέτουμε κι αυτά που θά πάρουμε θα τα εκμεταλλευτούμε με στελέχη της χώρας μας καθώς και με ένα πολύ μικρό αριθμό σοβιετικών μηχανικών.

— Καλά, καλά —είπε ο Χρουστσιόφ— αλλά η υπόθεση είναι ότι οι λογαριασμοί πρέπει να γίνονται καλά, με το μολύβι στο χέρι και να προσεχτεί το όφελος. Εγώ ξέρω πως τα πετρέλαια σας δεν τα προτιμούν, έχουν πολλές άλλες ύλες, προπαντός άσφαλτο και υψηλό ποσοστό θείου και όταν γίνεται η επεξεργασία το συμφέρο είναι ακόμα λιγότερο. Να σας δώσω ένα παράδειγμα από τα πετρέλαια μας στο Μπακού. Εμείς έχουμε επενδύσει εκεί δισεκατομμύρια ρούβλια. Για την εξόρυξη των πετρελαίων στο Μπακού, ο Μπέρια ζητούσε συνεχώς από τον Ιωσήφ Βησσαριόνοβιτς μεγάλα ποσά για επενδύσεις, επειδή ο Στάλιν, που είχε εργαστεί πριν στο Μπακού, ήξερε ότι εκεί υπάρχουν πετρέλαια. Όμως, από τις ανακαλύψεις πετρελαίων σε άλλα μέρη της πατρίδας μας και από τις αναλύσεις που κάναμε, προκύπτει ότι δε συμφέρει η αξιοποίηση των πετρελαίων του Μπακού.

Αφού μου έκαμε μια καλή διάλεξη με αριθμούς σχετικά με το «επικερδές», και το «μη επικερδές» της εξόρυξης πετρελαίων με σκοπό «να μη σφάλω», και εγώ όπως ο Στάλιν (!), ο Χρουστσιόφ αποκάλυψε την ουσία της συζήτησης:

— Συνεπώς, για τα οικονομικά ζητήματα πρέπει τόσο εμείς όσο και εσείς, να κάνουμε καλά τους λογαριασμούς με το μολύβι και, σε περίπτωση, που στη χώρα σας υπάρχουν συμφερτικές πετρελαιοφόρες πηγές, πάει καλά, σας δίνουμε πιστώσεις. Όμως, κάνοντας έτσι τους λογαριασμούς, προκύπτει ότι συμφέρει καλύτερα να σας δόσουμε εμείς πετρέλαια από τα δικά μας...

— Παντού πρέπει να βλέπουμε τη συμφερτικότητα - συνέχισε ο Χρουστσιόφ. Ας πάρουμε τη βιομηχανία. Και εγώ είμαι της ίδιας γνώμης με σας να έχει η Αλβανία τη βιομηχανία της. Μα τι βιομηχανία; Νομίζω ότι πρέπει να αναπτύξετε την επισιτιστική βιομηχανία, όπως τη βιομηχανία κονσερβών, επεξεργασίας ψαριού, φρούτων, ελαίων κ.λπ. Εσείς θέλετε να αναπτύξετε και τη βαριά βιομηχανία. Αυτό πρέπει να εξεταστεί καλά, - είπε και, αφού ανάφερε πως μπορεί να ανεγείρουμε κανένα μηχανουργείο επισκευών για τα ανταλλακτικά, πρόσθεσε:

— Όσο για τη βιομηχανία επεξεργασίας ορυκτών, την παρα-

γωγή μετάλλων αυτό για σας δεν είναι συμφερτικό. Μέταλλα έχουμε εμείς και σας δίνουμε όσα θέλετε. Την παραγωγή μιας μέρας να σας δώσουμε, εσείς ικανοποιείτε τις ανάγκες όλης της χρονιάς.

Το ίδιο και στη γεωργία. Εσείς, —συνέχισε—, πρέπει ν' αναπτύξετε εκείνες τις καλλιέργειες, που ευδοκιμούν περισσότερο και που είναι πιο συμφερτικές. Και εμείς είχαμε λάθη σ' αυτή την κατεύθυνση, όπως, λόγου χάρη, στη Γεωργία. Εμείς είχαμε πάρει απόφαση να σπέρνονται εκεί σιτηρά, ενώ στην Ουκρανία να καλλιεργείται βαμπάκι κ.λπ. Οι υπολογισμοί όμως δείχνουν ότι στη Γεωργία πρέπει να αναπτυχθούν τα εσπεριδοειδή, η αμπελουργία, η οπωροκαλλιέργεια κ.λπ., στην Ουκρανία πρέπει να αναπτυχθούν τα σιτηρά. Εμείς πήραμε τώρα άλλες αποφάσεις και αφαιρέσαμε αυτές τις καλλιέργειες που δεν ευδοκιμούν τόσο από τη Γεωργία όσο και από τις άλλες δημοκρατίες. Το ίδιο και στην Αλβανία πρέπει να διαδοθούν εκείνες οι καλλιέργειες που ευδοκιμούν περισσότερο και δίνουν μεγαλύτερη παραγωγή, όπως το βαμπάκι, τα εσπεριδοειδή, τα ελαιόδεντρα κ.λπ. Έτσι η Αλβανία θα γίνει ένα ωραίο περιβόλι και θα ικανοποιούμε και τις ανάγκες ο ένας του άλλου.

— Για τη χώρα μας, του είπα, μια από τις βασικώτερες κατευθύνσεις ανάπτυξης της γεωργίας είναι η αύξηση των σιτηρών. Τα σιτηρά ήταν πάντα και μένουν μεγάλο πρόβλημα για μας.

— Για την καλλιέργεια σιτηρών μην ανησυχείτε, - επενέβηκε αμέσως ο Χρουστσιόφ. Σιτηρά μπορούμε να σας δόσουμε εμείς όσα θέλετε· μια μέρα υπερεκτέλεσης του σχεδίου στη Σοβιετική Ένωση επαρκεί να ζήσει τρία χρόνια η Αλβανία. Εμείς —συνέχισε— βαδίζουμε με γοργά βήματα στη γεωργία. Να, να σας διαβάσω μερικά στατιστικά στοιχεία σχετικά με την πραγματοποίηση του σχεδίου μας στις ανοιξιάτικες σπορές: Οι σπορές πραγματοποιήθηκαν τόσο τα εκατό, σπάρθηκαν τόσα εκατομμύρια εκτάρια περισσότερο από την περασμένη χρονιά· τόσα εκατομμύρια εκτάρια πάνω από το σχέδιο... - και συνέχισε να μας φουσκώνει με αριθμούς, που τους έλεγε γρήγορα, τον ένα πίσω από τον άλλο για να μας δόσει να καταλάβουμε ότι πρόκειται όχι για έναν όπως όπως ηγέτη, αλλά για ηγέτη που έπαιζε στα δάχτυλα την κατάσταση.

Όσο για τους αριθμούς δεν υπήρχε λόγος να αμφισβητήσουμε την ακρίβεια τους, γι' αυτό χαιρόμασταν και ευχόμασταν να βαδίζει όσο πιο μπροστά η Σοβιετική Ένωση. Όμως σχετικά με τις γνώμες και τους «προσανατολισμούς» που μας έδοσε για την οικονομία μας, δεν ήμασταν καθόλου σύμφωνοι με το Χρουστσιόφ. Δε θέλω να πω ότι από την πρώτη αυτή επίσημη συνάντηση μ' αυτόν,

τον Ιούνη του 1954, μπορέσαμε να αντιληφτούμε πως είχαμε μπροστά μας το μελλοντικό ηγέτη του σύγχρονου ρεβιζιονισμού. Όχι, αυτό θα το συνειδητοποιούσαμε αργότερα, αλλά σ' αυτή τη συνάντηση παρατηρήσαμε ότι οι γνώμες του τόσο για τα πετρέλαια, όσο και για τον προσανατολισμό της βιομηχανίας και γεωργίας στη χώρα μας, δεν ήταν σωστές, δεν ανταποκρίνονταν ούτε στις ανάγκες της χώρας μας και ούτε συνταυτίζονταν με τις βασικές αρχές της οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε μια χώρα, ούτε και με τα διδάγματα και την εμπειρία του Λένιν και του Στάλιν. Γι' αυτό αποφασίσαμε να αντιταχτούμε και να υπερασπίσουμε τις απόψεις μας.

Όμως ο Χρουστσιόφ δεν άφησε περιθώριο για συζήτηση σ' αυτή τη συνάντηση.

— Έκφρασα αυτές τις γνώμες —κατέληξε— για να τις έχετε υπόψη σας. Όσο για τη συζήτηση των συγκεκριμένων ζητημάτων που εκθέσατε εδώ, σχετικά με την ανάπτυξη της οικονομίας σας, εμείς από μέρους μας καθορίσαμε μια ομάδα συντρόφων με επικεφαλής το Μικογιάν. Στο τέλος συναντιόμαστε πάλι μαζί και αποφασίζουμε.

Κάμποσες μέρες συνέχεια φαγωθήκαμε άσχημα με το Μικογιάν, ο οποίος κρατούσε τώρα στα χέρια του το μεγάλο ψαλίδι. Για να απορίψει τα λιγοστά, μα αποφασιστικά αιτήματα μας για την ανάπτυξη της βιομηχανίας αυτός και οι σύντροφοί του, όπως συνήθως, επαναλάβαιναν το ίδιο βιολί.

— Τι σας χρειάζεται η βιομηχανία - μας έλεγαν. Δε βλέπετε σε ποια κατάσταση έχετε το χωριό;

Φυσικά εμείς ξέραμε πολύ καλύτερα απ' αυτούς την κατάσταση του χωριού μας, γνωρίζαμε την κληρονομημένη από το παρελθόν καθυστέρηση της γεωργίας και ακριβώς γιατί τα ξέραμε καλά αυτά, είχαμε αφιερώσει ιδιαίτερη προσοχή και ενδιαφέρο στην πρόοδο της γεωργίας, στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου στο χωριό. Είχαμε κάνει και συνεχίζαμε να κάνουμε πολύ μεγάλες, για τις δυνατότητες μας, επενδύσεις για γεωβελτιώσεις, άρδευση, ξεχερσώσεις κ.λπ. Είχαμε εφοδιάσει την αγροτιά με διαλεχτούς σπόρους και γεωργικές μηχανές, είχαμε ιδρύσει κρατικές γεωργικές επιχειρήσεις, είχαμε προχωρήσει καλά στην κολεχτιβοποίηση, συνεχώς παίρναμε διευκολυντικά και ενθαρρυντικά μέτρα για την αύξηση της γεωργικής παραγωγής και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου στο χωριό κ.λπ. Όμως δια μιας δεν μπορεί να επιτευχθεί καθετί. Επιπλέον γνωρίζαμε καλά τη μαρξιστική - λενινιστική αλήθεια και διαπιστώναμε από την καθημερινή πραχτική ότι με κανέναν τρόπο δεν μπορεί να προοδεύσει η γεωργία χωρίς την ανάπτυξη της βιομηχανίας, χωρίς τη δημιουργία και την ενίσχυση εκείνων των βασικών κλάδων που

ευνοούν την αρμονική ανάπτυξη όλης της λαϊκής μας οικονομίας. Γι' αυτό και σ' αυτές τις συναντήσεις με τους σοβιετικούς ηγέτες επιμέναμε στις γνώμες και στα αιτήματά μας.

— Η βιομηχανία —τους είπαμε ανάμεσα στ' άλλα— παρά την πρόοδο που σημείωσε, σήμερα παράγει μόνο ένα περιορισμένο αριθμό ειδών και δε μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες των εργαζομένων. Και η εξασφάλιση της παραγωγής μας σε πολλές περιπτώσεις εξαρτάται από την εισαγωγή πολλών υλικών απ' έξω, όπως είναι τα καύσιμα, οι χάλυβες, τα ελάσματα, τα λάστιχα αυτοκινήτων, τα χημικά προϊόντα, τα χημικά λιπάσματα, τα ανταλλαχτικά, τα εργαλεία και πολλά άλλα.

Η χώρα μας, λοιπόν, εξαρτάται πολύ από τις εισαγωγές. Η βιομηχανία μας ακόμα παράγει πολύ λίγα και, όντας μακριά από τις φίλες χώρες, πολλές φορές ολόκληροι κλάδοι της διακόπτουν την παραγωγή από έλλειψη κάποιας πρώτης ύλης, βοηθητικού υλικού ή εργαλείου. Το κράτος μας δεν είχε ποτέ κανένα απόθεμα, οσοδήποτε μικρό, καμιάς ύλης, αρχίζοντας από τα σιτηρά ως τα μολυβοκόντυλα. Έχουμε ανάγκη να εισάγουμε όχι μόνο τα κυριότερα εμπορεύματα, όπως σιτηρά, καύσιμα κ.λπ., αλλά και κάθε είδους μηχανές και εξοπλισμούς, εργαλεία, ανταλλαχτικά, υφάσματα, υποδήματα, κλωστές, βελόνες, καρφιά, τζάμια, σχοινιά, σπάγκους, σακκιά, μολυβοκόνδυλα για τα σχολειά, χαρτί, ξυράφια, σπίρτα, φάρμακα κ.λπ.

Μια τέτοια βαριά κατάσταση, σύντροφοι —είπαμε σε συνέχεια— δε μας κάνει απαισιόδοξους, όμως αυτή είναι η πραγματικότητα. Εμείς πρέπει να καταβάλουμε όλες μας τις δυνάμεις να ξεπεράσουμε τις δυσκολίες για να βελτιώσουμε αυτή την κατάσταση. Μα πώς θα το επιτύχουμε αυτό;

Η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος μας και η Κυβέρνηση μας —τους είπαμε— φρονούν ότι η υπάρχουσα κατάσταση δε μπορεί ν' αλλάξει παρά μόνο με την ανάπτυξη και της βιομηχανίας παράλληλα με τη γεωργία, εκείνης της βιομηχανίας η οποία βήμα προς βήμα θα κάμει να απαλλαχτούμε απ' αυτό το μεγάλο φορτίο των εισαγωγών, που είμαστε υποχρεωμένοι να αντιμετωπίζουμε σήμερα.

Τέλος ο Μικογιάν και η ομάδα του υποχώρησαν:

— Καλά —είπε— για όσα δε συμφωνήσαμε θα αναφέρω στην ηγεσία και αποφασίζουμε από κοινού στην τελική συνάντηση.

Η συμπεριφορά του Χρουστσιόφ στην τελευταία συνάντηση αυτής της επίσκεψης, που οργανώθηκε δυο τρεις μέρες πριν επιστρέψουμε στην Αλβανία, ήταν πιο θερμή, πιο ανοιχτή. Υστερα

απ' την επιμονή μας στα όσα ζητούσαμε (σίγουρα ο Μικογιάν τον είχε ενημερώσει για τις λογομαχίες που είχαμε), ο Χρουστσιόφ φάνηκε «πιο γενναιόδωρος», είπε επανειλημμένα ότι «εμείς θα βοηθήσουμε τη μικρή Αλβανία» και συμφώνησε να ικανοποιηθεί ένα μέρος από τα αιτήματα μας για πιστώσεις και βοήθειες.

Σ' αυτή τη συνάντηση μίλησε καλά για το Κόμμα μας, την Κεντρική του Επιτροπή και για μένα και, όπως συνήθως, δεν φειδωλεύτικε τις «πομπώδικες υποσχέσεις». Γρήγορα θα συνειδητοποιούσαμε γιατί ενεργούσε έτσι: ήταν ακόμα η αρχή της ανόδου του και της ομάδας του και γι' αυτό του χρειάζονταν η δημοφιλία, η καλή γνώμη, η γνώμη μέσα και έξω από τη Σοβιετική Ένωση, ότι πρόκειται για έναν αγαθό και καλόκαρδο ηγέτη, σβέλτο και γνωστικό, που ξέρει να εναντιώνεται αλλά και να υποχωρεί, που δεν είναι τσιγκούνης, αλλά μετρημένος, τέλειος λογιστής.

Ήταν, λοιπόν, η εποχή που ο Χρουστσιόφ «επένδυε» προς όφελος της μυστικής του επιχείρησης και γι' αυτό, σύμφωνα με την περίσταση, έπρεπε να παρουσιάζεται και «γενναιόδωρος» και «εγκάρδιος» και «ανθρωπιστής». Όμως πίσω απ' αυτή την τάχα όμορφη «φιλική» πρόσοψη δρούσε εντατικά η φρουρά του Μικογιάν και των άλλων λειτουργών του εμπορίου, οι οποίοι με μας και με τους άλλους, συμπεριφέρονταν σαν πραγματικοί μεταπράτες στις συνομιλίες για τα οικονομικά προβλήματα. Ήταν αυτοί οι άνθρωποι του Χρουστσιόφ οι οποίοι εν γνώσει και με τους προσανατολισμούς του χρησιμοποιούσαν κατά τις «συναντήσεις εργασίας», «στη συγκεκριμένη εξέταση των ζητημάτων» κάθε λογής πιέσεις και τεχνάσματα για να ψαλιδίσουν τα αιτήματα μας και για να «εξομαλύνουν» τις υποθέσεις έτσι που, όταν τελικά θα πηγαίναμε στο Χρουστσιόφ, να έμεναν σ' αυτόν μόνο τα χαμόγελα, οι κολακείες και οι προπόσεις.

Φιλονικήσαμε άσχημα κάποτε με το Μικογιάν σχετικά με τη χορήγηση μιας πίστωσης για τα εμπορεύματα πλατιάς κατανάλωσης. Δεν είναι εδώ η θέση να μιλήσω για τη σοβαρή κατάσταση που είχαμε κείνα τα χρόνια σ' αυτά τα είδη εμπορευμάτων και για τις μεγάλες επιταχτικές ανάγκες, που είχε η χώρα μας σ' αυτή την κατεύθυνση. Η σοβιετική ηγεσία γνώριζε αυτή την κατάσταση, αλλά εμείς σε υποστήριξη του αιτήματος μας για πίστωση, που ανάφερα, είχαμε στείλει σ' αυτή και μια άλλη επιστολή όπου παρουσιάζαμε συνοπτικά, πως ικανοποιούσαμε τις ανάγκες του πληθυσμού. Μα ο Μικογιάν πριν ακόμα αρχίσουμε την εξέταση του αιτήματος μας μας εξαπέλυσε μια κατηγορία:

— Εσείς —είπε— δαπανάτε σ' άλλους τομείς τις πιστώσεις που σας έχουμε χορηγήσει για την ανάπτυξη της οικονομίας. Αγοράζετε μ' αυτές εμπορεύματα πλατιάς κατανάλωσης.

— Εμείς —του είπα— είχαμε και έχουμε πολύ μεγάλες ανάγκες για καταναλωτικά αγαθά, αλλά αυτό που λέτε δεν το ξέρω. Ποτέ εμείς δεν έχουμε επιτρέψει να χρησιμοποιηθούν για την αγορά εμπορευμάτων οι πιστώσεις για την ανάπτυξη της βιομηχανίας ή της γεωργίας.

— Ναι, ναι! —επανέλαβε ο Μικογιάν—. Έχετε ξοδέψει τόσα εκατομμύρια - και είπε έναν αριθμό που δεν τον θυμάμαι με ακρίβεια, αλλά που ξεπερνούσε τα 10 εκατομμύρια.

— Εγώ αυτό το ακούω για πρώτη φορά —του είπα— μολαταύτα θα το ιδούμε.

— Σας πείθω εγώ! - είπε ο Μικογιάν με έναν τόνο βαρύ και όλο θυμό και διέταξε έναν από τους λειτουργούς, που είχε κοντά να φέρει τα ντοκουμέντα.

Ύστερα από λίγο εκείνος ήρθε χλωμός και έθεσε τα ντοκουμέντα μπροστά στο Μικογιάν.

— Δεν υπάρχει παράβαση —του είπε— τα εμπορεύματα που εσείς αναφέρατε, η αλβανική πλευρά τα αγόρασε με την πίστωση που η πλευρά μας χορήγησε ακριβώς για καταναλωτικά αγαθά.

Ο Μικογιάν, σαν βρέθηκε σε δύσκολη θέση, μουρμούρισε κάτι μέσα από τα δόντια και μετά, σχετικά με το αίτημα μας για μια νέα πίστωση για αγορά καταναλωτικών αγαθών, μας απάντησε:

— Εμείς δε μπορούμε να δόσουμε πια τέτοιες πιστώσεις, γιατί γι' αυτά κάνουμε εμπόριο! δόστε μας να σας δόσουμε.

— Λυπούμαι —του απαντώ— που θέτετε το πρόβλημα κατ' αυτό τον τρόπο τη στιγμή που ξέρετε καλά ότι η χώρα μας βρίσκεται σε δυσχέρειες και ότι οι εχθροί, Ιταλοί, Γιουγκοσλάβοι και Έλληνες, μας έχουν περικυκλωμένους και συνωμοτούν εναντίον μας. Τι θέλετε άλλο να σας δόσουμε; Το χρώμιο, το πετρέλαιο, το χαλκό που εξορύσαμε, σε σας και στις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας τα δίνουμε. Μήπως θέλετε να σας δόσουμε και τα σιτηρά μας, που δεν αρκούν ακόμα για το λαό μας; Δεν τη βρίσκω λογική τη γνώμη σας —λέω στον Αρμένη— και ζητώ να επανεξετάσετε το ζήτημα.

Το επανεξέτασαν, αλλά τα αιτήματα μας τα περιέκοψαν πολύ. Μας έδοσαν μερικές περιορισμένες πιστώσεις. Μας έδοσαν όμως άφθονες, αυθαίρετες κριτικές και πάμπολες «συμβουλές».

Όλες αυτές οι στάσεις κι άλλες σαν αυτές στις σχέσεις μας συ-

νεχίστηκαν μέχρι τη Σύσκεψη των 81 κομμάτων, που συνήλθε στη Μόσχα, το Νοέμβρη του 1960.

Κατά την περίοδο αυτή εμείς είχαμε πολλές διμερείς συναντήσεις με τους σοβιετικούς ηγέτες, όπου συζητούσαμε μ' αυτούς οικονομικά προβλήματα και ζητούσαμε καμιά βοήθεια ή πίστωση, είχαμε επίσης μ' αυτούς πολλές επαφές και στις συσκέψεις, τις συναντήσεις και διαβουλεύσεις, που οργανώνονταν στα πλαίσια του Συμβουλίου Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας.

Ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονταν αυτές οι συναντήσεις και η συμπεριφορά των φίλων απέναντι μας, απέναντι στα προβλήματα που θέταμε, στις ανάγκες που είχαμε, όλο και περισσότερο μας παρακινούσαν να αναρωτηθούμε: πρόκειται για μαρξιστές - λενινιστές ή για εμπόρους μεταπράτες; Καυγάδιζαν μεταξύ τους οι Ούλμπριχτ, Νόβοτνι, Οχάμπ, Ντεξ, Κάνταρ, Γκομούλκα, Τσιράνκιεβιτς, Ζίβκοφ και άλλοι˙ ο καθένας παραπονούνταν ότι βρίσκονταν σε κακά χάλια και επικαλούνταν «μεγαλύτερη βοήθεια» από τους φίλους, γιατί «έχουμε πιέσεις απ' τα κάτω»˙ παραγκώνιζαν ο ένας τον άλλον, παρουσίαζαν κάθε λογής «επιχειρήματα» και αριθμούς˙ προσπαθούσαν να απαλλαχτούν από τις υποχρεώσεις και να αρπάξουν όσο το δυνατόν περισσότερα σε βάρος των άλλων. Σηκώνονταν ωστόσο ο Χρουστσιόφ ή οι απεσταλμένοι του, έκαναν διαλέξεις για το «σοσιαλιστικό καταμερισμό εργασίας», υποστήριζαν τον έναν ή τον άλλο, ανάλογα με τα συμφέροντα και τις καταστάσεις και ζητούσαν «ενότητα», «κατανόηση» στη «σοσιαλιστική οικογένεια». Και σ' όλα αυτά η Αλβανία δεν αναφέρονταν σχεδόν καθόλου, σα να μην υπήρχε.

Δυο - τρεις ή τέσσερις μέρες κατά σειρά διαρκούσαν οι συναντήσεις και διαβουλεύσεις, γέμιζαν ολόκληροι φάκελοι με προσφωνήσεις, με αιτήματα, αποφάσεις, ισολογισμούς, μα τη σοσιαλιστική Αλβανία τη μεταχειρίζονταν με περιφρόνηση σα να τρώγαμε το ψωμί τους, σαν να τους είχαμε γίνει φόρτωμα. Γνωρίζαμε καλά ποια ήταν η κατάσταση μας. Είχαμε επίγνωση ότι το οικονομικό μας δυναμικό με κανέναν τρόπο δε μπορούσε να πλησιάσει το οικονομικό δυναμικό των άλλων χωρών, γνωρίζαμε επίσης ότι κι αυτές οι χώρες είχαν τα δικά τους μεγάλα χάλια και προβλήματα, αλλά αυτά με κανένα τρόπο δεν έπρεπε να χρησιμεύουν σαν αιτία για να μας υποτιμήσουν και να μας αγνοήσουν. Με πολλές προσπάθειες, συναντήσεις και συζητήσεις κατορθώναμε, σε καμιά περίπτωση, να αποσπάσουμε απ' αυτούς κάποια πίστωση ή βοήθεια. Τους ευχαριστούσαμε μ' όλη μας την καρδιά γι' αυτά που μας δίνανε, ευχαρι-

στούσαμε κατά πρώτο λόγο τους αδερφούς λαούς, μα κι εμείς από μέρους μας όχι μόνο εξοφλούσαμε με συνέπεια και ως το τελευταίο λεκ τις πιστώσεις, αλλά και με όσο επέτρεπαν οι δυνάμεις μας εκτελέσαμε τίμια κάθε άλλη υποχρέωση μας προς τους φίλους. Όμως έλειπαν απ' αυτούς η ειλικρίνεια και το πραγματικό διεθνιστικό πνεύμα. Όταν επρόκειτο να εκτελεστούν στην πράξη οι σχετικές υποχρεώσεις τους για βοήθεια προς τη χώρα μας, καθένας τους αποτραβιόταν:

— Εμείς έχουμε μόνοι μας ελλείψεις και ανάγκες - έλεγε ο Ούλμπριχτ. Έχουμε πιέσεις από την Ομοσπονδιακή Γερμανία γι' αυτό και δε μπορούμε να βοηθήσουμε την Αλβανία.

— Μας προξένησε ζημιές η αντεπανάσταση - δικαιολογούνταν ο Κάνταρ. Δεν μπορούμε να πραγματοποιήσουμε την υποχρέωση για βοήθεια.

Έτσι ενεργούσαν όλοι με τη σειρά. Και στό τέλος βρίσκονταν η «λύση»:

— Το Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας συνιστά στους Αλβανούς συντρόφους να λύσουν τα προβλήματα που ανακινούν εδώ σε διμερείς συναντήσεις με τη σοβιετική κυβέρνηση.

Ανάμεσα στις πολλές τέτοιες συναντήσεις των χωρών της ΚΟΜΕΚΟΝ μου τυπώθηκε στο νου η συνάντηση που διεξάχθηκε τον Ιούνη του 1956 στη Μόσχα. Ο Χρουστσιόφ είχε αρχίσει πια το τροχάδι στο δρόμο της προδοσίας, μα είχαν αρχίσει και οι άλλοι το τροχάδι. Το 20ο Συνέδριο του κομμουνιστικού κόμματος της ΣΕ, για το οποίο θα μιλήσω αργότερα, έκανε κιόλας τη δουλειά του. Ναι, αλλά ο ρεβιζιονισμός έχει σαν συνοδοιπόρο το φυσικό του γόνο, την έλλειψη ενότητας, τη διάσπαση, τις αντιθέσεις.

Αυτό φάνηκε απ' αυτή τη συνάντηση, 3-4 μήνες μετά από το 20ο Συνέδριο.

Σηκώθηκε ο Οχάμπ, που την εποχή εκείνη είχε γίνει Πρώτος Γραμματέας του Ενιαίου Εργατικού Κόμματος της Πολωνίας και δήλωσε:

— Εμείς δεν πραγματοποιήσαμε και ούτε θα πραγματοποιήσουμε τις υποχρεώσεις που μας ανατέθηκαν για τους γαιάνθρακες. Δε μπορούμε να εκπληρώσουμε το σχέδιο, είναι παραφορτωμένο, πρέπει να το ελαττώσουμε. Οι ανθρακωρύχοι ζουν κακά, κατακουράζονται.

Μόλις είχε τελειώσει ο Οχάμπ, σηκώθηκαν με τη σειρά οι Γκέρο, Ούλμπριχτ και Ντεζ και είπαν τα εξ αμάξης κατά των Πολωνών. Η ατμόσφαιρα άναψε άσχημα.

— Αν θέλετε κωκ, κάμετε επενδύσεις στην Πολωνία - εναντιωνόταν ο Οχάμπ. Πρέπει να βελτιώσουμε τη διαβίωση. Η κατάσταση έφτασε σε σημείο, ώστε οι πολωνοί εργάτες να ξεσπάσουν σε απεργίες και να εγκαταλείψουν τα ορυχεία...

— Πού να πρωτοεπενδύσουμε; - απαντούσαν οι άλλοι. Για τα χαλυβουργεία στη Σοβιετική Ένωση ή για τους γαιάνθρακες σας;!

— Πρέπει να τα εξετάσουμε αυτά τα προβλήματα - πάσκιζε να κατευνάσει τα πάθη ο Χρουστσιόφ. Όσο για την εργατική δύναμη, αν σε σας τους Πολωνούς είναι ανεπαρκής ή σας φεύγουν οι εργάτες, τότε μπορούμε να φέρουμε εργάτες από άλλες χώρες.

Αυτό έκαμε τον Οχάμπ να φρίξει.

Δεν είναι σωστό - φώναξε. Πρέπει να μας βοηθήσετε, εμείς δε φεύγουμε για την Πολωνία αν δεν κανονίσουμε αυτές τις δουλειές. Ή ελαττώστε το πλάνο ή αυξήστε τις επενδύσεις...

— Να εκτελεστούν οι αποφάσεις που πάρθηκαν - πετιόταν ο Ντεξ.

— Οι αποφάσεις δεν εκτελούνται - έριχνε λάδι στη φωτιά ο Γκέρο. Εμείς έχουμε μερικά εργοστάσια για τα οποία μας είπαν να παράγουν ειδικά όπλα και εφόδια, αλλά δε μας τα αγοράζει κανένας.

— Κι εμάς δε μας τα αγοράζουν - πετιέται πάλι ο Οχάμπ. Τι να τα κάνουμε;!

— Να μη μιλάμε εδώ όπως μιλάει ένας διευθυντής εργοστασίου - επετέθηκε ο Χρουστσιόφ στον Οχάμπ. Δεν είναι τρόπος συζήτησης αυτός. Πρέπει να βλέπετε τη συμφερτικότητα. Και εμείς αλλάξαμε τον προορισμό πολλών εργοστασίων μας. Ορισμένα εργοστάσια όπλων, λογουχάρη, —συνέχισε ο Χρουστσιόφ— τα μετατρέψαμε σε εργοστάσια ια την παραγωγή υδραντλιών. Εγώ έχω μερικές γνώμες γι' αυτά τα προβήματα - συνέχισε να ξεστομίζει ο Χρουστσιόφ και άρχισε να ξεστομίζει από κείνα τα «μαργαριτάρια» που τα είχε στην άκρη της γλώσσας:

— Για μερικά ιδιαίτερα προϊόντα της βιομηχανίας —είπε ανάμεσα στ' άλλα— εμείς πρέπει να κάνουμε έτσι όπως έκαμε ο Χίτλερ. Η Γερμανία τότε ήταν μόνη της και παρήγαγε όλα κείνα τα πράγματα. Εμείς πρέπει να μελετήσουμε αυτή την πείρα και να φτιάξουμε κι εμείς κοινές επιχειρήσεις για ιδιαίτερα προϊόντα, όπως λόγου χάρη για τα όπλα.

Δε μπορούσαμε να πιστέψουμε στ' αυτιά μας! Αλήθεια ο Πρώτος Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης ήθελε να διδαχτεί από την πεί-

ρα του Χίτλερ και αυτό το σύσταινε και στους άλλους;! Μα να που έτσι έρχονταν τα πράγματα. Οι άλλοι άκουαν και επιδοκίμαζαν κουνώντας το κεφάλι.

— Πρέπει να μας δόσετε σχέδια - του απάντησε ο Οχάμπ.

— Δε σας αξίζει να τα πάρετε, —φώναξε θυμωμένος ο Χρουστσιόφ— γιατί σας τα αρπάζει η Δύση. Σας δόσαμε την πατέντα ενός αεροπλάνου, σας την έκλεψαν οι καπιταλιστές.

— Συνέβηκε - ομολόγησε ο Οχάμπ και έσκυψε λίγο το κεφάλι.

— Σας δόσαμε την απόρρητη έκθεση του 20ου Συνεδρίου, εσείς την ανατυπώσατε και την πουλήσατε με 20 ζλότυ το κομμάτι. Δεν ξέρετε να φυλάξετε τα απόρρητα.

— Σωστά! - ψιθύρισε ο Οχάμπ και έσκυψε περισσότερο το κεφάλι.

— Τέσσερα άλλα ντοκουμέντα άκρως απόρρητα σας δόσαμε, και έκαμαν φτερά - πρόσθεσε ο Μπουλγκάνιν απαριθμώντας τα κατά πρόσωπο.

— Μάλιστα - είπε ο Οχάμπ που αυτή τη φορά του πιάστηκε τελείως η φωνή. Μας τ' άρπαξε κάποιος και έφυγε στη Δύση.

— Δεν είναι καλή η κατάσταση στην Πολωνία - συνέχισε ο Χρουστσιόφ. Εσείς ακολουθάτε οπορτουνιστική πολιτική έναντι της Σοβιετικής Ένωσης και των λαϊκοδημοκρατικών χωρών, άφησε μετά μέσα στη χώρα σας.

— Στα πλαίσια της συνεργασίας —επέμβηκε ο Ούλμπριχτ— πρέπει να συνεργαζόμαστε με όλους, προπαντός με τους σοσιαλδημοκράτες.

Για κάποια στιγμή ξεράθηκε το στόμα του Χρουστσιόφ. Η «συνεργασία μ' όλους», οι αποκαταστάσεις, η ήπια πολιτική προς τους εχθρούς ήταν ιδέες του, ήταν συνέχιση της οπορτουνιστικής και ειρηνιστικής του πολιτικής που ακολουθούσε στη Σοβιετική Ένωση. Οι άλλοι δεν έμεναν πίσω, μάλιστα μερικοί προσπαθούσαν να τον ξεπεράσουν.

— Σύμφωνοι, συνεργασία - φώναξε ο Χρουστσιόφ, μα όχι να σηκωθούν ενάντια στη Σοβιετική Ένωση και το στρατρόπεδό μας. Στην Πολωνία, αυτό συμβαίνει. Εσείς —απευθύνθηκε στον Οχάμπ και στον Τσιράνκιεβιτς, που όλη την ώρα κάπνιζε γαλλικά τσιγάρα «Γκολουάζ» χωρίς να πει ούτε λέξη - πρέπει να βελτιώσετε την κατάσταση, να δυναμώσετε την εμπιστοσύνη στο λαό.

— Εμείς αποφυλακίσαμε όλους τους σοσιαλδημοκράτες - του είπε ο Οχάμπ.

— Να είχατε κρατήσει μερικούς —του αποκρίθηκε με ειρωνεία

ο Σαμπούροφ - γιατί, να, για ποιον θα κάνουμε σήμερα την πρόποση, για τους σοσιαλδημοκράτες;!

Την απάντηση την έδυσε ο Χρουστσιόφ.

— Να την κάνουμε για τη συνεργασία!

Ήταν καταφανές ότι τα πράγματα στο στρατόπεδο έπαιρναν κιόλας στραβό δρόμο.

Οι «διάβολοι» που ο Χρουστσιόφ απόλυσε από τη μπουκάλα, αναζωογονούνταν και έβγαζαν γλώσσα στον ίδιο το σωτήρα τους. Προσπαθούσε να μανουβράρει και να καλοπιάσει, να παροτρύνει τους άλλους ενάντια στον έναν, (αυτή τη φορά στο εδώλιο ήταν ο Οχάμπ), και μετά, σαν έβλεπε ότι η γκρίνια δεν κόπαζε, εξαπόλυε σε όλους τις απειλές και προειδοποιήσεις. Και σαν έμπειρος καταφερτζής που ήταν, ήξερε καλά να βρίσκει τα μέσα πίεσης. Αυτή τη φορά χρησιμοποιούσε για όπλο τα σιτηρά. 'Εδοσε μια σύντομη έκθεση ένας από τους σοβιετικούς *τσινόβνικ*[1] της ΚΟΜΕΚΟΝ[2] σχετικά με την κατάσταση της γεωργίας στο στρατόπεδο και σήμανε συναγερμό για το έλλειμμα στα σιτηρά.

Αμέσως σηκώθηκε ο Χρουστσιόφ και εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία:

— Τα σιτηρά είναι ζωτικό πρόβλημα - είπε με βαρύ τόνο όπου φαίνονταν ξεκάθαρα και η πίεση, και η απειλή. Εμείς αυτά που είχαμε να δόσουμε, σας τα δόσαμε. Τώρα δεν έχουμε που να βγάλουμε άλλα. Γι' αυτό σκεφθείτε καλά για τα σιτηρά, άλλος δρόμος δεν υπάρχει...

Αφού συνέχισε για κάμποσα λεπτά να κουνάει το βούρδουλα των σιτηρών, ξαφνικά πήρε χαρωπή όψη και πήδησε όλο χάρη στο προτιμιτέο θέμα του, το καλαμπόκι! Δε θυμάμαι καμιά από τις συναντήσεις που είχα μαζί του, ας ήταν και για προβλήματα μόνο πολιτικά ή ιδεολογικά, που ο Χρουστσιόφ να μην έπλεκε διθυράμβους για της καρδιάς του το φυτό.

— Αυτά τα τελευταία χρόνια —είπε ανάμεσα στ' άλλα— εμείς δόσαμε σημασία στο καλαμπόκι και πετύχαμε θαυμάσια αποτελε-

1. Δημόσιοι υπάλληλοι, ειρων. γραφιάδες. (Ρωσικά στο πρωτότυπο).

2. Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοηθείας. Ιδρύθηκε το Γενάρη του 1949. Η Αλβανία έγινε μέλος του τον Φλεβάρη της ίδιας χρονιάς. Από έναν οργανισμό για αλληλοβοήθεια, με την άνοδο στην εξουσία των χρουστσιοφικών ρεβιζιονιστών στη Σοβιετική Ένωση, η ΚΟΜΕΚΟΝ εκφυλίστηκε και απέβηκε όργανο για την πραγματοποίηση των νεοαποικιοκρατικών σκοπών τους.

σματα. Με το καλαμπόκι —συνέχισε— λύσαμε το πρόβλημα του κρέατος, του γάλακτος και του βουτύρου.

— Χωρίς κρέας, γάλα και βούτυρο δεν υπάρχει σοσιαλισμός - γλύκανε τον «προϊστάμενο» του ο Μικογιάν.

— Δεν υπάρχει! - του αποκρίθηκε ο Χρουστσιόφ και συνέχισε: Κάθε ηγέτης πρέπει να δόσει σημασία στο καλαμπόκι! Να, εγώ έχω υπό κηδεμονία το χωριό που γεννήθηκα και, επιτρέψτε μου να σας αναφέρω τα αποτελέσματα: 60 γουρούνια βρήκα την πρώτη χρονιά, στα 250 τα αύξησα πριν δυο χρόνια, 600 έγιναν τώρα.

Και ύστερ' απ' αυτή την «τεράστια» αναφορά, που μπορεί κανείς να φανταστεί πόσο ταίριαζε στον υπ' αριθμόν ένα ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης, όρμησε με κριτικές ενάντια σ' όλους, στον Ούλμπιρχτ, το Χέγκέντους, τον Τσιράνκιεβιτς και λοιπούς.

— Όσο για την Αλβανία —πρόσθεσε— δεν έχω τι να πω, γιατί δεν τη γνωρίζω.

Επωφελήθηκα από την ευκαιρία και επέμβηκα:

— Να κοπιάσετε και να τη γνωρίσετε, - του είπα.

— Δε μπορώ να σας απαντήσω τώρα, θα συναντηθούμε ιδιαίτερα —μου είπε και βιάστηκε να συνεχίσει την αγόρευση του, φοβούμενος μη τυχόν του φύγει η έμπνευση.

Το τράβηξε πολύ το σχοινί, έφερε παραδείγματα, έκαμε κριτικές και στο τέλος πρόσθεσε:

— Όσο για τη Βουλγαρία και την Αλβανία, που είναι χώρες με μεγάλο αριθμό αγροτιάς, μα προπαντός για την Αλβανία, πρέπει να σκεφτούμε λιγάκι πιο βαθιά και να τις βοηθήσουμε.

Όπως συνήθως, το Συμβούλιο αποφάσισε ώστε τα προβλήματα που εμείς εγείραμε εκεί να τα λύσουμε με τους Σοβιετικούς. Ύστερα από λίγες μέρες συναντήθηκα με το Χρουστσιόφ και συζητήσαμε περίπου μια ώρα.

— Πρώτο —του είπα— επιθυμούμε να επισκεφτείτε την Αλβανία. Η επίσκεψη σας θα έχει μεγάλη σημασία για την άνοδο του γοήτρου και του κύρους της χώρας μας.

— Και εγώ επιθυμώ να έρθω —μου είπε— αλλά μας παρουσιάζονται μερικές δυσκολίες. Πόσο μακριά είναι η Αλβανία από τη Μόσχα;

Άξιξε να του έλεγα «20 λεπτά μακρύτερα από το Βελιγράδι», μια που τη γραμμή αυτή την είχε μάθει από καιρό, αλλά επιφυλάχτηκα. Του είπα ότι με «TU - 104» η απόσταση Μόσχα - Τίρανα διανύεται σχεδόν σε τρεις ώρες και πρόσθεσα:

— Να καθιερώσουμε αυτή την εναέρια γραμμή.

— Μα το TU-104 έχει πολλές θέσεις. Μπορεί να γεμίσει με επιβάτες;! - μου είπε ξεκινώντας από την άποψη της «συμφερτικότητας».

— Οι δικοί σας σύντροφοι και οι δικοί μας ταξιδεύουν συνεχώς στη γραμμή Μόσχα - Τίρανα - Μόσχα του είπα και δεν υπάρχει λόγος το αεροπλάνο να ταξιδεύει άδειο.

— Έχω επιθυμία να έρθω —επανέλαβε για να δικαιολογηθεί— μάλιστα είπα και στον Τίτο ότι θέλω να επισκεφτώ των Αλβανία, αλλά θέλω πρώτα να αναπαυθώ.

— Μπορείτε να αναπαυτείτε σε μας - του είπα. Έχουμε και θάλασσα και βουνά πολύ ωραία.

— Ω, αν έρθω δε θα μπορέσω να αναπαυτώ! - είπε για να κλείσει αυτό το θέμα.

Δεν υπήρχε λόγος να επιμείνω περισσότερο:

— Πράξτε όπως θέλετε - του είπα και πέρασα στα οικονομικά ζητήματα. Του εξέθεσα σύντομα την κατάσταση και μερικά από τα προβλήματα, που μας απασχολούσαν περισσότερο.

— Το ζήτημα είναι —πήρε το λόγο ο Χρουστσιόφ— ότι από δω και πέρα να σκεφτούμε πως να βρούμε πηγές εσόδων, σε τρόπο που η Αλβανία να βαδίσει προς τα μπρος. Έτσι να ιδούν αυτό το πρόβλημα και οι φίλοι. Έχει μεγάλη σημασία η υπόθεση της Αλβανίας, συνέχισε, γιατί μέσω της χώρας σας εμείς θέλουμε να επιστήσουμε την προσοχή της Τουρκίας, Ελλάδας και Ιταλίας, δηλαδή να πάρουν παράδειγμα από σας. Τώρα αυτό το ζήτημα πρέπει να το σκεφτούμε καλά και να βρούμε τους κατάλληλους δρόμους.

Σώπασε λίγο, όπως φαίνεται για να βρει κάποιον απ' αυτούς τους δρόμους και νόμισα ότι θα περνούσε στο καλαμπόκι. Λάθεψα όμως.

— Σπέρνετε βαμπάκι εσείς; - με ρώτησε. Τι έκταση διαθέτετε σ' αυτή την καλλιέργεια; Τι απόδοση παίρνετε;

Του απάντησα για όσα με ρώτησε.

— Αυτό δεν είναι τίποτα - μου είπε και συνέχισε:

— Εμείς είμαστε της γνώμης να αναπτύξετε την καλλιέργεια βαμβακιού κατά τρόπο που να αποβεί μεγάλος πλούτος, γιατί αποκομίζει καλά έσοδα για σας και για τους φίλους, για τις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας που δεν έχουν βαμπάκι. Με το βαμπάκι, έχετε πολλές δυνατότητες να αποκομίσετε κέρδη. Αυτό ένα, - είπε και σήκωσε ένα δάχτυλο.

— Δεύτερο πρόβλημα για σας —συνέχισε— είναι το ζήτημα της ανάπτυξης της προβατοτροφίας, και με ρώτησε για τον αριθμό

προβάτων, για την απόδοση σε μαλλί, σε γάλα, σε κρέας κ.λπ. Έπειτα από τις απαντήσεις μου, συνέχισε:

— Το πρόβατο πρέπει να γίνει ένας άλλος μεγάλος πλούτος για σας. Να δημιουργήσετε πρόβατα με λεπτό μαλλί. Εσείς έχετε βοσκές —είπε— και το πρόβατο μπορεί ν' αναπτυχθεί. Γι' αυτό να βρείτε την πιο κατάλληλη ράτσα, να αρχίσετε την τεχνητή ενσπερμάτωση σε πλατιά κλίμακα και να τα αυξήσετε.

Αφού μας έδειξε και το «δεύτερο δρόμο» ανάπτυξης, ο Χρουστσιόφ πέρασε στον «τρίτο δρόμο», που θα μας ήταν ο σωτήριος. Αυτός ο δρόμος σχετίζονταν με τα ψάρια.

— Τα ψάρια —είπε— είναι ένας μεγάλος πλούτος για σας. Στις σκανδιναβικές χώρες, όπως λόγου χάρη στη Νορβηγία, έχουν δημιουργήσει με το ψάρι ένα τόσο μεγάλο πλούτο, που όχι μόνο ο λαός τρώει μπόλικο, αλλά και εξάγουν μεγάλες ποσότητες. Ψαρεύουν όχι μόνο στα χωρικά ύδατα αλλά και στα ανοιχτά. Έτσι να πράξετε και σεις —έδοσε προσανατολισμό ο Χρουστσιόφ— για να αποβεί το ψάρι μεγάλος πλούτος για την Αλβανία. Αυτά πρέπει να τα κάμετε χωρίς άλλο και εμείς θα σας βοηθήσουμε και θα σας στείλουμε ειδικούς, στόλο κ.λπ.

Επειδή οι τρεις πρώτοι «δρόμοι» μ' έκαμαν να χάσω το νου μου, όλος περιέργεια περίμενα τον «τέταρτο δρόμο». Δεν άργησε να μου τον διασαφηνίσει κι αυτόν.

— Σημαντικό ζήτημα για σας —είπε— είναι και τα εσπεριδοειδή. Κι αυτά πρέπει να αποβούν ένας άλλος μεγάλος πλούτος, γιατί τα λεμόνια, τα κίτρα, τα πορτοκάλια κ.λπ. είναι περιζήτητα.

Αυτοί ήταν οι προσανατολισμοί του «για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού» στην Αλβανία! Στο τέλος πρόσθεσε:

— Πρέπει να σκεφτεί κανείς και για τον άλλο πλούτο, όπως λογουχάρη για τα μεταλλεύματα, αλλά τα κυριότερα είναι αυτά που ανάφερα.

Εμείς θα σας βοηθήσουμε να αναπτύξετε την καλλιέργεια βαμπακιού, την ιχθυοτροφία, τα εσπεριδοειδή και τα πρόβατα. Αυτά —κατέληξε—, να τα μελετήσουμε και σεις και εμείς και είμαστε πεπεισμένοι ότι μ' αυτό τον τρόπο η Αλβανία θα γίνει γρήγορα παράδειγμα για την Ελλάδα, την Τουρκία και την Ιταλία.

Ήταν μάταιο να μπω σε συζήτηση σχετικά με τα «μαργαριτάρια» που αράδιασε. Τον ευχαρίστησα για τις «συμβουλές» και χωριστήκαμε.

Τώρα όλα γίνονταν πιο ξεκάθαρα. Το Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας μας συνιστά να λύσουμε τα οικονομικά προ-

βλήματα με το Χρουστσιόφ· ο Χρουστσιόφ μας συνιστά να τα λύσουμε με το βαμπάκι, τα πρόβατα και με... «εντολή του ψαριού».

Όλες αυτές οι στάσεις και ενέργειες, εξεταζόμενες στο σύμπλεγμα των άλλων πολιτικών, ιδεολογικών, στρατιωτικών και λοιπών προβλημάτων μας έπειθαν πιο πολύ, ότι τα πράγματα στο στρατόπεδο μας, και σε πρώτη γραμμή στη Σοβιετική Ένωση, είχαν πάρει τον κατήφορο. Άλλα γεγονότα θα διαδραματίζονταν και εμείς, ζώντας τα αυτά έντονα, θα διδασκόμασταν και θα προετοιμαζόμασταν ακόμα περισσότερο για τις μελλοντικές μάχες.

4.

Η Λυδία λίθος .

Ο Χρουστσιόφ έχει στόχο τη Γιουγκοσλαβία. Το πρώτο σινιάλο του φλερτ: η σοβιετική επιστολή του Ιούνη του 1954· ο Χρουστσιόφ επιρίπτει το σφάλμα στο Ινφορμπυρό για την προδοσία της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας. Συχνή και εγκάρδια αλληλογραφία Χρουστσιόφ - Τίτο. Ο Χρουστσιόφ αποφασίζει να αποκαταστήσει τους αποστάτες. Η πρώτη εναντίωσή μας: οι επιστολές του Μάη και του Ιούνη του 1955. Συνομιλία με τον πρεσβευτή Λεβίτσκιν: «πώς μπορεί να παρθούν τόσο εύκολα και μονομερώς τέτοιες αποφάσεις;!» Επίμονη πρόσκληση για να «αναπαυθώ» στη Σοβιετική Ένωση! Συνάντηση με το Σουσλόφ. Ο Μικογιάν τηλεφωνεί τα μεσάνυχτα: «συναντήσου με τον Τέμπο, εξομαλύνετε τις διαφωνίες». Η συνάντηση με το Σ. β. Τέμπο.

Το Κόμμα μας και η ηγεσία του ανησυχούσαν για όλα όσα συνέβαιναν στη Σοβιετική Ένωση ύστερα από το θάνατο του Στάλιν. Ασφαλώς εκείνη την περίοδο, ιδιαίτερα πριν από το 20ο Συνέδριο, οι υποψίες μας βασίζονταν σε ιδιαίτερα στοιχεία, που οι σοβιετικοί ηγέτες τα συγκάλυπταν με ποτάμια δημαγωγίες. Όπως και να είναι όμως οι στάσεις τους στις συναντήσεις με μας, οι ενέργειες τους στο εσωτερικό και το εξωτερικό τραβούσαν την προσοχή μας. Ιδιαίτερα ανάρμοστο ήταν το φλερτ του Χρουστσιόφ με τον Τίτο. Εμείς, από μέρους μας, συνεχίζαμε να καταπολεμούμε με τη μεγαλύτερη σφοδρότητα το γιουγκοσλάβικο τιτοϊκό ρεβιζιονισμό και υπερασπίζαμε τη σωστή μαρξιστική - λενινιστική στάση του Στάλιν και του Ινφορμπυρό προς τους γιουγκοσλάβους ρεβιζιονιστές ηγέτες. Αυτό το κάναμε όχι μόνο όσο ζούσε ο Στάλιν, αλλά και κατά τη μεταβατική περίοδο που πέρασε η Σοβιετική Ένωση μετά το θάνατο του Στάλιν, και όταν πέτυχε το πραξικόπημα του Χρουστσιόφ και όταν αυτός έκανε το νόμο, και όταν ανατράπηκε. Και τη στάση αυτή θα τηρούμε πάντα προς το γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό μέχρι την πλέρια ιδεολογική και πολιτική συντριβή του.

Εμείς παρακολουθούσαμε με μεγάλη επαγρύπνηση και προσοχή κάθε ενέργεια του Χρουστσιόφ. Από τη μια μεριά, παρατηρούσαμε ότι στη γενικότητα δε γίνονταν λόγος κατά του Στάλιν, αλλά γίνονταν λόγος για την ενότητα του σοσιαλιστικού στρατοπέδου μ' επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση, ο Χρουστσιόφ μιλούσε με «βόμβες» ενάντια στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό, έκανε και καμιά έμμεση κριτική ενάντια στον τιτοϊσμό, ενώ από την άλλη, έσειε σ' αυτούς την άσπρη σημαία του συμβιβασμού και της υποταγής. Στην κατάσταση αυτή εμείς ακολουθούσαμε το δρόμο φιλίας με τη Σοβιετική Ένωση, παλεύαμε να διαφυλάξουμε και να δυναμώσουμε αυτή τη φιλία και αυτό για μας δεν ήταν ταχτική, αλλά ζήτημα αρχών. Μολαταύτα δεν αφήναμε αναπάντητες τις εσφαλμένες ενέργειες και τις παρεκκλίσεις γραμμής, όταν εκδηλώνονταν.

Για μας η πάλη ενάντια στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό και στο γιουγκοσλάβικο τιτοϊσμό ήταν η λυδία λίθος για την εκτίμηση από μαρξιστική σκοπιά της στάσης του Χρουστσιόφ και των χρουστσιοφικών. Στην πραγματικότητα ο Χρουστσιόφ φλυαρούσε ενάντια στον καπιταλισμό και τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό, αλλά σε μας δεν άρεσαν εκείνες οι τρεις ή πέντε καθημερινές συναντήσεις και δεξιώσεις με κάθε είδους αμερικάνους γερουσιαστές, δισεκατομμυριούχους και επιχειρηματίες. Ο Χρουστσιόφ είχε γίνει ένας κλόουν, που έδινε παραστάσεις όλη την ημέρα και καθημερινά, μειώνοντας την αξιοπρέπεια της Σοβιετικής Ένωσης.

«Τον εξωτερικό εχθρό —ξελαρυγγίζονταν ο Χρουστσιόφ στους λόγους του από το πρωί και μέχρι αργά τη νύχτα— τον έχουμε κάτω από το πόδια, τον κάμαμε ζάφτι, μπορούμε να τον κάμουμε στάχτη με ατομικές βόμβες». Η ταχτική του ήταν: να δημιουργούνταν ευφορία στο εσωτερικό, να αύξαινε το γόητρο της κλίκας του στις χώρες της λαϊκής δημοκρ ίας κα, ανεξάρτητα από τα «πομπώδικα'λόγια» να αφήνονταν στους αμερικάνους και στην παγκόσμια αντίδραση να εννοήσουν ότι «Εμείς δεν είμαστε πια υπέρ της παγκόσμιας προλεταριακής επανάστασης, επιθυμούμε να συνεργαστούμε στενά με σας , έχουμε την ανάγκη σας και πρέπει να κατανοήσετε ότι αλλάξαμε χρώμα, κάνουμε μεγάλη στροφή. Σ' αυτή τη στροφή θα έχουμε δυσχέρειες, γι' αυτό με τον ένα ή τον άλλο τρόπο πρέπει να μας βοηθήσετε».

Το γιουγκοσλάβικο ζήτημα, που για μας ήταν ξεκάθαρο και γι' αυτό δε σαλεύαμε από τη στάση μας, για τους χρουστσιοφικούς είχε διακυμάνσεις, πλημμυρίδες και αμπώτιδες. Οι χρουστσιοφικοί εκεί βρίζονταν, εκεί συμφωνούσαν με τους γιουγκοσλάβους ηγέτες.

Όταν βρίζονταν με τους τιτοϊκούς, οι σοβιετικοί ρεβιζιονιστές έδιναν δίκιο σε μας, όταν συμφιλιώνονταν μ' αυτούς, προσπαθούσαν να μαλακώσουμε κι εμείς τη στάση μας έναντι των τιτοϊκών ρεβιζιονιστών.

Ο Χρουστσιόφ είχε καρφώσει το βλέμμα του στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία και ήθελε με κάθε θυσία, αν όχι να την υποτάξει, να την εντάξει στις γραμμές του. Ασφαλώς στο πρόσωπο του Τίτο αναζητούσε ταυτόχρονα και τον ιδεολογικό σύμμαχο και τον ηγέτη που θα τον κρατούσε κάτω από την αμασχάλη σαν «μεγάλος αδερφός» που·ήταν. Με άλλα λόγια για το Χρουστσιόφ ο Τίτο ήταν πολύ αγαπητός, γιατί πρώτος αυτός επετέθηκε ενάντια στο Στάλιν και απέριψε το μαρξισμό-λενινισμό. Σ' αυτή την κατεύθυνση συνταυτίζονταν πλέρια, αλλά ενώ ο ηγέτης του Βελιγραδίου ενεργούσε χωρίς προσωπείο, ο Χρουστσιόφ ήθελε να τηρεί το προσωπείο. Στο διεθνή στίβο ο Τίτο είχε γίνει ο προσφιλής «κομμουνιστής» του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού και του παγκόσμιου καπιταλισμού, οι οποίοι τον χόρταιναν με βοήθειες και πιστώσεις, ώστε να επιτίθεται ενάντια στο σοβιετικό κράτος και καθεστώς και να ξεπουλάει τη Γιουγκοσλαβία στα ξένα κεφάλαια.

Ο Χρουστσιόφ ήθελε να μανουβράρει με τον Τίτο σ' όφελος του, ώστε να μετριάσει λιγάκι τον τόνο ενάντια στο σοβιετικό καθεστώς και να ελαττώσει τη μεγάλη όρεξη, που έδειχνε ο αμερικάνος πράχτορας του Βελιγραδίου για την υπονόμευση της σοβιετικής επιροής στις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας, να διαδοθεί στη Γιουγκοσλαβία η επίδραση των χρουστσιοφικών ρεβιζιονιστικών απόψεων και να ανασχεθεί ο άμεσος προσανατολισμός της ηγεσίας του Βελιγραδίου προς το δυτικό τρόπο ζωής, προς τα αμερικάνικα κεφάλαια.

Ο Τίτο, από μέρους του, από καιρό ονειρεύονταν να μετατεθεί το κέντρο διεύθυνσης του τάχα κομμουνισμού από τη Μόσχα στο Βελιγράδι, το Βελιγράδι να αντικαταστήσει τη Μόσχα στην Ανατολική και Νοτιανατολική Ευρώπη. Το σχέδιο του Τίτου έμεινε στάσιμο και τότε που αυτός τα χάλασε με το Στάλιν, ο οποίος ανακάλυψε και χτύπησε σκληρά το σατανικό έργο αυτού του αποστάτη. Το σχέδιο αυτό ο Τίτο το ξανάφερε στην επιφάνεια, με τη βοήθεια των αμερικάνων, τώρα που έβλεπε πως ο Νικήτα Χρουστσιόφ και η ομάδα του υπόσκαφταν το έργο του Λένιν και του Στάλιν.

Μεταξύ των δύο αυτών ηγετών του σύγχρονου ρεβιζιονισμού, του Χρουστσιόφ και του Τίτο, θα διεξάγονταν μακρά και περίπλοκη αναμέτρηση, πότε ήπια και πότε σκληρή, άλλοτε με επιθέσεις

και βρισιές και άλλοτε με χάδια και χαμόγελα. Αλλά τόσο όταν τσακώνονταν, όσο και όταν αγκαλιάζονταν καμιά πλευρά δεν ενεργούσε με βάση και προς το συμφέρον του μαρξισμού - λενινισμού, ανεξάρτητα από τα τάχα μαρξιστικά λόγια και συνθήματα, ανεξάρτητα από τους όρκους του Χρουστσιόφ, ότι τάχα πάλευε να ξαναφέρει τον Τίτο στις θέσεις του μαρξισμού - λενινισμού. Στη βάση των σχέσεων τους έστεκε ο αντικομμουνισμός· από τις θέσεις του αντικομμουνισμού οι δύο αυτοί καλαντάρηδες[1] θα έκαναν τον παν να υποτάξουν ο ένας τον άλλο ο καθένας προς το συμφέρον του.

Το Κόμμα μας θα παρακολουθούσε βήμα προς βήμα αυτό το προτσές με τη μεγαλύτερη επαγρύπνηση. Στην εξέλιξη αυτού του προτσές θα πείθονταν ακόμα περισσότερο ποιοί ήταν οι Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί, τι αντιπροσώπευαν στη Σοβιετική Ένωση και στο διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα.

Τον Ιούνη του 1954 πήραμε το πρώτο σινιάλο πως η νέα σοβιετική ηγεσία άλλαξε την προηγούμενη γραμμή προς τον γιουγκοσλαβικό ρεβιζιονισμό.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής μας στη Μόσχα η σοβιετική ηγεσία μας επέδοσε μακροσκελή επιστολή, υπογραμμένη από το Χρουστσιόφ, απευθυνόμενη προς τις κεντρικές επιτροπές των αδερφών κομμάτων, μέσω της οποίας μας πληροφορούσε σχετικά με τα συμπεράσματα στα οποία είχε καταλήξει η σοβιετική ηγεσία για το γιουσκοσλαβικό ζήτημα. Παρόλο που η επιστολή έφερε την ημερομηνία 4 του Ιούνη και εμείς βρισκόμασταν από μέρες στη Μόσχα, μάλιστα στις 8 Ιούνη είχαμε και επίσημες συνομιλίες με τους κυριότερους σοβιετικούς ηγέτες, το πολύ σημαντικό πρόβλημα που έγειραν σ' αυτή την επιστολή ούτε καν μας το ανάφεραν. Όπως φαίνεται ο Χρουστσιόφ, που γνώριζε καλά την αποφασιστική και αταλάντευτη στάση μας έναντι των προδοτών του Βελιγραδίου, ήθελε να ενεργήσει απέναντί μας με προσοχή και βαθμιαία.

Διαστρεβλώνοντας την ιστορική αλήθεια, ο Χρουστσιόφ και συντροφιά είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα, πως όλο το σφάλμα για την απόσπαση της Γιουγκοσλαβίας από το σοσιαλιστικό στρατόπεδο και για την «απομόνωση της εργατικής τάξης της Γιουγκοσλαβίας από τους κόλπους του εργατικού κινήματος» δεν το είχε άλλος παρά η «διακοπή των σχέσεων ανάμεσα στο ΚΚΓ και το

1. Μοναχοί επαίτες.

διεθνές κομμουνιστικό κίνημα» στα 1948. Σύμφωνα μ' αυτούς, η στάση που τηρήθηκε στα 1948 και 1949 έναντι του γιουγκοσλάβικου κόμματος ήταν εσφαλμένη, επειδή η στάση αυτή ώθησε τάχα «τους ιθύνοντες κύκλους της Γιουγκοσλαβίας να πλησιάσουν τις ΗΠΑ και την Αγγλία» (!), να συνάψουν την «στρατιωτικό - πολιτική συμφωνία με την Ελλάδα και με την Τουρκία» (το Βαλκανικό Σύμφωνο)[1], να κάμουν «σειρά σοβαρών υποχωρήσεων στον καπιταλισμό», να βαδίσουν «προς την παλινόρθωση του καπιταλισμού» κ.λπ. Κοντολογής, σύμφωνα με το Χρουστσιόφ, επειδή το Ινφορμπυρό τήρησε αυστηρή στάση έναντι της Γιουγκοσλαβίας, η τελευταία, από πείσμα ή από κέφι, πήγε και ξεπουλήθηκε στον ιμπεριαλισμό, σαν εκείνη τη νύφη που για να σκάσει η πεθερά της πάει και κοιμάται με το μυλωνά.

Σύμφωνα με τη λογική αυτή του Χρουστσιόφ, έπρεπε και το Κόμμα μας Εργασίας, όταν αντιτάχθηκε στο χρουστσιοφικό ρεβιζιονισμό και έκοψε τις γέφυρες μ' αυτόν, να ξεπουλήσει τον εαυτό του και τη χώρα στον ιμπεριαλισμό, επειδή διαφορετικά δε μπορούσε να ζήσει! Κι αυτό το ακούσαμε αργότερα από το στόμα του Χρουστσιόφ, όταν μας κατηγόρησε, πως πουλιούμασταν «για 30 αργύρια στον ιμπεριαλισμό!»

Αυτή όμως ήταν μονάχα αντιμαρξιστική και καπιταλιστική λογική. Το Κόμμα μας αντιτάχτηκε ηρωικά στο χρουστσιοφικό ρεβιζιονισμό, όπως είχε αντιταχθεί προηγούμενα και στο γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό, όπως πάλευε επίσης αποφασιστικά ενάντια σε κάθε άλλη παραλλαγή του ρεβιζιονισμού, αλλά δεν ξεπουλήθηκε και ούτε θα ξεπουληθεί ποτέ στον ιμπεριαλισμό και σε κανέναν άλλο, επειδή ένα πραγματικά μαρξιστικό - λενινιστικό κόμμα, εφ' όσον θεωρεί και σέβεται τον εαυτό του σαν τέτοιο, σ' οποιεσδήποτε συνθήκες και καταστάσεις κι αν βρεθεί, δεν επιτρέπει ποτέ ούτε να ξεπουληθεί, ούτε να αγοραστεί, αλλά ακολουθεί αποφασιστικά το δρόμο του, το δρόμο της αδιάλλαχτης πάλης ενάντια στον ιμπεριαλισμό, το ρεβιζιονισμό και την αντίδραση.

Γι' αυτό, έστω και αν η γιουγκοσλάβικη ηγεσία είχε καταδικαστεί άδικα το 1949, όπως ισχυρίζονταν ο Χρουστσιόφ, τίποτε δεν ε-

---

1. Πρόκειται για το τριμερές σύμφωνο «συνεργασίας και φιλίας» μεταξύ Γιουγκοσλαβίας, Ελλάδας και Τουρκίας, που υπογράφηκε το 1953. Το σύμφωνο αυτό που μεταβλήθηκε σε στρατιωτική συμφωνία τον Αύγουστο 1954, συνέδεσε τη Γιουγκοσλαβία με την Βορειοατλαντική Συμμαχία, μέλη της οποίας ήταν και είναι η Τουρκία και η Ελλάδα.

πέτρεπε και δε δικαιολογούσε το πέρασμα της στην αγκαλιά του ιμπεριαλισμού. Αντίθετα, το γεγονός που αυτή δυνάμωσε ακόμα περισσότερο τις γέφυρες με τον ιμπεριαλισμό και με την παγκόσμια αντίδραση, επιβεβαιώνει με τον καλύτερο τρόπο πόσο δίκιο είχαν ο Στάλιν, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, το Ινφορμπυρό, το Κόμμα μας κι όλα τα άλλα κόμματα, όταν την ξεσκέπασαν και την καταδίκασαν.

Ο Νικήτα Χρουστσιόφ όμως, συνεπής στην απόφαση του να αποκαταστήσει τους ρεβιζιονιστές του Βελιγραδίου, κατηγορούσε στην επιστολή του το Ινφομπυρό, φυσικά χωρίς να το κατονομάζει, ότι στα 1948 και 1949, «δεν εκμεταλλεύτηκε μέχρι τέλους όλες αυτές τις δυνατότητες... δεν έκαμε προσπάθειες για τη διευθέτηση των άλυτων ζητημάτων και των διαφωνιών», πράγμα, που σύμφωνα μ' αυτόν, «θα απότρεπε το πέρασμα της Γιουγκοσλαβίας στο εχθρικό στρατόπεδο». Στην επιστολή που μας επέδοσε ο Νικήτα Χρουστσιόφ έφτανε μέχρι του σημείου να υπογραμμίσει ανοιχτά πως «πολλά από τα ζητήματα που χρησίμευαν σαν αιτία διαφωνιών ανάμεσα στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης και το κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας... δεν αποτελούσαν σοβαρούς λόγους για συζήτηση ή και οι παρανοήσεις που είχαν προκύψει, μπορεί να είχαν διακανονιστεί». Τίποτε δε μπορούσε να ικανοποιήσει περισσότερο τον Τίτο και τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία! Με μια μονοκονδυλιά ο Χρουστσιόφ έσβησε τα μεγάλα προβλήματα αρχών που βρίσκονταν στη βάση της πάλης ενάντια στο. γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό, τα θεωρούσε «όχι σοβαρούς λόγους» και «παρανοήσεις», επομένως ζητούσε συγγνώμη από τους προδότες γιατί τάχα τους είχαν χτυπήσει για ψύλλου πήδημα!

Ποιοί όμως έφταιγαν γι' αυτές τις «παρανοήσεις;» Ο Χρουστσιόφ στην επιστολή του δεν επιτίθονταν ονομαστικά στο Ινφορμπυρό, ούτε στο Στάλιν, ούτε στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, ούτε στα άλλα κόμματα που είχαν ταχτεί αλληλέγγυα με τις αποφάσεις του Ινφομπυρό το 1949, όπως φαίνεται θεωρούσε ακόμα πρόωρο να εξαπολύσει αυτές τις επιθέσεις. Τότε βρέθηκαν οι «φταίχτες»: από σοβιετική πλευρά ο Μπέρία, ο οποίος, με τις ενέργειες του είχε προκαλέσει δυσαρέσκειες «δικαιολογημένες στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία», ενώ από τη γιουσκοσλαβική πλευρά - ο Τζίλας (τον οποίο στο μεταξύ είχε καταδικάσει ο Τίτο), που «έκανε ανοιχτή προπαγάνδα με λικβινταριστικές απόψεις», ήταν «δραστήριος οπαδός για τον προσανατολισμό της Γιουγκοσλαβίας προς τις δυτικές χώρες» κ.λπ.!

Έτσι, το πρόβλημα, σύμφωνα με το Χρουστσιόφ, παρουσιάζονταν απλούστατο: στη βάση της ρήξης με τη Γιουγκοσλαβία δεν ήταν αίτια, αλλά προφάσεις, «στα χαμένα τους πέσαμε στο λαιμό, οι φταίχτες βρέθηκαν: ο Μπέρια σ' εμάς, ο Τζίλας σ' εσάς. Τώρα κι οι δυο πλευρές καταδικάσαμε αυτούς τους εχθρούς, γι' αυτό δε μας μένει τίποτε άλλο παρά να φιληθούμε, να συμφιλιωθούμε και να λησμονήσουμε το παρελθόν».

Πολύ εύκολα έδενε και έλυε αυτά τα ζητήματα αυτός ο ακροβάτης. Εμείς, όμως οι αλβανοί κομμουνιστές, που πάνω από δέκα χρόνια παλεύαμε σκηρά με την προδοτική κλίκα του Βελιγραδίου, που δοκιμάσαμε και αντιμετωπίσαμε θαρραλέα τις προστυχιές τους, δεν ήμασταν και δε μπορούσαμε να είμαστε με κανένα τρόπο σύμφωνοι μ' αυτή τη λύση του γιουγκοσλάβικου προβλήματος. Μα ήμασταν ακόμα στα 1954. Δεν είχε ξεσπάσει ακόμα ανοιχτά η επίθεση ενάντια στο Στάλιν, δε λέγονταν ακόμα ανοιχτά κανένας κακός λόγος εναντίον του, ακόμα ο Χρουστσιόφ χρησιμοποιούσε πολύ ραφινάτη και μαστορικά συγκαλυμμένη δημαγωγία, ακόμα στα μάτια μας η Σοβιετική Ένωση διατηρούσε τα χρώματα της εποχής του Στάλιν, παρόλο που ξεθώριαζαν. Επί πλέον στην επιστολή αυτή, η οποία μας συγκλόνισε βαθιά, ο Χρουστσιόφ ορκίζονταν, ότι καθετί το κάνει «υπέρ του μαρξισμού - λενινισμού και του σοσιαλισμού», ότι η σοβιετική ηγεσία και τα άλλα αδερφά κόμματα, στη νέα αναθεώρηση του γιουσκοσλάβικου ζητήματος, δεν είχαν άλλο σκοπό παρά να «χαλάσουν τα σχέδια των αμερικάνο - άγγλων ιμπεριαλιστών και να εκμεταλλευθούν όλες τις δυνατότητες για να ενισχύσουν την επιροή τους πάνω στο γιουγκοσλάβικο λαό», «να επιδράσουν θετικά στη γιουγκοσλαβική εργατική τάξη» κ.λπ. Πρόσθετε επίσης ότι οι προσπάθειες της σοβιετικής πλευράς και των άλλων κομμάτων και χωρών της λαϊκής δημοκρατίας θα χρησίμευαν σα νέο βήμα για να αποδείξουν «πόσο πρόθυμοι και αποφασισμένοι είναι οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες να ακολουθήσουν το δρόμο του σοσιαλισμού».

Όλα αυτά μας έκαμαν ώστε στην απάντηση μας να είμαστε μετρημένοι και προσεχτικοί. Στη διάρκεια των ημερών, που ήμασταν στη Μόσχα, συζητήσαμε πλατιά αυτό το πρόβλημα με τον Υσνί και με τους άλλους συντρόφους της αντιπροσωπείας και τελικά δώσαμε εγγράφως την απάντηση μας στη σοβιετική ηγεσία.

Στην απάντηση αυτή εμείς, χωρίς να αντιπαραταχτούμε ανοιχτά στο Χρουστσιόφ, τονίσαμε την σταθερή στάση μας έναντι της ρεβιζιονιστικής ηγεσίας του Βελιγραδίου, εκτιμήσαμε τη σημασία

των αποφάσεων του Ινφομπυρό των ετών 1948 και 1949[1] και δεν επιτρέψαμε κανέναν υπαινιγμό σχετικά με την αναθεώρηση της προηγούμενης στάσης, που κρατήσαμε έναντι των παρεκκλίσεων γραμμής της γιουγκοσλαβικής ηγεσίας.

Στην ιδεατού Χρουστσιόφ, ότι «η διακοπή των σχέσεων οδήγησε τους γιουγκοσλάβους ηγέτες στους κόλπους του ιμπεριαλισμού», στην απαντητική επιστολή μας αντιπαραθέσαμε τη θέση ότι οι ίδιοι οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες πρόδοσαν το μαρξισμό - λενινισμό και έμπασαν το λαό και την πατρίδα τους στο δρόμο της υποδούλωσης και της υπαγόρευσης των αμερικανο - άγγλων ιμπεριαλιστών, ότι η αντιμαρξιστική γραμμή τους ήταν ο παράγοντας που έβλαψε σοβαρά τα ζωτικά συμφέροντα των λαών της Γιουσκοσλαβίας, ότι αυτοί απέσπασαν τη Γιουγκοσλαβία από τους κόλπους του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, ότι αυτοί μετέτρεψαν το γιουγκοσλάβικο κόμμα σε αστικό κόμμα και το απόσπασαν από το διεθνές κίνημα του προλεταριάτου.

Υπογραμμίζοντας αυτές τις αλήθειες, σε συνέχεια τονίσαμε πως είμαστε σύμφωνοι να γίνουν προσπάθειες από τα κομμουνιστικά κόμματα για να βοηθηθούν οι λαοί της Γιουγκοσλαβίας να γλυτώσουν από την υποδούλωση και την εξαθλίωση, αλλά τονίσαμε άλλη μια φορά, ότι κατά τη γνώμη μας οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες είχαν βυθιστεί βαθιά στον αντιμαρξιστικό δρόμο, στο δρόμο της υποταγής στους αμερικάνους και άγγλους ιμπεριαλιστές.

Μ' αυτό λέγαμε έμμεσα στο Χρουστσιόφ, ότι δεν είμαστε σύμφωνοι με τις ελπίδες και τις αυταπάτες, που έτρεφε ως προς τους γιουγκοσλάβους ηγέτες και ιδιαίτερα στο «σύντροφο Τίτο», όπως άρχισε να τον αποκαλεί. Τις σκέψεις αυτές τις εξέφρασα στο Χρουστσιόφ και κατά την άλλη συνομιλία που είχα μ' αυτόν, στις 23 του Ιούνη του 1954. Αυτός όμως προσποιούνταν, πως δεν πρόσεχε τη διαφορετική στάση, που είχαμε ανάμεσα μας σχετικά με το γιουγκοσλαβικό ζήτημα. Ίσως δεν ήθελε να δημιουργήσει διένεξη μ' εμάς από τις πρώτες επίσημες συναντήσεις που είχαμε μ' αυτόν. Ίσως μας υποτιμούσε και δεν υπολόγιζε τις εναντιώσεις μας. Θυμούμαι πως ήταν σε μεγάλη ευφορία και μιλούσε με βεβαιότητα αν-

---

1. Οι αποφάσεις αυτές δημοσιεύτηκαν στο όργανο του Πληροφοριακού Γραφείου των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων «Για μια σταθερή ειρήνη, για μια λαϊκή δημοκρατία!», στις 1 Ιούλη 1948. Αριθ. 16 και στις 29 Νοέμβρη 1949, Αριθ. 55.

θρώπου που οι δουλειές του πάνε καλά. Μόλις είχε επιστρέψει από μια αστραπιαία επίσκεψη στην Τσεχοσλοβακία (ήταν μάστορας κάθε είδους επίσκεψης: αστραπιαίας, ιγκόγνιτο, επίσημης, φιλικής, θορυβώδικης, σιωπηρής, την ημέρα, τη νύχτα, αναγκελμένης, μη αναγκελμένης, σύντομης, μακράς, με ακολουθία, ολομόναχος κ.λπ.).

— Στην Πράγα —μου είπε— μίλησα ξανά για το γιουγκοσλάβικο πρόβλημα με εκπρόσωπους μερικών αδερφών κομμάτων που βρίσκονταν εκεί. Όλοι ήταν απόλυτα σύμφωνοι μ' εμένα και θεωρούσαν τις προσπάθειες του κόμματός μας πολύ σημαντικές.

Έπειτα, κοιτάζοντάς με κατάματα, πρόσθεσε:

— Εμείς, οι Ούγγροι, οι Βούλγαροι, οι Ρουμάνοι και άλλοι πραγματοποιήσαμε τελευταία καλά βήματα προς την εξομάλυνση των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία...

Κατάλαβα γιατί το τόνισε αυτό. Ήθελε να μου πει: βλέπεις, όλοι εμείς είμαστε σύμφωνοι, γι' αυτό και σεις, οι Αλβανοί, πρέπει να ενωθείτε μ' εμάς.

Του είπα κοντολογής, πως η ιστορία των σχέσεών μας με το γιουγκοσλάβικο κόμμα και κράτος είναι πολύ μακρά, πως φταίχτης για τη διακοπή των σχέσεων ήταν η ίδια η γιουγκοσλάβικη ηγεσία, και, αν ακόμα οι αλβανο - γιουγκοσλάβικες διακρατικές σχέσεις βρίσκονται σε χαμηλό επίπεδο, αυτό δεν εξαρτάται από μας, αλλά από τη στάση και τις συνεχείς αντιμαρξιστικές και αντιαλβανικές ενέργειες των ηγετών του Βελιγραδίου.

— *Κανιέτσνο, κανιέτσνο!*[1] - πετάχτηκε ο Χρουστσιόφ και κατάλαβα πως δεν ήθελε να προχωρήσω παραπέρα στη συζήτηση αυτού του προβλήματος.

— Εμείς, είπε, πήραμε όλα τα μέτρα. Αύριο ο πρεσβευτής μας στη Γιουγκοσλαβία θα πάει να συναντηθεί με τον Τίτο, που βρίσκεται στο Μπριόνι. Νομίζουμε πως υπάρχουν πολλές δυνατότητες να επιτευχθεί ο σκοπός. Αν δε γίνει τίποτε —κατέληξε— τότε έχουμε κι άλλους τρόπους.

Έτσι άρχισε το ειδύλιο Χρουστσιόφ - Τίτο Τις σκέψεις ή τα «συμπεράσματά» του σχετικά με τη «νέα ανάλυση» του γιουσκοσλάβικου ζητήματος, ο Χρουστσιόφ ύστερα από μερικές μέρες τα παράδοσε γραπτώς στον Τίτο. Φυσικά, ο Τίτο ικανοποιήθηκε που τα πράγματα από μέρους του Χρουστσιόφ εξελίσσονταν σύμφωνα

1. Ασφαλώς, ασφαλώς! (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

με τις προβλέψεις του, αλλά σαν παλιά αλεπού που ήταν, δε φάνηκε τόσο ελαφρόμυαλος ώστε να ριχτεί στις αγκάλες του Χρουστσιόφ. Αντίθετα, ο Τίτο σκέφτονταν και εργάζονταν, ώστε ο Χρουστσιόφ όπως έσκυψε πρώτος το κεφάλι, να έρθει επίσης πρώτος και να του ζητήσει ανοιχτά συγνώμη στο Βελιγράδι. Τόσο περισσότερο που ο Τίτο είχε βυθιστεί ως το λαιμό στο βόρβορο του ιμπεριαλισμού, ήταν δεμένος χεροπόδαρα, γι' αυτό αν θα έλεγε καμιά λέξη για το «σοσιαλισμό» και για το «μαρξισμό», αυτό έπρεπε να το κάμει μονάχα σύμφωνα με τις δόσεις, που θα του επέτρεπαν τα δυτικά αφεντικά του και προπαντός οι αμερικάνοι ιμπεριαλιστές. Αφού τον άφησε κάμποσο καιρό σε αδημονία, για να του τινάξει καλά τις ξεκουρτισμένες χορδές, τελικά περί τα μέσα Αυγούστου του 1954 ο Τίτο απάντησε στο Χρουστσιόφ επίσης γραπτώς.

Το περιεχόμενο της επιστολής του ρεβιζιονιστή του Βελιγραδίου ήταν στην ουσία περίπου το εξής: Χαίρομαι που εσύ, Νικήτα Σεργκέγιεβιτς, δείχνεσαι λογικός και πλατύκαρδος, αλλά άνοιξε περισσότερο την καρδιά σου, έβγα πιο ξεκάθαρα στο νέο δρόμο της συμφιλίωσης και του εναγκαλισμού. Εμείς, οι Γιουγκοσλάβοι, έλεγε ο Τίτο στο Χρουστσιόφ, είμαστε σύμφωνοι να συμφιλιωθούμε, αλλά, όπως γνωρίζετε, πιάσαμε καινούργιους φίλους, με τους οποίους έχουμε ισχυρούς και βαθείς δεσμούς, γι' αυτό η συμφιλίωσή μας μ' εσάς «πρέπει να αναπτυχθεί προς την κατεύθυνση, που να ανταποκρίνεται στην πολιτική μας της διεθνούς συνεργασίας», δηλαδή να μη χαλάσουν, αλλά να ενισχυθούν παραπέρα οι σχέσεις των Γιουγκοσλάβων με τον ιμπεριαλισμό.

Επίσης, με τόνο υπαγόρευσης, ο Τίτο δεν παρέλειψε να θέσει στο Χρουστσιόφ και μια σειρά άλλους όρους για τους μελλοντικούς δεσμούς:

Πρώτο, ο Τίτο ζητούσε από τη σοβιετική πλευρά να εργαστεί περισσότερο για την εξάλειψη των «αρνητικών στοιχείων» και να αφαιρεθούν τα εμπόδια, που επέδρασαν στη ρήξη του 1948 και, εννοείται, μ' αυτό ο «μάστορας» του Βελιγραδίου ζητούσε ανοιχτά να αναθεωρηθεί όλη η σωστή γραμμή αρχών που ακολούθησαν το Ινφορμπυρό, ο Στάλιν και τα άλλα κομμουνιστικά κόμματα το 1948.

Δεύτερο, η μελλοντική συμφιλίωση, υπαγόρευε ο Τίτο, δεν έπρεπε να υπονοούσε «πλήρη ενότητα στην εκτίμηση και τη στάση έναντι των γεγονότων», επομένως, να συμφιλιωθούμε, αλλά ο καθένας να ενεργεί από κεφαλιού του και. για λογαριασμό του.

Τρίτο, ο τρόπος τι δρόμο ακολουθώ εγώ και τι δρόμο ακολουθάς εσύ για την οικοδόμηση του «σοσιαλισμού», αυτό είναι υπόθεση

καθενός από μας και δεν πρέπει να επιδράσει στην εξομάλυνση των σχέσεων επομένως εγώ θα οικοδομήσω τον «ειδικό σοσιαλισμό» κι εσύ να τον παραδεχτείς ασυζήτητα.

Τέταρτο, υπαίτιοι της διένεξης, έλεγε ο Τίτο, δεν είναι ούτε ο Μπέρια, ούτε ο Τζίλας, είναι βαθύτερα αίτια, γι' αυτό εσείς, οι Σοβιετικοί, κι οι άλλοι μαζί μ' εσάς, τραβάτε χέρι πλέρια από τη γραμμή της εποχής του Στάλιν, τραβάτε χέρι από τις προηγούμενες αρχές, γιατί έτσι τα πραγματικά αίτια της διένεξης ανατρέπονται αυτόματα.

Τέλος ο Τίτο απέριψε την πρόταση του Χρουστσιόφ για διμερή συνάντηση κορυφής, θέτοντας του σαν όρο την «επίτευξη προκαταρκτικών επιτυχιών στην κατεύθυνση της εξομάλυνσης». Τα υπονοούμενα ήταν ολοφάνερα: Αν θέλεις να συναντηθείς και να συμφιλιωθείς μ' εμένα, κάμε κι άλλα βήματα στο δρόμο που άρχισες, ενεργά μέσα στη Σοβιετική Ένωση, στις άλλες χώρες και κόμματα πιο γρήγορα και πιο θαραλλέα για τη διάδοση και διεύρυνση τούτου του «νέου» δρόμου, ο οποίος ήταν και είναι ο παλιός μου δρόμος.

Και ο Χρουστσιόφ, πότε θυμωμένος και πότε ενθουσιώδης στις ενέργειές του, άρχισε να υποτάσσεται και να εφαρμόζει με ζήλο τους όρους και τις συστάσεις του Τίτο.

Σ' εμάς που παρακολουθούσαμε με προσοχή και ανησυχία αυτή τη διαδικασία, αυξήθηκαν οι υποψίες ότι αυτή η στάση οδηγούσε τη Σοβιετική Ένωση σε αντιμαρξιστικό δρόμο. Όσο περνούσαν οι μέρες όλο και περισσότερο πειθόμασταν, πως ο Χρουστσιόφ με τις ακροβασίες του έκρυβε ένα σατανικό παιγνίδι. Βλέπαμε ότι, πέφτοντας στα γόνατα μπροστά στον Τίτο[1], μείωνε το γόητρο του Κομμουνιστικού Κόμματος και του σοβιετικού κράτους. Δε μας έρχονταν καλά, αλλά στο κάτω - κάτω, η βελτίωση των σοβιετο - γιουγκοσλάβικων σχέσεων ήταν δικό τους εσωτερικό πρόβλημα κι εμείς δεν είχαμε, πως να εναντιωθούμε. Εμείς όμως δεν ήμασταν και δε μπορεί να ήμασταν ποτέ σύμφωνοι με τις προσπάθειες του να εξαλείψει το παρελθόν και να χειριστεί τα αίτια και τους λόγους της καταδίκης των γιουγκοσλάβων ρεβιζιονιστών εντελώς διαφορετικά από ό,τι ήταν στην πραγματικότητα. Επίσης, δε μπορούσαμε να δε-

1. Βλέπε το άρθρο «Ο Χρουστσιόφ γονατιστός μπροστά στον Τίτο». Ενβέρ Χότζα «Διαλεχτά Έργα» III, Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα 1980, έκδοση στην αγγλική, σελ. 479 - 498.

χτούμε να γίνομε εταίροι του Χρουστσιόφ σ' αυτό το επικίνδυνο και ύποπτο ιδεολογικό και πολιτικό παιγνίδι. Το τι έκαμαν οι Ρουμάνοι, οι Ούγγροι ή οι Βούλγαροι αυτό ήταν δική τους δουλειά. Φιλιά και συμφιλίωση εμείς δε θα είχαμε με τους τιτοϊκούς.

Εχτός από τις ρεβιζιονιστικές του πεποιθήσεις, για την πραγματοποίηση του αντιμαρξιστικού διαβήματος, ώθησε αναμφίβολα το Χρουστσιόφ και ο Τίτο. Αυτός δεν ήθελε να υποκλιθεί μπροστά στο Χρουστσιόφ, γι' αυτό ζήτησε επίμονα να πάει ο Χρουστσιόφ και να υποκλιθεί σ' αυτόν στο Βελιγράδι, να πάει να κάμει αυτοκριτική στην Κανόσσα (Βελιγράδι). Έτσι και έγινε. Ύστερα από ένα χρόνο και κάτι μυστικών και φανερών επαφών διαμέσου ειδικών απεσταλμένων, ύστερα από μακρά και πολύ φιλική αλληλογραφία ανάμεσα στο «σύντροφο Χρουστσιόφ» και το «σύντροφο Τίτο» και αντίστροφα, τελικά ο Τίτο έστειλε είδηση τον Απρίλη του 1955 στο νέο αγαπητό του, πως ήταν σύμφωνος να στεφανωθούν και τον προσκαλούσε να τελέσουν το «γάμο» ή «σ' ένα πλοίο στο Δούναβη, ή, αν εσείς είστε σύμωνοι, να τον κάνουμε στο Βελιγράδι. Κατά τη γνώμη μας —συνέχιζε ο *κράλης*[1] του Βελιγραδίου— η συνάντηση πρέπει να είναι ανοιχτή και να ανακοινωθεί». Ο Χρουστσιόφ, που περίμενε ανυπόμονα, πήγε στο Βελιγράδι, φιλήθηκε και αγκαλιάστηκε με τον Τίτο, έκαμε αυτοκριτική, εξάλειψε με «αποφασιστικότητα τα επιστρώματα του παρελθόντος» και άνοιξε την «εποχή της φιλίας ανάμεσα στους δυο λαούς και τα δύο κόμματά» τους.

Το Κόμμα μας καταδίκασε τη μετάβαση του Χρουστσιόφ στο Βελιγράδι και ιδιαίτερα την απόφαση του να πλύνει τον άπλυτο Τίτο. Μονάχα δύο τρεις μέρες πριν ξεκινήσει «για την Κανόσσα» ο Χρουστσιόφ μας ειδοποίησε για το διάβημα που θα έκανε, αυτό όμως εμείς το περιμέναμε, γιατί τα νερά στα οποία κολυμπούσε ο Χρουστσιόφ, σ' εκείνο το μύλο τον οδηγούσαν. Να πήγαινε ή να μη πήγαινε στο Βελιγράδι, αυτό ήταν δική του δουλιά, ας έκανε όπως ήθελε. Εκείνο που μας εξόργισε και μας τάραξε βαθιά ήταν η ανακοίνωση, που μας έκανε στην ίδια επιστολή, πως είχε αποφασίσει να ακυρώσει σαν άδικη την απόφαση του Ινφορμπυρό του Νοέμβρη του 1949 σχετικά με την καταδίκη της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας να ανακοινώσει αυτή τη νέα απόφαση του στον Τίτο και να δημοσιεύσει έτσι στο όργανο «Για σταθερή ειρήνη, για τη λαϊκή

1. Ο Κράλης, βασιλιάς

δημοκρατία!» μια ανακοίνωση. Σ' αυτή την ανακοίνωση ο Χρουστσιόφ τόνιζε πως τάχα τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα, μέλη του Ινφρορμπυρό, εξέτασαν άλλη μια φορά το ζήτημα της τρίτης Απόφασης της σύσκεψης του Ινφορμπυρό, που εγκρίθηκε το Νοέμβρη του 1949 σχετικά με το γιουγκοσλάβικο πρόβλημα και αποφάσισαν να θεωρηθούν αβάσιμες οι κατηγορίες προς την ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας, που περιείχε αυτή η Απόφαση και να ακυρωθεί η απόφαση του Ινφορμπυρό σχετικά με το γιουγκοσλάβικο ζήτημα.

Εμείς γράψαμε επιστολή προς την Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης σχετικά μ' αυτό και διαμαρτυρηθήκαμε έντονα[1]. Μια τέτοια απόφαση για έναν εχθρό του διεθνούς κομμουνισμού, ο οποίος είχε καταδικαστεί από κοινού απ' όλα τα κόμματα, δεν ήταν δυνατό να παρθεί μονομερώς από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης χωρίς να ρωτηθούν και τα άλλα κόμματα, μεταξύ των οποίων κι εμείς. Τα άλλα κόμματα υποτάχτηκαν στην απόφαση του Χροστσιόφ και στη θέληση του Τίτο να μεταβούν στο Βελιγράδι ύστερα από το Χρουστσιόφ, οι ηγέτες των κομμάτων του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, να φιλήσουν το χέρι του Τίτο και να του ζητήσουν συγγνώμη. Μετέβηκαν εκεί οι Ντεζ και συντροφία, αλλά εμείς όχι. Εμείς συνεχίσαμε την πάλη ενάντια στους ρεβιζιονιστές. Στα χαμένα ήρθεσ' εμάς ο Λεβίτσκιν, ο σοβιετικός πρεσβευτής στα Τίρανα, να μας πείσει να παραιτηθούμε από την εναντίωση.

---

1. «Η καθημερινή πείρα του Κόμματός μας στις σχέσεις με τους Γιουγκοσλάβους, —αναφέρονταν μεταξύ άλλων στην επιστολή,— τόσο πριν τη ρήξη με τους Γιουγκοσλάβους το 1948, όσο και κατόπιν αυτής μέχρι σήμερα, επιβεβαιώνει σαφέστατα και τέλεια, με πολλά και έγκυρα αποδεικτικά, ότι το βασικό περιεχόμενο όλων των αποφάσεων του Ινφορμπυρό σχετικά με το γιουγκοσλάβικο ζήτημα ήταν απόλυτα σωστό... Κατά τη γνώμη μας μια τόσο εσπευσμένη (και απότομη) απόφαση για ένα ζήτημα μεγάλης σημασίας αρχών, χωρίς να γίνει προηγούμενα μια βαθιά ανάλυση από κοινού με όλα τα ενδιαφερόμενα σ' αυτό το ζήτημα κόμματα, και ακόμα περισσότερο η δημοσίευσή της στον τύπο και η επικύρωσή της στις συνομιλίες του Βελιγραδίου, όχι μόνον θα ήταν παράκαιρη, αλλά θα προκαλούσε σοβαρές ζημιές στον γενικό προσανατολισμό... Εμείς είμαστε πεπεισμένοι ότι η γενική αυτή γραμμή του Κόμματός μας στις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία είναι σωστή...» (Από την επιστολή της ΚΕ του ΚΕΑ προς την ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ στις 25 Μάη 1955. Κεντρικό Αρχείο του Κόμματος - Κ.Α.Κ.).

Εγώ δέχτηκα το Λεβίτσκιν και του εξέθεσα κατ' αρχήν άλλη μια φορά όσα γράψαμε στην επιστολή προς τη σοβιετική ηγεσία.

— Το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, του είπα ανάμεσα στα άλλα, μας έμαθε να εκφράζουμε ανοιχτά και ειλικρινά, σαν διεθνιστές, τη γνώμη μας για κάθε ζήτημα που σχετίζεται με τη γραμμή του κόμματος. Η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης μας πληροφόρησε πρωτύτερα και μας ζήτησε τη γνώμη για όλα τα ζητήματα που σχετίζονται με την κοινή πολιτική έναντι της Γιουγκοσλαβίας. Εμείς μελετήσαμε προσεχτικά τις απόψεις της σοβιετικής ηγεσίας, εκφράσαμε και τη γνώμη μας για τα προβλήματα αυτά και, όπως ξέρετε, μείναμε σύμφωνοι να καταβάλουμε προσπάθειες για τη βελτίωση των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία.

— Εσείς όμως στη χθεσινή απάντησή σας εναντιώνεστε στο νέο διάβημα του σύντροφου Χρουστσιόφ - μου είπε ο Λεβίτσκιν.

— Μάλιστα —του είπα— και έχομε λόγους γι' αυτό. Εμείς φρονούμε πως σχετικά με το γιουγκοσλάβικο ζήτημα υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσα στο περιεχόμενο των προηγούμενων επιστολών της σοβιετικής ηγεσίας και της τελευταίας επιστολής.

— Για ποια διαφορά μιλάτε - ρώτησε ο Λεβίτσκιν. Εγώ νομίζω πως η άποψη του κόμματός μας δεν άλλαξε.

— Ας το ιδούμε —του είπα— και πήρα τις επιστολές της σοβιετικής ηγεσίας. Να, λόγου χάρη, στην επιστολή της 4 του Ιούνη 1954 η ηγεσία σας γράφει: «Επανεξετάζοντας τα υλικά που σχετίζονται με την ιστορία της διακοπής των σχέσεων του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας με τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα, καθώς και την μετέπειτα αποχώρηση της Γιουγκοσλαβίας από το δημοκρατικό στρατόπεδο, η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας, αναμφίβολα απομακρύνθηκε σοβαρά από το μαρξισμό - λενινισμό, γλίστρησε στις θέσεις του αστικού εθνικισμού και πέρασε σε επιθέσεις ενάντια στο σοβιετικό κράτος. Την εχθρική τους πολιτική ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, οι ηγέτες του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουσκοσλαβίας την επέχτειναν και ενάντια στις λαϊκοδημοκρατικές χώρες, προς τις οποίες μέχρι πριν από τη διακοπή των σχέσεων τηρούσαν άνανδρη και περιφρονητική στάση, ζητώντας για τον εαυτό τους αναγνώριση ιδιαιτέρων προτεραιοτήτων και αξιών, που δεν τους ανήκαν».

Επίσης στην ίδια επιστολή —είπα στο Λεβίτσκιν— τονίζονταν: «Η κριτική που τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα έκαμαν

στις εθνικιστικές και στις άλλες παρεκκλίσεις από το μαρξισμό - λενινισμό των ηγετών του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας, ήταν απαραίτητη και απόλυτα δίκαιη. Αυτή η κριτική συνέβαλε στη σφυρηλάτηση των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων από μαρξιστική πλευρά, στην άνοδο της επαγρύπνησης των κομμουνιστών και στη διαπαιδαγώγησή τους με το πνεύμα του προλεταριακού διεθνισμού».

— Ακριβώς έτσι είναι - μουρμούρισε ο Λεβίτσκιν.

— Και ύστερα από τις πρώτες προσπάθειες της σοβιετικής ηγεσίας για τη βελτίωση των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία, συνέχισα να λέγω στον πρεσβευτή, η γιουγκοσλάβικη ηγεσία ακολούθησε το δρόμο και την προηγούμενη στάση της και όχι πριν από πολύ καιρό, αλλά μονάχα πριν από δυο - τρεις μήνες, το Φλεβάρη τούτης της χρονιάς, οι σοβιετικοί σύντροφοι μας έγραφαν πως «η ηγεσία του γιουγκοσλάβικου κόμματος είχε συνδεθεί σοβαρά με τον καπιταλιστικό κόσμο στις πολιτικές και οικονομικές της σχέσεις».

— Έτσι, έτσι είναι! επανέλαβε με μισή φωνή ο Λεβίτσκιν.

— Τότε —τον ρώτησα— πως άλλαξε τόσο γρήγορα και τόσο απρόοπτα η γνώμη και η στάση της σοβιετικής ηγεσίας έναντι αυτών των σοβαροτάτων προβλημάτων;! Και πως μπορεί να παρθούν τόσο εύκολα και μονομερώς τέτοιες αποφάσεις όπως για την ακύρωση της απόφασης του Ινφορμπυρό του 1949;!

Το Πολιτικό μας Γραφείο εξέτασε με μεγάλη προσοχή και ανησυχία τα προβλήματα που εγείρονταν στην επιστολή σας της 23 του Μάη κι εμείς, στην απάντησή μας ανοιχτά και ειλικρινά εκφράσαμε στο σύντροφο Χρουστσιόφ μια σειρά παρατηρήσεις.

Πρώτο, φρονούμε πως η γενική γραμμή, το κύριο, πρωταρχικό περιεχόμενο της Απόφασης της σύσκεψης του Ινφορμπυρό του Νοέμβρη του 1949 είναι σωστή και το περιεχόμενο αυτής της Απόφασης δεν μπορεί να παρθεί ξεκομμένο από την Απόφαση που δημοσιεύτηκε τον Ιούλη του 1948. Αυτή την ορθότητα την επιβεβαιώνει και η καθημερινή εμπειρία του Κόμματός μας στις σχέσεις με τους Γιουγκοσλάβους, τόσο πριν από τη ρήξη μ' αυτούς το 1948 όσο και μέχρι σήμερα.

Δεύτερο, η διαδικασία που προτείνεται να ακολουθηθεί για την ακύρωση της Απόφασης της σύσκεψης του Ινφορμπυρό του Νοέμβρη 1949, νομίζουμε πως δεν είναι ορθή. Ο εξαιρετικά ελάχιστος χρόνος, που δίνεται στα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα, μέλη του Ινφορμπυρό, να εκφράσουν την άποψή τους σχετικά με το περιεχόμενο της επιστολής σας, μας φαίνεται ανεπαρκής για να α-

ποφασίσουν για ένα τόσο σημαντικό ζήτημα σαν αυτό που τίθεται στην επιστολή αυτή. Κατά τη γνώμη μας, μια τόσο εσπευσμένη απόφαση σχετικά μ' ένα ζήτημα μεγάλης σημασίας αρχών, χωρίς να γίνει πρωτύτερα μια βαθιά ανάλυση από κοινού με όλα τα κόμματα που τα ενδιαφέρει αυτό το ζήτημα, και πολύ περισσότερο η δημοσίευση αυτής της απόφασης στον τύπο και η ανακοίνωσή της στις συνομιλίες του Βελιγραδίου, όχι μόνο θα ήταν πρόωρη, αλλά θα προκαλούσε σοβαρές ζημιές στον γενικό προσανατολισμό σχετικά με τη Γιουγκοσλαβία.

Όσον αφορά το Κόμμα Εργασίας, αυτό έχει 7 χρόνια που παλεύει για την εφαρμογή της γενικής του γραμμής σχετικά με τη Γιουγκοσλαβία, που καταρτίστηκε με βάση τις αποφάσεις του Ινφορμπυρό και που εγκρίθηκε από το Πρώτο Συνέδριο του Κόμματός μας[1]. Εμείς είμαστε πεπεισμένοι ότι η γενική γραμμή του Κόμματός μας, σχετικά με τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, είναι ορθή. Αλλά και αν θα σκεφτόμασταν για μια στιγμή πώς στη γραμμή αυτή υπάρχει κάτι που πρέπει να αλλάξει, γι' αυτό θα έπρεπε να συγκληθεί συνέδριο του Κόμματος, ή τουλάχιστον συνδιάσκεψη του Κόμματος και αυτό μόνον αφού πρώτα αναλύονταν βαθιά η γενική γραμμή όλων των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων έναντι της Γιουγκοσλαβίας, καθώς και οι αποφάσεις και τα συμπεράσματα του Ινφορμπυρό.

— Γι' αυτό - είπα καταλήγοντας στο Λεβίτσκιν— εμείς προτείνουμε να αναλυθούν τα ζητήματα που εγείρονται στην τελευταία επιστολή της σοβιετικής ηγεσίας σε μια σύσκεψη των κομμάτων μελών του Ινφορμπυρό, όπου, αν είναι δυνατό, να πάρει μέρος και το Κόμμα μας για να πει το λόγο του. Μονάχα εκεί να παρθεί κοινή απόφαση για το ζήτημα αυτό.

Ο Λεβίτσκιν, που με άκουε ωχρός, προσπάθησε να με πείσει ν' αλλάξω γνώμη, όταν όμως είδε την επιμονή μου υποχώρησε.

— Θα γνωστοποιήσω —είπε— στην ηγεσία του κόμματος αυτά που μου ανακοινώσατε.

— Στην επιστολή που στείλαμε στο σύντροφο Χρουστσιόφ —κατάληξα— του γράψαμε όλα όσα σας είπα, αλλά τα επανέλαβα και σε σας για να σας διευκρινίσω τι μας ώθησε να τηρήσουμε αυτή τη στάση.

1. Συνήλθε από τις 8 μέχρι τις 22 Νοέμβρη 1948.

Η εναντίωσή μας ήταν απόλυτα σωστή και σύμφωνη με τους μαρξιστικούς - λενινιστικούς κανόνες των σχέσεων μεταξύ των κομμάτων. Εμείς ξέραμε καλά πόσο σωστές, τεκμηριωμένες και ολότελα βασισμένες ήταν οι αναλύσεις και οι αποφάσεις του Ινφορμπυρό και της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης σχετικά με το γιουγκοσλάβικο ζήτημα, στα 1948 και 1949. Όταν πάρθηκε η απόφαση για την καταδίκη της αντιμαρξιστικής δραστηριότητας της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας, εμείς δεν ήμασταν μέλος του Ινφορμπυρό. Ο Στάλιν όμως, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης και τα άλλα κόμματα, μέλη του Ινφορμπυρό, πολλές φορές την εποχή εκείνη συμβουλεύτηκαν και μας, άκουσαν με μεγάλη προσοχή και το λόγο μας σχετικά με τις σχέσεις μας με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία. Ο Στάλιν και οι σύντροφοί του το έκαμαν αυτό όχι μόνο επειδή ήμαστε αδερφά κόμματα και σύμφωνα με τους λενινιστικούς κανόνες έπρεπε να ανταλλαγούν πλατιά γνώμες, αλλά και για το σημαντικό γεγονός ότι εμείς, επειδή είχαμε ιδιαίτερους δεσμούς από τα χρόνια του πολέμου με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία, είχαμε να πούμε πολλά γι' αυτή.

Μεταξύ πολλών συναντήσεων και διαβουλεύσεων σχετικά με το πρόβλημα αυτό ήταν και η συνάντησή μου ινκόγνιτο με το Βισίνσκυ, στο Βουκουρέστι, όπου παρεβρίσκονταν και ο Ντεζ και όπου ανταλλάξαμε γνώμες σχετικά με την κοινή στάση, που έπρεπε να τηρούσαμε έναντι της προδοτικής δραστηριότητας της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας. Τα πολλά και αναντίρρητα επιχείρηματα και στοιχεία, που έφερα στη συνάντηση αυτή εκτιμήθηκαν πολύ από το Βισίνσκυ και το Ντεζ, οι οποίοι τα χαρακτήρισαν αξιόλογη συμβολή, που έδινε το Κόμμα μας για την καλύτερη γνώση της εχθρικής και αντιμαρξιστικής δραστηριότητας των ηγετών του Βελιγραδίου. Εδώ δεν είναι ο χώρος να μιλήσω εκτεταμένα για τη συνάντηση αυτή, για την οποία έχω πολελς αναμνήσεις[1], αλλά τονίζω μονάχα για να δείξω με πόση προσοχή και σύνεση ενεργούσαν τότε ο Στάλιν και το Ινφορμπυρό στις αναλύσεις που έκαναν και στις αποφάσεις που έπαιρναν.

Εντελώς αντίθετα συνέβαινε τώρα με το Χρουστσιόφ και τους άλλους σοβιετικούς ηγέτες. Ακριβώς αυτοί που τώρα καταδίκαζαν

---

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Οι τιτοϊκοί» (Ιστορικές σημειώσεις). Εκδόσεις «ΠΟΡΕΙΑ» Αθήνα 1983, σελ. 320 - 340.

το Ινφορμπυρό και το Στάλιν, ότι τάχα ενήργησαν και έκριναν σε όχι σωστό δρόμο, καταπατούσαν οι ίδιοι και με τα δύο τα πόδια τους πιο στοιχειώδικους κανόνες των σχέσεων ανάμεσα στα κόμματα, συμπεριφέρονταν σαν αναμφισβήτητοι πάτρωνες, που ούτε καν ρωτούσαν για τη γνώμη των άλλων. Αυτό δε μπορεί να μη μας προκαλούσε απογοήτευση και ανησυχία.

Εκείνες τις μέρες, ο Λεβίτσκιν ήρθε να συναντηθεί μ' εμάς και μερικές άλλες φορές. Όπως φαίνεται από το κέντρο του ζητούσαν επειγόντως να μας πείσει να παραιτηθούμε από τις απόψεις μας και να συμφωνήσουμε με τη στάση του Χρουστσιόφ. Ήταν αρκετά δύσκολες και κρίσιμες στιγμές. Απ' όσα βλέπαμε ο Χρουστσιόφ πρέπει να είχε συνεννοηθεί προηγούμενα με τις ηγεσίες των άλλων κομμάτων για το τι θα έκανε στο Βελιγράδι. Έτσι η πρότασή μας για τη σύγκληση του Ινφορμπυρό, όπου να εξετάζονταν λεπτομερειακά το πρόβλημα, θα έπεφτε σε κουφό αυτί. Αφού συζητήσαμε εκτεταμένα στο Πολιτικό Γραφείο, αποφασίσαμε να καλέσω άλλη μια φορά το Λεβίτσκιν για να του διευκρινίσω τη στάση μας. Συναντήθηκα μ' αυτόν στις 27 του Μάη, τη μέρα που ο Χρουστσιόφ βρίσκονταν στο Βελιγράδι και για όσα μιλήσαμε με το Λεβίτσκιν, γράψαμε και μια δεύτερη επιστολή στη σοβιετική ηγεσία. Την επιστολή μας αυτή ο Χρουστσιόφ τη χρησιμοποίησε αργότερα σαν «επιχείρημα» για να αποδείξει τάχα πως εμείς είχαμε σφάλει με την πρώτη επιστολή μας της 25 Μάη και τάχα δύο μέρες αργότερα κάναμε «αυτοκριτική», «παραιτηθήκαμε» από την προηγούμενη γνώμη. Στην ουσία όμως η αλήθεια δεν είναι αυτή που έλεγαν ο Χρουστσιόφ και οι σύντροφοί του.

Τόσο στη συνάντηση της 27 του Μάη με το Λεβίτσκιν, όσο και στη δεύτερη επιστολή προς τη σοβιετική ηγεσία,, εμείς διασαφηνίσαμε άλλη μια φορά γιατί στην προκειμένη περίπτωση βρεθήκαμε σε ανοιχτή αντίθεση μ' αυτούς.

Στην επιστολή αυτή ξανατονίσαμε στη σοβιετική ηγεσία πως παρ' όλο που ήμασταν και είμαστε σύμφωνοι να καταβληθούν όλες οι προσπάθειες για την επίλυση σε μαρξιστικό - λενινιστικό δρόμο των διαφωνιών αρχών με τη Γιουγκοσλαβία, ωστόσο είχαμε και έχουμε την πεποίθηση πως οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες δε θα παραιτηθούν από το δρόμο τους και δε θα αναγνωρίσουν τα σοβαρά λάθη τους.

Στο γιουγκοσλάβικο ζήτημα και κυρίως σχετικά με την αντιμαρξιστική δραστηριότητα της ηγεσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας, γράφαμε στην επιστολή, εμείς ήμασταν και

είμαστε ιδιαίτερα ευαίσθητοι, για το λόγο ότι η εχθρική αυτή δραστηριότητα ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, τις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας και σ' όλο το κίνημα του προλεταριάτου, αναπτύχθηκε ιδιαίτερα άγρια ενάντια στο Κόμμα και στην κυριαρχία της πατρίδας μας.

Βλέποντας το πρόβλημα έτσι, γράφαμε πιο κάτω, εμείς, όταν διαβάσαμε το μέρος της επιστολής σας, όπου αναφέρεται πως ενδεχομένως μπορεί να ανακοινωθεί στους Γιουσκοσλάβους η ακύρωση της Απόφασης του Ινφορμπυρό του Νοέμβρη 1949 και σχετικά μ' αυτό να δημοσιευτεί μια ανακοίνωση στο όργανο «Για μια σταθερή ειρήνη, για τη λαϊκή δημοκρατία!», ταραχτήκαμε βαθιά και είπαμε πως αυτό θα είναι πολύ σοβαρό λάθος αν γίνει. Εμείς σκεφτήκαμε πως αυτή η Απόφαση δεν πρέπει να ακυρωθεί, επειδή σ' αυτή καθρεφτίζεται η λογική εξέλιξη της εχθρικής και αντιμαρξιστικής δραστηριότητας στην πράξη, της ηγεσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας.

Εμείς κάνομε τον εξής συλλογισμό: σε περίπτωση που ακυρωθεί η εν λόγω Απόφαση, απορρίπτονται όλα όσα γράφηκαν σ' αυτή, τότε ακυρώνεται, λογουχάρη, και η δίκη του Ράικ στην Ουγγαρία, του Κοστόφ στη Βουλγαρία κ.λπ. Κατ' αναλογία πρέπει να ακυρωθεί και η δίκη της προδοτικής συμμορίας μ' επικεφαλής τον Κώτσι Τζότζε και συντροφιά[1]. Η εχθρική δραστηριότητα της προ-

---

1. Πρόκειται για τις δίκες του Λάζλο Ράικ, πρώην υπουργού Εσωτερικών και αργότερα υπουργού Εξωτερικών της Ουγγαρίας, του Τράικο Κοστόφ, πρώην αντιπροέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου της Βουλγαρίας, και των άλλων προβοκατόρων πρακτόρων στις χώρες της πρώην λαϊκής δημοκρατίας. Τα στοιχεία αυτά ήταν στρατολογημένα από μερικές ιμπεριαλιστικές μυστικές υπηρεσίες, και αργότερα εντάχθηκαν και στην γιουγκοσλάβικη μυστική υπηρεσία.

Οι τιτοϊκοί ανέπτυξαν κατασκοπευτική δράση και σε βάρος της σοσιαλιστικής Αλβανίας στρατολογώντας, μεταξύ άλλων, τον Κώτσι Τζότζε και, όπως αποκαλύφθηκε αργότερα, και τον Μεχμέτ Σιέχου. Ο τελευταίος στρατολογήθηκε πράκτορας της αμερικάνικης κατασκοπείας από τον διευθυντή της Αμερικάνικης Τεχνικής Σχολής στην Αλβανία, Χάρρυ Φούλτς, με διαταγή του οποίου πήγε στην Ισπανία και, ύστερα από τρία χρόνια στα στρατόπεδα προσφύγων Τσυπριέν, Γκούρς και Βερνέτ στη Γαλλία, όπου στρατολογήθηκε και από την Βρετανική Ιντέλλινζενς Σέρβις, γύρισε στην Αλ-

δοτικής συμμορίας του Κώτσι Τζότζε, είχε την πηγή της και συνδέονταν με την αντιμαρξιστική, λικβινταριστική και αστικοεθνιστική δράση της ηγεσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας. Η ορθή πάλη αρχών ενάντια σ' αυτή την εχθρική δραστηριότητα ήταν μια από τις κατευθύνσεις της γραμμής του Κόμματός μας στο πρώτο Συνέδριο. Από την ορθή αυτή γραμμή —τονίζαμε στην επιστολή— εμείς δε θα σαλέψουμε ποτέ. Λοιπόν, σκεφτήκαμε πως αν ακυρωθεί σαν εσφαλμένη η εν λόγω Απόφαση, όχι μόνο θα διαστρεβλωθεί η αλήθεια, αλλά θα δημιουργηθεί μια βαριά κατάσταση για το Κόμμα μας, θα δημιουργηθεί σύγχυση, θα υποκινηθούν τα αντικομματικά και εχθρικά στοιχεία να δραστηροποιηθούν ενάντια στην εξουσία και στο Κόμμα μας, καθώς και ενάντια στη Σοβιετική Ένωση. Με κανέναν τρόπο δε μπορεί να επιτρέψουμε να δημιουργηθεί μια τέτοια κατάσταση.

Εμείς ήμασταν —λέγαμε παρακάτω στη σοβιετική ηγεσία— μπροστά σε δύσκολη κατάσταση και λυπούμασταν και λυπούμαστε που στο σημείο αυτό δε μπορεί να είμαστε της ίδιας γνώμης μ' εσάς.

Αυτό ήταν στην ουσία το περιεχόμενο της δεύτερης επιστολής μας προς τη σοβιετική ηγεσία.

Αν υπάρχει εδώ τόπος να χρησιμοποιηθεί η λέξη «υποχώρηση», το μόνο τέτοιο πράγμα από μέρους μας ήταν η μη επανάληψη της πρότασης για τη διοργάνωση προκαταρκτικής σύσκεψης του Ινφορμπυρό. Η πρόταση αυτή τώρα δε θα είχε καμμιά αξία, επειδή ο Χρουστσιόφ είχε κάμει το καθετί τετελεσμένο γεγονός και είχε αναχωρήσει για το Βελιγράδι. Από την άλλη, παρ' όλο που εμείς εκφράσαμε τη γνώμη μας σε υπεράσπιση των αρχών, δε μπορούσαμε να βγούμε ανοιχτά ενάντια στη σοβιετική ηγεσία και στους άλλους τη στιγμή που το πρόβλημα ήταν ακόμα σε εξέλιξη. Πάντως οξύναμε περισσότερο την επαγρύπνηση και ανοίξαμε ακόμα καλύτερα τα μάτια. Για μας τόσο στο παρελθόν όσο και αργότερα η στάση έναντι των ρεβιζιονιστών του Βελιγραδίου ήταν και παράμενε η λυδία λίθος για να εκτιμηθεί αν ένα κόμμα ακολουθεί υγιή μαρξιστική ή λαθεμένη αντιμαρξιστική γραμμή. Εδώ θα δοκιμάζαμε στο μέλλον και το Χρουστσιόφ και τους χρουστσιοφικούς.

βανία. Κατά τον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα στρατολογήθηκε πράκτορας των γιουγκοσλάβων τρατσκιστών, αργότερα και των σοβιετικών ρεβιζιονιστών. (Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Οι τιτοϊκοί» (Ιστορικές σημειώσεις), Εκδόσεις «ΠΟΡΕΙΑ» Αθήνα 1983, σελ. 356 - 398.

Δεν πέρασε πολύς καιρός από τα γεγονότα αυτά και το καλοκαίρι του 1955 έλαβα πρόσκληση να πάω «εξάπαντος για ανάπαυση στη Σοβιετική Ένωση».

Την εποχή του Στάλιν εγώ πήγαινα εκεί για δουλειά και πολύ σπάνια για ανάπαυση. Την εποχή του Χρουστσιόφ οι Σοβιετικοί άρχισαν να μας κάνουν μια τέτοια πίεση να πηγαίναμε για ανάπαυση, σε βαθμό που ήταν δύσκολο να αρνηθείς, γιατί έθεταν πολιτικά το ζήτημα. Εγώ όμως δεν είχα καμιά διάθεση να πάω επειδή, στην πραγματικότητα, εκεί δε μπορούσε να αναπαυθείς και έχανες πολύ καιρό. Για να πάμε στη Μόσχα έπρεπε να κάνουμε 8 μέρες ταξίδι με πλοίο από το Δυρράχιο στην Οδησσό και με όχι μεγάλα πλοία, (όπως το «Κοτόφσκι» ή το «Τσιατούρι»), που σε τράνταζαν πολύ. Άλλες δυο μέρες χρειάζονταν με τραίνο Οδησσό - Μόσχα, μια μέρα με αεροπλάνο από τη Μόσχα στον Καύκασο, όπου πηγαίναμε όπως στο Κισλοβόντσκ κ.λπ., δηλαδή 11 μέρες ταξίδι για μετάβαση και 11 μέρες επιστροφή, επιπλέον μερικές μέρες συσκέψεις, είναι ευκολονόητο τι ανάπαυση ήταν αυτή.

Μόλις φτάναμε στη Μόσχα θα άρχιζαν οι συναντήσεις με τους σοβιετικούς ηγέτες, οι συναντήσεις όμως αυτές δεν ήταν πια ευχάριστες όπως εκείνες με το Στάλιν. Τώρα διεξάγονταν πότε με συγκρατημένη αγανάχτηση, πότε με ανοιχτές προστριβές.

Έτσι συνέβηκε και αυτή τη φορά. Μόλις έφτασα στη Μόσχα, είχα δύο συναντήσεις με το Σουσλόφ.

Από τα πρώτα λόγια μου είπε πως θα συνομιλήσουμε για το γιουγκοσλάβικο ζήτημα και τόνισε με τόνο υπαγόρευσης:

— Η ηγεσία του Κόμματός σας πρέπει να έχει καλά υπόψη αυτό το ζήτημα, να μη βλέπετε από στενή σκοπιά το γιουγκοσλάβικο πρόβλημα.

Τον άκουα κοιτάζοντάς τον κατάματα κι αυτός, που αισθάνθηκε τη δυσαρέσκειά μου, έκαμε κάποια υποχώρηση:

— Τα λάθη τους μένουν λάθη —είπε— αλλά ο σκοπός μας είναι να συμφιλιωθούμε και να ενισχύσουμε παραπέρα τη φιλία με τή Γιουγκοσλαβία. Η κεντρική μας Επιτροπή —συνέχισε— στην τελευταία της σύσκεψη, ανάλυσε άλλη μια φορά τις σχέσεις μας με τη Γιουγκοσλαβία και την εισήγηση που έγινε θα τη δόσουμε μόνο σε σας γιατί είναι απόρρητη.

Σώπασε για μια στιγμή για να ιδεί τι εντύπωση μου έκαναν τα λόγια του και συνέχισε:

— Το κυριότερο πρόβλημα είναι πως η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης εξέτασε το

γιουγκοσλάβικο ζήτημα στο φως της πραγματικότητας, παίρνοντας υπόψη την προδοτική δουλειά του Μπέρια και γι' αυτό εμείς κάναμε αυτοκριτική. Η Κεντρική μας Επιτροπή κατάληξε στο συμπέρασμα πως η διακοπή των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία ήταν λάθος, δηλαδή βιαστήκαμε.

— Πώς, βιαστήκατε;! - του είπα. Τότε έγιναν βαθιές και μακρές αναλύσεις και συζητήσεις, ανακαλύφτηκαν τα πραγματικά ιδεολογικά και πολιτικά αίτια των διαφωνιών που υπήρχαν.

— Η κυριότερη αιτία αυτής της ρήξης —συνέχισε ο Σουσλόφ— δεν είναι τα ιδεολογικά ζητήματα, παρ' όλο που σ' αυτούς υπήρχαν λάθη και αυτά ειπώθηκαν ανοιχτά στους Γιουγκοσλάβους. Το κυριότερο αίτιο έγκειται στις συκοφαντίες που έγιναν ενάντια στους γιουγκοσλάβους ηγέτες, στην έλλειψη υπομονής από μέρους μας. Τα λάθη αρχών των Γιουγκοσλάβων έπρεπε να συζητηθούν, να αποδειχτούν και να εξομαλυνθούν. Αυτό δεν έγινε.

Από όλα τα στοιχεία που εξετάστηκαν —συνέχισε— προκύπτει πως δεν υπάρχει τίποτε το βάσιμο για να ειπωθεί ότι οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι παρέκλιναν και ξεπούλησαν τη Γιουγκοσλαβία, επίσης δεν προκύπτει πως η γιουγκοσλαβική οικονομία βρίσκεται κάτω από ξένη εξάρτηση.

— Με συγχωρείτε —του είπα— αλλά ας μη αναφέρουμε προς στιγμή αυτά που έχουμε αναλύσει και αποφασίσει το 1948 και το 1949. Ας πάρουμε μονάχα την αλληλογραφία σας με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία κατά τα τελευταία δύο έτη. Όχι μόνο εσείς σε μερικές από τις επιστολές σας, αλλά και οι ίδιοι οι Γιουγκοσλάβοι στις επιστολές τους παραδέχονται πως δημιούργησαν ισχυρούς δεσμούς με τη Δύση. Πώς να εννοήσουμε τώρα τις αντίθετες εχτιμήσεις σας σχετικά με αυτά τα ζητήματα;

— Έγιναν μερικά λάθη, αλλά πρέπει να εξεταστούν με προσοχή - είπε ο Σουσλόφ και άρχισε να μου αραδιάζει μια σειρά «επιχειρήματα» για να με πείσει πως οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες τάχα δεν βρίσκονταν σε λαθεμένο δρόμο. Φυσικά, προσπάθησε κι αυτός να επιρίψει το σφάλμα στο Μπέρια και το Τζίλας και στις προσπάθειες του ιμπεριαλισμού «να προσελκύσει με το μέρος του τη Γιουγκοσλαβία».

— Και ο Μολότοφ —συνέχισε ο Σουσλόφ— τήρησε αρκετά σεχταριστική στάση σχετικά μ' αυτό το πρόβλημα. Ο ίδιος έσφαλε στις διακρατικές σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία και επέμενε πως τα λάθη ανήκουν στους γιουγκοσλάβους συντρόφους. Η Κεντρική Επιτροπή, όμως, ζήτησε από το Μολότοφ να αποδείξει που έσφαλαν

οι Γιουγκοσλάβοι και τον κριτικάραμε βαριά για τη στάση του. Τελικά και αυτός τάχτηκε αλληλέγγυος με την Κεντρική Επιτροπή.

Πήρα το λόγο και του έκαμα λεπτομερή έκθεση των σχέσεών μας με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία αρχίζοντας από τα χρόνια ακόμα του Εθνικοαπελευτερωτικού Αγώνα. Υπογράμμισα τις κυριότερες κατασκοπευτικές και αντιαλβανικές ενέργειες, που αυτοί είχαν επιχειρήσει και επιχειρούν συνεχώς απέναντι[1] μας και καταλήγοντας του είπα:

— Είναι αυτά και πολλά άλλα γεγονότα, το ένα βαρύτερο από τ' άλλο, που μας πείθουν πως η γιουγκοσλάβικη ηγεσία δεν ήταν και δεν είναι σε σωστό δρόμο. Πάντως εμείς ήμασταν πάντα και είμαστε υπέρ της ομαλής ανάπτυξης των διακρατικών σχέσεων μ' αυτούς.

— Σύμφωνοι, σύμφωνοι! είπε ο Σουσλόφ. Πρέπει να ενεργήσουμε πιο ανοιχτόκαρδα. Αυτό είναι προς το συμφέρον του στρατοπέδου μας· να μη αφήσουμε τη Γιουγκοσλαβία να μας την πάρουν οι ιμπεριαλιστές.

Κατά το τέλος αυτής της συνάντησης, τάχα στα πεταχτά, μου είπε:

— Εσείς έχετε καταδικάσει στα περασμένα χρόνια πολλούς εχθρούς κατηγορώντας τους ότι είχαν σύνδεση με τους Γιουγκοσλάβους. Κοιτάξτε τη δουλιά τους και κείνους που πρέπει να αποκατασταθούν, αποκαταστήστε τους.

— Εμείς δεν κατατηγορήσαμε κανέναν στα χαμένα του είπα ρητά - και ενώ χωριζόμασταν μου σύστησε να είμαστε πιο «μεγαλόκαρδοι».

Φάνηκε ξεκάθαρα γιατί με προσκάλεσαν για διακοπές. Μα οι χρουστσιοφικοί δεν αρκέστηκαν σ' αυτά. Είχαν σκαρώσει σατανικά σχέδια, για να υποχρεώσουν θέλοντας και μη και το Κόμμα μας να ακολουθήσει το δρόμο τους της συμφιλίωσης με τους ρεβιζιονιστές του Βελιγραδίου. Αυτή τη φορά μου καθόρισαν για διαμονή

---

1. Από το 1948 μέχρι το 1955 το γιουγκοσλάβικο δίκτυο πρακτόρων έριξε ή οργάνωσε στην Αλβανία 307 κατασκοπευτικές - δυναμιτιστικές συμμορίες και συμμορίες εγκληματιών, οι οποίες συλλήφθηκαν ή εξοντώθηκαν όλες. Επίσης κατ' αυτή την περίοδο στη χώρα μας αποκαλύφθηκαν και συντρίφτηκαν οι μυστικές κατασκοπευτικές ομάδες και οργανώσεις, που στήνονταν και διευθύνονταν από την γιουγκοσλάβικη μυστική υπηρεσία σε συνεργασία μ' αυτές τις δυτικές.

μια έπαυλη έξω από τη Μόσχα, που όπως μου είπαν, ήταν του Στάλιν. Ήταν μια απλή έπαυλη, όλοι οι κυριότεροι χώροι ήταν στο πρώτο πάτωμα, συμπεριλαβαίνοντας και το διαμέρισμά μας του ύπνου, που χωρίζονταν από το διάδρομο της εισόδου με μια τζαμόπορτα. Δεξιά ήταν η τραπεζαρία, το στούντιο και το εντευκτήριο, που τα θυμάμαι ακόμα επειδή ήταν πολύ γυμνά από έπιπλα. Ενώ αριστερά, μέσω ενός διαδρόμου και ενός δωματίου με μιντέρια δίπλα στους τοίχους, έμπαινες στην αίθουσα του κινηματογράφου. Έξω η αυλή δεν ήταν περιποιημένη, είχε πολύ λίγα λουλούδια και πρασινάδα. Δεν υπήρχαν δέντρα για σκιά, αλλά είχαν κατασκευάσει ένα περίπτερο σε σχήμα τόξου με καθίσματα επίσης σε σχήμα τόξου κολλητά στους στύλους, όπου κάθονταν κι έπαιζαν τα παιδιά. Δίπλα στο σπίτι υπήρχε ένα μέρος σαν λαχανόκηπος. Ακριβώς σ' αυτό το σπίτι μια νύχτα ακούμε ένα δυνατό χτύπημα στη τζαμόπορτα που χώριζε το διαμέρισμά μας. Η σύζυγός μου η Νετζμίε σηκώθηκε βιαστικά, νομίζοντας πως το παιδί μας δεν ήταν καλά, γιατί εκείνη την ημέρα είχε πέσει και είχε ζουπήσει το χέρι. Μόλις βγηκε, γύρισε και μου είπε:

— Είναι ένας αξιωματικός της φρουράς, σε ζητάει ο Μικογιάν στο τηλέφωνο.

Εγώ νύσταζα και ρώτησα πόσο είναι η ώρα.

— 12 και μισή - μου απάντησε η Νετζμίε.

Έριξα κάτι στις πλάτες και πήγα στο στούντιο όπου ήταν το τηλέφωνο. Ο Μικογιάν από το άλλο τηλέφωνο ούτε καν ζήτησε συγγνώμη που με πήρε στο τηλέφωνο τα μεσάνυχτα ή που με ξύπνησε, αλλά μου είπε:

— Σύντροφε Ενβέρ, βρίσκεται εδώ στη Μόσχα ο σύντροφος Σβετοζάρ Βουκμάνοβιτς Τέμπο[1] και ήμουν μέχρι τώρα μαζί του. Ε-

---

1. Ήταν μέλος της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας. Στη διάρκεια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, έπαιζε τον ρόλο του «πλανόδιου πρεσβευτή» του Τίτο στις χώρες των Βαλκανίων για να πραγματοποιήσει τις σωβινιστικές πανσλάβικες βλέψεις της τιτοϊκής κλίκας και για να διασπάσει τα κομμουνιστικά κόμματα και το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα σ' αυτές τις χώρες. Τόσο στη διάρκεια του πολέμου όσο και μετά την απελευθέρωση από τους ναζιφασίστες καταχτητές, αυτός τήρησε άγρια αντιμαρξιστική και αντιαλβανική στάση. (Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Οι τιτοϊκοί» (Ιστορικές σημειώσεις), Εκδόσεις «ΠΟΡΕΙΑ», Αθήνα 1983, σελ. 7-47,57-67,229-230.

σείς τον γνωρίζετε και καλά είναι να τον συναντήσετε· αυτός είναι σύμφωνος να συναντηθείτε αύριο.

Για λίγο έμεινα σιωπηρός στο τηλέφωνο, ενώ ο Μικογιάν που δεν είχε σκοπό να ρωτήσει είπε: «Λοιπόν σύμφωνοι, αύριο» με τόνο σαν να έδινε διαταγές σ' ένα κομματικό γραμματέα μιας *όμπλαστι*.[1]

— Πώς, έτσι, «σύμφωνοι», σύντροφε Μικογιάν; - του είπα. Μα εγώ μίλησα με το σύντροφο Σουσλόφ και του έκθεσα την άποψη του Κόμματός μας σχετικά με τη θέση της Γιουγκοσλαβίας και του Τίτο.

Ο Μικογιάν άρχισε να μου κάνει στο τηλέφωνο έναν στερέοτυπο μονόλογο για τη «σοσιαλιστική Γιουγκοσλαβία», για τον Τίτο που είναι «καλός άντρας», για τα λάθη του Μπέρια και τις αμαρτίες που τάχα είχαμε κάμει εμείς (η Σοβιετική Ένωση και το Ινφορμπυρό), έπειτα κατέληξε:

— Αυτό το βήμα πρέπει να το κάμετε, σύντροφε Ενβέρ, εσείς γνωρίζεστε με τον Τέμπο, μιλήστε, προσπαθήστε να εξομαλύνετε τις διαφωνίες, είναι προς το συμφέρον σας και προς το συμφέρον του στρατοπέδου. Κι εσείς πρέπει να βοηθήσετε ώστε η Γιουγκοσλαβία να μη περάσει στο ιμπεριαλιστικό στρατόπεδο... Λοιπόν, σύμφωνοι, αύριο.

— Σύμφωνοι, σύμφωνοι, αύριο - του απάντησα με σφιγμένα δόντια από το μαράζι. Επέστρεψα στο κρεββάτι, αλλά μου έφυγε ο ύπνος από τη σιχαμάρα γι' αυτά τα παρασκήνια και τα τετελεσμένα γεγονότα που σκάρωναν πυρετώδικα οι χρουστσιοφικοί στον προδοτικό τους δρόμο. Δυο φορές που είχα συναντηθεί με τον Τέμπο στην Αλβανία στον καιρό του πολέμου, και τις δύο φορές είχαμε φιλονικήσει, επειδή ήταν αυθάδης και έπασχε από μεγαλομανία. Εκτόξευε ανύπαρχτες κατηγορίες για τον αγώνα και τους ανθρώπους μας που τον καθοδηγούσαν, ή έκανε παράλογες προτάσεις για «Βαλκανικό Επιτελείο», άφησε έπειτα πως θα λειτουργούσε αυτό το επιτελείο σ' εκείνες τις συνθήκες, που με δυσκολία επικοινωνούσαμε μέσα στη χώρα από μια ζώνη σε άλλη, χωρίς να αναφέρουμε έπειτα τους σκοπούς που κρύβοναν πίσω από τη διοργάνωση αυτού του «επιτελείου». Μα τώρα τι να έλεγα στον Τέμπο, ύστερα από όλα αυτά που μας είχαν κάμει, αρχίζοντας από τον Τίτο, το Ράνκοβιτς, τους απεσταλμένους τους Βελιμίρ Στόινιτς, Νιαζί Ντισντάρε-

1. Όμπλαστι, περιοχή (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

βιτς ως τους πράχτορές τους Κώτσι Τζότζε και συντροφιά[1]; Πώς να πεις το γουρούνι θείο;! Στριφογύριζα όλη τη νύχτα άυπνος, σκεφτόμενος τι έπρεπε να κάνω. Δεν είχε έρθει ακόμα ο καιρός να εξοφλήσουμε τους λογαριασμούς με τους χρουστσιοφικούς ρεβιζιονιστές.

Την επαύριο συναντηθήκαμε με τον Τέμπο. Άρχισα να του μιλώ γι' αυτά που είχαν συμβεί.

— Ας αφήσουμε τα περασμένα - είπε εκείνος και άρχισε να μιλάει για την κατάσταση στη Γιουγκοσλαβία. Μου είπε πως στον τομέα της βιομηχανίας είχαν κάνει προόδους, αλλά τους έλειπαν οι πρώτες ύλες.

— Στη γεωργία είμαστε πολύ άσχημα, μου είπε, είμαστε πολύ πίσω, γι' αυτό σκεφτόμαστε να διαθέσουμε περισσότερες δυνάμεις. Από τα λάθη που κάμαμε στη γεωργία —συνέχισε— είχαμε κι έχουμε σφίξη. Συνέχισε έτσι να μας διηγείται για τις δυσχέρειες που είχαν και είπε πως ήταν υποχρεωμένοι να πάρουν βοήθεια από τις χώρες της Δύσης με υψηλό τόκο. Τώρα η Σοβιετική Ένωση μας βοηθάει και η συνεννόηση με τους Σοβιετικούς βαδίζει καλά - κατέληξε.

Του μίλησα κι εγώ για τις προόδους που πραγματοποίησε η χώρα μας κατά το διάστημα αυτό και τις δυσχέρειες που είχαμε και έχουμε ακόμα. Του μίλησα για την επιτροπή της Λίμνης της Όχριδας όπου η πλευρά τους παρατραβούσε τις συζητήσεις, αλλά μου είπε πως αυτός δεν ήξερε τίποτε, επειδή «αυτά ήταν σχέδια των Μακεδόνων».

— Πάντως, ας ιδούμε καλύτερα το ζήτημα της λίμνης της Σκόδρας, όπου τα οφέλη θα είναι μεγαλύτερα για τις δύο πλευρές, ιδιαίτερα για σας, πρόσθεσε. Να, έτσι πέρασε η συνάντηση με τον Τέμπο που μου σκάρωσαν οι Σοβιετικοί. Ύστερα από τη συνάντηση με τον Τέμπο, όταν συναντήθηκα με το Μικογιάν και με το Σουσλόφ, μου είπαν με μια φωνή:

— Κάματε καλά που συναντηθήκατε με τον Τέμπο, έτσι έσπασε ο πάγος.

Σύμφωνα μ' αυτούς, ο πάγος που είχε δημιουργηθεί σα βουνό α-

---

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Οι τιτοϊκοί» (Ιστορικές σημειώσεις), Εκδόσεις «ΠΟΡΕΙΑ», Αθήνα 1983.

νάμεσα σ' εμάς και τους τιτοϊκούς ρεβιζιονιστές μπορούσε να σπάσει με μια τυχαία σύσκεψη ή συνάντηση, εμείς όμως δε σκεφτόμασταν έτσι. Στις σχέσεις μας με τη Γιουγκοσλαβία δε θα υπήρχε «άνοιξη» και λιώσιμο του πάγου στον ιδεολογικό τομέα και δε σκοπεύαμε να πνιγούμε στα θολά τέλματα των χρουστσιοφικών και των τιτοϊκών.

5.

Το «Κόμμα μάνα» ζητεί να διευθύνει

Ο Χρουστσιόφ ζητεί ηγεμονία στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα. Η επίθεσή του ενάντια στην Κομιντέρν και το Ινφορμπυρό. Οι χρουστσιοφικοί απλώνουν τα πλοκάμια τους στα άλλα κόμματα. Αιφνίδιος θάνατος του Γκότβαλντ και του Μπιερούτ. Αλησμόνητες αναμνήσεις από τη συνάντηση με το Ντιμιτρόφ και τον Κολάροφ. Άψογες, αλλά τυπικές σχέσεις με τη Ρουμανία. Τα οπορτουνιστικά ζικ ζακ της ρουμανικής ηγεσίας. Ευχάριστες εντυπώσεις από την Τσεχοσλοβακία· ελεύθεροι περίπατοι και επισκέψεις σε ιστορικά κέντρα. Αποπνιχτική ατμόσφαιρα παντού στη Σοβιετική Ένωση: Οι τσινόβνικ μας περιστοιχίζουν παντού. Οι σχέσεις μας με τους ανατολικογερμανούς.

Πιο πάνω μίλησα για τη «διάλεξη» που μου έκανε ο Χρουστσιόφ σχετικά με το ρόλο του πρώτου γραμματέα του κόμματος και για τη «γνώμη» που είχε εκφράσει στους πολωνούς συντρόφους για την αντικατάσταση του Μπιερούτ με τον Οχάμπ σ' αυτό το πόστο. Αυτό το γεγονός όχι μόνο με εξέπληξε, αλλά μου φάνηκε εντελώς απαράδεχτο, σαν μια ενέργεια χωρίς τακτ (για να εκφραστώ μαλακά), προς ένα αδερφό κόμμα.

Η, παραπέρα εξέλιξη των γεγονότων θα μας διευκρίνιζε και θα μας έπειθε πως τέτιες «ενέργειες» ήταν συνηθισμένες μορφές «εργασίας» του Χρουστσιόφ για να θέσει κάτω από την κυριαρχία του το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα.

Και σ' αυτή τη δράση δεν έλειψε ο δημαγωγικός μανδύας. Η δημαγωγία αυτή συνίσταται: «Ο Στάλιν κρατούσε στη χούφτα του τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα με τη βία, με τρομοκρατία και τους υπαγόρευε ενέργειες σε όφελος της Σοβιετικής Ένωσης και σε βάρος των συμφερόντων της παγκόσμιας επανάστασης». Ο Χρουστσιόφ ήταν υπέρ της πάλης ενάντια στην Κομιντέρν, με εξαίρεση τάχα την περίοδο, κατά την οποία ζούσε ο Λένιν. Για το

Χρουστσιόφ και τους άλλους σύγχρονους ρεβιζιονιστές η Κομιντέρν δε δρούσε, παρά σαν «πραχτορείο των Σοβιετικών στις καπιταλιστικές χώρες». Η γνώμη τους που δε λέγονταν ανοιχτά, αλλά αφήνονταν να υπονοηθεί, ταυτίζονταν πλέρια με τις τερατώδικες κατηγορίες του καπιταλισμού και της παγκόσμιας αντιδραστικής αστικής τάξης, που πολεμούσαν το προλεταριάτο και τα νέα κομμουνιστικά κόμματα, που ιδρύθηκαν ύστερα από την προδοσία της σοσιαλδημοκρατίας και της Δεύτερης Διεθνούς.

Ο Λένιν και ύστερα απ' αυτόν ο Στάλιν, διαμέσου της Κομιντέρν, παγίωσαν τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα, δυνάμωσαν την πάλη του προλεταριάτου ενάντια στην αστική τάξη, ενάντια στη φασιστική διχτατορία που ορθώνονταν. Η δράση της Κομιντέρν ήταν θετική, επαναστατική. Δεν αποκλείεται να έγιναν μερικά λάθη, αλλά πρέπει να παρθούν υπόψη και οι δύσκολες συνθήκες της παρανομίας, στις οποίες ήταν υποχρεωμένα να εργάζονταν τα κόμματα και η ίδια η ηγεσία της Κομιντέρν, καθώς και η άγρια πάλη που διεξάγονταν ενάντια στα κομμουνιστικά κόμματα από τον ιμπεριαλισμό, από την αστική τάξη και από την αντίδραση. Οι πραγματικοί επαναστάτες δεν ξεχνούν ποτέ πως η Κομιντέρν βοήθησε στην ίδρυση και στο δυνάμωμα των κομμουνιστικών κομμάτων ύστερα από την προδοσία της Δεύτερης Διεθνούς, όπως δε λησμονούν επίσης ότι η Σοβιετική Ένωση του Λένιν και του Στάλιν ήταν η χώρα όπου βρήκαν άσυλο για να γλυτώσουν από τους διωγμούς της αστικής τάξης και του φασισμού και ανάπτυξαν τη δράση τους εκατοντάδες επαναστάτες.

Στην εχτίμηση του έργου της Κομιντέρν και του Στάλιν υποστήριξαν το Χρουστσιόφ και οι Κινέζοι, οι οποίοι εξακολουθούν τις επικρίσεις, όχι δημόσια, σ' αυτή την κατεύθυνση. Εμείς, όταν έχουν παρουσιαστεί ευκαιρίες εκφράσαμε στους κινέζους ηγέτες την άποψή μας σχετικά μ' αυτές τις μη δίκαιες εχτιμήσεις της γενικής δράσης της Κομιντέρν και του Στάλιν. Όταν είχα την ευκαιρία να συνομιλήσω με το Μάο Τσε Τούνγκ κατά τη μοναδική μου επίσκεψη στην Κίνα, το 1956, ή στις συναντήσεις με τον Τσου Εν Λάι και άλλους, στα Τίρανα, έκφρασα τη γνωστή άποψή του Κόμματός μας σχετικά με τη φυσιογνωμία του Στάλιν[1] και για την Κομι-

---

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Διαλεχτά Έργα» IV, Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα 1982, έκδοση στην αγγλική, σελ. 34 - 48.

ντέρν. Δε θέλω να επεχταθώ σ' αυτά επειδή έχω γράψει εκτεταμένα στο πολιτικό ημερολόγιό μου και αλλού.

Οι αποφάσεις της Κομιντέρν και ο κατευθυντήριος λόγος του Ντιμιτρόφ, τον Ιούλη του 1935, πέρασαν στην ιστορία του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος σαν κεφαλαιώδικα ντοκουμέντα, που κινητοποίησαν τους λαούς και σε πρώτη γραμμή τους κομμουνιστές, να δημιουργήσουν το αντιφασιστικό μέτωπο και να οργανωθούν για να πολεμήσουν με τα όπλα τον ιταλικό φασισμό, το γερμανικό ναζισμό και τον ιαπωνικό μιλιταρισμό. Σ' αυτόν τον αγώνα οι κομμουνιστές και τα κόμματά τους στάθηκαν παντού μπροστάρηδες.

Γι' αυτό είναι έγκλημα να πλήξεις το μεγάλο έργο της Κομιντέρν και το μαρξιστικό - λενινιστικό κύρος του Στάλιν, που έπαιξαν μεγάλο ρόλο στην ίδρυση και την οργανωτική, πολιτική και ιδεολογική παγίωση των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων του κόσμου. Το Μπολσεβίκικο Κόμμα, από μέρους του, ήταν γι' αυτά τα κόμματα γερή βοήθεια και η Σοβιετική Ένωση, μ' επικεφαλής το Στάλιν, μεγάλο δυναμικό για τη στήριξη της επανάστασης στο διεθνή στίβο.

Ο ιμπεριαλισμός, η καπιταλιστική αστική τάξη και η φασιστική της διχτατορία καταπολεμούσαν με όλες τις δυνάμεις και τα μέσα τη Σοβιετική Ένωση, το Μπολσεβίκικο Κόμμα και το Στάλιν, καταπολεμούσαν σκληρά την Κομιντέρν και τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα κάθε χώρας, καταδυνάστευαν με τρομοκρατία, με αίμα και με δημαγωγία την εργατική τάξη.

Όταν η ναζιστική Γερμανία επετέθηκε ενάντια στη Σοβιετική Ένωση τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα των διαφόρων χωρών άδραξαν τα όπλα, ενώθηκαν και με άλλους πατριώτες και δημοκράτες των χωρών τους και πολέμησαν τους φασίστες καταχτητές. Για τον φυσιολογικό, αυτό αγώνα οι εχθροί του κομμουνισμού είπαν: «Τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα μπήκαν στην υπηρεσία της Μόσχας». Αυτό ήταν συκοφαντία. Τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα αγωνίστηκαν για την απελευθέρωση των λαών τους, αγωνίστηκαν να πάρουν η εργατική τάξη και ο λαός την εξουσία. Στη μεγάλη συμμαχία του Αντιφασιστικού Πολέμου οι συμπάθειες αυτών των κομμάτων ήταν υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης, επειδή εκεί ήταν η ασφαλέστερη εγγύηση για τη νίκη.

Ήταν ο ίδιος ο Στάλιν εκείνος που εξ ονόματος της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομιντέρν εξάγγειλε την απόφαση για τη διάλυση της Κομιντέρν με το αιτιολογικό ότι δεν ήταν πια αναγκαία η

ύπαρξη της. Η στάση αυτή ήταν πλέρια σωστή, γιατί τώρα πια τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα είχαν ωριμάσει, είχαν γίνει μαχητικά, είχαν σφυρηλατηθεί σε ταξικές μάχες και στο μεγάλο αγώνα ενάντια στο φασισμό και είχαν αποχτήσει κολοσιαία πείρα. Τώρα κάθε κόμμα μπορούσε να βαδίζει με τα ίδια του τα πόδια και αλάθευτη πυξίδα στο δρόμο του είχε το μαρξισμό - λενινισμό.

Ύστερα από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ιδρύθηκε το Πληροφοριακό Γραφείο των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων[1], που ήταν αναγκαίο δημιούργημα, επειδή τα κόμματα των σοσιαλιστικών χωρών καθώς και τα κόμματα των καπιταλιστικών χωρών, ιδιαίτερα της Ευρώπης, είχαν ανάγκη να ανταλάσσουν την τόση πολύτιμη πείρα τους. Ακριβώς κατά τα πρώτα συγκεχυμένα χρόνια της μεταπολεμικής περιόδου, όταν ο αμερικάνικος και ο αγγλικός ιμπεριαλισμός ήθελαν να επεμβαίνουν με κάθε μέσο στις εσωτερικές υποθέσεις των χωρών, που απόχτησαν τη λευτεριά, η ανταλλαγή της πείρας ανάμεσα στα κόμματά μας ήταν αναγκαία.

Η αντίδραση, και αργότερα ο Τίτο και οι τιτοϊκοί, ήθελαν και πάλευαν, ώστε οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης να βρίσκονται σε σταυροδρόμι, πάσχιζαν ώστε στην Τσεχοσλοβακία να έρθει στην εξουσία με τη βοήθεια των Άγγλων, η αντίδραση, το ίδιο να συμβεί και στην Αλβανία, στη Ρουμανία, την Πολωνία και αλλού.

Ο «μαρξιστής» Τίτο έκαμε μεγάλο ζήτημα το πρόβλημα της περιοχής της Βενέτσια - Τζούλια, ισχυριζόμενος πως η Σοβιετική Ένωση δεν τον βοηθούσε να πάρει αυτή την περιοχή, που τη θεωρούσε εντελώς γιουγκοσλάβικη, ενώ ο ίδιος αυτός «μαρξιστής» το ζήτημα της Κοσσόβας, που ήταν πραγματικά αλβανική, όχι μόνο δεν το έγειρε, για να τη δόσει στην Αλβανία που της ανήκε, αλλά έκανε το παν να μη γίνει λόγος γι' αυτό. Η κλίκα του Βελιγραδίου σκότωσε και θέρισε Κοσσοβάρους, τάχα σαν μπαλίστες και αποπειράθηκε αργότερα να καταβροχθίσει και όλη την Αλβανία για να την κάνει έβδομη δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας.

Το Πληροφοριακό Γραφείο αποκάλυψε την προδοσία των γιουγκοσλάβων ρεβιζιονιστών και αυτό υπήρξε ένα από τα ιστορικά του έργα και αποτέλεσμα της επαναστατικής επαγρύπνησης του Στάλιν. Ο Τίτο ξεσκεπάστηκε και καταδικάστηκε εντελώς δικαιολογημένα και, αργότερα, ο χρόνος επιβεβαίωσε τετραγωνικά αυτή την προδοσία. Σ' αυτή τη δίκαιη πράξη, που ήρθε ύστερα από μια

1. Ιδρύθηκε το Σεπτέμβρη του 1947.

υπομονητική στάση, αρχικά σα συντροφική κατατόπιση, έπειτα επιπληχτική και, τέλος, καταδικαστική, πήραν μέρος όλα τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα, όχι επειδή «υποτάχτηκαν στην αυθαίρετη απόφαση του Στάλιν», όπως συκοφαντούνταν, αλλά επειδή πείσθηκαν από τα πραγματικά στοιχεία που δόθηκαν σχετικά με την προδοσία των γιουγκοσλάβων ηγετών. Αργότερα όλα αυτά τα κόμματα, με εξαίρεση το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας, άγλειψαν ό,τι είχαν πει και είχαν εγκρίνει ενάντια στον Τίτο και τον τιτοϊσμό. Οι ηγέτες αυτών των κομμάτων ο ένας ύστερα από τον άλλο έκαναν αυτοκριτική, πήγαν για προσκύνημα σ' αυτόν και του φίλησαν το χέρι, του ζήτησαν συγνώμη και του δήλωσαν πως ήταν «πραγματικός μαρξιστής - λενινιστής», ενώ ο Στάλιν σύμφωνα μ' αυτούς, ήταν «αντιλενιστής, εγκληματίας, αμαθής, διχτάτορας».

Το σχέδιο του Χρουστσιόφ, όπως έδειξαν όλο το έργο και οι αλλεπάλληλες ενέργειές του, ήταν να αποκαταστήσει τον Τίτο πηγαίνοντας στο Βελιγράδι και να καταδικάσει το Στάλιν για το «φταίξιμο» και το «λάθος» που τάχα είχε κάμει σ' αυτή την κατεύθυνση. Για να φέρει σε πέρας αυτό το πρόβλημα, ο Χρουστσιόφ πήρε τη μονομερή απόφαση και διάλυσε το Ινφορμπυρό χωρίς να ρωτήσει κανέναν. Αυτό μας το έκανε σαν fait accompli[1] σε μια σύσκεψη που οργανώθηκε στο Κρεμλίνο για ένα ζήτημα που δεν είχε καμιά σχέση με το Πληροφοριακό Γραφείο.

Ο Χρουστσιόφ ανάγγειλε την απόφαση και, ψάλλοντας το de profundis στο Ινφορμπυρό είπε: «Όταν έδοσα αυτη την είδηση στο Νεχρού, έμεινε ικανοποιημένος και μου είπε πως είναι μια συνετή απόφαση που θα επιδοκιμαστεί απ' όλους». Μάθαινε πρωτύτερα την είδηση της διάλυσης του Ινφορμπυρό ο μεγάλος ινδός αντιδραστικός, ύστερα τα κομμουνιστικά μας κόμματα (!). Εκτός των άλλων, και αυτό το γεγονός έδειχνε ποιος ήταν αυτός ο αποστάτης, αυτός ο τροτσκιστής - ρεβιζιονιστής, που είχε μπει επικεφαλής της Σοβιετικής Ένωσης και του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης.

Ο Χρουστσιόφ, με ύπουλους, τροτσκιστικούς τρόπους και μέθοδες, με χάδια, εκβιασμούς, κριτικές και απειλές, απέβλεπε να βάλει στο χέρι όλο το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα, να διευθύνει με «τη μπαγκέτα του μαέστρου» όλα τα άλλα κόμματα, τα οποία, χωρίς να τους το πει ανοιχτά, να ανακηρύξουν το Κομμουνιστικό Κόμμα

1. Τετελεσμένο γεγονός (Γαλλικά στο κείμενο).

της Σοβιετικής 'Ενωσης σαν «κόμμα μάνα» και μάλιστα να θεωρήσουν, όπως έλεγε η Λιρί Μπελισόβα[1], κρυφός πράχτορας των σοβιετικών ρεβιζιονιστών, που την ανακαλύψαμε αργότερα, πως «ο Χροστσιόφ είναι ο πατέρας μας» (!). Σ' αυτή την κατεύθυνση εργάστηκαν ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί.

Ασφαλώς αυτό το έργο οι χρουστσιοφικοί το είχαν αρχίσει από τότε που ζούσε ακόμα ο Στάλιν, πίσω από τις πλάτες του. Αυτή την πεποίθηση μας τη στηρίζει και η πείρα των σχέσεών μας με τους σοβιετικούς ηγέτες, η αυθάδικη στάση του έμπορα Μικογιάν και κανενός άλλου.

Μετά το θάνατο του Στάλιν η επίθεσή τους για τη συντριβή του σοσιαλισμού στις άλλες χώρες εντείνονταν συνεχώς. Ο Χρουστσιόφ όπως στη Σοβιετική Ένωση, έτσι και στη Βουλγαρία, στην Τσεχοσλοβακία, στην Πολωνία, στη Ρουμανία, στην Ουγγαρία καθώς και στην Αλβανία άρχισε να υποκινεί τα καμουφλαρισμένα αντιμαρξιστικά στοιχεία. Οι Χρουστσιόφ και συντροφιά πάλευαν ώστε ταστοιχεία αυτά εκεί όπου ήταν στην ηγεσία να έμπαιναν κάτω από τον έλεγχό τους και εκεί όπου δεν ήταν, να έρχονταν, εξαλείφοντας τους υγιείς ηγέτες με ραδιουργίες, με πραξικοπήματα ή και με δολε ονικές απόπειρες, όπως ήθελαν να πράξουν με το Στάλιν, (πράγμα που είναι πολύ πιθανόν να το έχουν κάμει).

Αμέσως ύστερα από το θάνατο του Στάλιν πέθανε ο Γκότβαλντ, Παράξενος, απρόοπτος θάνατος! Όσοι γνώριζαν το Γκότβαλντ ποτέ δε μπορούσαν να φανταστούν πως εκείνος ο υγιής, γερός και σβέλτος άντρας θα πέθαινε.... από μια γρίπη ή κρυολόγημα που πήρε τη μέρα της κηδείας του Στάλιν.

Γνώριζα το Γκότβαλντ. Όταν πήγα στη Τσεχοσλοβακία και συναντηθήκαμε στην Πράγα, συνομιλήσαμε πλατιά για τις υποθέσεις μας. Ήταν απλός, ειλικρινής και ολιγόλογος σύντροφος. Κατά τη συνομιλία μ' αυτόν αισθανόμουν τον εαυτό μου ελεύθερο˙ με άκουε προσεχτικά, ενώ από καιρό σε καιρό ρουφούσε την πίπα του και μου μιλούσε με μεγάλη συμπάθεια για το λαό και για τον αγώνα μας, και μου υποσχέθηκε πως θα μας βοηθήσουν στην ανέγερση της βιομηχανίας. Δε μου υποσχέθηκε ούτε βουνά, ούτε θαύματα, αλλά μια πολύ μέτρια πίστωση που μας χορηγούσε η Τσεχοσλοβακία.

---

1. Βλέπε: Enver Hoxha «Albania Challenges Khrushchev Revisionism», *Camma Rublishing Co., New* York. USA, Οχτώβρης 1976, πρώτη έκδοση στην αγγλική, σελ. 88 - Γ01.

— Τόσες δυνατότητες έχουμε - μου είπε. Αργότερα, όταν βάλομε σε δρόμο'την οικονομία μας θα επανεξετάσουμε τα ζητήματα μ' εσάς.

Ο Γκότβαλντ, παλιός φίλος και σύντροφος του Στάλιν και του Ντιμιτρόφ, πέθανε απρόοπτα. Το γεγονός αυτό μας πίκρανε, αλλά και μας εξέπληξε.

Αργότερα ήρθε ο επίσης απρόοπτος θάνατος του σύντροφου Μπιερούτ, για να μη μιλήσω και για τον προηγούμενο θάνατο του μεγάλου Γκεόργκι Ντιμιτρόφ. Και ο Ντιμιτρόφ και ο Γκότβαλντ και ο Μπεριούτ, στη Μόσχα βρήκαν το θάνατο. Τι σύμπτωση! Και οι τρεις ήταν σύντροφοι του μεγάλου Στάλιν!

Αντικατάστησε το Μπιερούτ στη θέση του πρώτου γραμματέα του κόμματος ο Εντουάρντ Οχάμπ. Πραγματοποιήθηκε έτσι η παλιά επιθυμία του Χρουστσιόφ. Αργότερα όμως ο Χρουστσιόφ τα «χάλασε» με τον Οχάμπ, επειδή όπως φαίνεται δεν εκπλήρωνε όπως έπρεπε τα αιτήματα και τις εντολές του Χρουστσιόφ. Γι' αυτό αργότερα ο Χρουστσιόφ έβαλε στόχο τον Οχάμπ σε συσκέψεις στις οποίες παρευρεθήκαμε και εμείς. Έχω συναντήσει τον Οχάμπ μερικές φορές στη Μόσχα, στη Βαρσοβία και το Πεκίνο και νομίζω πως ήταν άνθρωπος που όχι μόνο δε μπορούσε να συγκριθεί με το Μπιερούτ, αλλά δεν είχε ούτε τις απαραίτητες ικανότητες να διευθύνει το κόμμα και τη χώρα. Ο Οχάμπ ήρθε σα σκιά και σα σκιά έφυγε, χωρίς να κλείσει χρόνο σ' αυτό το πόστο.

Παρακάτω θα μιλήσω πως εξελίχθηκαν αργότερα τα γεγονότα στην Πολωνία[1]. Είναι ξεκάθαρο πως με το θάνατο του Μπιερούτ ανοίγονταν ο δρόμος προς το θρόνο της Πολωνίας για τον αντιδραστικό Γκομούλκα. Ο «κομμουνιστής» αυτός, που τον έβγαλαν, από τη φυλακή ύστερα από μερικές περιπέτειες και σπασμοδικότητες μιας παρδαλής ηγεσίας όπου δεν έλειπαν και οι πράχτορες του σιωνισμού και των καπιταλιστικών δυνάμεων, θα προωθούνταν στην ηγεσία από το φίλο του, Νικήτα Χρουστσιόφ.

Η Πολωνία ήταν η «μεγάλη αδερφή» της χρουστσιοφικής Σοβιετικής Ένωσης. Έπειτα έρχονταν η Βουλγαρία, με την οποία οι χρουστσιοφικοί έπαιξαν και παίζουν επαίσχυντα ώσπου τη μετέτρεψαν σε «πειθήνια θυγατέρα» τους.

Οι Βούλγαροι συνδέονταν στενά με το Στάλιν και με το Κομ-

---

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Διαλεχτά Έργα» ΙΙ, Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα 1975, έκδοση στην αγγλική, σελ. 655 - 724.

μουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης (μπ) που αυτός καθοδηγούσε, πολύ πιο διαφορετικά από τους Τσέχους, τους Πολωνούς, τους Ρουμάνους, άφησε έπειτα τους Γερμανούς. Μάλιστα, από παλιά ο βουλγαρικός λαός από παράδοση συνδέονταν με τη Ρωσία. Ακριβώς εξαιτίας των δεσμών αυτών ο Τσάρος Μπόρις δεν τόλμησε να μπάσει επίσημα σε πόλεμο τη Βουγλαρία ενάντια στη Σοβιετική Ένωση και οι σοβιετικές στρατιές μπήκαν στη Βουλγαρία χωρίς να ρίξουν ούτε μια ντουφεκιά.

Ο Χρουστσιόφ έπρεπε να παγιώσει αυτή την επιρροή για τα σωβινιστικά του συμφέροντα και για την διεύρυνση και εδραίωση των ρεβιζιονιστικών απόψεων. Γι' αυτό εκμεταλλεύτηκε αυτή την κατάσταση, την εμπιστοσύνη του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας προς το Στάλιν, προς τη Σοβιετική Ένωση και το Κομμουνιστικό Κόμμα (μπ.) της Σοβιετικής Ένωσης και έφερε στην κορυφή του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας έναν ανάξιο άνθρωπο, ένα στέλεχος τριτεύουσας σημασίας, αλλά διατεθειμένο να κάμει ό,τι δήποτε θα του έλεγαν ο Χρουστσιόφ, ο πρεσβευτής του και η ΚΑΓΚΕΜΠΕ. Αυτός ήταν ο Τόντορ Ζίβκοφ, που τον παραφούσκωσαν ώσπου έγινε πρώτος γραμματέας της ΚΕ του ΚΚ της Βουλγαρίας.

Κατά τη γνώμη μου μετά το Ντιμιτρόφ το βουλγαρικό κόμμα και κράτος δεν είχαν ηγέτες όχι πια ισάξιους με το Ντιμιτρόφ, αλλά ούτε καν παραπλήσιους από άποψη αρχών, από ιδεολογικό και πολιτικό ορίζοντα, από ηγετικούς ικανότητες. Εδώ, ασφαλώς, δεν έχω το λόγο για τον Κολάροφ, ο οποίος πέθανε πολύ γρήγορα, μερικούς μήνες ύστερα από το Ντιμιτρόφ και που ήταν ένας παλιός επαναστάτης και η δεύτερη προσωπικότητα ύστερα από το Ντιμιτρόφ μαζί με τον οποίο είχε εργαστεί στην Κομιντέρν.

Με τον Κολάροφ γνωρίστηκα όταν πήγα επίσημα στη Βουλγαρία, το Δεκέμβρη του 1947. Είχε περίπου την ίδια ηλικία και το ίδιο ανάστημα με το Ντιμιτρόφ, ήταν ομιλητικός και δεν παράλειπε, όσο καθήσαμε μ' αυτόν, να μας μιλάει σχετικά με τις αποστολές, που του είχε αναθέσει η Κομιντέρν στη Μογγολία, στη Γερμανία και αλλού. Ο Κολάροφ, όπως φαίνεται, είχε επιφορτιστεί από το Κόμμα να παρακολουθεί τις σχέσεις με τις άλλες χώρες, γιατί μας μίλησε μερικές φορές για τις σχέσεις της Βουλγαρίας, προπαντός με τους γείτονές της που ήταν και γείτονές μας: τη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα. Μας ενημέρωσε και σχετικά με την διεθνή κατάσταση γενικά. Αυτό μας βοηθήσε πολύ.

Και ο Κολάροφ, όπως ο αείμνηστος Γκιόργκι Ντιμιτρόφ, ήταν

απλός. Κανένα σημείο περηφάνειας δε διέκρινες σ' αυτόν κατά τη συνομιλία, ανεξάρτητα, που εμείς ήμαστασν νέοι. Μας τιμούσε και σέβονταν τις απόψεις μας κι εμείς αν και συναντούμασταν για πρώτη φορά, κατά την εκεί παραμονή μας, αισθανόμασταν τον εαυτό μας σαν σε μια οικογένεια, σαν σε στενή συντροφιά, όπου επικρατούσε η αγάπη, η ενότητα και οι προσπάθειες για ένα σκοπό, για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού.

Σ' όλη μου τη ζωή μόνο μια φορά συναντήθηκα με το Ντιμιτρόφ και με τον Κολάροφ, μ' αυτούς τους εξέχοντες βούλγαρους κομμουνιστές, αλλά έμειναν ανεξίτηλοι στη μνήμη μου. Ύστερα από το Ντιμιτρόφ, ο Κολάροφ έγινε πρωθυπουργός και ήταν ένας από τους πρωτεργάτες της καταδίκης του τιτοϊκού πράχτορα Κωστόφ. Δεν πέρασαν όμως πολλοί μήνες και ο Κολάροφ πέθανε. Και ο θάνατος του με λύπησε πολύ.

Ύστερα από το θάνατο του Ντιμιτρόφ και του Κολάροφ, στην κορυφή του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας και του βουλγαρικού κράτους άρχισαν να έρχονται άνθρωποι χωρίς κύρος, χωρίς προσωπικότητα.

Στη Βουλγαρία πήγα για δουλειά μερικές φορές, καθώς και για ανάπαυση, με τη Νετζμίε και τα παιδιά μου. Είναι αλήθεια ότι στη Βουλγαρία αισθανόμουν ιδιαίτερη ευχαρίστηση, επειδή όπως φαίνεται, οι δύο λαοί μας, παρά την εντελώς διαφορετική προέλευση, στο πέρασμα των αιώνων είχαν συζήσει, είχαν υποφέρει και αγωνιστεί ενάντια στον ίδιο καταχτητή, ενάντια στους οθωμανούς, και οι χαρακτήρες τους σε πολλές κατευθύνσεις μοιάζουν, ιδιαίτερα στην απλότητα, τη φιλοξενία, τη σταθερότητα χαρακτήρα, τη διαφύλαξη των καλών παραδόσεων, της λαογραφίας κλπ.

Ως το θάνατο του Στάλιν, η φιλία μας με τους Βούλγαρους ήταν ανεπισκίαστη. Και οι δύο πλευρές αγαπούσαμε τη Σοβιετική Ένωση αγνά και ειλικρινά.

Με του βούλγαρους ηγέτες έχω μιλήσει, έχω φάει και έχω πιεί πολλές φορές, έχω ταξιδέψει και έχω περιοδέψει τη Βουλγαρία. Και αργότερα, ώσπου ήρθαμε σε ρήξη με το Χουστσιόφ, δεν είχαμε ιδεολογικές και πολιτικές διαφωνίες, με έχουν δεχτεί καλά και θερμά. Πολλοί απ' αυτούς όπως ο Βέλκο Τσιερβένκοφ, ο Γκάνιεφ, η Τσόλα Ντραγκότσιεβα, ο Αντών Γιούγκοφ κλπ., δεν ήταν νέοι, αλλά της παλιάς γενεάς, που είχαν εργαστεί στο εξωτερικό σαν πολιτικοί πρόσφυγες με το Ντιμιτρόφ ή μέσα στη χώρα σε παρανομία και που αργότερα ήταν και στις φυλακές του τσάρου Μπόρις. Πάνω

απ' αυτούς τελικά βγήκε ο Τόντορ Ζίβκοφ, ο οποίος ήταν πρότυπο πολιτικής μετριότητας.

Ύστερα από το θάνατο του Γκεόργκι Ντιμιτρόφ γενικός γραμματέας του κόμματος έγινε ο Βέλκο Τσιερβένκοφ. Ήταν μεγαλόσωμος και γκριζομάλλης, με φουσκωμένα χαρακτηριστικά και όσες φορές συναντιόμασταν στη Βουλγαρία ή στη Μόσχα, μου έδινε την εντύπωση ενός αγαθού ανθρώπου, που περπατούσε με απολυμένα τα χέρια λες και ήθελε να πει: «Τι κάνω εγώ σ' αυτό το πανηγύρι; Εγώ στα χαμένα βρίσκομαι εδώ».

Έπρεπε να ήταν δίκαιος άνθρωπος, αλλά χωρίς θέληση; Τουλάχιστον αυτή ήταν η εντύπωσή μου. Ήταν εξαιρετικά τσιγκούνης στα λόγια. Σε επίσημες συνομιλίες μιλούσε τόσο λίγο, που αν δεν τον γνώριζες, σου δημιουργούσε την εντύπωση πως ήταν άνθρωπος περήφανος. Δεν ήταν όμως καθόλου περήφανος. Ήταν απλός. Σε ανεπίσημες συνομιλίες, όταν τρώγαμε μαζί και μαζευόμασταν με άλλους βουλγάρους συντρόφους για να ανταλλάξουμε γνώμες, ο Βέλκο κάθονταν αμίλητος σαν «παγωμένος βράχος», σαν να μη βρίσκονταν καθόλου εκεί. Οι άλλοι συζητούσαν, γελούσαν, αυτός όχι.

Ο Τσιερβένκοφ ήταν γαμπρός του Ντιμιτρόφ, είχε σύζυγο την αδερφή του μεγάλου ηγέτη της Βουλγαρίας. Μπορεί ένα μόριο της δόξας και του κύρους του Ντιμιτρόφ να είχε επιδράσει κάπως στο Βέλκο Τσιερβένκοφ, αλλά ο Βέλκο δεν γίνονταν Ντιμιτρόφ. Κι έτσι όπως ήρθε στην κορυφή της ηγεσίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Βουλγαρίας σιωπηρά, έτσι και όταν τον έβγαλαν, έφυγε χωρίς να κάμει θόρυβο. Η απομάκρυνσή του. δεν έγινε καθόλου ζήτημα, καθαιρέθηκε χωρίς τσακ και μπάμ, παραχωρώντας τη θέση του, σαν ηγέτη του κόμματος, στον Τόντορ Ζίβκοφ.

Κανονίστηκαν λοιπόν, για το Νικήτα και η Πολωνία και η Τσεχοσλοβακία και η Βουλγαρία. Δε θα έμενε έξω των βλέψεων και προσπαθειών του ούτε η Ρουμανία, το κόμμα της οποίας έχει μερικές άδοξες ιστορίες.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου εμείς δεν είχαμε καμιά επαφή με τους Ρουμάνους, διαφορετικά από ό,τι συνέβηκε με τους Γιουσλάβους, ή και με τους Βούλγαρους οι οποίοι είχαν στείλει κάποτε σ' εμάς τον Μπελγκαράνοφ, ο οποίος μας ενημέρωσε σχετικά με τη δουλειά στη Μακεδονία και ζήτησε να τον βοηθήσουμε για τη διοργάνωση στον αγώνα των Αλβανών στο κατεχόμενο από τους ναζιφασίστες «μακεδονικό» έδαφος. Ύστερα από τον πόλεμο είχαμε ακούσει από τους Σοβιετικούς αρκετά καλά λόγια για το ρουμά-

νικο κόμμα και για το Ντέζ σαν παλιό επαναστάτη που είχε υποφέρει πολλά στις φυλακές της Ντοφτάνα. Αλλά, να πω την αλήθεια, απαγοητεύτηκα κάπως όταν τον γνώρισα για πρώτη φορά σε μια συνάντηση για το ζήτημα των γιουγκοσλάβοον ρεβιζιονιστών που ανάφερα πιο πάνω.

Δεν είναι εδώ ο χώρος να μιλήσω για τις αναμνήσεις μου από κείνη τη συνάντηση, αλλά θέλω να τονίσω ότι απ' αυτά που είδα και άκουσα στη Ρουμανία και από τις ελεύθερες συνομιλίες με το Ντεζ σχημάτισα όχι καλή εντύπωση για το ρουμάνικο κόμμα και για τον ίδιο το Ντεζ.

Ανεξάρτητα από το τι διαφήμιζαν οι ρουμάνοι ηγέτες, στη Ρουμανία δε δρούσε η διχτατορία του προλεταριάτου και το Εργατικό Κόμμα της Ρουμανίας δεν είχε ισχυρές θέσεις. Δήλωναν πως ήταν στην εξουσία, αλλά καταλάβαινες καλά πως ντε φάκτο στην εξουσία ήταν η αστική τάξη. Αυτή είχε στα χέρια της τη βιομηχανία, τη γεωργία, το εμπόριο και εξακολουθούσε να γδέρει το ρουμανικό λαό και να ζεί σε πολυτελείς επαύλεις και μέγαρα. Ο ίδιος ο Ντεζ ταξίδευε με θωρακισμένο αυτοκίνητο και με φρουρά πίσω, πράγμα που δείχνει πόσο «ασφαλείς» είχαν τις θέσεις. Η αντίδραση στη Ρουμανία ήταν ισχυρή και αν δεν ήταν ο Κόκκινος Στρατός ποιός ξέρει πώς θα πήγαιναν τα πράγματα σ' αυτή τη χώρα.

Κατά τις συνομιλίες σ' εκείνες τις λίγες μέρες που έμεινα στο Βουκουρέστι, ο Ντεζ μας βοβμάρδισε με τις καυχησιές του για την «παλληκαριά» που έδειξαν, υποχρεώνοντας το διεφθαρμένο βασιλιά Μιχαήλ να παραιτηθεί, τον οποίο όχι μόνο δεν είχαν τιμωρήσει για τα εγκλήματα σε βάρος του λαού, αλλά τον είχαν αφήσει να πάει στο εξωτερικό, στη Δύση, μαζί με την περιουσία και τις παλλακίδες του.

Παράξενες ήταν οι καυχησιές του Ντεζ, ιδιαίτερα όταν μου διηγούνταν πως «προκαλούσε» τους αντιδραστικούς, πηγαίνοντας στα καφενεία τους με κουμπούρες στη μέση.

Από την πρώτη, λοιπόν, αυτή συνάντηση σχημάτισα μια όχι καλή εντύπωση όχι μόνο για το Ντεζ, αλλά και για το ρουμάνικο κόμμα, για τη γραμμή του που ήταν οπορτουνιστική. Και όσα συνέβηκαν αργότερα με το Ντεζ και με το κόμμα του δεν με εξέπληξαν. Οι ρεβιζιονιστές ηγέτες αυτού του κόμματος ήταν από τους πιο αλαζονικούς που μπορεί να φανταστεί κανείς, ήταν «φαμφαρόνοι» που περηφανεύονταν πολύ για τον αγώνα, που δεν είχαν κάμει.

Όταν μπήκαμε σε διαμάχη με την ομάδα αποστατών του Τίτο,

ο Ντεζ έγινε «ένθερμος μαχητής» ενάντια σ' αυτή την ομάδα. Στις ιστορικές συσκέψεις του Πληροφοριακού Γραφείου σ' αυτόν ανατέθηκε η κύρια εισήγηση ενάντια στην ομάδα Τίτο - Ράνκοβιτς[1]. Όσο ήταν σε ισχύ η Απόφαση του Ινφορμπυρό και όσο ζούσε ο Στάλιν, ο Ντεζ παρουσιάζονταν σαν λυσσαλέος αντιτιτοϊκός. Όταν οι προδότες ρεβιζιονιστές μ' επικεφαλής το Χρουστσιόφ σφετερίστηκαν την εξουσία στις χώρες τους και διέπραξαν όλες τις προδοσίες που ξέρουμε και, ανάμεσα στ' άλλα έπλυναν και μύρωσαν και τον Τίτο, ο Ντεζ ήταν από τους πρώτους που άλλαξε φύλλο και χρώμα όπως ο χαμαιλέοντας. Αυτός κατάπιε όλα όσα είχε πεί, έκαμε δημόσια αυτοκριτική, τέλος, πήγε στο Μπριόνι και ζήτησε συγγνώμη δημόσια από τον Τίτο. Έτσι ο Ντεζ ήρθε στο καλούπι του, όπως ήταν στην πραγματικότητα, οπορτουνιστής με πολλές σημαίες.

Μετά την Απελευθέρωση, εμείς, φυσικά, συνάψαμε φιλικές σχέσεις με τη Ρουμανία, όπως μ' όλες τις άλλες χώρες της λαϊκής δημοκρατίας. Από μέρους μας επιθυμούσαμε πολύ να αναπτύξουμε τις σχέσεις όσο το δυνατό περισσότερο μ' αυτή τη χώρα, ιδιαίτερα με το ρουμάνικο λαό, όχι μόνο γιατί ήμασταν δυο σοσιαλιστικές χώρες, αλλά και γιατί διατηρούσαμε επίσης ένα ιδιαίτερο αίσθημα φιλίας και συμπάθειας που είχε δημιουργηθεί από τη βοήθεια που είχε δοθεί στους αλβανούς πατριώτες της Αναγέννησης, που ζούσαν στη Ρουμανία. Οι επιθυμίες και οι προσπάθειές μας όμως στην κατεύθυνση αυτή δεν είχαν τα απαιτούμενα αποτελέσματα λόγω της αδιαφορίας της ρουμανικής ηγεσίας. Αυτό είχε τους λόγους του, που δεν εξαρτούνταν από τη στάση και τις επιθυμίες μας.

Πάντως οι σχέσεις ανάμεσα στις δυό χώρες μας αναπτύχθηκαν κατά τρόπο άψογο, αλλά εντελώς τυπικά. Στους ρουμάνους ηγέτες δεν παρατηρήθηκε ούτε ίχνος θερμότητας και ιδιαίτερης φιλίας για μια μικρή σοσιαλιστική χώρα, όπως ήταν η χώρα μας, που είχε αγωνιστεί και θυσιαστεί τόσο πολύ στον αγώνα ενάντια στους φασίστες καταχτητές. Η Ρουμανία ήταν η σοσιαλιστική χώρα που φά-

---

1. Την εισήγηση με τίτλο «Το γιουγκοσλάβικο κομμουνιστικό κόμμα στα χέρια των φονιάδων και των σπιούνων», που δημοσιεύτηκε στο όργανο του Πληροφοριακού Γραφείου των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων «Για μια σταθερή ειρήνη, για μια λαϊκή δημοκρατία!», 2 Δεκέμβρη 1949, Αριθ. 56.

νηκε πιο αδιάφορη από όλες τις άλλες για την ανάπτυξη της Αλβανίας και για τη ζωογόνηση των σχέσεων ανάμεσα στα κόμματα και τα κράτη μας.

Όταν αργότερα πήγα στη Ρουμανία με μια αντιπροσωπεία, κατά τις επισκέψεις που κάμαμε εκεί, είδα πολλά ενδιαφέροντα πράγματα· μου έδειξαν πολλές προόδους, που είχαν πραγματοποιήσει στην οικονομία. Επισκέφτηκα το Πλοέστι, που σε σύγκριση με την Κουτσιόβα μας ήταν κολοσιαίο κέντρο της πετρελαιοβιομηχανίας. Εκεί η εκμετάλλευση των πετρελαίων γίνονταν κατά τρόπο σύγχρονο και θυμάμαι, που ο Ντεζ, κατά την τελευταία συνάντηση που είχε μ' εμένα, καυχώμενος, μου ανέφερε πως είχαν αγοράσει από τους Αμερικάνους ένα πολύ μεγάλο διυλιστήριο πετρελαίων από τα πιο σύγχρονα. (Μου είπε πως το είχαν αγοράσει με δολλάρια στο χέρι, αλλά, όπως προέκυψε αργότερα, το είχαν αγοράσει με πίστωση. Από την εποχή εκείνη η «σοσιαλιστική» Ρουμανία είχε δοσοληψίες με τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό). Μου έδειξαν ένα μεταλλουργικό κέντρο, όπου παράγονταν πολλά ατσάλια, καθώς και μια σειρά από εργοστάσια κάθε είδους, πρότυπα γεωργικά αγροκτήματα, ένα μεγάλο εργοστασιακό συγκρότημα έτοιμων ενδυμάτων κλπ.

Μου έδειξαν το μουσειακό σύμπλεγμα «το ρουμάνικο χωριό», που ήταν ένα συγκρότημα χωρικών οικοδομών εφοδιασμένων με έπιπλα και ενδυμασίες που χρησιμοποιούνται στο ρουμάνικο χωριό, κάτι πολύ πρωτότυπο και ωραίο.

Καθετί που είδαμε και επισκεφτήκαμε μας άρεσε, υπήρχαν πολλές καινούργιες οικοδομές, αλλά και η κληρονομία ήταν επίσης πολύ μεγάλη. Οι Ρουμάνοι πραγματικά είχαν δημιουργήσει τους γεωργικούς συνεταιρισμούς, η δουλειά όμως εκεί δεν πήγαινε καλά· έλειπε η διεύθυνση, η διοργάνωση και η πολιτική δουλειά. Πάντως γενικά είχαν πραγματοποιηθεί πρόοδες και φαίνονταν καθαρά, όπως μας έλεγαν κι αυτοί, πως η σοβιετική βοήθεια ήταν πολύ μεγάλη σε κάθε κατεύθυνση, μάλιστα μέχρι και στην ανέγερση του μεγάλου μεγάρου όπου, τότε που ήμασταν εμείς, εκδίδονταν η «Σκαντέϊα» και αναπτύσσονταν διάφορες πολιτιστικές δραστηριότητες.

Όσον αφορά τη βοήθεια προς την Αλβανία, πρέπει να πω ότι, ως τότε που χάλασαν οι σχέσεις μας με τους Γιουγκοσλάβους, καμιά από τις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας δε βοηθούσε την Αλβανία έστω και με κάποια μικρή πίστωση. Αργότερα και αυτές οι χώρες, ποια περισσότερο και ποια λιγότερο μας έδοσαν κάποια βοήθεια. Κάποιος το έκανε αυτό καλοπροαίρετα στην αρχή, άλλος κα-

κόβουλα και με διαβολιά, κάποιος άλλος για να περάσει την αράδα, για να δείξει «σοσιαλιστική αλληλεγγύη» ή για να δείξει στη Σοβιετική Ένωση, από την οποία έπαιρνε μεγάλες βοήθειες και πιστώσεις, πως «Να, κι εμείς δίνουμε κάτι στη σοσιαλιστική Αλβανία. Όταν θα έχουμε περισσότερα, θα της δόσουμε περισσότερα».

Και από τους Ρουμάνους ζητήσαμε μερικές φορές πιστώσεις, αλλά ή μας τις αρνήθηκαν, ή μας έχουν δόσει κάτι το γελοίο. Όσον αφορά την πείρα, λογου χάρη, στα πετρέλαια, τη βιομηχανία και τη γεωργία, αυτοί μας υπόσχονταν, μας έλεγαν καλά λόγια, αλλά δεν έδοσαν τίποτε το ουσιαστικό. Ενώ όσον αφορά την κομματική πείρα και την κρατική δομή, εμείς ούτε ζητήσαμε και ούτε πήραμε ποτέ απ' αυτούς.

Γιατί με τους Ρουμάνους αυτό ήταν πιο έντονο, παρόλο που και με τους άλλους είχαμε πολλές δυσχέρειες στην εξασφάλιση βοήθειας;

Στα άλλα κόμματα στις αρχές υπήρχε κάποιο λίγο - πολύ αισθητό πνεύμα ενότητας και αμοιβαίας διεθνιστικής βοήθειας ανάμεσα στα κόμματά μας και προς εμάς αυτό αντανακλούνταν και στην πράξη, ενώ στο ρουμάνικο κόμμα το πνεύμα αυτό ενότητας και βοήθειας ήταν πολύ αδύνατο.

Γενικά οι ρουμάνοι ηγέτες διακρίνονταν τόσο για την μεγαλομανία προς τους «μικρούς» όσο και για τη δουλοπρέπεια προς τους «μεγάλους». Στις συζητήσεις μιλούσαν σύντομα, ή αρκούνταν μόνο να κουνούν το κεφάλι ή να μας δίνουν το χέρι. Σε συσκέψεις και σε συνέδρια ήταν τόσο «απασχολημένοι», που φαίνονταν σαν να βαστούσαν όλο το βάρος στις πλάτες τους. Στις περιπτώσεις αυτές θα τους έβλεπες πάντα μαζί με τους κυριότερους ηγέτες της Σοβιετικής Ένωσης. Με βεβαιότητα ήταν κόλακές τους και οπορτουνιστές, πράγμα που φάνηκε ολοκάθαρα όταν χρειάστηκε να γίνει πάλη για την υπεράσπιση των αρχών.

Πιο διαφορετικοί από τους άλλους ήταν, κατά τη γνώμη μου, οι Τσεχοσλοβάκοι. Ήταν οι πιο σοβαροί απ' όλους. Μίλησα για το Γκότβαλντ, αλλά πρέπει να πω πως και με κείνους, που τον διαδέχτηκαν εμείς οι Αλβανοί τα πηγαίναμε καλά. Μ' αυτούς ήμαστασν ειλικρινείς, όπως με όλους τους άλλους, αλλά και η τσέχικη ηγεσία συμπεριφέρονταν καλά μ' εμάς. Είχαν σέβας προς το λαό μας και προς το Κόμμα μας. Δεν ήταν πολύ ζωηροί, αλλά συγκρατημένοι, άψογοι και καλοθελητές μπορώ να πώ.

Τόσο ο Νοβότνι και ο Σιρόκι, όσο κι ο Ντολάνσκι και ο Κοπέτσκι, με τους οποίους είχα συναντηθεί και είχα συνομιλήσει πολ-

λές φορές όταν μετέβαινα στη χώρα τους για δουλειά και για ανάπαυση με την οικογένεια, συμπεριφέρονταν με μένα και μ' όλους τους συντρόφους μας απλά, ανοιχτά. Σ' αυτούς δεν έβλεπες εκείνη την αλαζονία και αυθάδεια, που παρατηρούνταν στους άλλους.

Και από οικονομική άποψη, ύστερα από τους Σοβιετικούς, οι Τσέχοι μας βοήθησαν περισσότερο. Φυσικά αυτοί ήταν άνθρωποι των λογαριασμών, ψύχραιμοι και μετρημένοι, όταν επρόκειτο να μας δόσουν πιστώσεις. Γι' αυτά που μας έδιναν δεν παρατηρούνταν ούτε η υποτίμηση, ούτε το αίσθημα της οικονομικής τους υπεροχής. Η Τσεχοσλοβακία ήταν η πιο προοδευμένη βιομηχανική χώρα μεταξύ των χωρών της λαϊκής δημοκρατίας· ο λαός της ήταν φίλεργος, μάστορας, μεθοδικός, ταχτικός στη δουλειά και στη ζωή. Παντού όπου πήγαινες φαίνονταν πως η Τσεχοσλοβακία ήταν αναπτυγμένη χώρα με μορφωμένο λαό, που διατηρούσε τις παραδόσεις της παλιάς κουλτούρας. Οι Σοβιετικοί την είχαν τόπο ανάπαυσης τόσο που έκαναν κατάχρηση, ώσπου την έφεραν σ' αυτή τη μέρα. Οι ηγέτες των άλλων χωρών της λαϊκής δημοκρατίας τη ζήλευαν και στα χαμένα πείραζαν την τσέχικη ηγεσία, η οποία φέρνονταν πιο αξιοπρεπής απ' όλους τους άλλους. Και στις συσκέψεις του σοσιαλιστικού στρατοπέδου ο λόγος της τσέχικης ηγεσίας είχε βαρύτητα. Και μέσα στη χώρα, απ' όσα έβλεπα και έκρινα, έχαιρε σεβασμού και συμπάθειας.

Όταν πήγαινα στην Τσεχοσλοβακία δεν αισθανόμουν εκείνο το βαρύ και απομονωτικό πνεύμα που είχε δημιουργηθεί στη Μόσχα όταν ο Χρουστσιόφ πήρε τα ηνία στα χέρια του. Μόλις φτάναμε στη Μόσχα μας καθόριζαν μια *ντάτσα*[1] στα περίχωρα, όπου μέναμε απομονωμένοι μέρες ολόκληρες. Εκεί βρίσκονταν ή πηγαινοέρχονταν συνήθως για να μας κάνουν συντροφιά, αλλά και για να φάνε και να πιούνε, υπάλληλοι όπως ο Λεσάκοφ, ο Μοσιάτοφ, ο Πετρόφ και κανένας άλλος υπαλληλάκος του μηχανισμού της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος. Όλοι αυτοί ήταν άνθρωποι της ασφάλειας με περιβολή τσινόβνικ της Κεντρικής Επιτροπής, άνθρωποι, λοιπόν, του μηχανισμού. Απ' αυτούς ο Λεσάκοφ ήταν ο αχώριστος σύνοδός μου, συμπαίχτης του μπιλιάρδου. Με αγαπούσε και εγώ τον αγαπούσα, επειδή, παρόλο που δεν έλαμπε από εξυπνάδα, ήταν άνθρωπος καλός, ειλικρινής. Ο Μοσιάτοφ έρχονταν πιο σπάνια, προσποιούνταν τον πιο σοβαρό, προετοίμαζε τα ταξίδια ή

1. Εξοχικό σπίτι, έπαυλη (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

ικανοποιούσε κανένα αίτημά μας, που μπορεί να είχαμε, για να αγοράσουμε κάτι, επειδή στην αγορά δεν το εύρισκες εύκολα (καθετί έπρεπε να το ζητήσεις πρωτύτερα, γιατί τα πράγματα που παραγγέλονταν ποιός ξέρει από πού τα έφερναν σ' ένα ιδιαίτερο δωμάτιο του καταστήματος «Γκουμ», όπου μπαίναμε απο μια ιδιαίτερη για την Κεντρική Επιτροπή είσοδο). Ο Πετρόφ ήταν ένας απαράττσικ που από καιρό ασχολούνταν με τους Έλληνες και γι' αυτό τον ενδιέφερε η συντροφιά μ' εμάς. Ήταν σοβαρός σύντροφος και μας αγαπούσε. Είχε επισκεφτεί μερικές φορές την Αλβανία, ιδιαίτερα όταν υποστηρίζαμε τον Ελληνικό Δημοκρατικό Στρατό στο δίκαιο αγώνα του. Σαν να μη αρκούσαν όλοι αυτοί, αργότερα προστέθηκαν και άλλοι «συνοδοί» όπως κάποιος Λάπτιεφ, ένας νεαρός που ήξερε αλβανικά και που του είχε μεγαλώσει η γνώμη απο τη «θέση» που του είχαν δόσει, και ένας άλλος που ασχολούνταν με τη Γιουγκοσλαβία και που δε θυμούμαι το όνομά του, αλλά θυμούμαι πως ήταν ο πιο έξυπνος απ' όλους.

Δεν ήμουν ποτέ ελεύθερος, πάντα συνοδευόμενος. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι του Χρουστσιόφ, ήταν πληροφοριοδότες της Κεντρικής Επιτροπής και της σοβιετικής ασφάλειας, χωρίς να υπολογίζουμε εδώ τις επίσημες φρουρές και τις συσκευές υποκλοπής που γέμιζαν τις διάφορες επαύλεις όπου διαμέναμε. Αυτή όμως είναι άλλη ιστορία. Ας αφήσουμε τις συσκευές και ας σταθούμε στους ανθρώπους.

Οι Σοβιετικοί αυτοί σφυγμομετρούσαν τη nastrojenie[1] για να μάθουν τι θα ζητήσουμε, τι θα θέσουμε, σε ποιόν θα τα θέσουμε, ποια ήταν η κατάστασή μας, τι σκεφτόμασταν για τους Γιουγκοσλάβους, για τους ηγέτες του Κομμουνιστικού Κόμαμτος Ελλάδας ή για κανένα άλλο ζήτημα. Αυτοί ήξεραν γιατί έρχονταν, αλλά κι εμείς ξέραμε ποιός τους έστελνε και γιατί τους έστελνε, γι' αυτό οι δυο πλευρές μιλούσαμε φιλικά, μιλούσαμε τι μας ενδιέφερε και περιμέναμε να μας έρθει η είδηση από την Κεντρική Επιτροπή να συναντηθούμε. Οι *τσινόβνικ* δεν μιλούσαν καθόλου για πολιτικά ζητήματα, γιατί ασφαλώς τέτοια διαταγή είχαν, αλλά και αν ήθελαν να ανοίξουν καμιά κουβέντα, δεν τολμούσαν, επειδή ήξεραν πως καθετί ηχογραφούνταν με συσκευές. Εμείς μιλούσαμε, ιδιαίτερα ενάντια στους τιτοϊκούς ρεβιζιονιστές. Κανένα κολχόζ, κανένα σοβχόζ δε μπορούσες να ιδείς, καμιά επαφή με συντρόφους ή με το λαό δε

1. Τις διαθέσεις μας (Ρώσικα στο πρωτότυπο.

μπορούσες να έχεις χωρίς να ειδοποιήσεις δύο - τρείς μέρες πρωτύτερα. Και όταν πήγαινες σε έβαζαν να καθήσεις σ' ένα τραπέζι με ποτά και με φρούτα και δεν έβλεπες τίποτε, ούτε ένα σταύλο ή σπίτι κολχόζνικου.

Και στη Βουλγαρία, είναι σωστό να πω, ήταν πιο διαφορετικά, παντού όπου κι άν πήγαινες η ατμόσφαιρα ήταν πιο συντροφική, υπήρχαν λιγότερες διατυπώσεις και φρουρές.

Ενώ στην Τσεχοσλοβακία ήταν ακόμα πιο διαφορετικά. Τόσο στην Πράγα, στην Μπρατισλάβα, στο Κάρλοβι Βάρι, στο Μπρνό όσο και σε πολλά μέρη που περιόδευα, επίσημα ή και ιδιωτικά, ήμουν ελεύθερος να πήγαινα όπου ήθελα, όταν ήθελα, με ένα φανερό φρουρό και παντού γινόμασταν δεκτοί πολύ φιλικά, εγκάρδια. Στις περιοδείες με πήγαιναν αυθόρμητα και σε στρατηγικά μέρη. Παντού όπου πήγα στην Τσεχοσλοβακία, τόσο σε επίσημες συνομιλίες, όσο και σε ελεύθερες με τις οικογένειες του Νοβότνι ή του Σιρόκι στην Πράγα, στο Κάρλοβι Βάρι, με το Μπατσιλέκ στη Σλοβακία και με αρκετούς κομματικούς γραμματείς σε διάφορες πόλεις και εργοστάσια, οι συνομιλίες ήταν ειλικρινείς, εύθυμες, χαρούμενες, όχι τυπικές. Εκεί δε σε πίεζε εκείνη η βαριά ατμόσφαιρα που αισθανόσουν στη Σοβιετική Ένωση παρά τη μεγάλη αγάπη που τρέφαμε γι' αυτή τη χώρα και γι' αυτό το λαό.

Ύστερα από το χάλασμα των σχέσεων με τον Τίτο, στη Σοβιετική Ένωση πηγαίναμε δια θαλάσσης, γιατί οι Γιουγκοσλάβοι δεν επέτρεπαν να περάσουμε με αεροπλάνο πάνω από το έδαφός τους. Έτσι χρειάστηκε να παραμείνουμε πολλές φορές στην Οδησσό όπου συναντηθήκαμε και με τον περίφημο Γιέπισεφ, πρώτο γραμματέα της Οδησσού και αργότερα πολιτικό διευθυντή του σοβιετικού στρατού. Εκεί δεν είδαμε τίποτε το ενδιαφέρον. Δε μας πήγε να επισκεφτούμε ούτε τις ξακουστές κατακόμβες της Οδησσού, μάλιστα ούτε τις ιστορικές σκάλες του Ποτιόμκιν, επειδή έπρεπε να τις κατεβαίναμε με τα πόδια. Μόνο από το αυτοκίνητο είδαμε αυτές -τις περίφημες σκάλες που άρχιζαν από το άγαλμα του Ρισελιέ, κυβερνήτη της πόλης στις αρχές του 19ου αιώνα.

— Πώς είναι δυνατό —είπα στο Γιέπισεφ— να κρατάτε εδώ αυτό το γάλλο τυχοδιώκτη αριστοκράτη, και πού, στο ιστορικό κεφαλόσκαλο;!

— Να, έχει μείνει —μου απάντησε ο γραμματέας της κομματικής επιτροπής της Οδησσού.

Μα τι κάναμε εμείς στην Οδησσό; Στενοχωρούμασταν, καπνίζαμε, πηγαίναμε στο πάρκο της έπαυλης «Κύροφ», μπαίναμε σε μια

αίθουσα μ' ένα παλιό μπιλιάρδο. Κανένα μουσείο, κανένα σχολείο δεν επισκεφτήκαμε. Μας πήγαν να ιδούμε μόνο ένα αμπέλι και εκεί μόνο και μόνο για να γευτεί και να πιεί αυτός μερικά μπουκάλια απο τα εκλεκτά κρασιά που φύλαγαν στην κάβα εκεί δίπλα.

Έτσι συνέβαινε συνήθως στη Σοβιετική Ένωση. Μονάχα στις *πριομ*[1] μπορούσες να δόσεις το χέρι σε καμιά προσωπικότητα. Όταν πηγαίναμε σε κάποιο εργοστάσιο ή σπίτι πολιτισμού, στο Λένινγκραντ, στο Κίεβο και αλλού, όλα ήταν οργανωμένα: οι εργάτες περίμεναν αραδιασμένοι, ακούονταν μια συστατική λέξη από κανένα Κοζλόφ που φούσκωνε σαν κούρκος και μιλούσε με κείνη τη προσποιημένη χοντρή φωνή, για να φαίνεται παντοδύναμος, έπειτα προσφωνούσαν καθορισμένοι εκ των προτέρων άνθρωποι και προσανατολισμένοι τι και πόσα να πούν.

Στην Τσεχοσλοβακία παρατηρούνταν εντελώς το αντίθετο, εκεί οι άνθρωποι, οι ηγέτες, οι εργάτες στα εργοστάσια μιλούσαν ελεύθερα, σε ρωτούσαν και τους ρωτούσες, απαντούσαν για καθετί. Εκεί μπορούσες να κάμεις ελεύθερα περίπατο όπου ήθελες, με αυτοκίνητο ή με τα πόδια.

Είχα ιδιαίτερη προτίμηση για την ιστορία των λαών και των ανθρώπων. Η Τσεχοσλοβακία είναι πλούσια σε ιστορικούς χώρους. Επισκέφτηκα το μέρος όπου έγινε η εξέγερση των Ταμποριτών[2], είδα τα χαρακτηριστικά χωριά από τα οποία πέρασε και πολέμησε ο Ζίσκα. Επισκέφτηκα το Αούστερλιτς και, από το λόφο του μουσείου, παρατήρησα το πεδίο της μάχης, κατάλαβα τον ιστορικό ελιγμό του Βοναπάρτη και την απρόοπτη εμφάνιση των στρατευμάτων του στα πλευρά των Αυστριακών, ακριβώς τη στιγμή της ανατολής του ηλίου στο Αούστερλιτς. Θυμήθηκα τους πολέμους του Βαλενστάιν και την περίφημη τριλογία του Σίλλερ. Ρώτησα τους τσέχους συντρόφους:

— Υπάρχει κανένα μουσείο γι' αυτή την ιστορική προσωπικότητα;

---

1. Δεξίωση (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

2. Συμμετέχοντες της επαναστατικής πτέρυγας στο εθνικό αντιφεουδαρχικό κίνημα του τσέχικου λαού τον 15ο αιώνα, το όνομα πήραν από την πόλη Ταμπόρ, όπου το κίνημα αυτό είχε το πολιτικό του κέντρο, που καθοδηγούνταν από τον Γιάν Ζίσκα. Οι Ταμπορίτες εναντιώθηκαν στην φεουδαρχική ιδιοχτησία, στην καθολική εκκλησία και στην εθνική καταπίεση.

— Μάλιστα - μου είπαν, και με πήγαν αμέσως στο μέγαρο - μουσείο του Βαλενστάιν.

Πήγα πολλές φορές για κυνήγι ζαρκαδιών. Γίνονταν μια ιδιαίτερη τελετή όταν χαιρετούσες το σκοτωμένο ζαρκάδι! Θα πήγαινες να χαιρετήσεις το σώμα του ζαρκαδιού, θα έκοβες ένα κλαρί πεύκου, θα το άλειφες με το αίμα του ζώου, και έπειτα το κλαρί θα το έβαζες σα φτερό στην εξωτερική κορδέλλα του καπέλλου.

Μια μέρα, ενώ ήμουν για κυνήγι, βρέθηκα μπροστά σ' ένα μεγάλο μέγαρο chateau[1]. Ρώτησα:

— Τι είναι εκείνο το χτίριο εκεί;

— Είναι μια από τις κατοικίες του Μέττερνιχ, —μου είπαν— τώρα είναι μουσείο.

—Μπορώ να το επισκεφτώ; —είπα στους συντρόφους που μας συνόδευαν.

— Ασφαλώς —μου απάντησαν.

Μπήκαμε και επισκεφτήκαμε καθετί. Ο ξεναγός μας έδινε πλήρεις εξηγήσεις και μιλούσε με αρμοδιότητα. Θυμούμαι πως εκεί επισκέφτηκα τη βιβλιοθήκη του Μέττερνιχ με ωραία δεμένα βιβλία. Όταν βγήκαμε από τη βιβλιοθήκη, περάσαμε απο μια κλειστή θύρα και ο ξεναγός μας είπε:

— Εδώ είναι κλεισμένη μια μούμια που την είχαν στείλει δώρο από την Αίγυπτο στον καγγελάριο της Αυστρίας, φονιά του βασιλιά της Ρώμης, του εξόριστου γιου του Ναπολέοντα.

— Άνοιξέ τη, του είπα, να ιδούμε τη μούμια, γιατί με ενδιαφέρει πολύ η αιγυπτολογία και έχω διαβάσει πολλά βιβλία σχετικά μ' αυτή, ιδιαίτερα σχετικά με τα δοσμένα του μελετητή Κάρτερ, σύντρόφου του Καρναρβόν, που ανακάλυψαν τον άθιχτο τάφο του Τουτανχαμόν.

— Όχι, είπε ο ξεναγός, εγώ δεν μπορώ να ανοίξω αυτή τη θύρα.

— Γιατί; - του είπα με απορία.

—Γιατί μπορεί να μου συμβεί κανένα δυστύχημα, μπορεί να πεθάνω. Οι τσέχοι σύντροφοι γέλασαν μ' αυτόν και του είπαν:

— Άνοιξέ τη, τι είναι αυτά που μας λες;!

Ο ξεναγός επέμενε και τελικά είπε:

— Πάρτε το κλειδί, ανοίξτε τη μόνοι σας και ιδέστε τη. Εγώ δε μπαίνω μέσα και δε φέρω ευθύνη.

---

1. Γαλλικά στο πρωτότυπο.

Ο τσέχος σύντροφος, που με συνόδευε άνοιξε τη θύρα, ανάψαμε τα φώτα και είδαμε τη μούμια, που ήταν κατάμαυρη σε μια ξύλινη σαρκοφάγο. Κλείσαμε τη θύρα και επιστρέψαμε το κλειδί στον ξεναγό, τον χαιρετήσαμε, τον ευχαριστήσαμε και απομακρυνθήκαμε.

Ενώ απομακρυνόμασταν ο τσέχος σύντροφος μου είπε:

— Υπάρχουν ακόμα δεισιδαίμονες, που πιστεύουν στα μάγια, όπως ο ξεναγός που είδαμε.

— Όχι, του είπα, ο ξεναγός είναι μορφωμένος άνθρωπος και όχι δεισιδαίμονας. Τα βιβλία της αιγυπτολογίας μιλούν πως σχεδόν όλοι οι επιστήμονες, που έχουν ανακαλύψει τις μούμιες των φαραώ βρήκαν το θάνατο με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Υπάρχουν πολλές θεωρίες, που λένε πως οι αρχαίοι αιγύπτιοι ιερείς, που έζησαν περίπου τρείς χιλιάδες χρόνια πριν τη νέα εποχή, ήταν μεγάλοι επιστήμονες και, για να φυλάξουν τις μούμιες από τους κλέφτες, επένδυαν τους τοίχους με πέτρες, που περιείχαν ουράνιο. Λέγεται πως στο δωμάτιο της μούμιας έκαιγαν βότανα που αναθυμίαζαν ισχυρά δηλητήρια. Έχει αποδειχτεί πως η δομή των πυραμίδων είναι σπάνιο θαύμα από γεωμετρική άποψη, που σε κάποια στιγμή η κορυφή της πυραμίδας, όπως του Χέοπα, συμπίπτει μ' ένα ορισμένο αστέρι, ή όπως συνέβαινε στην Κοιλάδα των Βασιλέων, σε γνωστά χρόνια, σε ορισμένη ώρα της ημέρας, έμπαιναν στο βάθος του διαδρόμου οι ηλιακές αχτίνες και φώτιζαν το μέτωπο του αγάλματος του Φαραώ.

Ο τσέχος συνοδός μου, Πάβελ ονομάζονταν, που ήταν καλός, αγαπητός και απλός άνθρωπος, άλλαξε γνώμη για τον ξεναγό και ενδιαφέρθηκε να μάθει περισσότερα.

Στην Σλοβακία, οι ίδιοι οι Τσέχοι με πήγαν και σ' ένα μοναστήρι στο χαγιάτι του οποίου μου έδειξαν ανάμεσα σε άλλες εξέχουσες ιστορικές φυσιογνωμίες μια παλιά τοιχογραφία του ήρωά μας Σκεντέρμπεη. Πήγα στη χώρα των Σουδητών, στη μικρή λουτρόπολη, που άλλοτε ονομάζονταν Μαριενμπάντ, και επισκέφτηκα και το ιστορικό σπιτι του Γκαίτε. Εδώ ο Γκαίτε, σε περασμένη ηλικία, ερωτεύθηκε με κάποια «Γκρέτσχεν» πολύ νέα και έγραψε την περίφημη «Ελεγεία της Μαριενμπάντ».

Όλα αυτά τα αναφέρω για να δείξω την πραγματικότητα στην Τσεχοσλοβακία και την καλή προδιάθεση των Τσέχων απέναντί μας. Με όλους έτσι συμπεριφέρονταν αυτοί. Και οι ίδιοι οι Σοβιετικοί αισθάνονταν διαφορετικά τον ευατό τους όταν πήγαιναν στην Τσεχοσλοβακία.

Στην Τσεχοσλοβακία συνομίλησα με τον Ροκοσόφκσυ και με τον Κόνιεφ μερικές ώρες σ' ένα πάρκο γιατί στο Κρεμλίνο σου έδι-

ναν μόνο το χέρι. 'Επρεπε να πάω για κυνήγι στην Τσεχοσλοβακία για να συναντηθώ με τον Πρόεδρο του Προεδρείου του Ανωτάτου Σοβιέτ της Ουκρανίας και η Νίνα Χρουστσιόβα να μας προσκαλέσει για τσάι με τη Νετζμίε! Έπρεπε να πάω στην Τσεχοσλοβακία για να μιλήσω με το στρατηγό Αντώνοφ και με άλλους!

Όμως, όπως είπα και παραπάνω, μετά το θάνατο του Γκότβαλντ, οι χρουστσιοφικοί έβαζαν την Τσεχοσλοβακία στη μέγγενή τους. Ο Νοβότνι σαν Πρώτος Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τσεχοσλοβακίας φαίνονταν πως έστεκε σε σωστές θέσεις, ο χρόνος όμως έδειξε πως ήταν ταλαντευόμενος και οπορτουνιστικό στοιχείο, έτσι που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο υπηρετούσε το Χρουστσιόφ και συντροφια. Αυτός έπαιξε μεγάλο ρόλο στην πραγματοποίηση των σχεδίων, που έκαμαν την Τσεχοσλοβακία ένα κατεχόμενο από τα ρούσικα τανκς κυβερνείο.

Έτσι η ρεβιζιονιστική αράχνη άπλωνε τον ιστό της στις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας. Οι παλιοί ηγέτες όπως ο Ντιμιτρόφ, ο Γκότβαλντ, και αργότερα ο Μπιερούτ και άλλοι αντικαταστάθηκαν με νέους, που φαίνονταν πιο κατάλληλοι στους σοβιετικούς ηγέτες, τουλάχιστο σ' εκείνο το στάδιο.

Με τη Γερμανική Δημοκρατία θεωρούσαν το πρόβλημα λυμένο, γιατί τα σοβιετικά στρατεύματα κατείχαν γερά την Ανατολική Γερμανία. Εμείς το θεωρούσαμε αυτό αναγκαίο, επειδή δεν είχε συναφθεί συνθήκη ειρήνης και, έπειτα, ο σοβιετικός στρατός στη Γερμανία εξυπηρετούσε όχι μόνο την υπεράσπιση αυτής της σοσιαλιστικής χώρας, αλλά και του σοσιαλιστικού στρατοπέδου.

Με τους Ανατολικογερμανούς είχαμε καλές σχέσεις όσο ζούσε ο Πικ, επαναστάτης και παλιός σύντροφος του Στάλιν, για τον οποίο έτρεφα μεγάλο σέβας. Συνάντησα τον Πικ το 1959 όταν ήμουν στη ΓΛΔ επικεφαλής αντιπροσωπείας. Τότε ο Πικ ήταν γέρος και άρρωστος. Με υποδέχτηκε με καλοσύνη, με άκουε χαμογελαστός όταν του μιλούσα για τη φιλία μας και για τις προόδους της Αλβανίας (αυτός δε μπορούσε να μιλήσει λόγω παράλυσης).

Κατά τα τελευταία χρόνια, όπως φαίνεται, ο Πικ δε διεύθυνε στην πραγματικότητα τη χώρα και το κόμμα. Του είχαν αφήσει το τιμητικό πόστο του προέδρου της Δημοκρατίας και διεύθυναν ο Ούλμπριχτ, ο Γκρότεβολ και συντροφιά.

Ο Ούλμπριχτ δεν είχε δείξει ανοιχτά κανένα εχθρικό σημείο έναντι του Κόμματός μας μέχρι τη στιγμή που τα χαλάσαμε με τους Σοβιετικούς και μ' αυτόν. Ο Ούλμπριχτ ήταν ένας αυταρχικός και αλαζονικός Γερμανός όχι μόνο με τα μικρά κόμματα, όπως το δικό

μας, μα και με τα άλλα. Όσον αφορά τις σχέσεις με τους Σοβιετικούς, είχε τούτη την αντίληψη: «Εσείς μας έχετε καταχτήσει, εσείς μας απογυμνώσατε από τη βιομηχανία, αλλά τώρα πρέπει να μας δόσετε μεγάλες πιστώσεις και τρόφιμα, ώστε η Δημοκρατική Γερμανία να παχύνει και να φτάσει το επίπεδο της Γερμανικής Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας». Ζητούσε με αυθάδεια τέτιες πιστώσεις και τις έπαιρνε. Ανάγκασε το Χρουστσιόφ να πεί σε κοινή σύσκεψη: «Πρέπει να βοηθήσουμε τη Γερμανία ώστε να γίνει η βιτρίνα μας έναντι της Δύσης». Και ο Ούλμπριχτ δεν παράλειψε να πει στους Σοβιετικούς μπροστά μας:

— Πρέπει να επισπευτούν οι βοήθειες, γιατί υπάρχει γραφειοκρατία.

— Πού υπάρχει γραφειοκρατία, σ' εσάς; —τον ρώτησε ο Μικογιάν.

— Όχι, καθόλου σ' εμάς, απάντησε ο Ούλμπριχτ, αλλά σε σας.

Όμως, ενώ έπαιρνε για τον εαυτό του μεγάλες βοήθειες, ποτέ δεν ήταν πρόθυμος να βοηθήσει τους άλλους και εμάς μας έδοσε μια γελοία πίστωση. Όταν στη Μόσχα επιτεθήκαμε ενάντια στους χρουστσιοφικούς, τόσο στη σύσκεψη, όσο και έπειτα δείχτηκε ένας απο τους αγριότερους ενάντιά μας και ήταν ο πρώτος που ύστερα από τη Σύσκεψη της Μόσχας επετέθηκε δημόσια ενάντια στο Κόμμα μας.

Οι χρουστσιοφικοί επιθυμούσαν να είχαν υπο την διεύθυνσή τους όχι μόνο τις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας, αλλά και όλο το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα.

Θα μιλήσω και αλλού σχετικά με τις ρεβιζιονιστικές και οπορτουνιστικές στάσεις τέτιων ηγετών όπως ο Τολιάτι, ο Τορέζ κλ.π.[1], αλλά θέλω να τονίσω εδώ πως τόσο ο Τολιάτι, όσο και οι άλλοι, ύστερα από το θάνατο του Στάλιν, άρχισαν να εκφράζουν πιο ανοιχτά τις ρεβιζιονιστικές τους απόψεις, επειδή μυρίστηκαν στο πρόσωπο του Χρουστσιόφ και στον κύκλο του τους ιδεολογικούς και πολιτικούς συμμάχους τους, επειδή είδαν την οπορτουνιστική γραμμή του Χρουστσιόφ έναντι των τιτοϊκών, των σοδιαλδημοκρατών, της αστικής τάξης κλπ. Η γραμμή αυτή που χάραξε ο Χρουστσιόφ άρεσε στον Τολιάτι και συντροφία, οι οποίοι, από καιρό,

---

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Ο ευρωκομμουνισμός είναι αντικομμουνισμός», Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα 1980, έκδοση στην αγγλική.

λίγο ή πολύ, είχαν ακολουθήσει γραμμή συνεργασίας με τα αστικά κόμματα και με τις αστικές κυβερνήσεις των χωρών τους και πάλευαν και ονειρεύονταν να γίνουν κουμπάροι και να εξασφαλίσουν και οι ίδιοι θέσεις σ' αυτές τις κυβερνήσεις. Αρχικά αυτά ήταν υπολανθάνοντα, γίνονταν διστακτικά, ύστερα όμως από το 20ο Συνέδριο άνθισαν σαν «θεωρία» όπως ο περίφημος «πολυκεντρισμός» του Τολιάτι, ή ο «ιταλικός δρόμος του προς το σοσιαλισμό».

Ασφαλώς και στα πλαίσια του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος όχι εξαρχής, οι χρουστσιοφικοί βγήκαν με μια εντελώς ανοιχτή ρεβιζιονιστική πλατφόρμα. Όπως και μέσα στη Σοβιετική Ένωση προσπάθησαν να υιοθετήσουν μια ελαστική γραμμή, για να μη προκαλέσουν άμεση αντίδραση τόσο στο κόμμα τους όσο και στα άλλα κόμματα. Ο «λενινισμός» τους με λόγια, καμιά όμορφη λέξη που έριχναν εδώ και εκεί για το Στάλιν, η θορυβώδικη διαφήμηση των «λενινιστικών αρχών στις σχέσεις μεταξύ των σοσιαλιστικών χωρών» χρησίμευαν σαν μάσκα για τις συνωμοσίες που εξύφαιναν, για να προετοιμάσουν σιγά σιγά την κατάσταση ώστε να πλήξουν ύστερα μετωπικά. Αυτό το έκαμαν στο 20ο Συνέδρο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. Εκεί άνοιξαν τα χαρτιά, γιατί ο Χρουστσιόφ και η συντροφία του είχαν εργαστεί από καιρό για να απoναρκώσουν την ενδεχόμενη αντίδραση τόσο μέσα στη χώρα όσο και στο εξωτερικό.

6.

Επίσημη διακήρυξη του ρεβιζιονισμού

Το 20ο Συνέδριο του ΚΚ της ΣΕ. Οι θέσεις του Χρουστσιόφ - χάρτης του σύγχρονου ρεβιζιονισμού. Η «απόρρητη» έκθεση ενάντια στο Στάλιν. Ο Τολιάτι ζητεί να αναγνωριστούν οι «αξίες» του. Ο Τίτο στη Σοβιετική Ένωση. Ο Μολότοφ απαλλάσεται απο το καθήκον υπουργού Εξωτερικών. Αποτυχημένη προσπάθεια της «αντικομματικής ομάδας». Τέλος της σταδιοδρομίας του στρατάρχη Ζούκοφ. Ένα άλλο θύμα των χρουστσιοφικών παρασκηνίων: ο Κιριτσένκο. Μάης 1956: «ο Σουσλόφ ζητεί να αποκαταστήσουμε τον Κώτσι Τζότζε και συντροφία. Ιούνης 1956: ο Τίτο και ο Χροτστσιόφ είναι δυσαρεστημένοι απέναντι μας. Ιούλης 1957: ο Χρουστσιόφ σκηνοθετεί ένα δείπνο στη Μόσχα για να μας φέρει σε συνάντηση με το Ράνκοβιτς και τον Κάρντελ.

Η προδοσία στην κεφαλή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης και της χώρας στην οποία πραγματοποιήθηκε η πρώτη Σοσιαλιστική Επανάσταση του Οχτώβρη έπληξε απ' όλες τις κατευθύνσεις το όνομα και τα μεγάλα διδάγματα του Λένιν, ιδιαίτερα το όνομα και το έργο του Στάλιν.

Ο ιμπεριαλισμός, με επικεφαλής τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό, στα πλαίσια της στρατηγικής του μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, από τότε που διαπίστωσε τις πρώτες ταλαντεύσεις και υποχωρήσεις της νέας σοβιετικής ηγεσίας, ενέτεινε ακόμα περισσότερο τις ολόπλευρες επιθέσεις και πιέσεις για να υποχρεώσει το Χρουστσιόφ και *συντροφ*ία να βαδίσουν κάθε μέρα και περισσότερο στο δρόμο της συνθηκολόγησης και της προδοσίας. Ο «κόπος» και οι μεγάλες δαπάνες του ιμπεριαλισμού προς αυτή την αντεπαναστατική κατεύθυνση δεν πήγαν χαμένα. Μπασμένοι πια στο δρόμο των υποχωρήσεων και της προδοσίας, ο Χρουστσιόφ και οι άνθρωποι του δικαίωναν συνεχώς τις παλιές ελπίδες και επιθυμίες του ιμπεριαλισμού.

Όταν νόμισαν ότι δυνάμωσαν τις θέσεις τους, ότι μέσω των

στραταρχών έβαλαν στο χέρι τους το στρατό, ότι έστρεψαν προς το δρόμο τους τα όργανα της Ασφάλειας και πήραν με το μέρος τους την πλειοψηφία της Κεντρικής Επιτροπής, ο Χρουστσιόφ, ο Μικογιάν και οι άλλοι χρουστσιοφικοί προετοίμασαν και διεξήγαγαν, το Φλεβάρη του 1956, το διαβόητο 20ο Συνέδριο και παρουσίασαν την «απόρρητη» έκθεση ενάντια στο Στάλιν.

Το συνέδριο αυτό του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης μπήκε στην ιστορία σαν συνέδριο, που θέσπισε επίσημα τις βαθιά αντιμαρξιστικές, αντισοσιαλιστικές θέσεις του Νικήτα Χρουστσιόφ και των συνεργατών του, σαν συνέδριο που άνοιξε διάπλατα τις θύρες για τη διείσδυση της ξένης αστικο - ρεβιζιονιστικής ιδεολογίας σε μια σειρά κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα των πρώην σοσιαλιστικών χωρών και των καπιταλιστικών χωρών. Όλες οι διαστρεβλώσεις σχετικά με τα μεγάλα προβλήματα αρχών, όπως τα προβλήματα σχετικά με το. χαρακτήρα της εποχής μας, τους δρόμους περάσματος στο σοσιαλισμό, την ειρηνική συνύπαρξη, τον πόλεμο και την ειρήνη, τη στάση έναντι του σύγχρονου ρεβιζιονισμού και του ιμπεριαλισμού κλπ., κλπ., που αργότερα τέθηκαν στη βάση της μεγάλης και ανοιχτής πολεμικής με το σύγχρονο ρεβιζιονισμό, είχαν την επίσημη απαρχή τους στην έκθεση του Χρουστσιόφ στο 20ο Συνέδριο.

Από το θάνατο του Στάλιν και ώσπου έφτασαν στο 20ο Συνέδριο, οι χρουστσιοφικοί συνωμότες μανουβράρισαν ύπουλα με τη «γραφειοκρατική νομιμότητα», με τους «κομματικούς κανόνες», τη «συλλογικότητα» και με το «δημοκρατικό συγκεντρωτισμό», με κροκοδείλια δάκρυα για το χαμό του Στάλιν, προετοιμάζοντας έτσι βήμα προς βήμα τον τορπιλισμό του έργου του Στάλιν, της προσωπικότητάς του, του μαρξισμού - λενινισμού.

Αυτή είναι μια περίοδος γεμάτη από διδάγματα για τους μαρξιστές - λενινιστές, γιατί δείχνει ανάγλυφα τη χρεωκοπία της «γραφειοκρατικής νομιμότητας», που παρουσιάζει μεγάλο κίνδυνο για ένα μαρξιστικό - λενινιστικό κόμμα, ρίχνει φώς στις μέθοδες που εφαρμόζουν οι ρεβιζιονιστές για να επωφεληθούν απ' αυτή την «γραφειοκρατική νομιμότητα», δείχνει φανερά πως τίμιοι και με μακρά πείρα ηγέτες, αλλά που έχασαν το επαναστατικό πνεύμα της τάξης, πέφτουν στα βρόχια των δολοπλόκων και παραιτούνται, υποχωρούν μπροστά στους εκβιασμούς και τη δημαγωγία των καμουφλαρισμένων με επαναστατική φρασεολογία ρεβιζιονιστών προδοτών. Στη μεταβατική αυτή περίοδο για την παγίωση της εξουσίας τους, είδαμε πώς οι Χρουστσιοφικοί με μπούγιο και θόρυ-

βο ενεργούσαν τάχα με «μεγάλη κομματικότητα», «απαλλαγμένοι από το άγχος φόβου του Στάλιν», «με τρόπους πραγματικά δημοκρατικούς και λενινιστικούς», εργάστηκαν δραστήρια να σκαρώσουν τις πιο ποταπές συκοφαντίες, που μόνο η αστική τάξη μπόρεσε να κάμει ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, στο Στάλιν και σ' όλο το σοσιαλιστικό καθεστώς. Όλη αυτή η τεράστια συκοφαντία των χρουστσιοφικών ρεβιζιονιστών, όλη η καταστρεφτική τους δράση, υποστήριζε και πάσχιζε να «αποδείξει» με νόμιμα τάχα ντουκουμέντα, με «επιχειρήματα» και «αναλύσεις νέου πνεύματος» τις πολύχρονες συκοφαντίες της αντιδραστικής αστικής τάξης ενάντια στο μαρξισμό - λενινισμό, ενάντια στην επανάσταση και το σοσιαλισμό.

Διαστρεβλώθηκε ό,τι τί καλό του παρελθόντος κάτω από το φως τάχα των «νέων καταστάσεων», των «νέων εξελίξεων», των «νέων δρόμων και δυνατοτήτων», για την πορεία προς τα μπρος.

Πολλοί εξαπατήθηκαν απ' αυτή τη δημαγωγία των προδοτών. Όχι όμως το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας. Το ΚΕΑ έκαμε λεπτομερειακή ανάλυση αρχών αυτού του ζητήματος και από καιρό έχει πεί το λόγο του σε υπεράσπιση της μαρξιστικής - λενινιστικής αλήθειας.

Μαζί με τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου, Μεχμέτ Σιέχου και Γκόγκο Νούσι είχαμε οριστεί από το Κόμμα μας να συμμετάσχουμε στις εργασίες του 20ου Συνεδρίου. Το οπορτουνιστικό «νέο πνεύμα», που αφύπνιζε και αναζωπύρωνε ο Χρουστσιόφ φαίνονταν ακόμα και από τον τρόπο με τον οποίο οργανώθηκαν και διεξήχθηκαν οι εργασίες αυτού του συνεδρίου. Αυτό το φιλελευθεριστικό πνεύμα σαν μαύρο σύννεφο απλώνονταν σ' όλη την ατμόσφαιρα, στο σοβιετικό τύπο και στη σοβιετική προπαγάνδα εκείνων των ημερών, επικρατούσε στους δρόμους και στις αίθουσες του συνεδρίου, εκδηλώνονταν στα πρόσωπα, στις χειρονομίες και στα λόγια των ανθρώπων.

Έλειπε η προηγούμενη σοβαρότητα, χαρακτηριστική σε τέτοια γεγονότα βαρυσήμαντα για τη ζωή ενός κόμματος και μιας χώρας. Στις εργασίες του συνεδρίου πήραν το λόγο και εξωκομματικοί. Στα διαλείμματα των συνεδριάσεων ο Χρουστσιόφ και συντροφιά περιφέρονταν στις αίθουσες και στους διαδρόμους, γελούσαν αμιλλώμενοι ποιός θα έλεγε περισσότερα ανέκδοτα, ποιός θα έκοφτε περισσότερα καλαμπούρια και θα φαίνονταν πιο δημοφιλής

απ' τον άλλον ή ποιός θα άδειαζε περισσότερα ποτήρια απ' τα κατάγεμα τραπέζια, που είχαν τοποθετήσει παντού.

Με όλα αυτά ο Χρουστσιόφ ήθελε να ενισχύσει την ιδέα, ότι είχε πάρει πια τέλος μια και καλή η «βαριά περίοδος», η «δικτατορία», η «στυγνή ανάλυση» των πραγμάτων και ότι άρχιζε επίσημα η «νέα περίοδος» της «δημοκρατίας», της «ελευθερίας», της «δημιουργικής εξέτασης» των γεγονότων και φαινομένων, είτε μέσα είτε έξω από τη Σοβιετική Ένωση.

Η πρώτη έκθεση που έδωσε στο συνέδριο και που διατυμπανίστηκε σαν «κολοσσιαία συμβολή» στο κεφάλαιο του μαρξισμού - λενινισμού, σαν «δημιουργική εξέλιξη» της επιστήμης μας, αποτελεί στην πραγματικότητα τον καταστατικό χάρτη του σύγχρονου ρεβιζιονισμού. Από κείνες ακόμα τις μέρες, η αστική τάξη και η αντίδραση έδοσαν εξαιρετική δημοσιότητα στις νέες «εξελίξεις» του Χρουστσιόφ, μίλησαν ανοιχτά για τις ριζικές αλλαγές που συνέβαιναν στη Σοβιετιή Ένωση και στην πολιτική και ιδεολογική γραμμή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης.

Η αστική τάξη και η αντίδραση, ενώ επικροτούσαν με χαρά τη μεγάλη και ριζική στροφή του Χρουστσιόφ, δεν παρέλειψαν, ταυτόχρονα, σε ορισμένες περιπτώσεις, να χαρακτηρίσουν αυτή τη στροφή «πιο επικίνδυνη», για τα συμφέροντά τους, από τη γραμμή της εποχής του Στάλιν. Ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί χρησιμοποιούσαν αυτές τις «κριτικές» της αστικής τάξης σαν επιχειρήματα για να πείσουν τους άλλους ότι η «νέα γραμμή» ήταν «σωστή», «μαρξιστική», ενώ στην πραγματικότητα ο φόβος της διεθνούς αστικής τάξης είχε αλλού την πηγή του: στο Χρουστσιόφ και στη «νέα πολιτική» του δεν έβλεπε μόνο το νέο σύμμαχο, αλλά και το νέο και επικίνδυνο ανταγωνιστή για ζώνες επιροής, για αρπαγές, πολέμους και καταχτήσεις.

Την τελευταία μέρα, το συνέδριο συνέχισε τις εργασίες του με κλειστές τις θύρες επειδή θα γίνονταν οι εκλογές και εμείς δεν παρευρεθήκαμε στις συνεδριάσεις. Στην πραγματικότητα εκείνη τη μέρα, εκτός από τις εκλογές, διάβασαν στους σύνεδρους μια δεύτερη έκθεση του Χρουστσιόφ. Ήταν η κακόφημη έκθεση ενάντια στο Στάλιν, η λεγόμενη απόρρητη, αλλά που πρωτύτερα είχε σταλεί και στους γιογκοσλάβους ηγέτες και ύστερα από κάτι μέρες δόθηκε και στην αστική τάξη και την αντίδραση σαν νέο «δώρο» από το Χρουστσιόφ και τους χρουστσιοφικούς. Αφού δουλεύτηκε με τους σύνεδρους, η έκθεση αυτή δόθηκε και σε μας να τη διαβάσουμε, όπως και σ' όλες τις άλλες ξένες αντιπροσωπείες.

Τη διάβασαν μονάχα οι πρώτοι γραμματείς των αδερφών κομμάτων, που έπαιρναν μέρος στο συνέδριο. Εγώ τη διάβασα όλη τη νύχτα και πολύ ταραγμένος την έδωσα και στα δύο άλλα μέλη της αντιπροσωπείας να τη διαβάσουν. Ότι ο Χρουστσιόφ και συντροφιά είχαν περάσει μολυβιά στο Στάλιν, στη φυσιογνωμία και στο ένδοξο έργο του, αυτό το ξέραμε από πριν, το είδαμε και στη διάρκεια των εργασιών του συνεδρίου, όπου ποτέ δεν αναφέρθηκε για καλό το όνομά του. Ότι όμως από τους σοβιετικούς ηγέτες θα μπορούσαν να γραφούν σε χαρτί εκείνες οι αναρίθμητες τερατώδικες κατηγορίες και συκοφαντίες ενάντια στον μεγάλο και αλησμόνητο Στάλιν, αυτό δεν το φανταζόμασταν. Ωστόσο, το μαύρο ήταν πάνω στο άσπρο· την είχαν διαβάσει και στους σοβιετικούς κομμουνιστές - συνέδρους, δόθηκε να διαβαστεί και στους αντιπροσώπους των άλλων κομμάτων, που παρευρίσκονταν στο συνέδριο. Νιώσαμε βαθιά στο νού και στην καρδιά μας ένα βαρύ χτύπημα. Είπαμε αναμεταξύ μας, ότι αυτό ήταν μια ατέρμονη προστυχιά, με καταστρεφτικές επιπτώσεις για τη Σοβιετική Ένωση και το κίνημα και, σε κείνες τις τραγικές περιστάσεις, καθήκον του Κόμματος μας ήταν να σταθεί γερά στις μαρξιστικές - λενινιστικές του θέσεις.

Αφού διαβάσαμε αυτή την τρομερή έκθεση, την επιστρέψαμε αμέσως σ' αυτούς που την είχαν γράψει. Δεν μας χρειάζονταν αυτός ο βόθρος από σιχαμερές κατηγορίες, που είχε σκαρώσει ο Χρουστσιόφ. Άλλοι ήταν εκείνοι οι «κομμουνιστές» ου την πήραν μαζί τους για να τη δώσουν στην αντίδραση και να την πουλήσουν με την οκά στα περίπτερα σαν κερδοφόρα μπίζνες.

Επιστρέψαμε στην Αλβανία με τσακισμένη καρδιά για όσα είδαμε και ακούσαμε εκεί στην πατρίδα του Λένιν και του Στάλιν, επιστρέψαμε συνάμα και με το μεγάλο δίδαγμα να είμαστε πιο άγρυπνοι ενάντια στις πράξεις και τις στάσεις του Χρουστσιόφ και των χρουστσιοφικών.

Δεν πέρασαν παρά λίγες μέρες και από τις ιδέες του 20ου Συνεδρίου βγήκε ο μαύρος καπνός, που άρχισε να απλώνεται παντού.

Από τους πρώτους, ο Παλμίρο Τολιάττι, ο κοντινός μας γείτονας, μα που μας φέρθηκε σαν ο πιο μακρινός και ο πιο απλησίαστος, βγήκε με το κόμμα του κι άρχισε να καυχησιολογεί. Όχι μόνο σήκωσε στα ουράνια τις νέες «προοπτικές» που άνοιξε το συνέδριο των σοβιετικών ρεβιζιονιστών, αλλά για πολλές από τις νέες θέσεις του Χρουστσιόφ πρόβαλε την αξίωση να του αναγνωριστεί η αξία πρόδρομου και «παλαίμαχου» αυτών των ιδεών. «Όσον αφορά το κόμμα μας, —δήλωσε ο Τολιάττι το Μάρτη του 1956— νο-

μίζω ότι ενεργήσαμε με τόλμη. Εμείς συνεχώς έχουμε ενδιαφερθεί να βρούμε τον τρόπο μας, τον ιταλικό τρόπο εξέλιξης προς το σοσιαλισμό».

Αναζωογονήθηκαν, όσο ποτέ πριν από τη χαρά τους, οι ρεβιζιονιστές του Βελιγραδίου, ενώ στ' άλλα κόμματα των λαϊκοδημοκρατικών χωρών, με το πνεύμα των θέσεων του Χρουστσιόφ, όχι μόνο άρχισε να σχεδιάζεται το μέλλον, αλλά να αναθεωρείται και το παρελθόν. Ρεβιζιονιστικά στοιχεία, που μέχρι χτές είχαν μουλώσει και έχυναν σιωπηρά το δηλητήριο, βγήκαν τώρα εντελώς ανοιχτά να ξοφλήσουν τους λογαριασμούς με τους αντιπάλους τους· ξέσπασε το κύμα αποκατάστασης των καταδικασμένων προδοτών και εχθρών, άνοιξαν οι θύρες των φυλακών και πολλοί πρώην καταδικασμένοι τοποθετήθηκαν αμέσως στις ηγεσίες των κομμάτων.

Πρώτη έδοσε το παράδειγμα η ίδια η κλίκα του Χρουστσιόφ. Στο 20ο Συνέδριο ο Χρουστσιόφ δήλωσε με κομπασμό ότι στη Σοβιετική Ένωση αποφυλακίστηκαν και αποκαταστάθηκαν πάνω από 7000 άτομα που είχαν τιμωρηθεί στον καιρό του Στάλιν. Η διαδικασία αυτή θα βάθαινε παραπέρα.

Ο Χρουστσιόφ με το Μικογιάν άρχισαν να εξοντώνουν τον έναν μετά τον άλλο, και τελικά όλους μαζί, εκείνα τα μέλη του Προεδρείου της ΚΕ του Κόμματος, που θα τα χαρακτήριζαν σαν «αντικομματική ομάδα». Αφού έβαλαν τρικλοποδιά στο Μάλενκοφ, αντικαθιστώντας τον προσωρινά με το Μπουλγκάνιν, ήρθε η σειρά του Μολότοφ. Αυτό συνέβηκε στις 2 Ιούνη του 1956. Κείνη τη μέρα η εφημερίδα «Πράβντα» στην πρώτη σελίδα είχε μια μεγάλη φωτογραφία του Τίτο, με το *ντόμπρο ποζιάλοβατ*[1] για την άφιξη στη Μόσχα της κεφαλής της κλίκας του Βελιγραδίου[2], και στην 4η σελίδα στα «χρονικα» είχε την είδηση σχετικά με την καθαίρεση του Μολότοφ από το πόστο του υπουργού Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης. Στην είδηση αναφέρονταν ότι ο Μολότοφ απαλλάσσεται απ' αυτό το αξίωμα «με αίτησή του», αλλά στην πραγματικότητα απαλλάσσονταν σύμφωνα με τον όρο που έθεσε ο Τίτο για να έρθει στη Σοβιετική Ένωση για πρώτη φορά ύστερα από τη διακοπή των σχέσεων στα 1948 - 1949. Και ο Χρουστσιόφ και συντροφία εκτέλεσαν τον όρο που έθεσε το Βελιγράδι για να ικανοποιήσουν τον Τί-

---

1. Καλωσορίσατε (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

2. Ο Τίτο επισκέφτηκε τη Σοβιετική Ένωση από τις 2 μέχρι τις 23 Ιούνη 1956.

το, επειδή ο Μολότοφ μαζί με το Στάλιν είχαν υπογράψει τις επιστολές, που η σοβιετική ηγεσία απηύθυνε στη γιουγκοσλάβικη ηγεσία το 1948.

Οι θέσεις των ρεβιζιονιστών αντιδραστικών δυνάμωναν και οι αντίπαλοί τους στο Προεδρείο, Μάλενκοφ, Μολότοφ, Καγκάνοβιτς, Βοροσίλοφ και άλλοι άρχισαν τώρα να βλέπουν πιο ξεκάθαρα τη ρεβιζιονιστική μηχανοραφία και τα σατανικά σχέδια που σκάρωνε ο Χρουστσιόφ ενάντια στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης και το κράτος της διχτατορίας του προλεταριάτου. Σε μια σύσκεψη του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος στο Κρεμλίνο το καλοκαίρι του 1957, ύστερα από πολλές κριτικές, ο Χρουστσιόφ μειοψήφησε και, όπως μας είπε ο ίδιος ο Πολιάνσκι, ο Χρουστσιόφ καθαιρέθηκε από το καθήκον του πρώτου γραμματέα και διορίστηκε υπουργός γεωργίας μια και ήταν «ειδικός για την Kukuruza»[1]. Αυτή η κατάσταση όμως δε διάρκεσε παρά μόνο λίγες ώρες. Ο Χρουστσιόφ και οι σύντροφοί του σήμαναν μυστικά συναγερμό, οι στρατάρχες περικύκλωσαν με τάνκς και στρατό το Κρεμλίνο και έδοσαν διαταγή να μη σαλέψει ούτε μύγα. Από την άλλη μεριά έστειλαν αεροπλάνα προς όλες τις κατευθύνσεις της Σοβιετικής Ένωσης να φέρουν τα μέλη της ΚΕ του ΚΚ της ΣΕ. «Ύστερα —μας διηγήθηκε ο Πολιάνσκι, αυτός ο γόνος του Χρουστσιόφ, —μπήκαμε στο Κρεμλίνο και ζητήσαμε να μπούμε στη συνεδρίαση. Μας βγήκε μπροστά ο Βοροσίλοφ, ο οποίος μας ρώτησε τι θέλαμε. Όταν του είπαμε πως θέλουμε να μπούμε στη συνεδρίαση αυτός μας το απόκλεισε. Όταν εμείς του δείξαμε τη δύναμη, αυτός είπε: «Τι είναι αυτά πού γίνονται;» Εμείς όμως τον προειδοποιήσαμε: λίγα τα λόγια σου, διαφορετικά σε συλλαμβάνουμε. Μπήκαμε στη συνεδρίαση και κάναμε να αλλάξει η κατάσταση». Ο Χρουστσιόφ ξαναπήρε στα χέρια του την εξουσία.

Έτσι αυτοί οι πρώην συναγωνιστές του Στάλιν, οι οποίοι τάχτηκαν αλληλέγγυοι με τις συκοφαντίες, που εξυφάνθηκαν ενάντια στο ένδοξο έργο του, ύστερα απ' αυτή την αποτυχημένη απόπειρα, χαρακτηρίστηκαν «αντικομματική ομάδα» και δέχτηκαν το οριστικό χτύπημα από τους χρουστσιοφικούς. Κανένας δε τους έκλαψε, κανένας δεν τους συμπόνεσε. Είχαν χάσει το επαναστατικό πνεύμα, ήταν πτώματα του μπολσεβικισμού, δεν ήταν πια μαρξιστές - λενι-

1. Καλαμπόκι (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

νιστές. Είχαν ενωθεί με το Χρουστσιόφ και επέτρεψαν να ριχτεί λάσπη στο Στάλιν και στο έργο του· αποπειράθηκαν κάτι να κάμουν, αλλά όχι σε κομματικό δρόμο, γιατί, και γι' αυτούς, το κόμμα δεν υπήρχε.

Αυτή την τύχη θα είχαν όλοι εκείνοι, που, κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, αντιτάσσονταν στο Χρουστσιόφ ή που δεν τους είχε πια ανάγκη. Χρόνια συνέχεια παραφούσκωναν τις «μεγάλες αξίες» του Ζούκοφ, χρησιμοποίησαν τη δράση του κατά το μεγάλο Πατριωτικό Πόλεμο για να ρίξουν λάσπη στο Στάλιν, τον εκμεταλλεύτηκαν σαν Υπουργό Άμυνας για το θρίαμβο του πραξικοπήματος του Χρουστσιόφ. Αργότερα όμως μάθαμε ξαφνικά ότι καθαιρέθηκε από τα λειτουργήματα που κατείχε. Εκείνες τις μέρες ο Ζούκοφ βρίσκονταν για επίσκεψη στη χώρα μας[1]. Τον υποδεχτήκαμε καλά σαν παλιό στέλεχος και ήρωα του σταλινικού Κόκκινου Στρατού, συζητήσαμε για προβλήματα άμυνας της χώρας μας και του σοσιαλιστικού στρατοπέδου και δεν παρατηρήσαμε τίποτα το ανησυχαστικό στις σκέψεις του. Αντίθετα, επειδή έρχονταν από τη Γιουγκοσλαβία, όπου ήταν για επίσκεψη, μας είπε: «Με όσα είδα στη Γιουγκοσλαβία, δεν μπορώ να καταλάβω τι σοσιαλιστική χώρα είναι αυτή!». Απ' αυτό αντιληφτήκαμε ότι ο Ζούκοφ δεν είχε την ίδια γνώμη με το Χρουστσιόφ. Την ίδια μέρα που απομακρύνθηκε, πληροφορηθήκαμε ότι του αφαιρέθηκε το αξίωμα του Υπουργού Άμυνας της ΕΣΣΔ για «λάθη» και «σοβαρά σφάλματα» στην εφαρμογή της «γραμμής του Κόμματος», για παραβιάσεις της «νομιμότητας στο στράτευμα», κλπ., κλπ. Δεν μπορώ να πω αν ο Ζούκοφ είχε ή όχι λάθη και σφάλματα σ' αυτές τις κατευθύνσεις, είναι όμως πιθανόν οι λόγοι να είναι βαθύτεροι.

Σε κάποια συνάντηση που έγινε με τον Χρουστσιόφ, μου είχε κάμει εντύπωση η στάση τους προς το Ζούκοφ. Δεν θυμούμαι το έτος, ήταν όμως καλοκαίρι κι εγώ ήμουν για ανάπαυση στο Νότο της Σοβιετικής Ένωσης. Ο Χρουστσιόφ με είχε προσκαλέσει σε γεύμα. Από τους ντόπιους ήταν ο Μικογιάν, ο Κιριτσιένκο, η Νίνα Πετρόβνα (σύζυγος του Χρουστσιόφ) και μερικοί άλλοι. Από τους ξένους φίλους, εκτός από μένα, ήταν και ο Ούλμπριχτ με το Γκρότεβολ. Είχαμε καθήσει έξω, στη βεράντα, τρωγωπίναμε. Όταν ήρθε ο Ζούκοφ, ο Χρουστσιόφ τον κάλεσε να καθήσει. Ο Ζούκοφ δε φαίνονταν κεφάτος. Σηκώθηκε ο Μικογιάν και του λέει:

1. Επισκέφτηκε την Αλβανία από τις 17 μέχρι τις 26 Οχτώβρη 1957.

— *Εγώ είμαι ο ταμαντά*[1], γέμιζε το ποτήρι!

— Δε μπορώ να πιώ —του είπε ο Ζούκοφ— δεν είμαι καλά.

— Γέμισε το σου λέω —επέμενε ο Μικογιάν με αυταρχικό ύφος— εδώ διατάζω εγώ και όχι εσύ.

Επέμβηκε η Νίνα Χρουστσιόβα:

— Αναστάς Ιβάνοβιτς —είπε στο Μικογιάν— μη τον αναγκάζεις αφού δεν του κάνει καλό.

Ο Ζούκοφ σώπασε και δε γέμισε το ποτήρι. Ο Χρουστσιόφ κάνοντας αστεία με το Μικογιάν άλλαξε την κουβέντα προς άλλη κατεύθυνση.

Μήπως άραγε από τότε είχαν ανακύψει οι διαφωνίες με το Ζούκοφ και άρχισαν να τον προσβάλλουν και να του δείχνουν πως άλλοι «διατάζουν» και όχι αυτός; Μήπως ο Χρουστσιόφ και συντροφία άρχισαν να φοβούνται τη δύναμη που οι ίδιοι έδοσαν στο Ζούκοφ για να πάρουν την εξουσία και γι' αυτό αργότερα τον κατηγόρησαν για «βοναπαρτισμό»; Μήπως οι πληροφορίες για τις απόψεις του Ζούκοφ σχετικά με τη Γιουγκοσλαβία πήγαν στον Χρουστσιόφ, προτού ο Ζούκοφ επιστρέψει στη Σοβιετική Ένωση;! Όπως και να είναι ο Ζούκοφ εξαφανίστηκε από την πολιτική σκηνή, μαζί με τους τέσσερις αστέρες του Ήρωα της Σοβιετικής Ένωσης και μια σειρά από παράσημα του Λένιν και άλλα αμέτρητα μετάλλια.

Μετά το 20ο Συνέδριο ο Χρουστσιόφ ανέβασε ψηλά και τον Κιριτσιένκο και τον έκαμε μια από τις κυριότερες προσωπικότητες της ηγεσίας. Τον είχα γνωρίσει στο Κίεβο πολλά χρόνια πριν, όταν ήταν πρώτος γραμματέας της Ουκρανίας. Αυτός ο μεγαλόσωμος άντρας με κοκκινωπό πρόσωπο, που δε μου είχε προκαλέσει κακή εντύπωση, με υποδέχτηκε όχι με έπαρση ούτε και όσο να περάσει την αράδα. Ο Κιριτσιένκο με συνόδευσε σε πολλά μέρη, που εγώ έβλεπα για πρώτη φορά, μου έδειξε τον κεντρικό δρόμο του Κιέβου που είχε φκιαχτεί ολότελα καινούργιος, με πήγε στο μέρος που ονομάζονταν Μπάμπι Γιάρ, γνωστό για τη σφαγή των εβραίων από τους ναζιστές. Πήγαμε μαζί και στην όπερα, όπου είδαμε ένα έργο σχετικά με τον Μπογκντάν Χμιελνίσκ[2], τον οποίο, θυμάμαι, σύ-

1. Συμποσιάρχης (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

2. Μπογκντάν Μιχάηλοβιτς Χμιελνισκι (1595 - 1657) - ηγέτης του απελευθερωτικού αγώνα του ουκρανικού λαού ενάντια στην πολωνική καταπίεση.

γκρινε με το Σκεντέρμπέη μας. Αυτό με ευχαρίστησε, παρόλο που ήμουν σίγουρος ότι ο Κιριντσιένκο μόνο το όνομα του Σκεντέρμπέη θυμούνταν από όσα του είχαν επισημάνει οι *τσινόβνικ* για την ιστορία της Αλβανίας. Στην αγάπη μου για το Στάλιν δεν παρέλειπε να απαντήσει με τα ίδια λόγια και εκφράσεις θαυμασμού και αφοσίωσης. Αλλά επειδή ήταν από την Ουκρανία, ο Κιριτσιένκο δεν παρέλειπε να μιλάει και για το Χρουστσιόφ, για την εξυπνάδα, την ικανότητα, την ενεργητικότητά του κ.λπ. Σ' αυτές τις εκφράσεις, φυσικές για μένα κείνη την εποχή, δεν έβλεπα τίποτε το κακό.

Στο Κρεμλίνο, πολλές φορές είχα την ευκαιρία να παρακαθήσω στο τραπέζι με τον Κιριτσιένκο και να συνομιλήσω μ' αυτόν. Μετά το θάνατο του Στάλιν οργανώνονταν πολλά συμπόσια, συνήθως τους ηγέτες της Σοβιετικής Ένωσης κατά την περίοδο αυτή τους συναντούσες μόνο σε συμπόσια. Οι σοφράδες μέρα - νύχτα ήταν στρωμένοι, γεμάτοι μέχρι αηδίας με φαγητά και ποτά. Όταν έβλεπα τους σοβιετικούς συντρόφους να τρώνε και να πίνουν θυμόμουν τον Γαργαντούα του Ραμπελιέ. Αυτά συνέβαιναν μετά το θάνατο του Στάλιν, όταν η σοβιετική διπλωματία πέρασε στα *πριόμ* και ο χρουστσιοφικός «κομμουνισμός» λαμπρύνονταν εκτός των άλλων και με συμπόσια, με χαβιάρι και κρασιά από την Κριμαία.

Σ' ένα από αυτά τα *πριόμ* έχοντας δίπλα μου τον Κιριτσιένκο, είπα μεγαλόφωνα στον Χρουστσιόφ:

— Πρέπει να έρθετε να επισκεφτείτε μια φορά την Αλβανία, γιατί παντού έχετε πάει.

— Θα 'ρθω, μου απάντησε ο Χρουστσιόφ.

Τότε πετάχτηκε ο Κιριτσιένκο και είπε στον Χρουστσιόφ:

— Η Αλβανία είναι μακριά, γι' αυτό μη δίνεις το λόγο πότε θα πας και πόσες μέρες θα παραμείνεις.

- Εμένα, φυσικά, δε μου άρεσε αυτή η επέμβαση και τον ρώτησα:

— Γιατί εσύ, σύντροφε, δείχνεις ότι δεν είσαι καλοθελητής προς τη χώρα μας;

Αυτός έκαμε πως λυπήθηκε για ό,τι συνέβηκε και, για να εξηγήσει τη χειρονομία του, μου είπε:

— Ο Νικήτα Χρουστσιόφ δεν είναι καλά προς το παρόν, πρέπει να τον φυλάξουμε.

Όλα ήταν παραμύθια. Ο Χρουστσιόφ ήταν γερός σαν γουρούνι, έπινε και έτρωγε όσο για τέσσερις.

Μια άλλη φορά (ασφαλώς σε *πριόμ* όπως συνήθως) έτυχε πάλι να ήμουν κοντά με τον Κιριτσιένκο. Μαζί μου ήταν και η Νετζμίε. Ήταν Ιούλης του 1957, καιρός που ο Χρουστσιόφ τα είχε φτιάξει

με τους τιτοϊκούς και τους έκανε και κολακείες'και πιέσεις. Οι τιτοϊκοί έκαναν πως γεύονταν τις κολακείες, ενώ επέστρεφαν τις πιέσεις και τις μαχαιριές. Ο Χρουστσιόφ με είχε ειδοποιήσει ένα βράδυ πρωτύτερα «για να πάρει τη συγκατάθεσή μου» να πάω σ' ένα δείπνο, όπου θα ήταν και ο Ζίβκοφ με τη σύζυγό του, καθώς και ο Ράνκοβιτς και ο Κάρντελ με τις συζύγους τους. Ο Χρουστσιόφ, όπως συνήθιζε, έκανε αστεία με το Μικογιάν. Ήταν ένας συνδυασμένος τρόπος, που ο Χρουστσιόφ συνόδευε τα βέλη, τις δολιότητες, τις ψευτιές, τις απειλές με αστεϊσμούς με τον «Αναστάς», που έπαιζε το ρόλο «γελωτοποιού αυλής».

Αφού τελείωσε την εισαγωγή με αστεϊσμούς με το «γελωτοποιό της αυλής», ο Χρουστσιόφ με ένα ποτήρι πιοτό στο χέρι άρχισε να μας κάνει διάλεξη για τη φιλία που πρέπει να υπάρχει στο τρίγωνο Αλβανία - Γιουγκοσλαβία - Βουλγαρία και στο τετράγωνο Σοβιετική Ένωση - Αλβανία - Γιουγκοσλαβία - Βουλγαρία.

— Οι σχέσεις της Σοβιετικής Ένωσης με τη Γιουγκοσλαβία - είπε— δε βάδισαν σε ορθό δρόμο. Στην αρχή ήταν καλές, ύστερα έγιναν ψυχρές, πιο πέρα χάλασαν, μετά σαν να διορθώθηκαν με τη μετάβασή μας στο Βελιγράδι. Ύστερα εξεράγη ο πύραυλος (αναφερόταν στα γεγονότα στην Ουγγαρία τον Οχτώβρη - Νοέμβρη του 1956) και χάλασαν πάλι, τώρα όμως δημιουργήθηκαν οι αντικειμενικές και υποκειμενικές συνθήκες για τη βελτίωσή τους. Ενώ οι σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με την Αλβανία και τη Βουλγαρία ακόμα δεν καλυτέρεψαν και, όπως είπα πρωτύτερα στο Ράνκοβιτς και στον Κάρντελ, οι Γιουγκοσλάβοι πρέπει να πάψουν την κατασκοπευτική τους δράση ενάντια σ' αυτές τις χώρες.

— Οι Αλβανοί δεν μας αφήνουν ήσυχους - επέμβηκε ο Ράνκυβιτς.

Τότε επέμβηκα και απαρίθμησα στο Ράνκοβιτς τις αντιαλβανικές ενέργειες, τα σαμποταρίσματα, τις συνωμοσίες και τους αντιπερισπασμούς που οργάνωναν εναντίον μας. Ο Χρουστσιόφ κείνο το βράδυ «ήταν με το μέρος μας», οι κριτικές του όμως ενάντια στους Γιουγκοσλάβους ήταν με το βαμπάκι.

— Δεν καταλαβαίνω —λέει ο Χρουστσιόφ, κουνώντας το ποτήρι— αυτή την ονομασία του κόμματός σας «Ένωση Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας». Τι είναι αυτός ο όρος «Ένωση»; Εξάλλου εσείς οι Γιουγκοσλάβοι δε θέλετε να χρησιμοποιείται ο όρος «σοσιαλιστικό στρατόπεδο». Πέστε μας, όμως, πώς να το ονομάσουμε «ουδέτερο στρατόπεδο», «στρατόπεδο των ουδετέρων χωρών»; Εμείς όλοι είμαστε σοσιαλιστικές χώρες, εσείς δεν είστε;

— Είμαστε, πως δεν είμαστε - του είπε ο Κάρντελ.

— Τότε, ελάτε με μας, γιατί είμαστε η πλειοψηφία, του απάντησε ο Χρουστσιόφ.

Ο Χρουστσιόφ όλη αυτή την αγόρευση, που την έκαμε όρθιος, όλο φωναχτά και χειρονομίες, όλο «κριτικές» προς τους Γιουγκοσλάβους, την έκανε στα πλαίσια των προσπαθειών του να ταπεινώσει τον Τίτο, που με κανέναν τρόπο δεν παραδέχονταν την «πρωτοκαθεδρία» του Χρουστσιόφ.

Ο Κιριτσιένκο, που ήταν πλάι μου, άκουε και δε μιλούσε. Αργότερα με ρώτησε χαμηλόφωνα:

— Ποια είναι η συντρόφισσα πού έχεις δίπλα σου;

— Η σύζυγός μου, η Νετζμίε, του είπα.

— Μα δε μπορούσες να μου το πεις πρωτύτερα, γιατί κρατώ το στόμα μου κλειστό, νομίζοντας ότι είναι σύζυγος κανενός άλλου απ' αυτούς; - μου είπε, και έδειξε με το βλέμμα τους Γιουγκοσλάβους. Χαιρετήθηκε με τη Νετζμίε και άρχισε τότε να βρίζει τους Γιουγκοσλάβους.

Στο μεταξύ ο Χρουστσιόφ συνέχιζε τις «κριτικές» ενάντια στους Γιουγκοσλάβους και πάσκιζε να τους πείσει ότι αυτός (φυσικά περιβλημένος με το όνομα της Σοβιετικής Ένωσης, του Σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος), έπρεπε να είναι «επικεφαλής» και όχι κάποιος άλλος, υπαινισσόταν για τον Τίτο, που, από μέρους του, προσπαθούσε να θέσει τον εαυτό και το γιουγκοσλάβικο κόμμα πάνω απ' όλους.

— Θα ήταν γελοίο —του είπε— να ήμασταν επικεφαλής του στρατοπέδου αν τα άλλα κόμματα δε μας εκτιμούσαν, έτσι όπως θα ήταν γελοίο αν ένα άλλο κόμμα θεωρούσε τον εαυτό του επικεφαλής, ενώ τα άλλα δεν το εκτιμούσαν σαν τέτοιο.

Ο Κάρντελ και ο Ράνκοβιτς του απάντησαν με ψυχρή όψη, προσπαθώντας με πολύ κόπο να φανούν ήρεμοι, αλλά πολύ εύκολα καταλάβαινες, ότι έβραζαν μέσα τους. Ο Τίτο τους είχε παραγγείλει να υπερασπίσουν καλά τις θέσεις του και αυτοί δεν παρέβαιναν την παραγγελία του μάστορα.

Ο διάλογος μεταξύ τους παρατείνονταν, συχνά διακόπτονταν από τις φωνές του Χρουστσιόφ, όμως εγώ δεν έδινα πια σημασία. Εκτός από την απάντηση, που έδοσα στον Ράνκοβιτς, όταν μας κατηγόρησε, πως εμείς επεμβαίνουμε τάχα στις υποθέσεις τους, δεν αντάλλαξα λέξη μ' αυτούς. Όλη την ώρα συνομιλούσα με τον Κιριτσιένκο, ο οποίος είχε πάρα πολλά ενάντια στους Γιουγκοσλάβους και χαρακτήρισε πολύ σωστή όλη τη στάση του Κόμματος μας ενα-

ντι της ρεβιζιονιστικής ηγεσίας της Γιουγκοσλαβίας.

Όμως και αυτός ο Κιριτσιένκο έφαγε αργότερα σφαλιάρα από το Χρουστσιόφ. Ο Κιριτσιένκο, που για κάμποσο χρονικό διάστημα θεωρούνταν από τους ξένους παρατηρητές δεύτερος μετά το Χρουστσιόφ, στάλθηκε σε μια μικρή και ασήμαντη πόλη της Ρωσίας, ασφαλώς, σχεδόν εξορία. Ένας στρατιωτικός φοιτητής μας, όταν επέστρεψε στην Αλβανία, διηγούνταν:

— Ταξίδευα με τραίνο και με πλησιάζει και κάθετε δίπλα μου ένας σοβιετικός ταξιδιώτης, ο οποίος έβγαλε και άρχισε να διαβάζει την εφημερίδα. Ύστερα από λίγο παράτησε την εφημερίδα και, όπως συνηθίζεται, με ρώτησε: — «Πού πηγαίνετε;». Του απάντησα. Ξεκινώντας από την προφορά μου στα ρωσικά, με ρώτησε: «Τι εθνικότητας είστε;» «Είμαι Αλβανός» του λέω. Ο ταξιδιώτης απόρεσε, χάρηκε, κοίταξε προς τη θύρα του βαγονιού, στράφηκε σε μένα και μου έσφιξε δυνατά το χέρι, λέγοντάς μου: «Θαυμάζω τους Αλβανούς». Απόρεσα με τη στάση του —ιστορεί ο αξιωματικός μας— γιατί αυτή την εποχή εμείς βρισκόμασταν σε διαμάχη με τους χρουστσιοφικούς. Ήταν η περίοδος μετά τη Σύσκεψη των 81 κομμάτων. «Εσείς ποιός είστε;» τον ρώτησα, διηγείται ο αξιωματικός. Αυτός μου λέει: «Είμαι ο Κιριτσένκο». Όταν μου είπε το όνομά του —μας διηγούνταν ο αξιωματικός—, τότε αντιλήφτηκα ποιός ήταν και ήμουν έτοιμος να αρχίσω συζήτηση μαζί του, αλλά αμέσως μου είπε: «Παίζουμε ντόμινο;» «Παίζουμε» —του απάντησα, κι αυτός έβγαλε από τη τσέπη το ντόμινο και αρχίσαμε το παιγνίδι. Γρήγορα κατάλαβα γιατί ήθελε να παίξουμε ντομινό. Ήθελε κάτι να μου πει και να σκεπάσει τη φωνή του με τον κρότο των πλακιδίων του ντόμινου στο τραπεζάκι. Και άρχισε: «Εύγε στο Κόμμα σας, που ξεσκέπασε το Χρουστσιόφ. Ζήτω ο Ενβέρ Χότζα! Ζήτω η Σοσιαλιστική Αλβανία!» Και έτσι εμείς συνεχίσαμε μια πολύ φιλική συνομιλία κάτω από τον κρότο των πλακιδίων του ντόμινου. Ενώ εμείς συνομιλούσαμε, μπήκαν στην καμπίνα του βαγονιού και άλλοι. Τότε χτύπησε για τελευταία φορά το πλακίδιο, λέγοντας: — «Βασταχτείτε, δόσε χαιρετισμούς στον Ενβέρ», και πήρε την εφημερίδα, άρχισε το διάβασμα προσποιούμενος πως δε γνωριζόμασταν ποτέ— κατέληξε ο αξιωματικός μας.

Ο Χρουστσιόφ και συντροφία έκαμαν το πάν για να εξαπλώσουν και καλλιεργήσουν την ανοιχτή ρεβιζιονιστική τους γραμμή, τις αντιμαρξιστικές, πραξικοπηματικές ενέργειες και μέθοδες σε όλα τα άλλα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα. Και είδαμε με ποιόν τρόπο ο Χρουστσιοφισμός άνθισε τόσο γρήγορα στη Βουλγαρία

και την Ουγγαρία, στην Ανατολική Γερμανία, στην Πολωνία, στη Ρουμανία και την Τσεχοσλοβακία. Το μεγάλο προτσές αποκατάστασης, κάτω από τη μάσκα της «διόρθωσης των διαπραχθέντων στο παρελθόν σφαλμάτων» μετατράπηκε σε πρωτοείδωτη εκστρατεία σ' όλες τις χώρες των πρώην λαϊκών δημοκρατιών. Άνοιξαν παντού οι θύρες των φυλακών, οι κεφαλές των άλλων κομμάτων μπήκαν σε άμιλλα ποιός θα αποφυλάκιζε πιό γρήγορα και πιο πολλούς καταδικασμένους εχθρούς, ποιός θα τους έδινε περισσότερα αξιώματα μέχρι και επικεφαλής του κόμματος και του κράτους τους. Οι εφημερίδες και τα περιοδικά αυτών των κομμάτων δημοσίευαν καθημερινά ανακοινώσεις και αγγελίες σχετικά μ' αυτή την άνοιξη της ρεβίζιονιστικής μαφίας· γέμιζαν τις σελίδες των εφημερίδων με λόγους του Τίτο, του Ούλμπριχτ και των άλλων ρεβιζιονιστών ηγετών, ενώ η «Πράβντα» και το ΤΑΣΣ έσπευδαν να βάζουν σε φως αυτά τα γεγονότα και να τα διαδίδουν σαν «πρωτοπόρο παράδειγμα».

Εμείς βλέπαμε τι συνέβαινε, νοιώθαμε την αυξανόμενη πίεση, που, απ' όλες τις μεριές, ασκούνταν εναντίον μας, αλλά δε σαλεύαμε ούτε κεραία από το δρόμο και τη γραμμή μας.

Αυτό δε μπορούσε να μη εξοργίσει, κατά πρώτο λόγο, τον Τίτο και συντροφία, που, γεμάτοι έκσταση από τις αποφάσεις του 20ου Συνεδρίου και απ' όσα συνέβαιναν στις άλλες χώρες, περίμεναν να συμβεί και στην Αλβανία η μεγάλη ανατροπή. Η δράση των τιτοϊκών, που εργάζονταν στη γιουγκοσλάβικη πρεσβεία στα Τίρανα πήρε ορμή ενάντια στο Κόμμα και τη χώρα μας.

Επωφελούμενοι από τη συνεπή συμπεριφορά μας, καθώς και από τις ευκολίες, που τους είχαμε δημιουργήσει στην εκπλήρωση της αποστολής τους, οι γιουγκοσλάβοι διπλωμάτες στα Τίρανα, με οδηγίες και διαταγές από το Βελιγράδι, άρχισαν να αναζωογονούν και να κινητοποιούν ξανά τους παλιούς πράχτορές τους στη χώρα μας, τους προσανατόλισαν και τους έδοσαν το σινιάλο για επίθεση. Η αποτυχημένη προσπάθεια στην Συνδιάσκεψη των Τιράνων, τον Απρίλη του 1956, να πλήξουν την ηγεσία του Κόμματός μας, ήταν έργο των ρεβιζιονιστών του Βελιγραδίου, ήταν συνάμα και έργο του Χρουστσιόφ και των χρουστσιοφϊκών[1]. Οι τελευταίοι με τις ρε-

---

1. Τα ρεβιζιονιστικά στοιχεία, κάνοντας κατάχρηση της εσωκομματικής δημοκρατίας και επωφελούμενα από την παθητική στάση του καμουφλαρισμένου εχθρού, Μπεκίρ Μπαλούκου, τότε απεσταλμένου της Κεντρι-

βιζιονιστικές τους θέσεις και ιδέες ήταν οι εμπνευστές της συνωμοσίας, ενώ οι τιτοϊκοί και οι συγκαλυμμένοι πράχτορές τους ήταν οι οργανωτές.

Όταν όμως είδαν ότι κι αυτή η συνωμοσία τους απότυχε, οι σοβιετικοί ηγέτες, που μας παρουσιάζονταν σαν επιστήθιοι φίλοι και άνθρωποι αρχών άρχισαν τις ανοιχτές πιέσεις και αξιώσεις.

Στις παραμονές του 3ου Συνεδρίου του Κόμματός μας, οι εργασίες του οποίου διεξήχθηκαν τις τελευταίες μέρες του Μάη και στις αρχές του Ιούνη του 1956[1], ο Σουσλόφ, εντελώς ανοιχτά, ζήτησε από την ηγεσία μας να «αναθεωρήσει» και «διορθώσει» τη γραμμή της για το παρελθόν.

— Στη γραμμή του Κόμματός μας δεν υπάρχει τίποτε για «αναθεώρηση» - τους είπαμε ρητά. Εμείς ποτέ δεν έχουμε επιτρέψει σοβαρά λάθη αρχών στη γραμμή.

— Πρέπει να αναθεωρήσετε την υπόθεση του Κώτσι Τζότζε και των συντρόφων του, που τους έχετε καταδικάσει πρωτύτερα, είπε ο Σουσλόφ.

— Αυτοί ήταν και μένουν προδότες και εχθροί του Κόμματος και του λαού μας, εχθροί της Σοβιετικής Ένωσης και του σοσιαλισμού —του απαντήσαμε ρητά. Και εκατό φορές άν αναθεωρηθούν τα πραχτικά της δίκης τους, και τις εκατό θα χαρακτηριστούν εχθροί και μόνο εχθροί. Τέτοια ήταν η δράση τους.

Τότε ο Σουσλόφ άρχισε να μιλάει γι' αυτά που συνέβαιναν στα

κής Επιτροπής, δημιούργησαν τεταμένη κατάσταση σ' αυτή τη Συνδιάσκεψη. Μέσω των απεσταλμένων τους που είχαν μπορέσει να εκλεγούν αντιπρόσωποι, έθεσαν την αντιμαρξιστική τους πλατφόρμα στο πνεύμα του 20ού Συνεδρίου του ΚΚ της ΣΕ για να χτυπηθεί η γραμμή και η μαρξιστική - λενινιστική ηγεσία του ΚΕΑ. Όπως αποδείχτηκε αργότερα, η δράση τους ήταν προετοιμασμένη μυστικά από την γιουγκοσλάβικη πρεσβεία σε συνεργασία με τη σοβιετική πρεσβεία στα Τίρανα, μέσω των ντόπιων πραχτόρων στην υπηρεσία της γιουγκοσλάβικης κατασκοπείας, με επικεφαλής τον πολυπράκτορα Μ. Σιέχου, η δράση του οποίου τότε δεν είχε ακόμη αποκαλυφθεί. (Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Διαλεχτά Έργα» ΙΙ, Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα 1975, έκδοση στην αγγλική, σελ. 456 - 482, καθώς και «Οι τιτοϊκοί» (Ιστορικές σημειώσεις), Εκδόσεις «ΠΟΡΕΙΑ», Αθήνα 1983, σελ. 367 - 383.

1. Το 3ο Συνέδριο του ΚΕΑ συνήλθε από τις 25 Μάη μέχρι τις 3 Ιούνη 1956.

άλλα κόμματα και στο ίδιο το σοβιετικό κόμμα, σχετικά με τη θεώρηση από «ευρύτερη», «πιο ανθρωπιστική» σκοπιά αυτού του προβλήματος.

— Αυτό —είπε— έκαμε μεγάλη εντύπωση και ήταν ευπρόσδεχτο στους λαούς. Αυτό πρέπει να το κάνετε και σεις.

— Ο λαός μας θα μας λιθοβολήσει άν αποκαταστήσουμε τους εχθρούς και τους προδότες, αυτούς που ήθελαν να δέσουν τη χώρα με τις αλυσίδες μιας νέας σκλαβιάς —είπαμε στον ιδεολόγο του Χρουστσιόφ.

Όταν είδε πως έτσι δεν τα βγάζει πέρα, ο Σουσλόφ άλλαξε πλάκα.

— Καλά —είπε— αν είστε πεπεισμένοι ότι είναι εχθροί, έτσι ας μείνουν. Ένα πράγμα όμως πρέπει να κάμετε: μή μιλάτε για τη σύνδεσή τους με τους Γιουγκοσλάβους, μη τους χαρακτηρίζετε πια πράχτορες του Βελιγραδίου.

— Εδώ μιλάμε για την αλήθεια— του είπαμε. Και η αλήθεια είναι ότι ο Κώτσι Τζότζε και οι συνεργάτες της συνωμοσίας του ήταν πατόκορφα πράχτορες των γιουγκοσλάβων ρεβιζιονιστών. Εμείς κάναμε δημόσια γνωστούς τους εχθρικούς δεσμούς του Κώτσι Τζότζε με τους Γιουγκοσλάβους ενάντια στο Κόμμα και τη χώρα μας, τη σωρεία των στοιχείων που επιβεβαιώνουν αυτό. Αυτά τα ξέρει καλά η σοβιετική ηγεσία. Ίσως να μην είχατε εσείς την ευκαιρία να γνωρίσετε αυτά τα στοιχεία και επειδή επιμένετε στη γνώμη σας, σας παραθέτουμε μερικά απ' αυτά.

Ο Σουσλόφ με πολύ δυσκολία συγκρατούσε τον εκνευρισμό του. Εμείς με ψυχραιμία του απαριθμήσαμε ένα μέρος από τα κυριότερα στοιχεία και, καταλήγοντας του τονίσαμε:

— Αυτή είναι η πραγματικότητα σχετικά με τους δεσμούς του Κώτσι Τζότζε με τους γιουγκοσλάβους ρεβιζιονιστές.

— Ντα, ντα[1], επανέλαβε ο Σουσλόφ με ανυπομονησία.

— Τότε, πώς μπορούμε να διαστρεβλώσουμε αυτή την αλήθεια; — τον ρωτήσαμε. Και επιτρέπεται μήπως σ' ένα κόμμα, για χατήρι του ενός ή του άλλου, να αποκρύβει ή να διαστρεβλώνει εκείνο που έχει αποδειχτεί με αναρίθμητα στοιχεία;

— Καλά, αλλά διαφορετικά δε διευθετούνται οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία ξεθύμανε ο Σουσλόφ.

Για μας όλα πια έγιναν ολοκάθαρα. Πίσω από την «αδερφική»

1. Μάλιστα, μάλιστα (ναί, ναί) (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

μεσολάβηση του Σουσλόφ, έστεκαν τα παζαρέματα των Χρουστσιόφ — Τίτο.

Σίγουρα, η ομάδα του Τίτο, που ήδη είχε κερδίσει έδαφος, διεκδικούσε περισσότερο χώρο, οικονομικά, στρατιωτικά και πολιτικά πλεονοεκτήματα. Είχε ζητήσει επίμονα από το Χρουστσιόφ να αποκατασταθούν οι τιτοϊκοί προδότες όπως ο Κώτσι Τζότζε, ο Ράικ, ο Κωστόφ κλ.π. Αλλά σε μας δε μπόρεσε ο Τίτο να πραγματοποιήσει αυτή την επιθυμία, ενώ στην Ουγγαρία, τη Βουλγαρία, την Τσεχοσλαβακία πέτυχε το σκοπό. Οι προδότες εκεί αποκαταστάθηκαν και οι μαρξιστικές - λενινιστικές ηγεσίες των κομμάτων υπονομεύτηκαν. Αυτό ήταν κοινό έργο των Χρουστσιόφ - Τίτο. Εμάς ο Τίτο μας είχε αγκάθι στο πόδι, μα η στάση μας ήταν ακλόνητη και αποφασιστική. Και αν οι εχθροί τολμούσαν να αναλάβουν δράση εναντίον μας, εμείς θα αντενεργούσαμε. Αυτό το γνώριζε από καιρό ο Τίτο, το γνώριζε και πείθονταν και ο Χρουστσιόφ, ο οποίος, είχε, φυσικά, την τάση να στενεύει τους δρόμους του Τίτο και να μην το αφήνει να βόσκει σε «λιβάδια» που ο Χρουστσιόφ τα θεωρούσε δικά του.

Περίπου 15-20 μέρες μετά το 3ο Συνέδριο του Κόμματός μας, τον Ιούνη του 1956 βρέθηκα στη Μόσχα στη διαβουλευτική σύσκεψη, για την οποία μίλησα πιο πάνω, όπου έπαιρναν μέρος οι ηγέτες των κομμάτων όλων των σοσιαλιστικών χωρών. Παρόλο που σκοπός της σύσκεψης ήταν η συζήτηση των οικονομικών προβλημάτων, ο Χρουστσιόφ, όπως συνήθιζε, βρήκε την ευκαιρία και μπήκε σ' όλα τα άλλα προβλήματα.

Εκεί παρουσία όλων των εκπροσώπων των άλλων κομμάτων, ο Χρουστσιόφ ομολόγησε ο ίδιος την πίεση που άσκησε σ' αυτόν ο Τίτο για την αποκατάσταση του Κώτσι Τζότζε και των άλλων καταδικασμένων εχθρών στην Αλβανία.

— Με τον Τίτο —είπε ανάμεσα στ' άλλα ο Χρουστσιόφ— συζητήσαμε για τις σχέσεις της Γιουγκοσλαβίας με τα άλλα κράτη. Με τους Πολωνούς, τους Ούγγρους, τους Τσέχους, τους Βούλγαρους και με άλλους ο Τίτο ήταν ικανοποιημένος, ενώ για την Αλβανία μου μίλησε με μεγάλη νευρικότητα, κουνώντας χέρια και πόδια. «Οι Αλβανοί —μου είπε— δεν είναι εντάξει, δεν είναι σε σωστό δρόμο, δεν αναγνωρίζουν τα λάθη που έκαμαν, δεν έχουν αντιληφτεί τίποτε απ' όλα αυτά που συμβαίνουν».

Και ο Χρουστσιόφ, επαναλαβαίνοντας τα λόγια και τις κατηγορίες του Τίτο, εύρισκε, στην πραγματικότητα κι αυτός την ευκαιρία να ξεσπάσει, να δείξει το θυμό και τη δυσαρέσκεια που έτρεφε ενα-

ντίον μας επειδή στο Συνέδριο δεν αποκαταστήσαμε τον Κώτσι Τζότζε, «τον οποίο ο Τίτο — τόνισε ο Χρουστσιόφ— χαρακτήρισε μεγάλο πατριώτη».

— Όταν μιλούσε για τους αλβανούς συντρόφους, ο Τίτο έτρεμε ολόκληρος, αλλά εγώ τον αντέκρουσα και του είπα ότι «αυτές είναι εσωτερικές υποθέσεις των αλβανών συντρόφων, αυτοί θα μπορέσουν να τις λύσουν» —συνέχισε να μας «εκθέτει» ο Χρουστσιόφ, προσπαθώντας να μας πείσει ότι είχε κάμει μεγάλο «καυγά» με τον Τίτο. Εμείς όμως ξέραμε τώρα καλά τι ήταν τα αδιάκοπα φιλιά και οι καυγάδες μεταξύ αυτών των δύο τελάληδων του σύγχρονου ρεβιζιονισμού.

Ο Τίτο μπασμένος ως το λαιμό στη προδοσία, σκάρωσε πολλές συνωμοσίες ενάντια στις σοσιαλιστικές χώρες. Μα όταν πρόδοσε ο Χρουστσιόφ μετατράπηκε σε «παγώνι» και παρουσιάζονταν σα «δάσκαλος» του Χρουστσιόφ. Ο Τίτο είχε δίκιο να ζητάει πολλά απ' αυτόν και δεν υστέρησε σ' αυτή την κατεύθυνση. Επιδίωκε να τον υπακούει ο Χρουστσιόφ και να ενεργεί σύμφωνα με τις διαταγές του. Ο Τίτο είχε πλάτες τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό και τη διεθνή αντίδραση, γι' αυτό και ο Χρουστσιόφ από μέρους του ακολουθούσε την ταχτική προσέγγισης, να πάρει τον Τίτο με το μέρος του, να τον αγκαλιάσει, ύστερα να του πιάσει την αναπνοή. Ναι, αλλά είχε να κάμει με τον Τίτο, που είχε επίσης κι αυτός την ταχτική του να πλησιάσει το Χρουστσιόφ, να του επιβληθεί και όχι να του υποταχθεί, να του υπαγορεύει και όχι να παίρνει διαταγές απ' αυτόν, να του αποσπάσει, χωρίς όρους, όσο το δυνατό περισσότερες βοήθειες και να τον υποχρεώσει να υποτάξει όλους τους. αντιπάλους του, σε πρώτη γραμμή το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας.

Γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους στη γραμμή του Χρουστσιόφ έναντι του Τίτο εμείς βλέπουμε πολλά ζικ ζακ, πότε τα είχε «μέλι - γάλα», πότε πικραίνονταν, πότε επιτίθονταν και έβριζε, πότε υποχωρούσε για να εξαπολύσει ξανά κριτικές. Αυτό ήταν αποτέλεσμα της έλλειψης στάσης αρχών στην πολιτική. Ο Τίτο και ο Χρουστσιόφ ήταν δύο ρεβιζιονιστές, δύο πράχτορες του καπιταλισμού, που είχαν κοινά πράγματα, αλλά είχαν και αντιθέσεις μεταξύ τους, οι οποίες εκδηλώνονταν στα ζικ - ζακ της στάσης τους, που υπήρχαν τότε και εξακολουθούν να υπάρχουν και σήμερα ανάμεσα στον Τίτο και τους διαδόχους του Χρουστσιόφ.

Τίποτε το μαρξιστικό - λενινιστικό δεν υπήρχε στις ενέργειες και τις στάσεις τους. Καθοδηγούνταν από αντεπαναστατικούς σκοπούς για να βάλουν στο χέρι τους την ηγεσία του ρεβιζιονισμού, ο

οποίος είναι καπιταλισμός νέας μορφής, είναι εχθρός της ενότητας των λαών, είναι υποκινητής του αντιδραστικού εθνικισμού, της εγκαθίδρυσης και προώθησης της πιο άγριας φασιστικής διχτατορίας, που δεν επιτρέπει ούτε το παραμικρό ίχνος της τυπικής αστικής δημοκρατίας. Ο ρεβιζιονισμός είναι η ιδέα και η πράξη που οδηγεί την παλινδρόμηση μιας χώρας από το σοσιαλισμό στον καπιταλισμό, τη μετατροπή ενός κομμουνιστικού κόμματος σε κόμμα φασιστικό, είναι ο εμπνευστής του ιδεολογικού χάους, της σύγχυσης, της διαφθοράς, της καταπίεσης, της αυθαιρεσίας, της έλλειψης σταθερότητας, του ξεπουλήματος της χώρας σε δημοπρασία. Αυτή η τραγωδία συνέβηκε στη Σοβιετική Ένωση και στις άλλες ρεβιζιονιστικές χώρες. Αυτή την κατάσταση τη δημιούργησαν ο Χρουστσιόφ με τους χρουστσιοφικούς, την υποδαύλισαν και την ενίσχυσαν ο αμερικάνικος ιμπεριαλισμός και ο παγκόσμιος καπιταλισμός.

7

Η σχεδίαση της αυτοκρατορίας

Προς την άμεση μετατροπή των σοσιαλιστικών χωρών σε ρωσικά κυβερνεία. Υπαγορευμένες από τη Μόσχα αλλαγές στη βουλγάρικη ηγεσία. Το «ωρολόγι» του Ζίβκοφ κουρδίζεται στη Μόσχα. Το Δουνάβιο Σύμπλεγμα και η «ρήξη» των Ρουμάνων με τους Σοβιετικούς. Η επίσημη κατάργηση του Ινφορμπυρό. Οι ρεφορμιστικές αυταπάτες των κομμάτων της Ιταλίας και Γαλλίας - ο Τολιάτι πατέρας του «πολυκεντρισμού». Αξέχαστη συνάντηση με δύο αγαπητούς γάλλους συντρόφους, το Μαρσέλ Κασέν και το Γκαστόν Μονμουσώ. Οι αμφιταλαντεύσεις του Μορίς Τορέζ. Η κατάλυση της ενότητας του κομμουνιστικού κινήματος - κολοσσιαία υπηρεσία προς τον παγκόσμιο ιμπεριαλισμό.

Οι θέσεις του 20ου Συνεδρίου και, ιδιαίτερα, το χτύπημα που δόθηκε στο Στάλιν με την «απόρρητη» έκθεση του Χρουστσιόφ, ενθουσίασαν τα ρεβιζιονιστικά στοιχεία, τόσο, στα κόμματα των σοσιαλιστικών χωρών, όσο και στα άλλα κόμματα. Με παράδειγμα την αποκατάσταση των εχθρών του σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση άρχισαν να έρχονται στην επιφάνεια τα «ζητήματα» Ράικ, Κοστόφ, Γκομούλκα, Σλάνσκι και άλλων εχθρών καταδικασμένων από τη διχτατορία του προλεταριάτου.

Όλη η αντεπαναστατική ανατρεπτική δράση, που ανέπτυξε η χρουστσιοφική κλίκα στο εσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης, εξυπηρετούσε και τις επιδιώξεις της στην εξωτερική πολιτική. Αρχικά, κύριες επιδιώξεις της σ' αυτή την κατεύθυνση ήταν: να δυναμώσει την επικυριαρχία της σε κείνα τα κόμματα και χώρες της πρώην λαϊκής δημοκρατίας, που νόμιζε ότι τα είχε κάτω από έλεγχο και να δαμάσει εκείνα τα κόμματα και χώρες, που ακόμα δεν είχαν υποταχτεί· να θέσει εξολοκλήρου στην υπηρεσία της τα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα των καπιταλιστικών χωρών να κερδίσει την εμπιστοσύνη του αμερικάνικου και του παγκόσμιου ιμπεριαλισμού χτυπώντας το σοσιαλισμό στη Σοβιετική Ένωση

και αλλού, προπαγανδίζοντας το «δημιουργικό μαρξισμό» μέσω μιας σειράς οπορτουνιστικών θέσεων.

Ο Χρουστσιόφ νόμιζε ότι συκοφαντώντας το Στάλιν, θα έκανε σ' οποιονδήποτε «αρεστή» τη Σοβιετική Ένωση και προπαντός τον εαυτό του. Έτσι, υπολόγιζε, θα ικανοποιηθεί η παγκόσμια αντίδραση, θα πλησιάσουν γύρω του όλα τα άλλα κόμματα, θα εξευμενιστεί και θα πλησιάσει ο Τίτο και από κοινού, σαν μια αναζωογονημένη οικογένεια, θα συναντηθούν και θα φιληθούν στο δρόμο με τον παγκόσμιο ιμπεριαλισμό και καπιταλισμό. Ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί θα έλεγαν σ' αυτούς: «Δεν είμαστε πια εκείνοι οι κομμουνιστές με μαχαίρι στα δόντια όπως στον καιρό του Λένιν και του Στάλιν. Δεν είμαστε πια υπέρ της παγκόσμιας επανάστασης, είμαστε υπέρ της συνεργασίας, υπέρ της ειρηνικής συνύπαρξης, υπέρ του κοινοβουλευτικού δρόμου. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, που τα δημιούργησε ο Στάλιν, τα διαλύσαμε και αποκαταστήσαμε τους Τουχατσέφσκι και τους Ζηνόβιεφ, μάλιστα μπορεί να προχωρήσουμε και πιο πέρα, να αποκαταστήσουμε και τον Τρότσκυ. Αποφυλακίσαμε τους Σολζενίτσιν και τους επιτρέψαμε να εκδίδουν τα αντισοβιετικά τους βιβλία. Τραβήξαμε το Στάλιν απο το μαυσωλείο, και τον κάψαμε[1]. Σε κείνους που θεωρούσαν έγκλημα την πράξη μας αυτή ενάντια στο Στάλιν είπαμε: «Το θέλετε αυτό το ψόφιο άλογο; Πάρτε το!».

Στον Χρουστσιόφ, όπως τόνισα και πιο πάνω, χρειάζονταν να εκκαθαρίσει τους αντιπάλους του όχι μόνο στη Σοβιετική Ένωση, αλλά και στις λαϊκοδημοκρατικές χώρες. Κείνοι που πίστευαν στη μαρξιστική - λενινιστική γραμμή του Στάλιν έπρεπε να εκκαθαριστούν από την ηγεσία των κομμάτων. Το ίδιο και κείνοι που ήταν ενάντια στον Τίτο, με τον οποίο ο Χρουστσιόφ ήρθε σε συνδιαλλαγή, έπρεπε να εκκαθαριστούν ενώ κείνοι που στις χώρες τους είχαν καταδικάσει τους πράχτορες του Τίτο, έπρεπε να αποκαταστήσουν αυτούς τους προδότες και να απομακρυνθούν από την ηγεσία. Ο Χρουστσιόφ χρησιμοποίησε όλους τους τρόπους: Ο Γκότβαλντ πέ-

---

1. Οι σοβιετικοί ρεβιζιονιστές στο 22ο Συνέδριο του ΚΚ της ΣΕ, που συνήλθε από τις 17 μέχρι τις 31 Οχτώβρη 1961 ανακοίνωσαν την απόφαση για να τραβηχτεί το σώμα του Στάλιν από το Μαυσωλείο.Στο ίδιο συνέδριο, ο Χρουστσιόφ, πρότεινε να αναγερθεί στη Μόσχα και ένα μνημείο για όλους τους αντεπαναστάτες, για να διαιωνιστεί, όπως είπε, «η μνήμη των συντρόφων που έγιναν θύματα της αυθαιρεσίας».

θανε, ο Μπιερούτ πέθανε, ο Γκομούλκα και ο Κάνταρ επανήλθαν στην εξουσία, ο Ντεζ άλλαξε πουκάμισο, ο Ράκοσι και ο Τσερβένκοφ εξαλείφτηκαν. Μόνο εμάς δε μπόρεσε ο Χρουστσιόφ να μας εξαλείψει.

Ασφαλώς, ζητώντας την προσέγγιση με τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό, ο χρουστσιοφικός ρεβιζιονισμός επεδίωκε να βγεί στο στίβο σαν ισχυρός εταίρος, με ανεπτυγμένη βιομηχανία και γεωργία, που να συναγωνίζονταν αυτές των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής (όπως διατυμπανίζονταν με στόμφο) και με μια δική του αποικιακή αυτοκρατορία, στην οποία θα συμπεριλάβαινε τις χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου.

Ο Χρουστσιόφ και συντροφία είχαν αρχίσει τη δουλειά τους για τη δημιουργία αυτής της «αυτοκρατορίας» και τώρα τη συνέχιζαν παραπέρα. Αλλού η δουλειά αυτή προχώρησε εύκολα, αλλού συνάντησε εμπόδια, ενώ στην Αλβανία οι βλέψεις αυτές δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ.

Η Βουλγαρία, λογουχάρη, δεν έφερε ποτέ μπελάδες στους σοβιετικούς ρεβιζιονιστές. Με το θάνατο του Ντιμιτρόφ και του Στάλιν, όπως φαίνεται, το «κύρος» του Βέλκο Τσερβένκοφ δε μπορούσε να επιβληθεί πια στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Βουλγαρίας. Αυτός είχε γίνει εμπόδιο στο δρόμο του Χρουστσιόφ και στην εξάλειψή του, σίγουρα, πρέπει να είχαν δάχτυλο οι σοβιετικές μηχανορραφίες, οι μηχανορραφίες του Χρουστσιόφ, ο οποίος πήρε την εξουσία και έκαμε αυτά που έκαμε.

Αμέσως μετά το 20ο Συνέδριο ο Τσερβέρκοφ, που τότε ήταν πρωθυπουργός, χτυπήθηκε για «προσωπολατρία», για «λάθη» που είχε κάμει κλ.π.
Ο Βέλκο όμως δεν φαίνονταν να ήταν από κείνους που δημιουργούσαν λατρεία για το άτομό τους. Χρησιμοποιήθηκε περισσότερο σαν κάποιο «κεφάλι» που έπρεπε να χτυπηθεί, για να δικαιολογηθούν έτσι οι «διορθώσεις» που έγιναν με την αποκατάσταση του Κοστόφ και συντροφία. Ο Τσερβένκοφ παραχώρησε φρόνιμα και μαλακά τη θέση του πρωθυπουργού στον Αντον Γιούγκοφ, που κι αυτός δεν κράτησε πολύ αυτό το πόστο.

Την εποχή του Ντιμιτρόφ ο Αντόν Γιούγκοφ ήταν υπουργός Εσωτερικών, ενώ με τον ερχομό του Τσερβένκοφ έγινε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και αργότερα πρωθυπουργός. Ο Γιούγκοφ στην περίοδο του πολέμου αγωνίστηκε σε παρανομία και αγωνίστηκε καλά, ήταν ένας από τους κυριότερους και τους πιο δυναμικούς ηγέτες, προπαντός κατά την εξέγερση που οδήγησε στις 9 Σεπτέμ-

βρη 1944, μέρα της απελευθέρωσης της Βουλγαρίας. Όταν πήγα για πρώτη φορά στη Βουλγαρία, παρατήρησα ότι ο Ντιμιτρόφ έδειχνε ιδιαίτερη εχτίμηση για το Γιούγκοφ, τον κρατούσε πλησίον και, όπως φαίνεται, είχε μεγάλη εμπιστοσύνη σ' αυτόν. Ανεξάρτητα από μερικά ελαττώματα του Γιούγκοφ, απ' όσο τον γνώρισα, έχω την αντίληψη ότι ανάμεσα στους βούλγαρους ηγέτες, μετά το θάνατο του Ντιμιτρόφ, αυτός ήταν ο πιο ξεκάθαρος ιδεολογικά και πολιτικά, άνθρωπος αποφασισμένος στις ιδέες του, με σθένος και καλός οργανωτής. Εγώ είχα μ' αυτόν πολλές επαφές στη Βουλγαρία, στη Μόσχα, αλλά και στην Αλβανία, όταν ήρθε για επίσκεψη στη χώρα μας και πάντοτε φέρνονταν ειλικρινής, αγαπητός και ομιλητικός με μένα.

Ο Γιούγκοφ γνώριζε καλά την πολιτική, οικονομική και οργανωτική κατάσταση της Βουλγαρίας και, σύμφωνα με τις εντυπώσεις μου, δεν την γνώριζε μόνο από τις αναφορές, αλλά περισσότερο από τις επαφές με τις μάζες. Περιόδευε στη χώρα και ήταν άνθρωπος των μαζών. Όχι μόνο ήξερε να οργανώνει, μα ήταν και άνθρωπος που έπαιρνε αποφάσεις και ήξερε να τις υπερασπίζει. Με άλλα λόγια, ο Γιούγκοφ δεν ήταν ηγέτης που συμμορφώνονταν εύκολα με τη συνηθισμένη φράση «ναι, μάλιστα, στους ορισμούς σας».

Έχει και ο Γιούγκοφ το ρόλο του στη διοργάνωση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Βουλγαρίας κάτω από την καθοδήγηση του Ντιμιτρόφ. Το ίδιο μπορεί να πούμε και στην ανόρθωση της βιομηχανίας καθώς και στη διοργάνωση των γεωργικών συνεταιρισμών, που συγκροτήθηκαν σύμφωνα με το παράδειγμα και το δρόμο των σοβιετικών κολχόζ.

Όταν ο Τσερβένκοφ καθαιρέθηκε από το πόστο του γενικού γραμματέα του κόμματος, αντικαταστάθηκε από το Ζίβκο[1], ενώ ο Γιούγκοφ έμεινε εκεί που ήταν, αντιπρόεδρος της κυβέρνησης. Ο Χρουστσιόφ σαν διαβολεμένος που ήταν, προτίμησε τον Τόντορ, ο οποίος θα του έκανε καλύτερα τη δουλειά. Με το Γιούγκοφ ο Χρουστσιόφ δε μπορούσε να μανουβράρει όπως ήθελε. Άρεσε τάχα στο Γιούγκοφ αυτή η χρουστσιοφική λύση; Ασφαλώς όχι, κι αυτό το δήλωσε. Όσες φορές έτυχε να είμαστε μαζί, φαίνονταν ξεκάθαρα ότι ο Γιούγκοφ ούτε ήθελε να ξέρει για τον Ζίβκοφ.

Ένα ωραίο πρωί και ο Γιούγκοφ εκκαθαρίστηκε όπως ο Τσερβένκοφ, χωρίς τσακ και μπαμ. Ούτε καν μάθαμε τους λόγους αυτής

1. Ειρωνικά, αντί Ζίβκοφ

της εκκαθάρισης, αλλά τους φανταζόμαστε. Θα ήταν σε αντίθεση με το Ζίβκοφ, δηλαδή με το Χρουστσιόφ. Κοντολογής, θα ήταν ενάντια στη μετατροπή της Βουλγαρίας σε αποικία της χρουστσιοφικής Σοβιετικής Ένωσης, ενάντια στην απώλεια της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας της Βουλγαρίας. Ο Γιούγκοφ δεν πρέπει να ήταν, ούτε και έγινε ανδρείκελο στα χέρια των χρουστσιοφικών, όπως έγινε ο Ζίβκοφ.

Μαζί με τα προτερήματα που είχε ο Γιούγκοφ σαν καθοδηγητής, σαν άτομο, κατά τη γνώμη μου, είχε και ελαττώματα. Το κυριότερο ελάττωμά του ήταν η μεγαλοδοξία, που συγκεκριμενοποιούνταν στις καυχησιές και στις εκφράσεις που χρησιμοποιούσε για να ανυψώσει τον εαυτό του και το έργο του. Έχω περιοδεύσει μ' αυτόν σε διάφορα μέρη της Βουλγαρίας, με συνόδευσε να ιδώ πόλεις, κάμπους, γεωργικούς συνεταιρισμούς, ιστορικούς χώρους, εργοστάσια, καλλιτεχνικές παραστάσεις κ.λπ. Ευχαριστήθηκα από τις ομορφιές της χώρας, από την αγάπη του λαού και των βούλγαρων κομμουνιστών για το λαό και το Κόμμα μας. Η συντροφιά με το Γιούγκοφ ήταν πάντα ευχάριστη και πολύ διδαχτική.

Παντού, όμως, σ' αυτόν ξεμύτιζε η επιδειχτικότητα. Ταξιδεύαμε με αυτοκίνητο, περνούσαμε σε πολλά χωριά και ο Γιούγκοφ δεν παρέλειπε να λέγει όχι μόνο το όνομα κάθε γεωργικού συνεταιρισμού, αλλά και πόσα εκτάρια γης είχε, πόσες αγελάδες, πόσα άλογα, μέχρι και πόσα κεφάλια γίδια, άφησε μετά πόσα εκτάρια αμπέλια, τα είδη σταφυλιών, τον αριθμό των οπωροφόρων δέντρων. Καθετί με στατιστικές! Καλά, τζάνεμ, αλλά και οι ίδιοι οι στατιστικοί λαθεύουν! Μπα όχι, ο Γιούγκοφ «ετοιμόλογος», σα να ήθελε να μου δείξει: «Να, εγώ είμαι ενήμερος για καθετί».

Όταν έδιναν για μας λαϊκές παραστάσεις, πετάζονταν χοπ, όρθιος και έμπαινε στο χορό, χόρευε και τραγουδούσε. Ήταν bon *vivant.*[1]

Μολαταύτα, ο Γιούγκοφ ήταν καλός άνθρωπος κι εγώ διατηρώ καλές αναμνήσεις γι' αυτόν. Πιστεύω να μην έχει διαφθαρεί πολιτικά και ιδεολογικά.

Με την εξάλειψη του, ο Χρουστσιόφ βάφτισε ηγέτη της Βουλγαρίας ή, καλύτερα να πούμε, «κεχαγιά» των Σοβιετικών στη Βουλγαρία, τον Τόντορ Ζίβκοφ. Όσο ψηλά ανέβασε το κύρος του Βουλγάρικου Κομμουνιστικού Κόμματος και της Βουλγαρίας, ο

1. Εύθυμος και αγαθός (Γαλλικά στο πρωτότυπο).

Ντιμιτρόφ, τόσο χαμηλά το κατέβασε ο Τόντορ Ζίβκοφ. Αυτό το στοιχείο χωρίς προσωπικότητα επέπλευσε με τη βοήθεια του Χρουστσιόφ και κατάντησε πειθήνιος υπηρέτης του. Όταν συναντήθηκα με τον Ντιμιτρόφ, πουθενά δεν είδα το Ζίβκοφ. Αργότερα, στον καιρό του Τσερβένκοφ, τον είδα κάνα - δύο φορές. Μια φορά μου έκαμε ένα είδος ομιλίας για τη βουλγάρικη γεωργία και μια άλλη φορά με συνόδεψε κάπου στα περίχωρα της Σόφιας, σ' έναν κάμπο με φραουλιές.

Όταν μου μίλησε για τη γεωργία, φαίνονταν ότι δε μιλούσε το κεφάλι του Ζίβκοφ, αλλά το δευτέρι του. Ήταν το αντίθετο του Γιούγκοφ. Σ' ένα μικρό δεφτέρι είχε σημειώσει με αλφαβητική σειρά αριθμούς για καθετί, αρχίζοντας από τον πληθυσμό της χώρας ως τις αρμάθες καπνού. Με άλλα λόγια μου άλεθε μια ώρα αριθμούς χωρίς συμπεράσματα. Ένας άλλος σύντροφος, που ήταν μαζί του, μίλησε πολύ καλύτερα γενικά για τη βουλγάρικη οικονομία και ειδικά για τη βιομηχανία. Το Ζίβκοφ τον είχα λησμονήσει εντελώς, ναι αλλά, αργότερα, όταν καθαιρέθηκε ο Τσερβένκοφ, αυτός βγήκε πρώτος γραμματέας (!) Απορέσαμε, μα δεν υπήρχε τίποτε το παράξενο. Τον γνώρισα και σ' αυτό το λειτούργημα! Ήταν ο ίδιος όπως πριν. Μόνο μια αλλαγή είχε κάμει: έπαιρνε κάτι νέες πόζες, για να διαφέρει από προηγούμενα, δεν έβγαζε πια το δεφτέρι, χαμογελούσε συχνά, φορούσε κασκέτο και μιλούσε «λαϊκά».

Και μετέπειτα καμιά σοβαρή συνομιλία δεν είχα μ' αυτόν. Πολλές φορές φάγαμε μαζί με τους συντρόφους της βουλγάρικης ηγεσίας, ο Ζίβκοφ μας πήγαινε από ένα παλάτι του Τσάρου Μπόρις σε άλλο, από το παλάτι της Σόφιας στο παλάτι του Εξινογκράντ στη Βάρνα, αυτός όμως τίποτε το συγκεκριμένο δεν έλεγε, εκτός από καμιά αεροκουβέντα, όσο για να περάσει η ώρα.

Οι μεταμορφώσεις του Ζίβκοφ έγιναν βαθμιαία με την διαπαιδαγώγηση που του έκαμε ο Χρουστσιόφ. Σύνθημα του Ζίβκοφ έγινε: «Στους αιώνες με τη Σοβιετική Ένωση»! Είχε συντελεστεί η πλέρια υποταγή του στο Χρουστσιόφ. Ο Ζίβκοφ ήταν εκείνος που «σοφίστηκε» και έριξε την ιδέα «να συγχρονίσουμε τα ρολόγια με το ρολόι του Χρουστσιόφ». Η ταχτική του Χρουστσιόφ έναντι των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων υιοθετήθηκε από το Ζίβκοφ· σήμερα μιλούσε ενάντια στον Τίτο, αύριο υπέρ, σήμερα άνοιγε τα σύνορα για πανηγύρια με τους Γιουγκοσλάβους, αύριο τα έκλεινε, σήμερα θορυβούσε για το Μακεδόνικο, αύριο το αποσιωπούσε. Ακολουθώντας το δρόμο και τις συμβουλές του Χρουστσιόφ, ο Ζίβκοφ έγινε «προσωπικότητα» και ταυτόχρονα, με την

ανύψωση της «προσωπικότητας» του, οι χρουστσιοφικοί ρεβιζιονιστές έβαλαν στο χέρι τους ολόκληρη τη Βουλγαρία, η οποία, σε κάθε της γωνιά και σε κάθε τομέα, καθοδηγείται από τους Σοβιετικούς. Κατ' όνομα υπάρχει κυβέρνηση, κόμμα και βουλγάρικη διοίκηση, γιατί στην πραγματικότητα καθετί διευθύνεται από τους Σοβιετικούς. Οι χρουστσιοφικοί μετάτρεψαν τη Βουλγαρία σε επικίνδυνο οπλοστάσιο. Η Βουλγαρία έγινε ορμητήριο των ρώσων σοσιαλιμπεριαλιστών ενάντια στη χώρα μας και στις άλλες βαλκανικές χώρες. Αυτό είναι έργο του Ζίβκοφ και της ομάδας του, οι οποίοι τρώνε το ψωμί της Βουλγαρίας και υπηρετούν το σοβιετικό σοσιαλιμπεριαλισμό.

Όπως δείχνουν τα ιστορικά γεγονότα, και ο Ντεζ και συντροφία ήταν και μένουν δορυφόροι του Χρουστσιόφ. Αυτοί στρέφονταν προς τα κει που φυσούσε ο άνεμος. Η στενή φιλία Τίτο - Χρουστσιόφ είχε και μικροφιλονικίες, που προξενήθηκαν από το ουγγρικό, το πολωνικό και άλλα ζητήματα, είχε λοιπόν μικροφιλονικίες και κακιώματα, ύστερα συμφιλιώσεις και φιλήματα των φίλων. Ο Ντεζ χωρίς το παραμικρό πολιτικό αίσθημα είχε αφεθεί στη δίνη των κυμάτων της προδοτικής αντιμαρξιστικής δράσης του Χρουστσιόφ, που τον έπαιρνε και τον κοπάνιζε όπου ήθελε κι όπως ήθελε.

Θα μιλήσω παρακάτω για όσα συνέβηκαν το 1960 στο Βουκουρέστι και στη Μόσχα, εδώ όμως θέλω να τονίσω μόνο ότι ο Ντεζ σ' αυτά τα συμβάντα έδειξε ακόμα μια φορά τι πάστα ήταν ανέκαθεν σαν άνθρωπος που δεν το είχε για τίποτε να κατεβάζει και να υψώνει κάθε σημαία. Είναι ορισμένες στιγμές, σημεία - κλειδιά στη ζωή και τη δράση του ανθρώπου, που στην αλληλουχία τους, σου δίνουν το πορτραίτο του. Να ο Ντεζ: το 1948 και το 1949 αποφασισμένος και ένθερμος αντιρεβιζιονιστής, αντιτιτοϊκός· μετά το 1954 ενθουσιώδης και ένθερμος φιλορεβιζιονιστής και φιλοτιτοϊκός· το 1960 πρώτης γραμμής φιλοχρουστσιοφικός, αργότερα φάνηκε ότι και με τη σημαία αυτή αμφιταλαντεύονταν για να μανουβράρει με δύο - τρεις σημαίες ταυτόχρονα. Κοντολογής - ένας πολιτικάντης των συγκυριακών στριφογυρισμάτων, της γραμμής «κι από δω κι από κει», και με τον Τίτο, και με τον Χρουστιόφ, και με το Μάο Τσε-Τούνγκ, μάλιστα οι διάδοχοι του, και με τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό. Με οποιονδήποτε μπορεί να ήταν και αυτός και οι διάδοχοί του, μόνο με το συνεπή μαρξισμό - λενινισμό δεν ήταν και δεν μπορεί να ήταν.

Εμείς είδαμε τόσο την περίοδο της άνθισης της φιλίας Ντεζ -

Χρουστσιόφ όσο και την περίοδο των διενέξεων σ' αυτή τη φιλία.

Ο Χρουστσιόφ νόμιζε πως είχε το Ντεζ στη τσέπη του γελεκιού του σαν ένα φιλντισένιο σουγιαδάκι, που το έβγαζε και έπαιζε μ' αυτό στις συσκέψεις. Έτσι σαν το σουγιά του σκόπευε να χρησιμοποιήσει και το Ντεζ. Κρίνοντας ότι είχαν ωριμάσει πια οι συνθήκες, ο Χρουστσιόφ κατάστρωσε, ύστερα από το 1960, το σχέδιο προσάρτησης σύμφωνα με το οποίο όλο το έδαφος από την επαρχία Βουκουρεστίου, μέχρι τα σύνορα με τη Σοβιετική Ένωση θα ενσωματώνονταν οικονομικά με τη Σοβιετική Ουκρανία σ' ένα «γεωργικό- βιομηχανικό σύμπλεγμα». Πολύ χοντροκομένη ήταν αυτή η ιδέα. Ο Ντεζ είχε χάψει πολλά άλλα, όμως σ' αυτό έριξε κλωτσιές.

Μόνον τότε, όταν ο Χρουστσιόφ πάτησε τη Ρουμανία στον κάλο, ο Ντεζ έβαλε σουρντίνες στις επιθέσεις εναντίον μας. Μα ποτέ ο Ντεζ, και έπειτα απ' αυτό, δεν είχε καθόλου το θάρρος πολίτη, άφησε ύστερα μαρξιστή - λενινιστή, να κάνει την παραμικρή αυτοκριτική προς το Κόμμα μας για όλα εκείνα που είχε πει και διαπράξει. Αυτός ο ρεβιζιονιστής, που φίλησε το χέρι του Τίτο, δε ζήτησε συγγνώμη από το Κόμμα μας.

Ειπώθηκε ότι ο Ντεζ πέθανε από καρκίνο. Εμείς στείλαμε αντιπροσωπεία στην κηδεία του σε ένδειξη φιλίας προς το ρουμάνικο λαό. Εκεί ο Τσαουσέσκου, που είχε αντικαταστήσει το Ντεζ, μόνο όσο έδοσε το χέρι στην αντιπροσωπεία μας. Και μεις με το ίδιο νόμισμα πληρώσαμε αυτόν το νέο ρεβιζιονιστή, ο οποίος από τότε που πήρε την εξουσία, έκαμε παντοτινό του μόττο την πολιτική συνδιαλλαγής με όλους τους ρεβιζιονιστές και ιμπεριαλιστές ηγέτες: με το Μπρέζνιεφ, τον Τίτο, το Μάο, το Νίξον και με όλη την παγκόσμια αντίδραση.

Αυτός ο άνθρωπος, που ήταν ένα λιλί του Ντεζ, αμέσως μόλις πήρε την εξουσία ξεσκέπασε πλέρια τον Ντεζ και, ενισχύοντας τις θέσεις του, παλεύει να γίνει «παγκόσμιος» όπως ο Τίτο, να του πάρει τη θέση χάρη σε μια κάποια αντίσταση τάχα ενάντια στις ύπουλες πιέσεις των Σοβιετικών.

Και ύστερα από τις αντιθέσεις που είχαν οι Ρουμάνοι με τους Σοβιετικούς οι διακρατικές σχέσεις με μας έμειναν στάσιμες, ψυχρές, μπαγιάτικες, ανάλατες, ανούσιες. Κομματικές σχέσεις με το ρουμάνικο κόμμα εμείς δεν έχουμε και ούτε θα έχουμε, εφόσον δεν αναγνωρίσει δημόσια τα λάθη που έκαμε απέναντι στο Κόμμα μας.

Εμείς, φυσικά, λυπούμαστε πολύ που η Ρουμανία έχει μετατραπεί σε καπιταλιστική χώρα όπως η Γιουγκοσλαβία, όπως η Σοβιετική Ένωση κ.λπ., σοσιαλιστικό έχει μόνο το όνομα.

Όλοι αυτοί οι Ντεζ, Ζίβκοφ, οι Τσαουσέσκου κ.α. είναι γεννήματα του ρεβιζιονισμού, τα οποία χρησιμοποίησαν και χρησιμοποιούν ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί για τους σκοπούς τους.

Οι σοβιετικοί χρουστσιοφικοί αντικατέστησαν τη μαρξιστική - λενινιστική εμπιστοσύνη και φιλία με την επικυριαρχία του μεγάλου «σοσιαλιστικού» κράτους, για να δημιουργήσουν τη «σοσιαλιστική οικογένεια», τη «σοσιαλιστική κοινότητα», όπου σήμερα κάνει το νόμο το σιδερένιο χέρι του Μπρέζνιεφ και των σοβιετικών στραταρχών, οι οποίοι εκσφενδονίζουν τη μαγκούρα του Συμφώνου της Βαρσοβίας στο κεφάλι κάθε «άσωτου γιου» της οικογένειας.

Ο Χρουστσιόφ και συντροφιά δεν ανέχονται καμιά κριτική και παρατήρηση από τους άλλους, ήταν ενάντια σε κάθε είδος πειθαρχίας και αμοιβαίου ελέγχου, όσο τυπικά κι αν ήταν. Οι κοινές συσκέψεις, δηλώσεις, αποφάσεις ήταν, γι' αυτούς, τυπικές και ανύπαρχτες, αν τους εμπόδιζαν τα σχέδιά τους.

Γιατί εξάλειψαν και, πολύ περισσότερο, γιατί αμαύρωσαν οι χρουστσιοφικοί το Ινφορμπυρό; Το έκαμαν αυτό επειδή το Ινφορμπυρό είχε καταδικάσει τον Τίτο, επειδή το θεωρούσαν δημιούργημα του Στάλιν, που είχε αποχτήσει «κακή φήμη» στα μάτια των ιμπεριαλιστών. Εδώ εννοείται ότι δεν πρόκειται για ζήτημα οργανωτικών μορφών, γιατί, στο κάτω κάτω τι διαφορά θα είχε, στη μορφή, το «γραφείο επαφών», που πρότεινε ο Χρουστσιόφ (και που δεν ιδρύθηκε ποτέ) από το Ινφορμπυρό; Επεδίωκαν να αποκατασταθεί ο Τίτο και να γίνει το χατήρι του ιμπεριαλισμού.

Αργότερα όμως, σε μια διαβούλευση των κομμάτων του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, η πρόταση γι' αυτό το «γραφείο» πετάχτηκε στο καλάθι, εν μέρει επειδή οι χρουστσιοφικοί μετάνοιωσαν και εν μέρει επειδή προβλήθηκαν αντιρρήσεις, ιδιαίτερα από τους Πολωνούς. Αυτοί (ο Οχάμπ και ο Τσιράνκιεβιτς) ήταν αρκετά δραστήριοι ενάντια σ' αυτή την ιδέα. Μάλιστα, και όταν αποφασίστηκε η έκδοση ενός κοινού οργάνου, είπαν:

— Ε, καλά, ας το έχουμε ενδεχομένως, γιατί, όπως φαίνεται, πρέπει να το έχουμε.

Απ' αυτή την άγονη συνάντηση, θυμάμαι τον ενθουσιασμό με τον οποίο ενστερνίστηκε ο Τολιάτι την ιδέα του Χρουστσιόφ και ευθύς αμέσως προχώρησε παραπέρα: επέμεινε για την ίδρυση δύο «γραφείων επαφών», ένα για τα κόμματα των σοσιαλιστικών χωρών και ένα για τα κόμματα των καπιταλιστικών χωρών. Ο μελλοντικός

πατέρας του «πολυκεντρισμού» το «βάθυνε» παραπέρα αυτό και πρότεινε να μη παίρνει μέρος το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης στο δεύτερο «αν και αυτό το κόμμα —έδοσε λούστρο ο Τολιάτι— είναι ο καθοδηγητής μας».

Το ιταλικό ρεβιζιονιστικό κόμμα προπορεύονταν στην εχθρική δουλειά ενάντια στο διεθνή κομμουνισμό και ενάντια στα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα των χωρών του σοσιαλιστικού στρατοπέδου.

Οι ιταλοί και οι γάλλοι «κομμουνιστές» έτρεφαν μεγάλες αυταπάτες για την αστική δημοκρατία και για τον κοινοβουλευτικό δρόμο. Τα δύο αυτά κόμματα, μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, πήραν μέρος και στις αστικές κυβερνήσεις, των πρώτων χρόνων. Αυτό ήταν και μια ταχτική της αστικής τάξης για να αποφύγει τις απεργίες και το χάος ώστε να ανορθώσει την οικονομία, προπαντός να δυναμώσει τις θέσεις της, όχι μόνο τις οικονομικές, αλλά και τις στρατιωτικές και αστυνομικές. Αυτή η συμμετοχή των κομμουνιστών στις αστικές κυβερνήσεις ήταν φλόγα αχύρου. Η αστική τάξη έδιωξε τους κομμουνιστές από την εξουσία, τους αφόπλισε, τους έριξε στην αντιπολίτευση και θέσπισε τέτοιους εκλογικούς νόμους, που, παρά το μεγάλο αριθμό ψήφων, που είχαν πάρει οι κομμουνιστές, ο αριθμός των βουλευτών τους στη βουλή μειώθηκε στο ελάχιστο.

Ο Τίτο και ο Τολιάτι, όπως έγινε ξεκάθαρο αργότερα, από τότε ακόμα έτρωγαν σε ένα τσανάκι, γι' αυτό το ιταλικό κόμμα ήρθε σε βοήθεια του κόμματος του Τίτο, αν και όχι αμέσως ανοιχτά. Ο Τολιάτι, που ήταν αποφασισμένος, καμουφλαρισμένος ρεβιζιονιστής, και όλη η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας, που συμμετείχε στο Ινφορμπυρό κακοφανίστηκαν που ο Τίτο καταδικάστηκε. Ψήφισαν υπέρ της καταδίκης συμμορφούμενοι, γιατί δεν είχαν το σθένος να βγουν ανοιχτά, ο καιρός όμως έδειξε ότι οι ιταλοί ρεβιζιονιστές ήταν από τους προθυμότερους να φιληθούν με τον Τίτο.

Η μετάβαση του Χρουστσιόφ στο Βελιγράδι και η συμφιλίωσή του με τον Τίτο άνοιξε το δρόμο στον Τολιάτι και στους συντρόφους του όχι μονάχα να πάνε κι αυτοί στο Βελιγράδι για να συναντηθούν και να συμφιλιωθούν με τους τιτοϊκούς, αλλά και να αναπτύξουν ανοιχτά τις ρεβιζιονιστικές διασπαστικές απόψεις τους ενάντια στο Στάλιν και τη Σοβιετική Ένωση όχι μόνο σαν κράτος αλλά και σαν σύστημα. Ο Τολιάτι και οι τολιάτικοί απροκάλυπτα τέθηκαν στο πλευρό του Τίτο και δεν ακολούθησαν την ταχτική των ζικ ζακ του Χρουστσιόφ. Από μέρους του ο Χρουστσιόφ μα-

νούβραρε και με τον Τολιάτι, τον επαινούσε και τον επέκρινε με το βαμβάκι για να τον κρατεί σε χαλινάρι.

Οι ηγέτες του ιταλικού κόμματος, όπως ο Τολιάτι, ο Λόνγκο και συντροφία έδειξαν ιδιαίτερη ευαισθησία προς τις ρεβιζιονιστικές θέσεις του 20ου Συνεδρίου και προπαντός, προς τις συκοφαντίες που έκαμε ο Χρουστσιόφ ενάντια στο Στάλιν. Λίγο καιρό ύστερα απ' αυτό το συνέδριο, ο Τολιάτι σε συνέντευξη που έδοσε στο περιοδικό «Nuovi Argomenti», εξεπέλυσε τις επιθέσεις του ενάντια στο σοσιαλιστικό σύστημα, ενάντια στη διχτατορία του προλεταριάτου και ενάντια στο Στάλιν. Εδώ έριξε και την ιδέα του «πολυκεντρισμού» του, που ήταν η ιδέα του κατατεμαχισμού και της διάσπασης του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος.

Ενώ οι ηγέτες του Κομμουνιστικού Κόμματος Γαλλίας όπως ο Τορέζ, ο Ντυκλώ και άλλοι, είναι γεγονός ότι, αρχικά, δεν καλοδέχτηκαν και δε συμφώνησαν με την «απόρρητη» έκθεση του Χρουστσιόφ ενάντια στο Στάλιν. Μετά τη δημοσίευση αυτής της έκθεσης στο δυτικό τύπο, το Πολιτικό Γραφείο του κομμουνιστικού κόμματος Γαλλίας δημοσίευσε και μια δήλωση, με την οποία καταδίκαζε αυτή την πράξη και εκφράζε τις επιφυλάξεις του για τις επιθέσεις κατά του Στάλιν. Ο ίδιος ο Τορέζ μου είχε πει σχετικά μ' αυτό το πρόβλημα: «Ζητήσαμε εξηγήσεις από τους σοβιετικούς συντρόφους, αυτοί μας έδοσαν, αλλά δεν πειστήκαμε». Εγώ υπογράμμισα στον Τορέζ: «Εσείς δεν πειστήκατε, ενώ εμείς δεν είμαστε καθόλου σύμφωνοι». Έτσι, λοιπόν, ο Τορέζ και το Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας γνώριζαν από καιρό τη γνώμη μας για το 20ο Συνέδριο και για τις συκοφαντίες των χρουστσιοφικών ενάντια στο Στάλιν.

Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί πήγαιναν σαν η γάτα με το σκύλο. Εγώ είχα συνομιλήσει με τον Τορέζ και με τον Ντυκλώ σχετικά με τη στάση των ηγετών του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας ενάντια στη μαρξιστική - λενινιστική γραμμή, σ' υπεράσπιση των τιτοϊκών ρεβιζιονιστών και ενάντια στο Κόμμα μας. Φαίνονταν ότι αρχικά αυτοί, και στη γενικότητα οι Γάλλοι, συμπεριφέρονταν καλά με μας. Εμείς εμμέναμε στις απόψεις μας, αυτοί στις δικές τους. Εμείς συνεχίζαμε ακατάπαυστα τις επιθέσεις ενάντια στους τιτοϊκούς, αυτοί φαίνονταν πως δεν είχαν καμιά εμπιστοσύνη στον Τίτο. Και στη στάση έναντι των ιταλών ηγετών ήμασταν στον ίδιο δρόμο.

Πριν από τα γεγονότα που έφεραν τη διάσπαση, ή ρθαν σε μας οι σύντροφοι Μαρσέλ Κασέν και Γκαστόν Μονμουσώ, δύο εξαίρετοι

παλαίμαχοι του κομμουνισμού. Όλο το Κόμμα και ο λαός μας τους υποδέχτηκαν με χαρά και με αγάπη. Είχα μ' αυτούς πολύ ανοιχτές και εγκάρδιες συνομιλίες. Αυτοί επισκέφτηκαν τη χώρα μας, μου μίλησαν με μεγάλη συμπάθεια γι' αυτή, έγραψαν πολύ καλά για το Κόμμα και το λαό μας στην «l'Humanite». Ο Μονμουσώ δημοσίευσε και ένα πολύ ευχάριστο βιβλίο για τη χώρα μας. Κάθησε κοντά στη φωτιά με μένα και μου διηγήθηκε για την επίσκεψη που έκαμε στην Κορυτσά, για τη συμμετοχή του μαζί με τους συνεταιριστές της Κορυτσάς στον τρύγο. Πάνω στην κουβέντα ρώτησα το συγγραφέα του «Jean Becot», που κατάγεται από την Καμπάνια, περιοχή φημισμένων κρασιών:

— Σύντροφε Μονμουσώ, πώς είναι το κρασί μας;

Αυτός μου απάντησε pince - *sans* - *rire*.

— Σαν ξίδι.

Γέλασα ηχηρά και του λέω:

— Έχεις δίκιο, πες μου όμως λίγο τι πρέπει να κάνουμε.

Και ο Μονμουσώ μου μίλησε μια ολόκληρη ώρα για το κρασί, πράγμα που με βοήθησε πολύ. Άκουα με θαυμασμό το γέρο, που κοκκίνιζαν τα μάγουλα και άστραφταν τα μάτια από τη φλόγα, που είχε το χρώμα του κρασιού της γενέτειράς του της Καμπανίας.

Πριν πάμε στη Σύσκεψη των 81 κομμάτων στη Μόσχα, ο Μωρίς Τορέζ ζήτησε να έρθει για ανάπαυση στη χώρα μας[1]. Εμείς τον υποδεχτήκαμε με μεγάλη ευχαρίστηση. Σκεφτήκαμε (και δε λαθέψαμε) ότι ήταν σταλμένος από τους Σοβιετικούς για να μας «καταπραΰνει».

Στον Τορέζ, όταν ήταν για ανάπαυση στο Δυρράχιο, αράδιασα όλες τις προστυχιές που μας είχαν κάνει οι Σοβιετικοί.

Ο Μωρίς άκουε προσεχτικά. Απόρεσε γιατί δεν τις ήξερε. Όλα του τα είχαν αποκρύψει. Του μίλησα για τη Σύσκεψη του Βουκουρεστίου και για τη στάση μας σ' αυτή τη σύσκεψη. Είπε ότι από την αντιπροσωπεία του κόμματός τους στη Σύσκεψη του Βουκουρεστίου είχαν ενημερωθεί για τη στάση του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας και, επειδή αυτή η στάση τους είχε κάμει εντύπωση, όταν ξεκίνησε για την Αλβανία σκέφτηκε να συζητήσει με μας αυτό το ζήτημα. Ο Τορέζ είπε ότι η Σύσκεψη του Βουκουρεστίου ήταν ωφέλιμη και δεν αποφάνθηκε αν ήταν ή δεν ήταν κανονική. Δεν επέκρι-

---

1. Ιούλης - Αύγουστος 1960.

νε τη στάση μας στο Βουκουρέστι και αφού με άκουσε δεν είπε τίποτε άλλο παρά μόνο:

— Σύντροφε Ενβέρ, αυτά που σας έκαμαν πρέπει να τα διασαφηνίσετε με τη σοβιετική ηγεσία.

Όσο για την πάλη ενάντια στον τιτοϊσμό, ο Μωρίς επιδοκίμαζε καθετί. Χωριστήκαμε και αυτός ξεκίνησε με βαπόρι για την Οδησσό.

Στη Μόσχα, πριν πάρω το λόγο στη Σύσκεψη των 81 κομμάτων, ο, Μωρίς Τορέζ μας προσκάλεσε σε δείπνο. Αυτή τη φορά φάνηκε ξεκάθαρα ότι τον είχε βάλει ο Χρουστσιόφ να μας πείσει να μη μιλήσουμε στη σύσκεψη ενάντια στη ρεβιζιονιστική προδοσία, απότυχε όμως στην αποστολή του. Εμείς δε δεχτήκαμε τις λαθεμένες συμβουλές που μας έδοσε.

Ο Μωρίς Τορέζ μας κριτίκαρε στη σύσκεψη, αλλά με μετριοπάθεια. Ενώ η Ζανέτ Βερμέρς, σύζυγος του Τορέζ, μετά το λόγο μου, με συνάντησε και μου είπε:

— Σύντροφε Ενβέρ, πού πηγαίνετε μ' αυτό το δρόμο πού πήρατε; Δε σας καταλαβαίνουμε.

— Δε μας καταλαβαίνετε σήμερα, ενώ αύριο, ίσως μας καταλάβαιτε - της είπα.

Είναι γνωστό ποια ήταν η τύχη του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γαλλίας. Μπήκε κι αυτό αποφασιστικά στο ρεβιζιονιστικό δρόμο. Πρόδοσε το μαρξισμό - λενινισμό, ακολούθησε και ακολουθεί με αποχρώσεις τη χρουστσιοφική και μπρεζνιεφική γραμμή.

Ενώ ο Τολιάτι δεν είχε τέτοια ζικ ζακ όπως οι Γάλλοι και βγήκε ανοιχτά σαν τον Τίτο με τις ρεβιζιονιστικές του απόψεις που τις άφησε υποθήκη στον Λόνγκο και στον Μπερλίνγκουερ με τη «διαθήκη» του.[1] Ο Τολιάτι είναι ο πατέρας του «πολυκεντρισμού» στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Φυσικά, ο «πολυκεντρισμός» δεν συνέφερε στο Χρουστσιόφ, που επιδίωκε να έχει την «μπαγκέτα

1. «Διαθήκη της Γιάλτας» που ο Τολιάττι την έγραψε λίγο πριν πεθάνει στη Γιάλτα της Σοβιετικής Ένωσης. Η «διαθήκη» αυτή αποτελεί τον κώδικα του ιταλικού ρεβιζιονισμού για τον αποκαλούμενο ιταλικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό, για τον «πολυκεντρισμό», τον «πλουραλισμό» των κομμάτων, για την «ελευθερία της θρησκείας», κλπ. Οι απόψεις που εκφράστηκαν σ' αυτή αποτελούν γενικά τη βάση του «ευρωκομμουνισμού».

του μαέστρου», έτσι όπως δεν συμφέρει και στους χρουστσιοφικούς που κυριαρχούν σήμερα στη Σοβιετική Ένωση. Στις συσκέψεις του Χρουστσιόφ και του Μπρέζνιεφ οι τολιατικοί αντιπαράθεσαν και αντιπαραθέτουν τις «συσκέψεις» των κομμουνιστικών κομμάτων των καπιταλιστικών χωρών της Ευρώπης, της Λατινικής Αμερικής κ.λπ. Οι Γάλλοι, που έκλιναν προς το Χρουστσιόφ, δεν επιδοκίμαζαν και καταπολεμούσαν τις προτάσεις του Τολιάτι. Δεν θα επεκταθώ σ' αυτή την κατεύθυνση γιατί έχω γράψει γι' αυτή τη θεωρία και τις αντιμαρξιστικές ενέργειες αυτών των ρεβιζιονιστών.

Οι ιταλοί ρεβιζιονιστές ποτέ δεν είχαν δει με καλό μάτι ούτε τη σοσιαλιστική Αλβανία, ούτε το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας. Στα πρώτα χρόνια μετά την Απελευθέρωση ήρθε με ευκαιρία για επίσκεψη στην Αλβανία ο παρήλικος Τερατσίνι, με κάποια γυναίκα νέα καλλιτέχνιδα. Έμεινε κάνα δυο μέρες και όπως ήρθε έτσι έφυγε. Σχεδόν τίποτε δεν έγραψαν οι ιταλοί ρεβιζιονιστές στο όργανό τους **«Unita»** για τη σοσιαλιστική Αλβανία. Πιθανώς δεν ήθελαν να ερεθίσουν τους ιταλούς νεοφασίστες που ήρθαν στην εξουσία, τα στρατεύματα των οποίων εμείς τσακίσαμε στον πόλεμο, ή γιατί ξεσκεπάζαμε το σύντροφό τους, τον Τίτο!

Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας ήταν κόμμα με μια παλιά οπορτουνιστική γραμμή, ήταν ένα ανοιχτό μέτωπο για ψήφους. Οι διχόνοιες στην ηγεσία για αξιώματα, για μισθούς, για να είναι βουλευτές και γερουσιαστές ήταν συνεχείς. Μας συναντούσε και μας παραπονεύονταν κανένας ηγέτης αυτού του κόμματος, καθαιρεμένος από τον Τολιάτι, την επαύριο όμως, μόλις του έδιναν ένα κόκκαλο και τον έκαναν γερουσιαστή, γίνονταν αρνί.

Θυμάμαι κάποια συνάντηση που είχα στο Κάρλοβι Βάρι με έναν απ' αυτούς, που τότε ήταν μέλος της ηγεσίας του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος του Τολιάτι.

— Εγώ —μου είπε— είμαι ενάντια στον Τολιάτι και τις απόψεις του.

— Μα γιατί; - τον ρώτησα.

Εκείνος απαρίθμησε κάνα δυο «επιχειρήματα», αλλά, τελικά βγήκε στη φόρα ο πραγματικός λόγος:

— Ο Τολιάτι δεν επιτρέπει να δημοσιευτούν οι αγορεύσεις μου στη βουλή. Τόσο ο Τολιάτι όσο και ο Παγέτα όχι μόνο δεν τις δημοσιεύουν στην Ιταλία αλλά και επεμβαίνουν στους Σοβιετικούς να μη δημοσιεύονται ούτε στη Μόσχα. Σας παρακαλώ, σύντροφε Ενβέρ να επεμβείτε στο Χρουστσιόφ.

Ασφαλώς εγώ απόρεσα και του απάντησα στη στιγμή:

— Πώς να επεμβώ; Εγώ, ας υποθέσουμε, μπορώ να επιδράσω για να δημοσιευτούν ή να μη δημοσιευτούν στην Αλβανία, μα στη Σοβιετική Ένωση! Εσείς πρέπει να απευθυνθείτε στους σοβιετικούς συντρόφους. Αυτοί είναι νοικοκύρηδες κι αποφασίζουν γί' αυτό.

Μετά τη ρήξη με τους χρουστσιοφικούς είχε κι αυτός «αντιρήσεις» προς την ιταλική ρεβιζιονιστική ηγεσία. Αυτές όμως δεν ήταν αντιρήσεις αρχών, παρά έριδες για αξιώματα και παράδες. Όταν αύριο γίνονταν γερουσιαστής, κι αυτός ησύχαζε και δεν έβγαζε μιλιά. Τέτοιοι ήταν και μένουν οι ιταλοί ρεβιζιονιστές - συνεργάτες της ιταλικής και της διεθνούς αστικής τάξης.

Όλη αυτή η ρεβιζιονιστική δράση κατάστρεψε, γκρέμισε τη μαρξιστική - λενινιστική συνεργασία και αρμονία, που υπήρχαν στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί προσέφεραν μια ανυπολόγιστη υπηρεσία στον παγκόσμιο ιμπεριαλισμό και μπήκαν άμεσα στην υπηρεσία του. Εκείνο το σαμποταριστικό έργο, που ο ιμπεριαλισμός και οι λακέδες του δε μπόρεσαν να πετύχουν ολόκληρες δεκαετίες, το πραγματοποίησαν ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί κάθε απόχρωσης, παντού όπου ήταν. Αυτοί συκοφαντώντας το Στάλιν, τη Σοβιετική Ένωση, το σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, τάχτηκαν με τους καπιταλιστές συκοφάντες, εξασθένισαν τη Σοβιετική Ένωση, πράγμα που ήταν το όνειρο και η επιδίωξη των καπιταλιστών. Αυτοί διάσπασαν εκείνη τη μονολιθική ενότητα που οι καπιταλιστές την καταπολεμούσαν, ενέσπειραν αμφιβολίες σχετικά με την επανάσταση και τη σαμποτάρισαν, πράγμα που προσπαθούσαν συνεχώς να το κάμουν οι καπιταλιστές. Αυτοί ενέσπειραν τα ζιζάνια και τη διάσπαση στους κόλπους των διαφόρων κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων, ανατρέποντας και φέρνοντας στην ηγεσία τους κλίκες, που να εξυπηρετούσαν καλύτερα τα κλονισμένα από το μεγάλο σεισμό ηγεμονιστικά συμφέροντα. Οι εχθροί αυτοί επετέθηκαν σε κάθε κατεύθυνση, σε κάθε εκδήλωση ενάντια στο μαρξισμό - λενινισμό και τον αντικατέστησαν με τη ρεφορμιστική σοσιαλδημοκρατική ιδεολογία, ανοίγοντας έτσι το δρόμο στο φιλελευθερισμό, στο γραφειοκρατισμό, στον τεχνοκρατισμό, στον ξεπεσμένο διανοητικισμό, στην καπιταλιστική κατασκοπεία στο κόμμα, με ένα λόγο στον εκφυλισμό. Ό,τι ο παγκόσμιος καπιταλισμός δεν είχε κατορθώσει, το έκαμε γι' αυτόν η χρουστσιοφική κλίκα.

Ναι αλλά, ούτε ο αμερικάνικος ιμπεριαλισμός, ούτε ο παγκόσμιος καπιταλισμός θεωρούσαν αρκετή αυτή την κολοσσιαία βοή-

θεια, αυτό το μεγάλο σαμποτάζ που διέπρατταν ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί ενάντια στο μαρξισμό - λενινισμό και το σοσιαλισμό. Γι' αυτό άρχισε η επίθεση της αστικής τάξης και της αντίδρασης κατά των ρεβιζιονιστικών κομμάτων για να βαθύνουν όσο περισσότερο την κρίση ώστε, όχι μόνο να δυσφημίσουν το μαρξισμό - λενινισμό και την επανάσταση, όχι μόνο να βαθύνουν τη διάσπαση ανάμεσα στα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα και να προωθήσουν την ανταρσία τους προς τη Μόσχα, αλλά με όλες αυτές τις ενέργειες να εξασθενίσουν, να γονατίσουν, να υποδουλώσουν τη Σοβιετική Ένωση σαν μεγάλη πολιτική, οικονομική, ιδεολογική δύναμη, ανεξάρτητα που η χρουστσιοφική ιδεολογία δεν ήταν ο μαρξισμός, αλλά ο αντιμαρξισμός. Ο παγκόσμιος καπιταλισμός, με τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό επικεφαλής, έπρεπε να παλέψει για να μην επιτρέψει στο χρουστσιοφικό ηγεμονισμό να κρατηθεί στη ζωή και να εδραιωθεί πάνω στα ερείπια που προκάλεσε.

Γι' αυτό ο αμερικάνικος και παγκόσμιος ιμπεριαλισμός ενέτειναν τη σαμποταριστική δράση στις χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, για να υπονομεύσουν την αποικιακή αυτοκρατορία, που σχεδίαζε ο Χρουστσιόφ. Στο κατάλληλο κλίμα που δημιούργησαν τα συνθήματα των χρουστσιοφικών αναζωογονήθηκαν όχι μόνο οι πειθήνιοι φιλοχρούστσιοφικοί ηγέτες όπως ο Ζίβκοφ, αλλά και οι πράχτορες των Αμερικάνων, των Άγγλων και των Γάλλων, των Δυτικογερμανών καθώς και του Τίτο. Σε αρκετά κόμματα, είτε από την ίδια τη φύση του ρεβιζιονισμού, είτε από την πίεση και τη δράση των πραχτόρων του ιμπεριαλισμού, ξεμύτισαν άνθρωποι, που δεν ήταν ικανοποιημένοι από τον τρόπο με τον οποίο πορεύονταν προς τον «εκδημοκρατισμό» και τη φιλελευθεροποίηση. Οι εχθροί του σοσιαλισμού στην Ουγγαρία, στην Πολωνία, στην Τσεχοσλοβακία και στη Ρουμανία επιθυμούσαν να βαδίσουν καλπάζοντας στο δρόμο της καπιταλιστικής παλινόρθωσης, πετάζοντας πέρα τα δημαγωγικά κουρέλια που ήθελε να διατηρήσει η ομάδα των σοβιετικών ηγετών. Οι πατροπαράδοτοι δεσμοί της αστικής τάξης αυτών των χωρών με τη Δύση και η επιθυμία να απαλλαχτούν το γρηγορότερο από το φόβο της διχτατορίας του προλεταριάτου (μόλο που οι χρουστσιοφικοί την είχαν καταλύσει), προσανατόλιζαν αυτούς τους εχθρούς προς την Ουάσιγχτον, τη Βόννη, το Λονδίνο και το Παρίσι.

Ο Χρουστσιόφ έλπιζε να ξανακλείσει στη μπουκάλα τους διαβόλους που απόλυσε. Αυτοί όμως, ελεύθεροι πια, επιθυμούσαν να

βόσκουν όπως τους γουστάρει στα λειβάδια που οι χρουστσιοφικοί τα θεωρούσαν δικά τους και οι «διάβολοι» δεν υπάκουσαν πια στο «μαγικό αυλό» του Χρουστσιόφ. Και χρειάστηκε σ' αυτόν να τους δαμάσει με τα τανκς.

8.

Η Πρώτη και τελευταία επίσκεψη μου στην Κίνα

Οι σχέσεις μας με το ΚΚ της Κίνας και τη ΛΔ της Κίνας μέχρι το 1956. Προσκλήσεις από την Κίνα, την Κορέα και Μογγολία. Ένα παράξενο συμβάν στην Κορέα: δύο μέλη του Πολιτικού Γραφείου δραπετεύουν στην... Κίνα! Ο Πονομοριόφ υπερασπίζει τους φυγάδες, ο Μικογιάν και ο Πιγκ Ντε Χουά «εναρμονίζουν» τις χορδές του Κιμ Ιλ Σούνγκ. Η συνάντηση με το Μάο Τσε Τούνγκ: «ούτε οι Γιουγκοσλάβοι ούτε εσείς σφάλατε», «Ο Στάλιν έκαμε λάθη», «είναι αναγκαίο να σφάλει κανείς». Ο Λι Λι Σαν στο 8ο Συνέδριο του ΚΚ της Κίνας: «σας κάνω έκκληση να με βοηθήσετε, γιατί πάλι θα σφάλω». Απογοήτευση και ανησυχία από το 8ο Συνέδριο του ΚΚ της Κίνας. Συναντήσεις στο Πεκίνο με τους Ντεξ, Γιούγκοφ, Τσου Εν Λάι και άλλους. Ο Μποντναράς μεσολαβεί να μας συμφιλιώσει με τον Τίτο.

Στις σχέσεις ανάμεσα στο Κόμμα μας και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας από το 1949 και μέχρι το 1956, μάλιστα και μερικά χρόνια αργότερα, θα ταίριαζε αρκετά καλά ο όρος «ομαλές», λίγο πολύ μ' αυτή την έννοια που χρησιμοποιείται στη γλώσσα της διπλωματίας. Πάντως, εμείς από την πλευρά μας, ακόμα από τα χρόνια του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, ιδιαίτερα μετά την Απελευθέρωση της Πατρίδας μας, παρακολουθούσαμε με συμπάθεια τον δίκαιο αγώνα του αδερφού κινέζικου λαού ενάντια στους φασίστες ιάπωνες επιδρομείς, την τσανκαϊσική αντίδραση και την αμερικάνικη επέμβαση και συμπαρασταθήκαμε και υποστηρίξαμε με όλες τις δυνάμεις αυτό τον αγώνα. Επί πλέον, μας χαροποιούσε το γεγονός ότι επικεφαλής αυτού του αγώνα ήταν, όπως λέγονταν, ένα κομμουνιστικό κόμμα αναγνωρισμένο από την Κομιντέρν και που είχε την υποστήριξη του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, το οποίο καθοδηγούσε ο Στάλιν.

Γνωρίζαμε επίσης ότι επικεφαλής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας ήταν ο Μάο Τσε Τούνγκ, για τον οποίο, όπως και για το κόμμα που αυτός καθοδηγούσε, δεν είχαμε κανένα άλλο δοσμένο εκτός από κείνα που ακούαμε από τους σοβιετικούς συντρόφους. Τόσο κατά την περίοδο αυτή όσο και μετά το 1949 δεν είχαμε την ευκαιρία να διαβάσουμε απολύτως τίποτε από τα έργα ή τις διατριβές του Μάο Τσε Τούνγκ, για τον οποίο υπήρχαν φήμες ότι ήταν και φιλόσοφος και είχε μια ολόκληρη σειρά έργων. Τη νίκη της 1 Οχτώβρη του 1949 εμείς τη χαιρετήσαμε με χαρά και με όλη μας την καρδιά και ήμασταν από τις πρώτες χώρες, που αναγνωρίσαμε και συνάψαμε αδερφικές σχέσεις με το νέο κινέζικο κράτος. Μόλο που τώρα ανοίχτηκαν περισσότερες δυνατότητες και δρόμοι για πιο συχνούς και πιο στενούς δεσμούς και επαφές ανάμεσα στις δύο χώρες μας, ωστόσο οι σχέσεις αυτές έμειναν στο επίπεδο των φιλικών, πολιτιστικών και εμπορικών ανταλλαγών, στην αποστολή κάποιας δευτερεύουσας αντιπροσωπείας, στην αμοιβαία υποστήριξη, ανάλογα με τις περιπτώσεις, με δημόσιες ομιλίες ή δηλώσεις, στην ανταλλαγή τηλεγραφημάτων με την ευκαιρία γιορτών ή επετείων και σχεδόν τίποτε παραπάνω.

Συνεχίζαμε να υποστηρίζουμε, με όλες μας τις δυνάμεις, τις προσπάθειες του κινέζικου λαού και της ηγεσίας του στη σοσιαλιστική οικοδόμηση της χώρας, μα πόσο και πως εξελίσσονταν αυτή η μεγάλη διαδικασία στην Κίνα, δε γνωρίζαμε τίποτε το συγκεκριμένο. Λέγονταν ότι ο Μάο ακολουθούσε μια «ενδιαφέρουσα» γραμμή για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού στην Κίνα, σε συνεργασία με την ντόπια αστική τάξη και με τα άλλα κόμματα που τα ονόμαζαν «δημοκρατικά», των «βιομηχάνων» κ.λπ., ότι εκεί επιτρέπονταν και ενθαρρύνονταν από το Κομμουνιστικό Κόμμα οι κοινές ιδιωτικό - κρατικές επιχειρήσεις, ότι ενθαρρύνονταν και ανταμείβονταν τα στοιχεία των πλούσιων τάξεων, μάλιστα τοποθετούνταν και στην καθοδήγηση των επιχειρήσεων και των επαρχιών κ.λπ., κ.λπ. Για μας όλα αυτά ήταν τελείως ακατανόητα και, όσο κι αν βασάνιζες το μυαλό σου, δεν έβρισκες κανένα επιχείρημα για να πεις ότι συμφωνούν με το μαρξισμό - λενινισμό. Πάντως, σκεφτόμασταν, η Κίνα είναι πολύ μεγάλη χώρα, με εκατοντάδες εκατομμύρια πληθυσμό, μόλις βγήκε από το σκοτεινό φεουδοαστικό παρελθόν, έχει πολλά προβλήματα και δυσχέρειες και, με το πέρασμα του χρόνου, και αυτά τα πράγματα που σήμερα δεν ταιριάζουν, θα τα διορθώσει στο σωστό μαρξιστικό - λενινιστικό δρόμο.

Έτσι γνωρίζαμε λ'/ο - πολύ το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κί-

νας και το κινέζικο κράτος μέχρι το 1956, όταν στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματός μας ήρθε η πρόσκληση από το Μάο Τσε Τούνγκ να στείλουμε μια κομματική αντιπροσωπεία να πάρει μέρος στις εργασίες του 8ου Συνεδρίου του ΚΚ της Κίνας.[1] Δεχτήκαμε με ευχαρίστηση και χαρά την πρόσκληση, γιατί θα μας δίνονταν η ευκαιρία να γνωρίσουμε άμεσα και από πιο κοντά αυτό το αδελφό κόμμα και αυτή την αδελφή σοσιαλιστική χώρα. Την ίδια περίοδο μας είχαν έρθει επίσης προσκλήσεις από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Μογγολίας και τη Λαοκρατική Δημοκρατία της Κορέας να στέλναμε σ' αυτές τις χώρες κυβερνητικές και κομματικές αντιπροσωπείες υψηλού επιπέδου για φιλικές επισκέψεις.

Εξετάσαμε τις προσκλήσεις των φίλων στο Πολιτικό Γραφείο και αποφασίσαμε, με την ευκαιρία της μετάβασης στην Κίνα για το 8ο Συνέδριο του ΚΚ της Κίνας, η αντιπροσωπεία μας υψηλού επιπέδου να πάει και στη Μογγολία και στην Κορέα.

Στη σύνθεση της αντιπροσωπείας, το Πολιτικό Γραφείο καθόρισε εμένα, τον Μεχμέτ Σιέχου, τον Ραμίζ Αλία και τον τότε υπουργό μας των Εξωτερικών Μπεχάρ Στύλλα.

Προετοιμάσαμε ό,τι χρειάζονταν και στα τέλη του Αυγούστου 1956 ξεκινήσαμε.

Ήταν ο καιρός που ο σύγχρονος ρεβιζιονισμός, προωθημένος από το 20ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, όχι μόνο είχε εξαπλωθεί στη Σοβιετική Ένωση και στις άλλες χώρες της λαϊκής δημοκρατίας, αλλά και έβγαζε στη φόρα όλες τις οργανικές του βρωμιές, τη διάσπαση, τις έριδες, τις συνωμοσίες, την αντεπανάσταση. Στην Πολωνία το καζάνι, που από καιρό έβραζε, έβγαζε σαν έτοιμο προϊόν τον διαβόητο Γκομούλκα, στην Ουγγαρία η μαύρη αντίδραση είχε ξεσπάσει όσο ποτέ άλλοτε και προετοίμαζε πυρετώδικα την αντεπανάσταση. Εκείνες τις μέρες ο Τίτο είχε προσκληθεί για «ανάπαυση» στην Κριμαία και μαζί με τον Χρουστσιόφ, τον Ράνκοβιτς και άλλους ξεπετάλωναν τον Γκέρο. Ήταν φανερό ότι οι ρεβιζιονιστές των διαφόρων χωρών είχαν μπει σε μια πρόστυχη ξεσυνέρια ποιος να ξεπεράσει τον άλλο στην εφαρμογή του χρουστσιοφισμού. Στην Ευρώπη, με εξαίρεση το Κόμμα μας και τη χώρα μας, ο ρεβιζιονιστικός σεισμός δονούσε συθέμελα τα πάντα.

---

1. Το συνέδριο αυτό διεξήγαγε τις εργασίες του από τις 16 μέχρι τις 27 Σεπτέμβρη 1956.

Εκείνες οι 3 - 4 μέρες της επίσκεψης μας στη Μογγολία πέρασαν χωρίς να το καταλάβουμε. Ταξιδεύαμε ολόκληρες ώρες για να φτάσουμε σε κανένα κατοικημένο χώρο και παντού το ίδιο τοπίο: αχανές, γυμνό, μονότονο, ανιαρό. Ο Τσέντενμπαλ, που τριγύριζε ευκίνητος και στρουμπουλός σαν λαστιχένιο τόπι, έπιανε και ξανάπιανε το ίδιο θέμα, την κτηνοτροφία. Τόσα και τόσα εκατομμύρια πρόβατα, τόσες φοράδες, τόσα άλογα, τόσες γκαμήλες, αυτός ήταν ο μοναδικός πλούτος, ο μόνος κλάδος, με τον οποίο συντηρούνταν αυτή η σοσιαλιστική χώρα. Ήπιαμε το φοραδίσιο γάλα, ευχηθήκαμε επιτυχίες ο ένας στον άλλο και χωριστήκαμε.

Στις 7 του Σεπτέμβρη φθάσαμε στο Πυόνγκ - Γιανγκ. Μας υποδέχτηκαν καλά, με λαό, με γκονγκ, με λουλούδια και με το πορτραίτο του Κιμ Ιλ Σούνγκ σε κάθε σπιθαμή τόπου. Πολλή ώρα έπρεπε να ψάξεις καλά με τά μάτια για να ιδείς και κανένα πορτραίτο του Λένιν κάπου σε καμιά απόμερη γωνιά.

Επισκεφθήκαμε το Πυονγκ - Γιανγκ και μερικές άλλες πόλεις και χωριά της Κορέας, όπου ο λαός και οι καθοδηγητές του κόμματος και του κράτους μας υποδέχτηκαν εγκάρδια. Ο Κιμ Ιλ Σούνγκ στις μέρες της εκεί διαμονής μας παρουσιάστηκε καλοθελητής και κοντινός μας. Ο κορεάτικος λαός μόλις είχε βγει από τον αιματηρό πόλεμο με τους αμερικάνους επιδρομείς και τώρα είχε περάσει σε εξόρμηση για την ανοικοδόμηση και ανάπτυξη της χώρας του. Λαός εργατικός, παστρικός και ταλαντούχος, διψασμένος για παραπέρα εξέλιξη και πρόοδο και εμείς από καρδιάς του ευχηθήκαμε να έχει συνεχείς επιτυχίες στο δρόμο του σοσιαλισμού.

Αλλά και εκεί, η ρεβιζιονιστική σφήκα είχε αρχίσει να μπήγει το φαρμακερό της κεντρί.

Ο Κιμ Ιλ Σούνγκ, στις κοινές συνομιλίες που είχαμε, μας διηγήθηκε για κάποιο περιστατικό που του συνέβηκε στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος που συνήλθε μετά το 20ο Συνέδριο.

— Ύστερα από την έκθεση που έδοσα —μας είπε ο Κιμ— σηκώθηκαν δύο μέλη του Πολιτικού Γραφείου και μερικά άλλα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής και έθεσαν το ζήτημα ότι τα διδάγματα του 20ου Συνεδρίου και το ζήτημα της προσωπολατρείας, εδώ στην Κορέα, δεν εχτιμήθηκαν όπως πρέπει, ότι δε διεξάγεται συνεπής πάλη ενάντια στην προσωπολατρεία κ.λπ. «Εμείς —είπαν μπροστά στην Ολομέλεια— δεν έχουμε οικονομικά και πολιτικά αποτελέσματα σύμφωνα με την πλατφόρμα του 20ου Συνεδρίου και γύρω από την Κεντρική Επιτροπή συγκεντρώθηκαν ανίκανοι άνθρωποι».

Μ' ένα λόγο —συνέχισε ο Κιμ Ιλ Σούνγκ— επιτίθονταν ενάντια στη γραμμή της ηγεσίας, ενάντια στην ενότητά μας. Εναντίον τους —κατέληξε— σηκώθηκε στο πόδι όλη η Κεντρική Επιτροπή.

— Τι θέση πήρατε έναντί τους; τον ρώτησα.

— Τους κριτίκαρε η ολομέλεια και τόσο, απάντησε ο Κιμ Ιλ Σούνγκ και πρόσθεσε: Αμέσως ύστερα απ' αυτό δραπέτευσαν στην Κίνα.

— Στην Κίνα! Και τι έκαμαν εκεί;

— Η Κεντρική μας Επιτροπή τους χαρακτήρισε αντικομματικά στοιχεία και γράψαμε στην κινέζικη ηγεσία να μας τους επιστρέψει χωρίς άλλο. Εκτός από τα άλλα λάθη τους αυτοί διέπραξαν και το βαρύ σφάλμα της λιποταξίας. Οι κινέζοι σύντροφοι δε μας τους γύρισαν. Εκεί τους έχουν ακόμα σήμερα.

Είπαμε ανοιχτά στον Κιμ Ιλ Σούνγκ ότι, «παρόλο που δεν ξέρουμε τα ζητήματα που έγειραν αυτά τα δύο μέλη του Πολιτικού Γραφείου και δε μας ανήκει να κρίνουμε τις δουλειές σας, μια και μας μιλήσατε γι' αυτό το πρόβλημα, νομίζουμε ότι το επεισόδιο είναι σοβαρό».

— Και σε μας —του είπαμε— μετά το 20ο Συνέδριο του σοβιετικού κόμματος έγινε μια προσπάθεια από αντικομματικά στοιχεία να οργανώσουν συνωμοσία ενάντια στο Κόμμα μας και την Κεντρική Επιτροπή. Η συνωμοσία ήταν έργο των ρεβιζιονιστών του Βελιγραδίου, και εμείς, μόλις την αντιληφτήκαμε, τη συντρίψαμε αμέσως.

Σε συνέχεια, του μιλήσαμε για την Κομματική Συνδιάσκεψη των Τιράνων, του Απρίλη του 1956, για τις πιέσεις που μας έγιναν και για την αποφασιστική και ακλόνητη στάση του Κόμματός μας έναντι των εξωτερικών και εσωτερικών εχθρών.

— Σωστά, σωστά! - απαντούσε ο Κιμ Ιλ Σούνγκ, ενώ μιλούσα. Από τον τρόπο που μιλούσε και το πως αντιδρούσε αντιλήφτηκα ότι κάποια αβεβαιότητα και αμφιταλάντευση τον βασάνιζαν.

Δεν είχα λαθέψει στις αμφιβολίες μου. Μερικές μέρες αργότερα, στην Κίνα, σε μια συνάντηση που είχα με τον Πονομαριόφ, μέλος της σοβιετικής αντιπροσωπείας στο 8ο Συνέδριο του ΚΚ της Κίνας, του έθιξα και το πρόβλημα των κορεατών φυγάδων.

— Το ξέρουμε αυτό —μου απάντησε— και συμβουλέψαμε τον Κιμ Ιλ Σούνγκ.

— Τον συμβουλέψατε; Γιατί; - τον ρώτησα.

— Σύντροφε Ενβέρ —μου είπε— δεν πηγαίνουν καλά τα πράγ-

ματα στην Κορέα. Οι Κορεάτες έχουν ψηλά τη μύτη και πρέπει να την κατεβάσουν.

— Δεν έχω το λόγο για τις υποθέσεις τους γενικά, γιατί δεν τις γνωρίζω —είπα στον Πονομαριόφ— αλλά για ένα πρόβλημα συγκεκριμένο. Δύο μέλη του Πολιτικού Γραφείου σηκώνονται ενάντια στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματός τους και μετά δραπετεύουν σε μια άλλη σοσιαλιστική χώρα. Πού είναι εδώ το σφάλμα του Κιμ Ιλ Σούνγκ;!

— Οι κορεάτες σύντροφοι έσφαλαν - επέμεινε ο Πονομαριόφ. Δεν πήραν μέτρα σύμφωνα με τη γραμμή του 20ου Συνεδρίου και γι' αυτό σήκωσαν κεφάλι τα δύο μέλη του Πολιτικού Γραφείου. Και οι κινέζοι σύντροφοι είναι αγαναχτισμένοι απ' αυτή την κατάσταση και είχαν πει στον Κιμ Ιλ Σούνγκ, πως αν δεν πάρουν μέτρα δε θα παραδόσουν τους δύο συντρόφους που βρήκαν άσυλο στην Κίνα.

— Παράξενο! - του είπα.

— Δεν υπάρχει λόγος να παραξενεύεστε —μου είπε— ο ίδιος ο Κιμ Ιλ Σούνγκ υποχωρεί. Αυτές τις μέρες συνήλθε η ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος της Κορέας και οι Κορεάτες δέχτηκαν να διορθώσουν τα λάθη τους.

Και πραγματικά έτσι συνέβηκε. Οι δύο δραπέτες επέστρεψαν στην Κορέα και πήραν τις θέσεις που κατείχαν στο Πολιτικό Γραφείο. Ο Κιμ Ιλ Σούνγκ, βαλμένος στη μέγγενη, κατέβασε όχι μόνο τη μύτη αλλά και το κεφάλι. Αυτή ήταν μια κοινή ενέργεια των Σοβιετικών και των Κινέζων, στην οποία ιδιαίτερη «αξία» ανήκει στο Μικογιάν. Αυτός στάλθηκε στην Κίνα σαν αρχηγός της σοβιετικής αντιπροσωπείας στο 8ο Συνέδριο του ΚΚΚ και, ο χρουστσιοφικός μαφιόζος, χωρίς να περιμένει τη λήξη του κινέζικου Συνεδρίου, πήγε τρεχάτος στην Κορέα με τον Πιν Ντε Χουά, που του έδοσε ο Μάο Τσε Τούνγκ σαν αντιπρόσωπο της Κίνας, για να κουρδίσει, αλαχρουστσιοφικά, τις χαλαρωμένς χορδές του Κιμ Ιλ Σούνγκ. Αργότερα, άλλα ταξίδια «συγχόρδισης» θα γίνονταν στην Κορέα από Σοβιετικούς, Κινέζους και άλλους, αλλά αυτά θα τα βλέπαμε στο μέλλον. Ας επανέλθομε στο Σεπτέμβρη του 1956.

Στο Πεκίνο, όπου φτάσαμε στις 13 Σεπτέμβρη, μας υποδέχτηκαν με λαό, με μουσική και με λουλούδια χωρίς εδώ να παραλείψουνε την πληθώρα πορτραίτων του Μάο Τσε Τούνγκ. Είχαν βγει στο αεροδρόμιο ο Λίου Σιάο Σι, ο Τσου Εν Λάι, ο Τένγκ Χσιάο Πίνγκ και άλλοι που τα ονόματά τους δεν τα θυμάμαι.

Χαιρετηθήκαμε μ' αυτούς, τους ευχηθήκαμε επιτυχίες στο συ-

νέδριο που θα συνέρχονταν ύστερα από δύο μέρες και με δυσκολία αντιμετωπίζαμε τις στερεότυπες φράσεις τους: «μεγάλη τιμή», «μεγάλη βοήθεια», «οι αδερφοί από το μακρυνό μέτωπο της Ευρώπης», «να μας κάνετε παρατηρήσεις» κ.λπ., κ.λπ., τέτοιες φράσεις με τις οποίες, ύστερα από μερικά χρόνια θα γεμίζαμε ως το λαιμό. (Κείνες όμως τις μέρες αυτά τα λόγια που σερβίρονταν παντού σαν έτοιμα προϊόντα, δε μας προκαλούσαν κακή εντύπωση - τα θεωρούσαμε εκδηλώσεις της κινέζικης απλότητας και ταπεινοφροσύνης).

Ο Μάο Τσε Τούνγκ μας δέχτηκε σ' ένα διάλειμμα μεταξύ των συνεδριάσεων του Συνεδρίου, σε μια αίθουσα εκεί δίπλα. Ήταν η πρώτη φορά που τον συναντούσαμε. Όταν μπήκαμε στη σάλα σηκώθηκε, υποκλίθηκε ελαφρά, έτεινε το χέρι και έτσι, χωρίς να κινηθεί από τη θέση του, περίμενε ώσπου να δόσει σε όλους μας το χέρι και από ένα χαμόγελο. Καθήσαμε.

Πήρε το λόγο ο Μάο. Αφού είπε ότι ήταν πολύ χαρούμενος που είχαν φίλους από τη μακρυνή Αλβανία, είπε μερικά λόγια για το λαό μας, χαρακτηρίζοντάς τον γενναίο και ηρωικό.

— Εμείς έχουμε μεγάλη συμπάθεια προς το λαό σας —είπε ανάμεσα στ' άλλα— γιατί εσείς έχετε περισσότερο καιρό που απελευθερωθήκατε.

Αμέσως ύστερα απ' αυτό με ρώτησε:

— Πώς πάνε οι δουλειές σας με τη Γιουγκοσλαβία;

— Ψυχρές —του είπα— και αμέσως πρόσεξα ότι έκφρασε ανοιχτά την απορία του. «Καθώς φαίνεται, σκέφτηκα, δεν γνωρίζει καλά την κατάστασή μας με τους Γιουγκοσλάβους», γι' αυτό και αποφάσισα να του εξηγήσω κάτι από τη μακρά ιστορία των σχέσεων του Κόμματος και της χώρας μας με το γιουγκοσλάβικο κόμμα και κράτος. Μίλησα σύντομα, στάθηκα σε μερικές στιγμές - κλειδιά της αντιαλβανικής και αντιμαρξιστικής δράσης της γιουγκοσλαβικής ηγεσίας περιμένοντας κάποια αντίδραση από μέρους του. Πρόσεχα όμως ότι ο Μάο έκφράζε μόνο απορία και πότε πότε κοίταζε τους άλλους κινέζους συντρόφους.

— Σ' αυτό το ζήτημα —είπε ο Μάο— ούτε εσείς οι Αλβανοί έχετε σφάλει έναντι των Γιουγκοσλάβων, ούτε οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι έχουν σφάλει απέναντι σας. Εδώ μεγάλα σφάλματα έκαμε το Ινφορμπυρό.

— Εμείς —του είπα— αν και δε συμμετείχαμε στο Ινφορμπυρό, υποστηρίξαμε, θεωρήσαμε και θεωρούμε σωστές τις γνωστές αναλύσεις και θέσεις του ενάντια στη δράση της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας. Οι ίδιες οι μακρόχρονες σχέσεις μας με τη γιουγκοσλαβική

ηγεσία μας έπεισαν ότι η γραμμή και οι στάσεις των Γιουγκοσλάβων δεν ήταν και δεν είναι μαρξιστικές - λενινιστικές. Ο Τίτο είναι ένας αδιόρθωτος αποστάτης.

Χωρίς όμως να περιμένει να ακούσει μέχρι το τέλος μεταφρασμένα τα λόγια μου, ο Μάο με ρώτησε:

— Ποια είναι η γνώμη σας για το Στάλιν;

Του είπα ότι το Κόμμα μας έτρεφε και τρέφει υψηλή εκτίμηση προς το Στάλιν σαν ένα ηγέτη με πολύ μεγάλες και πολύπλευρες αξίες, σαν πιστό μώθητή και συνεχιστή του έργου του Λένιν, σαν...

— Δημοσιεύσατε εσείς —με διέκοψε— την έκθεση που έδοσε ο σύντροφος Χρουστιόφ στο 20ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης;

— Όχι, του απάντησα. Αυτό δεν το κάναμε και δε θα το κάνουμε ποτέ.

— Εσείς σύντροφοι Αλβανοί —είπε— πράξατε πολύ σωστά και η γραμμή του Κόμματος σας είναι σωστή. Κι εμείς έτσι πράξαμε, όπως εσείς. Αφού η ίδια η σοβιετική ηγεσία δε δημοσίευσε επίσημα αυτή την έκθεση, δεν υπήρχε λόγος να τη δημοσιεύσουμε εμείς, όπως έπραξαν μερικοί.

Ύστερα από κάποια στιγμή σιωπής, συνέχισε:

— Ο Στάλιν έκαμε λάθη. Έκαμε λάθη και απέναντί μας, λογουχάρη το 1927[1]. Έσφαλε και απέναντι των γιουγκοσλάβων συντρόφων.

Μετά, ήσυχα και χαμηλόφωνα συνέχισε:

— Χωρίς λάθη δε μπορεί κανείς να προχωρήσει. Και με ρώτησε: Έχει κάμει λάθη το Κόμμα σας;

— Δε μπορούμε να πούμε ότι δεν παρατηρήθηκαν και λάθη — του είπα— αλλά το βασικό είναι ότι παλεύουμε για να κάνουμε όσο

---

1. Ο Μάο Τσέ Τούνγκ θεωρεί λάθη τις σωστές κριτικές αρχών που έκανε σ' αυτόν και στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας η Κομιντέρν και ο Στάλιν μετά την αποτυχία της κινέζικης επανάστασης των χρόνων 1925 - 1927. Οι κριτικές αυτές σχετίζονταν με την υποτίμηση του ρόλου της εργατικής τάξης και την υπερτίμηση του αυθόρμητου αγώνα της αγροτιάς, με την φιλευθεριστική στάση έναντι του δεξιού οπορτουνισμού και τις ταλαντεύσεις στον χώρο της τακτικής, την υπερτίμηση των πραξικοπημάτων, την τάση προς τις τρομοκρατικές μεθόδους αγώνα και προς την αριστερή φρασεολογία, την υποτίμηση των επαγγελματικών ενώσεων και την ανεπαρκή εργασία με τις μάζες των εργατών και αγροτών.

λιγότερα ή και καθόλου λάθη και, όταν διαπιστώνονται, προσπαθούμε να τα διορθώσουμε αμέσως.

«Βιάστηκα». Ο μεγάλος φιλόσοφος τα ήθελε αλλιώς.

— Είναι απαραίτητο να γίνονται λάθη, είπε. Το κόμμα δε μπορεί να διαπαιδαγωγηθεί αν δε διδάσκεται από τα λάθη. Αυτό έχει μεγάλο νόημα.

Τον συναντήσαμε παντού υλοποιημένο αυτό τον τρόπο «διαπαιδαγώγησης» του Μάο Τσε Τούνγκ. Ένας κινέζος σύντροφος, τις μέρες που βρισκόμασταν στο Συνέδριο, μας είπε:

— Σε μας υπήρχε ένας τρομερός φόβος. Οι άνθρωποι προσπαθούσαν να μη κάνουν λάθη γιατί φοβούνταν μη τους διαγράψουν από το κόμμα. Αλλά με την ορθή πολιτική του Προέδρου Μάο εξαλείφτηκε τώρα αυτός ο φόβος και στους ανθρώπους του κόμματος αυξήθηκε η πρωτοβουλία και η ορμή στη δημιουργική δουλειά.

— Να, μας είπε, βλέπετε αυτόν που μιλάει; Είναι ο Λι Λι Σαν, ένας από τους ιδρυτές του Κομμουνιστικού μας Κόμματος. Σ' όλη του τη ζωή έχει κάμει σοβαρά λάθη, μάλιστα όχι μια φορά, αλλά τρεις φορές κατά σειρά. Υπήρχαν σύντροφοι που αυτόν τον γέροντα ήθελαν να τον διαγράψουν από το κόμμα, αλλά με την επιμονή του προέδρου Μάο συνεχίζει να είναι μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος και τώρα εργάζεται στο μηχανισμό της Κεντρικής Επιτροπής.

Στο μεταξύ ο Λι Λι Σαν έκανε κιόλας μια άλλη «αυτοκριτική» μπροστά στο 8ο Συνέδριο.

— Εγώ —έλεγε— έχω κάνει λάθη, αλλά το Κόμμα με βοήθησε. Σύντροφοι —συνέχισε— σας καλώ να με βοηθήσετε και στο εξής γιατί μπορεί να κάμω πάλι λάθη...

Ας επανέλθουμε όμως στη συνάντηση με το Μάο Τσε Τούνγκ. Αφού φιλοσόφησε σχετικά με το «μεγάλο νόημα της διάπραξης σφαλμάτων», εκμεταλλεύτηκα την ευκαιρία και πρόσθεσα σ' αυτά που του είχα πει πρωτύτερα σχετικά με τους Γιουγκοσλάβους και την κατασκοπευτική δράση των ρεβιζιονιστών του Βελιγραδίου για την οργάνωση της συνωμοσίας στην Κομματική Συνδιάσκεψη των Τιράνων τον Απρίλη του 1956.

— Κατά τη γνώμη μας —του είπα— αυτοί είναι αδιόρθωτοι.

Η απάντηση του Μάο ήταν λόγια του αέρα, σύμφωνα με το κινέζικο στυλ:

— Εσείς έχετε σωστή μαρξιστική - λενινιστική γραμμή.

Ήταν η ώρα να σηκωθούμε. Τον ευχαρίστησα για την πρό-

σκληση, για την υποδοχή και για τη βοήθεια που μας είχε δώσει η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας.

— Δεν είναι ανάγκη να μας ευχαριστήσετε —επενέβηκε ο Μάο— πρώτο, γιατί η βοήθεια που σας δώσαμε είναι ελάχιστη — και έκλεισε ένα δάχτυλο— δεύτερο —συνέχισε και έκλεισε άλλο δάχτυλο— εμείς είμαστε μέλη της μεγάλης οικογένειας του σοσιαλιστικού στρατοπέδου με επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση και είναι το ίδιο όπως το ένα χέρι δίνει κάτι στο άλλο, που είναι μέλος του ίδιου σώματος.

Τον ευχαριστήσαμε και μια φορά και σηκωθήκαμε. Τραβήξαμε και μερικές φωτογραφίες μαζί, σφίξαμε πάλι τα χέρια και χωριστήκαμε.

Να πω την αλήθεια οι εντυπώσεις μας απ' αυτή την συνάντηση δεν ήταν εκείνες που προσμέναμε και όταν βγήκαμε, συζητήσαμε μεταξύ μας για όσα ακούσαμε. Από τη συζήτηση με το Μάο δεν διδαχτήκαμε κάτι το εποικοδομητικό, που θα μας χρησίμευε και η συνάντηση μας φάνηκε περισσότερο εθιμοτυπική χειρονομία. Απογοητευτήκαμε ιδιαίτερα απ' όσα ακούσαμε από το στόμα του Μάο για το Ινφορμπυρό, το Στάλιν και για το γιουγκοσλάβικο ζήτημα.

Ακόμα περισσότερο όμως μας εξέπληξε και μας ανησύχησε η διεξαγωγή των εργασιών του 8ου Συνεδρίου τους. Όλη η πλατφόρμα αυτού του συνεδρίου στηρίζονταν στις θέσεις του 20ου Συνεδρίου του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, μάλιστα σε μερικές κατευθύνσεις οι θέσεις του Χρουστσιόφ είχαν προωθηθεί από το Μάο Τσε Τούνγκ, το Λίου Σάο Σι και από άλλους ανώτατους κινέζους ηγέτες.

Νιώσαμε ότι η επιδημία του σύγχρονου ρεβιζιονισμού είχε πλήξει και την Κίνα. Τι διαστάσεις είχε πάρει αυτή η αρρώστια, εμείς δε μπορούσαμε να κρίνουμε από τότε, αυτά όμως που συνέβηκαν και συμβαίνουν στην Κίνα δείχνουν ότι τότε οι κινέζοι ηγέτες βιάζονταν να μη υστερήσουν, μάλιστα να πάρουν στα χέρια τους την παρδαλή σημαία των χρουστσιοφικών.

Εκτός των άλλων, στις εκθέσεις που δόσανε στο 8ο Συνέδριο ένας μετά τον άλλο ο Λίου Σάο Σι, ο Τένγκ Χσιάο Πίνγκ και ο Τσου Εν Λάι υπεράσπισαν και βάθυναν παραπέρα τη μόνιμη γραμμή του Κομμουνισιτκού Κόμματος της Κίνας για πλατιά συνεργασία με την αστική τάξη και τους κουλάκους, «απέδειξαν» τα μεγάλα καλά που θα έχει ο «σοσιαλισμός» από την καλή μεταχείριση και την τοποθέτηση σε υψηλά ηγετικά αξιώματα των καπιταλιστών, των ε-

μπόρων και των αστών διανοουμένων, προπαγάνδιζαν πομπώδικα την αναγκαιότητα της συνεργασίας της εργατικής τάξης με την ντόπια αστική τάξη και του κομμουνιστικού κόμματος με τα άλλα δημοκρατικά, εθνικά κόμματα, στις συνθήκες του σοσιαλισμού κ.λπ., κ.λπ. Τα «100 λουλούδια» και οι «100 σχολές» του Μάο Τσε Τούνγκ που άνθισαν και συναγωνίστηκαν στις συνεδριάσεις του Συνεδρίου, στην πραγματικότητα άνθιζαν και συναγωνίζονταν σ' όλο το κόμμα και το κινέζικο κράτος. Η θεωρία αυτή των 100 σημαιών, του Μάο Τσε Τούνγκ, που διακηρύχτηκε πλατιά το Μάη του 1956 από το αναπληρωματικό μέλος του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚ της Κίνας, Λιού Ντιν Ι, αποτελούσε την κινέζικη παραλλαγή της αστικο - ρεβιζιονιστικής θεωρίας και πράξης για την «ελεύθερη διακίνηση των ιδεών και των ανθρώπων» για τη συμβίωση των διαφόρων ιδεολογιών, ρευμάτων, σχολών και μικροσχολών στους κόλπους του σοσιαλισμού[1].

Πολλές φορές αργότερα έκαμα αναδρομή σ' αυτή την περιόδο της ιστορίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας, θέλοντας να διασαφηνίσω πως και γιατί η βαθιά ρεβιζιονιστική γραμμή του 1956, αργότερα φάνηκε ότι άλλαξε κατεύθυνση και ότι για κάποιο χρονικό διάστημα έγινε «καθαρή» «αντιρεβιζιονιστική», «μαρξιστική - λενινιστική». Είναι, λογουχάρη, γεγονός, ότι το 1960 το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας φάνηκε πως αντιτάχτηκε σθεναρά στις ρεβιζιονιστικές θέσεις του Νικήτα Χρουστσιόφ, επιβεβαίωσε ότι «υπεράσπιζε το μαρξισμό - λενινισμό» από τις διαστρεβλώσεις που του γίνονταν, κ.λπ. Ακριβώς αυτή η εμφάνιση της Κίνας, το 1960, ενάντια στο σύγχρονο ρεβιζιονισμό και η από μέρους της τήρηση (φαινομενικά) των μαρξιστικών - λενινιστικών θέσεων, έκαμε ώστε το Κόμμα μας να βρεθεί πλάι - πλάι μ' αυτή στην πάλη, που είχαμε αρχίσει ενάντια στους χρουστσιοφικούς.

Ο καιρός όμως απόδειξε, και αυτό καθρεφτίζεται πλατιά -στα ντοκουμέντα του Κόμματός μας, ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας, τόσο το 1956 όσο και στα χρόνια του 1960, σε καμιά περίπτωση δεν ξεκινούσε και δε δρούσε με βάση τις θέσεις του μαρξισμού - λενινισμού.

---

1. Αργότερα, εκτός των άλλων, βγήκε ότι και ο τετραγωνικά ρεβιοζινιστικός δεκάλογος του Μάο Τσε Τούνγκ, «Σχετικά με τις δέκα βασικότερες σχέσεγι» ανήκει ακριβώς σ' αυτή την περίοδο της «άνοιξης» του σύγχρονου ρεβιζιονισμού. (Σημείωση του συγγραφέα).

Το 1956 το ΚΚ της Κίνας έσπευσε να πάρει τη σημαία του ρεβιζιονισμού για να παραγκωνίσει το Χρουστσιόφ και να αναλάβει μόνο του το ρόλο του λίντερ (ηγέτη) στο κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα. Όταν όμως ο Μάο Τσε Τούνγκ και οι σύντροφοι του είδαν ότι με τη ρεβιζιονιστική άμιλλα δεν τα έβγαζαν εύκολα πέρα με τον πατριάρχη του σύγχρονου ρεβιζιονισμού, το Χρουστσιόφ, τότε άλλαξαν ταχτική, έκαμαν πως πέταξαν την πρώτη σημαία, παρουσιάστηκαν σαν «γνήσιοι μαρξιστές - λενινισστές», προσπαθώντας έτσι να καταχτήσουν εκείνες τις θέσεις που δε μπόρεσαν να καταχτήσουν με την πρώτη τους ταχτική. Όταν όμως και αυτή η δεύτερη ταχτική τους απέτυχε, «πέταξαν» και τη δεύτερη, τάχα μαρξιστική - λενινιστική σημαία και βγήκαν στο στίβο τέτοιοι που ήταν όλη τους τη ζωή - οπορτουνιστές, πιστοί υπερασπιστές μιας γραμμής συμφιλίωσης και συνθηκολόγησης με το κεφάλαιο και την αντίδραση. Όλα αυτά θα τα βλέπαμε και θα τα επιβεβαιώναμε στη ζωή, μέσω μιας μακράς, δύσκολης και ένδοξης πάλης, που διεξήγαγε το Κόμμα μας σε υπεράσπιση του μαρξισμού - λενινισμόυ.

Μετά τη λήξη των εργασιών του Συνεδρίου μας πήγαν σε μερικές πόλεις και λαϊκές κομμούνες, όπως στο Πεκίνο, τη Σαγκάη, το Τιεντσίν, το Νανκίν, το Πορτ - Αρθούρ κ.λπ., όπου είδαμε από κοντά τη ζωή και τη δουλειά του μεγάλου κινέζικου λαού. Ήταν απλοί και εργατικοί άνρθωποι, χωρίς πολλές απαιτήσεις, σεμνοί και περιποιητικοί προς τους φιλοξενούμενους. Από όσα μας είπαν οι κινέζοι ηγέτες και κείνοι που μας συνόδευαν και από όσα μπορέσαμε οι ίδιοι να δούμε, ήταν φανερό πως είχαν πραγματοποιηθεί μια σειρά θετικές αλλαγές και εξελίξεις. Δεν ήταν όμως στο βαθμό που διαφημίζονταν, πολύ περισσότερο αν λάβομε υπόψη το εξαιρετικά μεγάλο ανθρώπινο δυναμικό της κινέζικης ηπείρου, την επιθυμία και προθυμία για δουλειά των Κινέζων.

Στην Κίνα είχε επιτευχθεί η εξάλειψη της μαζικής πείνας, που ήταν μόνιμη πληγή αυτής της χώρας, είχαν οικοδομηθεί φάμπρικες και εργοστάσια, οργανώνονταν οι λαϊκές κομμούνες στη γεωργία, αλλά φαίνονταν ότι το βιοτικό επίπεδο ήταν ακόμα χαμηλό, μακριά από το επίπεδο όχι μόνο των αναπτυγμένων σοσιαλιστικών χωρών, αλλά και της χώρας μας. Από τις επισκέψεις που κάναμε σ' αυτή τη μεγάλη χώρα, από τις επαφές που είχαμε και με ανθρώπους της μάζας, μας έκαμε εντύπωση ότι η συμπεριφορά τους ήταν πραγματικά καλή, άψογη, παρατηρούνταν όμως κάποια δισταχτικότητα και απέναντι μας και απέναντι των συνοδών μας. Στα λόγια και τη συμπεριφορά τους προς τα στελέχη διαφαίνονταν ότι διατηρούνταν α-

κόμα κάτι από το παρελθόν. Ήταν κατάδηλο πως το μακραίωνο παρελθόν, η απολυταρχική εξουσία των αυτοκρατόρων, των φεουδαρχών και των κινέζων καπιταλιστών, οι ξένοι εκμεταλλευτές, ιάπωνες, αμερικάνοι, άγγλοι κ.α., ο βουδισμός και όλες οι άλλες αντιδραστικές φιλοσοφίες, από τις αρχαιότατες και μέχρι τις «σύγχρονες», είχαν αφήσει αυτό το λαό όχι μόνο σε τρομερή οικονομική καθυστέρηση, αλλά και είχαν καλλιεργήσει στην κοσμοαντίληψή του, στους τρόπους συμπεριφοράς και ομιλίας, νοοτροπίες σκλάβου, υποδούλωσης, τυφλής εμπιστοσύνης, υπακοής χωρίς αντίρρηση προς τους ιθύνοντες κάθε βαθμίδας. Ασφαλώς, αυτά δε μπορούσαν να εξαλειφτούν διαμιάς και εμείς τα θεωρούσαμε σαν αταβισμούς, που θα εξαλείφονταν από τη συνείδηση αυτού του λαού, ο οποίος, με τις θετικές του ιδιότητες και με μια υγιή ηγεσία, θα μπορούσε να κάνει θαύματα.

Εκτός από τις συναντήσεις με το Μάο Τσε Τούνγκ και με άλλους κινέζους ηγέτες, τις μέρες της παραμονής μας στην Κίνα είχαμε την ευκαιρία να συναντηθούμε και με πολλές αντιπροσωπείες των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων, που συμμετείχαν στο 8ο Συνέδριο του ΚΚ της Κίνας.

Όλοι τους επαινούσαν με ενθουσιασμό τη «νέα γραμμή» της περιόδου μετά το 20ο Συνέδριο.

Οι Βούλγαροι την αποκαλούσαν «γραμμή του Απρίλη», επειδή τον Απρίλη είχαν συγκαλέσει την Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής, με την οποία εγκατέλειψαν τις προηγούμενες θέσεις του Μπλαγκόεφ και Ντιμιτρόφ και εναγκαλίστηκαν τη χρουστσιοφική γραμμή.

— Εμείς αποκαταστήσαμε τον Τράιτσο Κοστόφ[1] —μας είπε ο Αντόν Γιούγκοφ— γιατί δε βρήκαμε γι' αυτόν καμιά απόδειξη ενοχής.

Μιλούσε κάπως μουδιασμένα. Όπως φαίνεται αισθάνονταν ότι αργά ή γρήγορα θα του βάζανε τρικλοποδιά για να απολαύσει ως το τέλος τη ρεβιζιονιστική γραμμή που μαγειρεύτηκε στη Βουλγαρία, σύμφωνα με τις διαταγές του Χρουστσιόφ. Ο «ινφορμτιυροϊκός» Ντεζ, που πριν από μερικά χρόνια είχε δόσει την έκθεση του Ινφορμπυρό σχετικά με την καταδίκη της δράσης των ρεβιζιονιστών του

1. Ο πράκτορας αυτός των Τιτοϊκών, που καταδικάστηκε το Δεκέμβρη του 1949, αποκαταστάθηκε στην ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚ της Βουλγαρίας, που συνήλθε το Σεπτέμβρη του 1956.

Βελιγραδίου, είχε συμφιλιωθεί τώρα με τον Τίτο στο Βουκουρέστι και προετοιμάζονταν να απολαύσει τα φιλιά και στο Βελιγράδι.

— Θα πάω στο Βελιγράδι να συναντηθώ με τον Τίτο - μας είπε μόλις συναντηθήκαμε στο Πεκίνο, όπου είχε έρθει κι αυτός προσκαλεσμένος στο Συνέδριο. Ο Τίτο —συνέχισε— είναι καλός σύντροφος, είναι θετικός και όχι σαν τον Κάρντελ και τον Πόποβιτς. (Έπρεπε να ακούαμε και στα ρουμανικά αυτές τις εκτιμήσεις, που πριν από τρεις μήνες τις είχαμε ακούσει στα ρωσικά!) Όταν ο Τίτο αναχώρησε για τη Μόσχα, τον Ιούνη —συνέχισε ο Ντεζ— εμείς τον προσκαλέσαμε να σταθμεύσει για συνομιλίες και στο Βουκουρέστι, μα δε δέχτηκε. Τότε τι κάναμε; Συγκεντρωθήκαμε όλη η ηγεσία του κόμματος και του κράτους και τον προϋπαντήσαμε στο σιδηροδρομικό σταθμό. Τι να έκανε ο Τίτο, δε μπορούσε να μας ξεφύγει! Και τον αναγκάσαμε να καθήσει όχι 45 λεπτά να ξεκουραστεί, όπως προέβλεπε, αλλά 2 ολόκληρες ώρες (Όμορφο «εξαναγκασμό» κάματε στον Τίτο, είπα με το νου μου). Όταν ο σύντροφος Τίτο θα γύριζε από τη Σοβιετική Ένωση, συνέχισε ο Ντεζ, ειδοποίησε ότι ήθελε να παραμείνει για συνομιλίες στο Βουκουρέστι. Δεχτήκαμε με ευχαρίστηση το αίτημά του, συναντηθήκαμε, συνομιλήσαμε... και ο Ντεζ μας διηγήθηκε με το νυ και με το σίγμα τα νανουρίσματα με τον Τίτο.

— Τωρα που θα πάω στο Βελιγράδι να του μιλήσω και για σας; - με ρώτησε.

— Αν έχετε επιθυμία να του μιλήσετε για μας —είπα στον Ντεζ— πέστε του να παραιτηθούν από τις κατασκοπευτικές και συνωμοτικές ενέργειες ενάντια στη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας και στο Κόμμα Εργασίας Αλβανίας. Πέστε του ότι στη Συνδιάσκεψη των Τιράνων, πριν και μετά απ' αυτή, οι γιουγκοσλάβοι διπλωμάτες ανάπτυξαν πρόστυχη δράση... - και του διηγήθηκα σε συντομία τι συνέβηκε στη χώρα μας μετά το 20ο Συνέδριο.

— Ναι, ναι! - έλεγε ο Ντεζ και είδα πως κατέβασε τα μούτρα. Δεν του άρεσε που ξεσκέπαζα τον Τίτο. Το ίδιο αίσθημα εκδήλωσε και αργότερα όταν τον συνάντησα στο Βουκουρέστι, αφού είχε πραγματοποιήσει την «ποθητή επίσκεψη» συμφιλίωσης στο Βελιγράδι και τα είχε φκιάξει με τον Τίτο. Μερικούς μήνες ύστερα απ' αυτή την επίσκεψη, πέρασα στο Βουκουρέστι, συναντήθηκα και συνομίλησα με το Ντεζ και τον Μποντναράς.

Κατά τις συνομιλίες ο Μποντναράς (ο μεγάλος, ο Εμίλ) άνοιξε κουβέντα και μου είπε ότι ήταν στον Τίτο και ότι στη συνομιλία μ' αυτόν έγινε λόγος και για την Αλβανία. «Ο Τίτο —είπε ο Μποντνα-

ράς— μίλησε καλά και με συμπάθεια για τη χώρα σας, για τον ηρωικό λαό σας και επιθυμεί καλές σχέσεις με σας» κ.λπ. Με άλλα λόγια αυτό το τίτοϊκό «φερέφωνο» γίνονταν μεσίτης για συμφιλίωση με τον Τίτο, ήθελε να πραγματοποιήσει εκείνο που δεν το πέτυχε ο Χρουστσιόφ.

Έβαλα τον Μποντναράς στη θέση του, λέγοντάς του ότι με τον Τίτο και τον τιτοϊσμό εμείς θα είμαστε μέχρι τέλους σε πάλη γιατί είναι αποστάτης του μαρξισμού - λενινισμού.

— Εμείς δε συμφιλιωνόμαστε με τον Τίτο - είπα ορθά - κοφτά στο Μποτναράς.

Τη στιγμή που έριχνα στο Μποτναράς αυτά τα βέλη για τον Τίτο, παρατήρησα ότι ο Ντεξ χάραζε άσκοπα με ένα μολυβοκόντυλο που κρατούσε στο χέρι γραμμές πάνω σ' ένα άσπρο χαρτί, ασφαλώς από εκνευρισμό, μα δε μίλησε καθόλου. Τα λόγια μου ήταν ξίδι γι' αυτόν.

Αλλά ας επανέλθουμε στην Κίνα, στις συναντήσεις που είχαμε εκείνες τις μέρες με άλλους συντρόφους των αδερφών κομμάτων.

Ήταν ενδιαφέρον: όλοι όσους συναντούσαμε είχαν στο στόμα τους τις αποκαταστάσεις και τον Τίτο. Μάλιστα και ο Τσου Εν Λάι, σε μια συνάντηση που είχαμε, μας είπε:

— Με κάλεσε ο Τίτο να πάω στη Γιουγκοσλαβία και δέχτηκα την πρόσκλησή του. Μ' αυτή την ευκαιρία, αν είστε σύμφωνοι, μπορώ να έρθω και στην Αλβανία.

— Είμαστε πλέρια σύμφωνοι να έρθετε στην Αλβανία - του είπαμε και τον ευχαριστήσαμε για το αίτημα, παρ' όλο που δε μας αντήχησε καθόλου καλά το γεγονός ότι ο πρωθυπουργός της Κίνας συνέδεε την άφιξή του στην Αλβανία «με την ευκαιρία» της μετάβασής του στη Γιουγκοσλαβία.

Όμως, όπως έγραψα και πιο πάνω, ήταν η εποχή που ο πυρετός του ρεβιζιονισμού τους είχε πιάσει όλους και ο καθένας πάσχιζε να πάει το γρηγορότερο στο Βελιγράδι για να πάρει την ευλογία και την «πείρα» του παλαίμαχου του σύγχρονου ρεβιζιονισμού. Κάποια μέρα με πλησίασε ο Σκοτσιμάρο και μου κλάφτηκε γιατί ο Τολιάτι είχε πάει στο Βελιγράδι, αλλά δεν μπόρεσαν να συνεννοηθούν με τον Τίτο.

— Πώς — τον ρώτησα όχι χωρίς ειρωνεία—. Πιάστηκαν;

— Όχι —μου είπε— αλλά δε συμφώνησαν για όλα. Μολαταύτα —συνέχισε— εμείς από μέρους μας θα στείλουμε στο Βελιγράδι μια αντιπροσωπεία για πείρα.

— Σε ποια κατεύθυνση; τον ρώτησα.

— Οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι —απάντησε— καταπολέμησαν αποτελεσματικά τη γραφειοκρατία και τώρα στη Γιουγκοσλαβία δεν υπάρχει γραφειοκρατία.

— Και πώς το ξέρετε ότι εκεί δεν υπάρχει γραφειοκρατία; - τον ρώτησα.

— Γιατί εκεί και οι εργάτες έχουν κέρδη - ήταν η απάντησή του. Του μίλησα για τη στάση του Κόμματός μας σχετικά μ' αυτό το πρόβλημα, αλλά το μυαλό του Ιταλού είχε γίνει Τίτο. Τον ρωτήσαμε:

— Γιατί θέλετε να στείλετε ανθρώπους μόνον στη Γιουγκοσλαβία να «πάρουν πείρα»; Γιατί δεν έχετε στείλει τέτοιες αντιπροσωπείες και στις χώρες της λαϊκής δημοκρατίας, όπως στην Αλβανία κι αλλού;!

Ο Σκοτσιμάρο συγχύστηκε για μια στιγμή, ύστερα βρήκε τη λύση:

— Θα στείλουμε - είπε. Να λόγου χάρη η πείρα της Κίνας σχετικά με τη συνεργασία της εργατικής τάξης με την αστική τάξη και του κομμουνιστικού κόμματος με τ' άλλα δημοκρατικά κόμματα, έχει μεγάλη αξία για μας. Θα τη μελετήσουμε...

Είχε πραγματικά πούθε να πιαστεί. Στο εξής όχι μόνο στη Γιουγκοσλαβία και στην Κίνα, αλλά παντού μπορούσαν να πάνε οι ιταλοί ρεβιζιονιστές για να ανταλλάξουν πείρα για την καταπρόδοση της υπόθεσης του προλεταριάτου, της επανάστασης και του σοσιαλισμού. Μόνο στη χώρα μας ούτε ήρθαν και ούτε υπήρχε λόγος να έρθουν γιατί σε μας εφαρμόζονταν μόνο ο μαρξισμός - λενινισμός. Μα αυτή η πείρα δεν τους χρειάζονταν.

Στις 3 Οχτώβρη του 1956 πήραμε το δρόμο της επιστροφής για την πατρίδα μας. Όλο αυτό το ταξίδι μας έπεισε ακόμα περισσότερο για τι μεγάλες και επικίνδυνες διαστάσεις που είχε πάρει ο σύγχρονος χρουστσιοφικός ρεβιζιονισμός.

Στη Βουδαπέστη θα βλέπαμε ένα από τα τρομερά γεννήματα της χρουστσιοφικής - τιτοϊκής «νέας γραμμής»: την αντεπανάσταση. Είχε καιρό που έβραζε και τώρα πια ξεσπούσε.

9.

Οι «διάβολοι» εκτός ελέγχου

Η αντεπανάσταση σε δράση στην Ουγγαρία και Πολωνία. Μάτιας Ράκοσι. Ποιος μαγείρεψε τον «τσορβά» στη Βουδαπέστη. Συνομιλία με Ούγγρους ηγέτες. Λογομαχία, με το Σουσλόφ στη Μόσχα. Η «αυτοκριτική» του Ίμρε Νάγκι. Η ανατροπή του Ράκοσι. Η αντίδραση παίρνει ορμή. Ο Χρουστσιόφ, ο Τίτο και ο Γκέρο στην Κριμαία. Αντρόποφ: «δεμπορούμε να θεωρήσουμε αντεπαναστάτες τους εξεγερμένους». Η σοβιετική ηγεσία διστάζει. Το Κόμμα των Ούγγρων Εργαζομένων διαλύεται. Ο Νάγκι εξαγγέλλει την αποχώρηση από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Ένα μέρος των παρασκηνίων: τα γράμματα Τίτο - Χρουστσιόφ. Πολωνία 1956 - ο Γκομούλκα στο θρόνο. Μια αναδρομή: ο Μπιερούτ. Το αντεπαναστατικό πρόγραμμα του Γκομούλκα. Τα διδάγματα μας από τα γεγονότα του 1956. Συνομιλίες στη Μόσχα, Δεκέμβρης 1956.

Το μολεμένο πνεύμα του 20ου Συνεδρίου υποκίνησε όλα τα αντεπαναστατικά στοιχεία στις σοσιαλιστικές χώρες και στα κομμουνιστικά κι εργατικά κόμματα, ενθάρρυνε εκείνους που ήταν καμουφλαρισμένοι και περίμεναν την ευκαιρία για να ανατρέψουν το σοσιαλισμό εκεί όπου είχε νικήσει.

Οι αντεπαναστάτες στην Ουγγαρία, στην Πολωνία, στη Βουλγαρία, στην Τσεχοσλοβακία και αλλού, οι προδότες του μαρξισμού - λενινισμού στα κόμματα Ιταλίας και Γαλλίας και οι γιουγκοσλάβοι τιτοϊκοί δέχτηκαν με χαρά τις περιβόητες θέσεις του Χρουστσιόφ για τον «εκδημοκρατισμό», για «τη λατρεία του Στάλιν», για την αποκατάσταση την καταδικασμένων εχθρών, για την «ειρηνική συνύπαρξη», για την «ειρηνική μετάβαση» από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό κ.λπ. Αυτές τις θέσεις και συνθήματα τα εναγκαλίστηκαν με ενθουσιασμό και ελπίδα οι ρεβιζιονιστές που βρίσκονταν στην εξουσία ή είχαν ανατραπεί, η σοσιαλδημοκρατία, οι αστοί αντιδραστικοί διανοοούμενοι.

Τα γεγονότα στην Ουγγαρία και Πολωνία ήταν ο ολοφάνερος

πρόλογος της αντεπανάστασης, που θα αναπτύσσονταν σε έκταση και βάθος όχι μόνο εκεί, αλλά και στη Βουλγαρία, την Ανατολική Γερμανία, την Τσεχοσλοβακία, την Κίνα, και ιδιαίτερα στη Σοβιετική Ένωση.

Αφού εξασφάλισε κάπως τις θέσεις της στη Βουλγαρία, Ρουμανία, Τσεχοσλοβακία, κ.λπ., η χρουστσιοφική κλίκα εφόρμησε στην Ουγγαρία, η ηγεσία της οποίας δε φαίνονταν να ήταν τόσο υπάκουη προς τη σοβιετική γραμμή. Όμως είχαν στόχο την Ουγγαρία και ο Τίτο και οι Αμερικάνοι.

Η Ουγγαρία, όπως φαίνεται, είχε αρκετά τρωτά σημεία. Είχε ιδρυθεί το κόμμα με επικεφαλής το Ράκοσι, γύρω από τον οποίο ήταν μερικοί παλιοί κομμουνιστές, όπως ο Γκέρο, ο Μούνιχ, αλλά και νέοι, που είχαν έρθει πρόσφατα και βρήκαν το τραπέζι στρωμένο από τον Κόκκινο Στρατό και από το Στάλιν. Άρχισε να «οικοδομείται ο σοσιαλισμός» στην Ουγγαρία, αλλά οι μεταρυθμίσεις δεν ήταν ριζικές. Έκαναν το χατήρι του προλεταριάτου χωρίς όμως να προκαλούν μεγάλη δυσαρέσκεια και στη μικροαστική τάξη. Το ουγγρικό κόμμα ήταν μια συνένωση του τάχα κομμουνιστικού κόμματος σε παρανομία (ούγγροι αιχμάλωτοι πολέμου που πιάστηκαν στη Σοβιετική Ένωση), των παλιών κομμουνιστών του Μπέλα Κουν και του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Ήταν, λοιπόν, αυτή η συνένωση ένα αρρωστιάρικο μπόλι, που ποτέ δεν πήρε απάνω του, ώσπου η αντεπανάσταση και ο Καντάρ, μαζί με το Χρουστσιόφ και το Μικογιάν εξάγγειλαν με διάταγμα την πλήρη διάλυση του Κόμματος των Ούγγρων Εργαζομένων.

Γνώριζα από κοντά τον Ράκοσι και τον αγαπούσα. Έχω συνομιλήσει μ' αυτόν συχνά, γιατί και για δουλειά αλλά και οικογενειακώς με τη Νετζμίε είχαμε πάει κάμποσες φορές σ' αυτόν. Ο Ράκοσι ήταν τίμιος άνθρωπος, παλιός κομμουνιστής, ηγέτης στην Κομιντέρν. Είχε καλούς σκοπούς, η δουλειά του όμως υπονομεύονταν απ' τα μέσα κι απ' τα έξω. Όσο ζούσε ο Στάλιν, φαίνονταν πως καθετί πήγαινε καλά, μα μετά το θάνατό του, άρχισαν να φαίνονται οι αδυναμίες στην Ουγγαρία.

Κάποτε, σε συνομιλία, ο Ράκοσι μου μίλησε για τον ουγγρικό στρατό και με ρώτησε για το δικό μας.

— Έχουμε αδύνατο το στρατό, δεν έχουμε στελέχη, οι αξιωματικοί είναι παλιοί, του στρατού του Χόρτυ, γι' αυτό παίρνουμε τώρα απλούς εργάτες από τα εργοστάσια του Τσέπελ και τους κάνουμε αξιωματικούς - μου είπε.

— Χωρίς ισχυρό στρατό —είπα στο Ράκοσι— δε μπορεί κανείς

να υπερασπίσει το σοσιαλισμό. Πρέπει να εκκαθαρίσετε τους χορτικούς. Πράξατε καλά που πήρατε εργάτες, μόνο χρειάζεται να δόσετε σημασία στην καθώς πρέπει διαπαιδαγώγησή τους.

Ενώ συνομιλούσαμε στη βίλα του Ράκοσι, ήρθε ο Κάνταρ, ο οποίος είχε επιστρέψει από τη Μόσχα, όπου είχε πάει για θεραπεία στα μάτια. Ο Ράκοσι μου τον σύστησε, τον ρώτησε πως ήταν από την υγεία και του έδοσε άδεια να πάει στην οικογένειά του. Όταν μείναμε μόνοι μας, ο Ράκοσι μου είπε:

— Να, ο Κάνταρ είναι νέο στέλεχος, τον κάναμε υπουργό Εσωτερικών.

Να πω την αλήθεια δε μου γέμισε το μάτι για υπουργός Εσωτερικών.

Κάποια άλλη φορά συζητήσαμε σχετικά με την οικονομία. Μου μίλησε για την οικονομία της Ουγγαρίας, ιδιαίτερα για τη γεωργία η οποία πήγαινε τόσο καλά, που ο λαός έτρωγε ώσπου ξεκοιλιάζονταν και δεν ήξεραν τι να κάμουν το χοιρινό κρέας, τα αλλαντικά, τη μπίρα, τα κρασιά! Εγώ απορούσα γιατί ήξερα πως όχι μόνο στη χώρα μας, αλλά σ' όλες τις σοσιαλιστικές χώρες, μάλιστα και στην Ουγγαρία, δεν ήταν τέτοια η κατάσταση. Ο Ράκοσι είχε ένα ελάττωμα, ήταν διαχυτικός και μεγαλοποιούσε τα αποτελέσματα της δουλειάς. Όμως, παρά την αδυναμία αυτή, ο Μάτιας, κατά τη γνώμη μου είχε καλή καρδιά κομμουνιστή και δεν έβλεπε εσφαλμένα τη γραμμή ανάπτυξης του σοσιαλισμού. Κατά τη γνώμη μου, πρέπει να παραδεχτεί κανείς ότι η διεθνής αντίδραση, υποστηριζόμενη από τον κλήρο, το ισχυρό κουλακολόι και τους καμουφλαρισμένους χορτικούς φασίστες, ρίχτηκε στήν Ουγγαρία και στην ηγεσία του Ράκοσι να τις υπονομεύσει, τους ρίχτηκε ο γιουγκοσλάβικος τιτοϊσμός με τους πράχτορές του με επικεφαλής το Ράικ, τον Κάνταρ (καμουφλαρισμένον) και άλλους, και, τέλος, τους ρίχτηκαν ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί, οι οποίοι, όχι μόνο δεν ήθελαν το Ράκοσι και εκείνους που τον υποστήριζαν, αλλά και τον μισούσαν γιατί ήταν πιστός στο Στάλιν και στο μαρξισμό - λενινισμό και, όταν το ήθελε η δουλειά, εναντιώνονταν με το ανάστημά του στις κοινές συσκέψεις. Ο Ράκοσι ήταν από την παλιά φρουρά της Κομιντέρν και η Κομιντέρν για τους σύγχρονους ρεβιζιονιστές ήταν «άγριο θηρίο».

Έτσι η Ουγγαρία έγινε πεδίο δολοπλοκιών και κομπίνων μεταξύ του Χρουστσιόφ, του Τίτο και των αντεπαναστατών (πίσω από τους οποίους έστεκε ο αμερικάνικος ιμπεριαλισμός), που διάβρωναν από τα μέσα το ουγγρικό κόμμα και τις θέσεις του Ράκοσι και

των υγειών στελεχών στην ηγεσία αυτού του κόμματος. Ο Ράκοσι ήταν εμπόδιο και για το Χρουστσιόφ, ο οποίος ήθελε να μπάσει και την Ουγγαρία στη στρούγγα του, και για τον Τίτο, που ήθελε να καταστρέψει το σοσιαλιστικό στρατόπεδο και μισούσε διπλά το Ράκοσι σαν έναν από τους «σταλινικούς» που τον ξεσκέπασαν το 1948.

Τον Απρίλη του 1957, όταν ακόμα δεν είχε εξαλειφθεί η «αντικομματική ομάδα» του Μάλενκοφ, Μολότοφ κ.λπ., βρισκόμουν στη Μόσχα με την Κομματική και Κυβερνητική αντιπροσωπεία μας. Αφού φάγαμε σε ανεπίσημο δείπνο στο Κρεμλίνο, στην Εκατερίνσκι Ζαλ, καθήσαμε σε μια γωνία με τους Χρουστσιόφ, Μολότοφ, Μικογιάν, Μπουλγκάνιν κ.α. να πάρουμε τον καφέ. Κάπως το έφερε η κουβέντα και ο Μολότοφ, απευθυμόμενος σε μένα, σαν αστειευόμενος, μου είπε:

— Αύριο ο Μικογιάν πηγαίνει στη Βιέννη. Θα προσπαθήσει να μαγειρέψει κι εκεί ένα τσορβά όπως έκαμε στη Βουδαπέστη.

Εγώ, για να επεχτείνω την κουβέντα, του λέω:

— Γιατί, ο Μικογιάν έκαμε αυτό το τσορβά;

— Αλλά ποιος; - είπε ο Μολότοφ.

— Μα τότε —του λέω— ο Μικογιάν δε μπορεί να πάει πια στη Βουδαπέστη.

— Αν ο Μικογιάν ξαναπάει εκεί —συνέχισε ο Μολότοφ— θα τον κρεμάσουν.

Ο Χρουστσιόφ είχε σκύψει το κεφάλι και ανακάτευε με το κουτάλι τον καφέ. Ο Μικογιάν σκοτείνιασε, ξεροκατάπιε και, χαμογελώντας κυνικά, είπε:

— Πηγαίνω, πως δεν πηγαίνω στη Βουδαπέστη. Αν κρεμάσουν εμένα, θα κρεμάσουν και τον Κάνταρ, γιατί οι δυο μαζί κάναμε τον τσορβά.

Για μένα ήταν ξεκάθαρος ο ρόλος των χρουστσιοφικών στην ουγγρική τραγωδία.

Οι προσπάθειες του Χρουστσιόφ και του Τίτο, να εξαλείψουν ό,τι το υγιές υπήρχε στην Ουγγαρία, συνέπιπταν, γι' αυτό, συντόνισαν τις ενέργειές τους. Με τη μετάβαση του Χρουστσιόφ στο Βελιγράδι, οι επιθέσεις αυτές στράφηκαν προς την αποκατάσταση των τιτοϊκών συνωμοτών, Κώτσι Τζότζε, Ράικ, Κοστόφ κ.λπ. Ενώ το Κόμμα μας δε σάλεψε ούτε κατά κεραία από τις ορθές θέσεις των αρχών, το ουγγρικό κόμμα λύγισε, ο Τίτο και ο Χρουστσιόφ θριάμβευσαν.

Με την αποκατάσταση του Ράικ αποκατάσταθηκε η προδοσία. Οι θέσεις του Ράκοσι εξασθένησαν πολύ.

Η ηγεσία του ουγγρικού κόμματος, με το Ράκοσι και Γκέρο, ίσως έκαμε λάθη και στον οικονομικό τομέα, όμως δεν ήταν αυτά που προκάλεσαν την αντεπανάσταση. Το κυριότερο λάθος του Ράκοσι και των συντρόφων του ήταν ότι αυτοί δε στάθηκαν γεροί, κλονίστηκαν μπροστά στην πίεση των εξωτερικών και εσωτερικών εχθρών. Δεν κινητοποίησαν το κόμμα και το λαό, την εργατική τάξη για να εκμηδενίσουν στο έμβρυό τους τις προσπάθειες της αντίδρασης, έκαμαν σ' αυτή υποχωρήσεις, αποκατέστησαν τους εχθρούς, όπως το Ράικ, κ.λπ., και χαλάρωσαν την κατάσταση ώσπου ξέσπασε η αντεπανάσταση.

Τον Ιούνη του 1956, πηγαίνοντας στη Μόσχα για κάποια σύσκεψη της ΚΟΜΕΚΟΝ, είχα στη Βουδαπέστη μια συνομιλία με τους συντρόφους του Πολιτικού Γραφείου του Κόμματος των Ούγγρων Εργαζομένων. Δεν βρήκα εκεί ούτε το Ράκοσι, ούτε το Χέγκεντους, που ήταν πρωθυπουργός, ούτε το Γκέρο, γιατί κι αυτοί είχαν αναχωρήσει με τραίνο για τη Μόσχα. (Στην πραγματικότητα στη Μόσχα ούτε στη σύσκεψη ούτε πουθενά αλλού συνάντησα το Ράκοσι. Σίγουρα «αναπαύονταν» σε κάποια «κλινική» όπου οι Σοβιετικοί «τον έπειθαν να δόσει παραίτηση». Ύστερα από δυο τρεις βδομάδες, πραγματικά απαλλάχτηκε από τα καθήκοντα που είχε). Οι ούγγροι σύντροφοι μου είπαν ότι στο κόμμα και στην Κεντρική τους Επιτροπή έχουν μερικές δυσκολίες.

— Στην Κεντρική Επιτροπή —μου είπαν— δημιουργήθηκε μια κατάσταση κατά του Ράκοσι. Ο Φάρκας, που ήταν στο Πολιτικό Γραφείο, είχε υψώσει τη σημαία εναντίον του.

— Ήρθε ο καιρός να διαγραφεί ο Φάρκας όχι μόνο από την Κεντρική Επιτροπή, αλλά και από το κόμμα - μου είπε ο Μπάτα, υπουργός Άμυνας. Η στάση του —συνέχισε— είναι αντικομματική και εχθρική. Η θέση του είναι: «Εγώ έσφαλα, ο Μπέρια είναι προδότης. Μα ποιος διέταξε εμένα να κάμω αυτά τα λάθη; ο Ράκοσι».

— Αυτό το ζήτημα, μου είπαν οι ούγγροι σύντροφοι, έχει τεθεί και από τον Ρεβάι, ο οποίος πρότεινε «να σχηματίσουμε μια επιτροπή για να εξετάσει τα σφάλματα του ενός και του άλλου, τα σφάλματα του Ράκοσι κ.λπ.».

Εδώ επέμβηκα και τους ρώτησα:

— Μα τότε η Κεντρική Επιτροπή δεν έχει εμπιστοσύνη στο Πολιτικό Γραφείο;

— Έτσι προκύπτει - είπαν εκείνοι. Εμείς αναγκαστήκαμε να

παραδεχτούμε την επιτροπή, μα αποφασίσαμε να περάσει πρωτύτερα η έκθεσή της στο Πολιτικό Γραφείο.

— Τι είναι αυτή η επιτροπή; - τους είπα. Πρέπει να επιφορτιστεί το Πολιτικό Γραφείο από την Κεντρική Επιτροπή για τέτοια ζητήματα και εκεί να συζητηθεί η έκθεση. Αν το θεωρήσει αναγκαίο, η Κεντρική Επιτροπή καθαιρεί το Πολιτικό Γραφείο.

Οι Ούγγροι σύντροφοι μου είπαν ανάμεσα στ' άλλα ότι ο Ίμρε Νάγκι, που είχε διαγραφεί από το κόμμα σαν αντεπαναστάτης, είχε παραθέσει ένα μεγάλο δείπνο για τα γενέθλιά του, όπου είχε προσκαλέσει περίπου 150 άτομα, μεταξύ αυτών και μέλη της Κεντρικής Επιτροπής και της κυβέρνησης. Αρκετοί απ' αυτούς δέχτηκαν την πρόσκληση του προδότη και πήγαν. Όταν ένα από τα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής ρώτησε τους συντρόφους της ηγεσίας αν έπρεπε να πάει ή όχι, αυτοί του απάντησαν: «Αποφάσισε με πρωτοβουλία σου». Βέβαια μια τέτοια, απάντηση μου φάνηκε παράξενη και ρώτησα τους ούγγρους σύντροφους:

— Γιατί δεν του είπατε κοφτά να μην πάει, αφού ο Ίμρε Νάγκι είναι εχθρός;

— Μα να, τον αφήσαμε να κρίνει ο ίδιος και να αποφασίσει, με τη συνείδησή του - ήταν η απάντηση.

Κατά τη συζήτηση αυτή οι ούγγροι ηγέτες μου ομολόγησαν ότι είχαν μια δύσκολη κατάσταση στο κόμμα. Σ' αυτές τις φασαρίες είχε ξεμυτίσει και το 20ο Συνέδριο.

— Υπάρχουν στο κόμμα ομάδες, συγγραφείς, κ.λπ. —μου είπαν— που δεν στέκουν σε σωστές θέσεις, που ζητούν να υιοθετήσουν το 20ο Συνέδριο. Αυτά τα στοιχεία μας λένε ότι το «20ο Συνέδριο επιβεβαιώνει τις θέσεις μας, ότι στην ηγεσία υπάρχουν λάθη. Γι' αυτό εμείς έχουμε δίκιο».

— Πολλές σκοτούρες μας έφερε και η συνέντευξη του Τολιάτι, μου είπε κάποιος από τους παρευρισκόμενους. Μέλη της ΚΕ μου έχουν πει: «Βρε τι κάνουμε εμείς; Είναι καλύτερα να δράσουμε, να έχουμε και στην Ουγγαρία διαφορετική, ανεξάρτητη πολιτική, όπως η Γιουγκοσλαβία».

Αλήθεια, εκεί τα πράγματα πήγαιναν από το κακό στο χειρότερο. Ένα μέλος της Κεντρικής Επιτροπής τους είχε πει με θυμό: «Ακόμα εσείς του Πολιτικού Γραφείου μας κρύβετε τέτοια ζητήματα όπως αυτά του 20ου Συνεδρίου; Γιατί δε δημοσιεύετε'τη συνέντευξη του Τολιάτι;»

— Και εμείς τη δημοσιεύσαμε —μου είπαν οι σύντροφοι του Πολιτικού Γραφείου— γιατί πρέπει να ενημερωθεί το κόμμα!...

Εγώ είπα στους ούγγρους συντρόφους ότι εμείς έχουμε καλή κατάσταση και τους εξήγησα πως πράξαμε στη Συνδιάσκεψη των Τιράννων.

— Στο κόμμα —τους τόνισα— υπάρχει σωστή δημοκρατία, δημοκρατία που να δυναμώνει την κατάσταση και την ενότητα και όχι να τις καταστρέφει. Γι' αυτό, συνέχισα, χτυπήσαμε κατακέφαλα εκείνους που ήθελαν να εκμεταλλευτούν τη δημοκρατία σε ζημιά του κόμματος. Εμείς δεν επιτρέψαμε να μας συμβούν τέτοια πράγματα.

Συζητώντας σχετικα με τη συνέντευξη του Τολιάτι, ζήτησαν τη γνώμη μου γι' αυτόν.

— Ο Τολιάτι —απάντησα— μ' αυτά που είπε δεν είναι εντάξει. Ασφαλώς, εμείς δεν παρουσιάσαμε δημόσια τις αντιρρήσεις μας προς αυτόν, αλλά καλέσαμε τους πρώτους γραμματείς των κομματικών επιτροπών των επαρχιών και τους εξηγήσαμε το ζήτημα για να είναι επάγρυπνοι και έτοιμοι σε κάθε περίπτωση.

Σηκώνεται ο Σαλάι, μέλος του Πολιτικού Γραφείου, και μου λέει:

— Εγώ διάβασα τη συνέντευξη του Τολιάτι και δεν είναι και τόσο άσχημη. Η αρχή είναι καλή, μόνο που κατά το τέλος χαλάει.

— Εμείς δεν την δημοσιεύσαμε και απορέσαμε όταν τη μετάδοσε ο ραδιοφωνικός σταθμός της Πράγας - του είπα.

Απ' αυτή τη συνομιλία δημιούργησα την πεποίθηση ότι η γραμμή τους ήταν ταλαντευόμενη. Εκτός απ' αυτό και τα πιο υγιή στοιχεία στο Πολιτικό Γραφείο φαίνονταν ότι βρίσκονταν κάτω από την πίεση των αντεπαναστατικών στοιχείων, γι' αυτό και ταλαντεύονταν. Το Πολιτικό Γραφείο φαίνονταν σαν αλληλέγγυο, αλλά το είχαν απομονώσει τελείως.

Το βράδυ μας παράθεσαν δείπνο στο μέγαρο της Βουλής σε μια αίθουσα, όπου έπεφτε στο μάτι ένα μεγάλο πορτραίτο του Ατίλα, που το είχαν αναρτήσει στον τοίχο. Συζητήσαμε πάλι για τη βαριά κατάσταση που κόχλαζε στην Ουγγαρία. Φαίνονταν όμως ότι αυτοί είχαν χάσει το μπούσουλα. Τους λέω:

— Τι κάνετε έτσι, πώς κάθεστε με τα χέρια σταυρωμένα μπροστά στην αντεπανάσταση που σηκώνει κεφάλι; Γιατί μένετε θεατές και δεν παίρνετε μέτρα;

— Τι μέτρα να πάρουμε; είπε κάποιος απ' αυτούς.

— Να κλείσετε αμέσως τη λέσχη «Πέτεφ», να συλλάβετε τους. αρχιταραξίες, να βγάλετε την εργατική τάξη ένοπλη στις λεωφόρους και να περικυκλώσετε το Εστεργκόμ. Αν δεν μπορείτε να συλ-

λάβετε τον Μιντζέντι, τον Ίμρε Νάγκι δεν μπορείτε να τον συλλάβετε; Τουφεκίστε μερικές από τις κεφαλές αυτών των αντεπαναστατών για να καταλάβουν τι θα πει διχτατορία του προλεταριάτου.

Οι Ούγγροι σύντροφοι γούρλωναν τα μάτια και με κοιτούσαν με έκπληξη σα να ήθελαν να μου πούνε; «Μη σάλεψες»; Ένας απ' αυτούς μου είπε:

— Δε μπορούμε να πράξουμε έτσι όπως λέτε εσείς, σύντροφε Ενβέρ, γιατί δεν κρίνουμε την κατάσταση τόσο ανησυχαστική. Εμείς έχουμε την κατάσταση στα χέρια μας. Οι φωνασκίες στη λέσχη «Πέτεφ» είναι παιδιακίσιες δουλειές και αν ορισμένα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής πήγαν και ευχήθηκαν τον Ίμρε Νάγκι, το έκαμαν αυτό επειδή ήταν παλιοί σύντροφοί του και όχι γιατί δεν είναι σύμφωνοι με την Κεντρική Επιτροπή, που διέγραψε τον Ίμρε Νάγκι από τις γραμμές της.

— Νομίζω ότι βλέπετε αλαφρά το ζήτημα —του είπα— δεν εκτιμάτε το μεγάλο κίνδυνο που σας απειλεί. Πιστέψτε μας, γιατί εμείς γνωρίζουμε καλά τους τιτοϊκ ύς και ξέρουμε τι θέλουν νά κάμουν σαν αντικομμουνιστές και πράχτορες του ιμπεριαλισμού που είναι.

Μα τα λόγια μου ήταν φωνή στην έρημο. Φάγαμε, μαύρο φαί, και στις συνομιλίες που διήρκεσαν κάμποσες ώρες, οι Ούγγροι σύντροφοι συνέχιζαν τις προσπάθειες να με πείσουν ότι «είχαν την κατάσταση στα χέρια τους» και άλλα κουραφέξαλα.

Το πρωί με αεροπλάνο πήγα στη Μόσχα. Συναντήθηκα με το Σουσλόφ στο γραφείο του στο Κρεμλίνο. Αυτός, όπως πάντα, με υποδέχτηκε με κείνους τους τρόπους του, περπατώντας σαν οι μπαλαρίνες του Μπαλσόι, και όταν καθήσαμε, με ρώτησε για την Αλβανία. Αφού ανταλλάξαμε γνώμες για τα προβλήματά μας, του άνοιξα το ζήτημα της Ουγγαρίας. Του είπα τις εντυπώσεις και τις απόψεις μου, έτσι όπως τις έκφρασα ανοιχτά και στους ούγγρους συντρόφους. Ο Σουσλόφ με κοιτούσε με κείνα τα διαπεραστικά μάτια πίσω από τα γυαλιά με σκούρο κοκκαλένιο σκελετό, και μιλώντας, παρατηρούσα πως στα μάτια του φαίνονταν σημάδια δυσαρέσκειας, στενοχώριας, θυμού. Η αποδοκιμασία και αυτά τα αισθήματα συνοδεύονταν με μολυβιές που χάραζε σ' ένα λευκό χαρτί που είχε πάνω στο τραπέζι. Εγώ συνέχισα και κατέληξα στο συμπέρασμα λέγοντάς του ότι με εξέπληξε η ηρεμία και η «ψυχραιμία» των ούγγρων συντρόφων.

Ο Σουσλόφ, με κείνη την ψιλή φωνή σαν τσαμπούνα, άρχισε να μιλάει και βασικά μου είπε:

— Δε μπορεί να είμαστε σύμφωνοι με τις κρίσεις σας για το ουγγρικό ζήτημα. Εσείς παρουσιάζετε ανησυχαστική την κατάσταση, δεν είναι έτσι όπως τη νομίζετε εσείς. Μπορεί να μην έχετε επαρκείς πληροφορίες - και ο Σουσλόφ μίλησε και μίλησε προσπαθώντας να με «καθησυχάσει» και να με πείσει ότι η κατάσταση στην Ουγγαρία δεν είχε τίποτε το ανησυχαστικό. Δεν πείστηκα καθόλου από τα «επιχειρήματά» του και τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στις κατοπινές μέρες επαλήθευαν ότι οι απόψεις και οι παρατηρήσεις μας σχετικά με την βαριά κατάσταση στην Ουγγαρία ήταν απόλυτα σωστές. Γύρω στους δυο μήνες αργότερα, στα τέλη του Αυγούστου του 1956, είχα πάλι μια σφοδρή λογομαχία με το Σουσλόφ σχετικά με το Ουγγρικό ζήτημα. Όταν πηγαίναμε για την Κίνα στο συνέδριο του κινέζικου κόμματος, περνώντας στη Βουδαπέστη, από μια συζήτηση που είχαμε στο αεδρόμιο με ούγγρους ηγέτες εκείνης της εποχής, ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο η πεποίθησή μας ότι η κατάσταση στην Ουγγαρία κατρακυλούσε, η αντίδραση δρούσε, ενώ η ουγγρική ηγεσία με τις ενέργειες της ευνοούσε την αντεπανάσταση. Στην στάθμευση που κάναμε στη Μόσχα, συναντηθήκαμε με τον Σουσλόφ και του είπαμε τις ανησυχίες μας, για να τις διαβιβάσει στη σοβιετική ηγεσία. Ο Σουσλόφ τήρησε την ίδια στάση όπως και στη συνάντηση που είχα μαζί του, τον Ιούνη.

— Στην κατεύθυνση που λέτε, ότι εκεί κοχλάζει η αντεπανάσταση, μας είπε ο Σουσλόφ, εμείς δεν έχουμε δοσμένα ούτε από την υπηρεσία πληροφοριών, ούτε και από άλλες πηγές. Για την Ουγγαρία γίνεται θόρυβος από τους εχθρούς, αλλά η κατάσταση εκεί εξομαλύνεται. Είναι αλήθεια ότι υπάρχουν κάτι κινήσεις φοιτητών, αλλά είναι ακίνδυνες, είναι υπό έλεγχο. Οι Γιουγκοσλάβοι δεν δρουν εκεί, όπως λέτε εσείς. Πρέπει να ξέρετε ότι όχι μόνο ο Ρακόσι, μα και ο Γκέρο διέπραξε σφάλματα...

— Μάλιστα, είναι αλήθεια ότι διέπραξαν λάθη, γιατί αποκατέστησαν τους ούγγρους τιτοϊκούς προδότες που συνωμότησαν για να τινάξουν στον αέρα το σοσιαλισμό - αντέκοψα το Σουσλόφ. Αυτός σούφρωσε τα λεπτά χείλη του και έπειτα συνέχισε.

— Όσο για το σύντροφο Ίμρε Νάγκι δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με σας, σύντροφε Ενβέρ.

— Με εκπλήσσετε πολύ —του είπα— που χαρακτηρίζετε «σύντροφο» τον Ίμρε Νάγκι, όταν το Κόμμα των Ούγγρων Εργαζομένων τον αποκήρυξε.

— Ας τον αποκήρυξαν —είπε ο Σουσλόφ— ο Νάγκι μετάνιωσε και έκανε αυτοκριτική.

— Τα λόγια τα παίρνει ο αέρας —τον αντέκρουσα— μη πιστεύετε στα λόγια...

— Οχι —είπε κατακόκκινος ο Σουσλόφ— έχουμε γραπτή την αυτοκριτική του, και άνοιξε στο μεταξύ το συρτάρι, έβγαλε από κει κάποιο έγγραφο με υπογραφή του Ίμρε Νάγκη, που απευθύνονταν στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης και που έλεγε ότι έσφαλε «στις σκέψεις και τις πράξεις» και ζητούσε τη συμπαράσταση των Σοβιετικών.

— Το πιστεύετε αυτό; - ρωτάω το Σουσλόφ.

— Το πιστεύουμε, γιατί όχι;! - μου απάντησε και συνέχισε. Οι σύντροφοι μπορεί και να λαθέψουν, μα όταν αναγνωρίζουν τα λάθη, πρέπει να τους δόσουμε το χέρι.

— Αυτός είναι ένας προδότης —είπα στο Σουσλόφ— και εμείς νομίζουμε ότι κάνετε μεγάλο λάθος όταν δίνετε το χέρι σ' ένα προδότη.

Με τόσο έληξε η συνομιλία με το Σουσλόφ και χωριστήκαμε χωρίς να συμφωνούμε. Απ' αυτή τη συνάντηση εμείς δημιουργήσαμε την εντύπωση ότι οι Σοβιετικοί, αφού είχαν καταδικάσει οριστικά το Ράκοσι, βρίσκονταν σε αναστάτωση και φόβο για την κατάσταση στην Ουγγαρία· γιατί δεν ήξεραν τι να κάμουν και αναζητούσαν μια λύση μπροστά στη φουρτούνα. Σίγουρα αυτοί διαπραγματεύονταν με τον Τίτο για μια κοινή λύση. Προετοίμαζαν τον Ίμρε Νάγκη, νομίζοντας ότι μ' αυτόν θα γίνουν κύριοι της κατάστασης στην Ουγγαρία. Και έτσι συνέβηκε.

Ο κύκλος του Ράκοσι ήταν πολύ αδύνατος. Ούτε η Κεντρική Επιτροπή, ούτε το Πολιτικό Γραφείο ήταν στο απαιτούμενο επίπεδο. Άνθρωποι σαν τον Χέγκεντους, τον Κάνταρ, γέροι σαν τον Μούνιχ και κάτι παιδάρια χωρίς κομματική ζωή και πάλη, εξασθένιζαν κάθε μέρα και περισσότερο τη διεύθυνση των υποθέσεων και έπεσαν στην πλεκτάνη της τιτοϊκο - χρουστσιοφικής αράχνης.

Όλος αυτός ο τυχοδιωχτισμός προετοιμάστηκε πυρετώδικα. Η αντίδραση ζωογονήθηκε, πήρε φόρα, μιλούσε και δρούσε ανοιχτά. Ο ψευτοκομμουνιστής, ο κουλάκος και προδότης Ίμρε Νάγκι, με τη μάσκα του κομμουνισμού έγινε η σημαία του τιτοϊσμού και της πάλης ενάντια στο Ράκοσι. Ο τελευταίος είχε αντιληφτεί τον κίνδυνο που διέτρεχε το κόμμα και η χώρα και είχε πάρει μέτρα ενάντια στον Ίμρε Νάγκι, διαγράφοντάς τον από το κόμμα κατά τα τέλη του 1955. Ήταν όμως πολύ αργά. Η αράχνη της αντεπανάστασης

είχε τυλίξει στον ιστό της την Ουγγαρία η οποία έχανε κιόλας την υπόθεση. Στο Ράκοσι επιτίθονταν και ο Χρουστσιόφ και ο Τίτο και το κέντρο του Εστεργκόμ, και η εξωτερική αντίδραση. Η Άννα Κέτλι, ο Μιντζέντι, οι κόμητες και οι βαρώνοι στην υπηρεσία της παγκόσμιας αντίδρασης, που είχαν συγκεντρωθεί μέσα στην Ουγγαρία, στην Αυστρία και αλλού, οργάνωναν την ενταπανάσταση, έμπαζαν όπλα για την αναμπουμπούλα που προετοίμαζαν.

Η λέσχη «Πέτεφ» έγινε το κέντρο της αντίδρασης. Ήταν τάχα μια μορφωτική λέσχη της Ένωσης Νεολαίας, αλλά, στην πραγματικότητα, κάτω από τη μύτη του ουγγρικού κόμματος, δρούσε σαν φωλιά όπου οι αντιδραστικοί διανοούμενοι όχι μόνον φλυαρούσαν ενάντια στο σοσιαλισμό και τη διχτατορία του προλεταριάτου, αλλά και προετοιμάζονταν και οργανώνονταν ώσπου έφτασαν στο σημείο να παρουσιάσουν με αυθάδεια τα αιτήματά τους στο κόμμα και την κυβέρνηση σε μορφή τελεσίγραφου. Αρχικά, όσο ήταν ακόμα επικεφαλής ο Ράκοσι, έγιναν προσπάθειες να παρθούν ορισμένα μέτρα: με απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής χτυπήθηκε η λέσχη «Πέτεφ», διαγράφηκαν από το κόμμα κανά δύο συγγραφείς, μα αυτά ήταν περισσότερο τσιμπήματα και καθόλου μέτρα ριζικά. Η αντεπαναστατική φωλιά εξακολουθούσε να υπάρχει και, λίγο αργότερα, και κείνοι που χτυπήθηκαν αποκαταστάθηκαν σχεδόν όλοι.

Ο Ίμρε Νάγκι, ο οποίος είχε ανατραπεί, κάθονταν σαν πασάς στο σπίτι του, που το είχε μετατρέψει σε εντευχτήριο των οπαδών του. Απ' αυτούς τους οπαδούς του είχε ανθρώπους στην Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος Ούγγρων Εργαζομένων. Οι ούγγροι ηγέτες σαστισμένοι πηγαινοέρχονταν στη Μόσχα, ενώ οι τάχα σύντροφοί τους της Κεντρικής Επιτροπής, αντί να έπαιρναν μέτρα ενάντια στο αντιδραστικό στοιχείο που ξεσηκώνονταν, επισκέφτονταν στο σπίτι τον Ίμρε Νάκγι και τον εύχονταν για τα γενέθλια. Οι κόλακες του Ράκοσι έγιναν κόλακες του Νάγκι και του προετοίμασαν το δρόμο να πάρει την εξουσία.

Η απόφαση για την ανατροπή του Ράκοσι πάρθηκε στη Μόσχα και στο Βελιγράδι. Ο Ρακόσι λύγισε και δεν αντιστάθηκε στις πιέσεις των χρουστσιοφικών και τιτοϊκών, όπως δεν αντιστάθηκε και στις μηχανοραφίες των πραχτόρων τους στην ουγγρική ηγεσία. Υποχρέωσαν το Ράκοσι να δόσει παραίτηση τάχα «για λόγους υγείας» (γιατί έπασχε από υπερτονία!) παραδεχόμενος συνάμα και «λάθη για παραβάσεις της νομιμότητας». Πρώτα μιλούσαν για τις αρετές του «σύντροφου Μάτιας Ράκοσι», (έτσι τον «κήδευσαν» με τιμές), έπειτα μιλούσαν για τα λάθη του ώσπου τον χαρακτήρισαν

«εγκληματική συμμορία του Ράκοσι». Στην προετοιμασία των παρασκηνίων της καθαίρεσης του Ράκοσι έπαιξε μεγάλο ρόλο ο Σουσλόφ, ο οποίος ακριβώς αυτή την περίοδο πήγε στην Ουγγαρία για διακοπές(!).

Όπως φάνηκε, ο Ράκοσι ήταν η τελευταία τροχοπέδη που εμπόδιζε τη ρεβιζιονιστική άμαξα να αναπτύξει ταχύτητα. Πρώτος γραμματέας δεν εκλέχτηκε ο Κάνταρ, όπως επιθυμούσαν οι Σοβιετικοί και οι Γιουγκοσλάβοι, αλλά ο Γκέρο όμως κι αυτός είχε μετρημένες τις μέρες του. Ο Κάνταρ, που ήταν φυλακισμένος και είχε αποκατασταθεί πριν από λίγο καιρό, εκλέχτηκε, αρχικά στο Πολιτικό Γραφείο και, σαν άνθρωπος του Χρουστσιόφ και του Τίτο, ήταν, στην πραγματικότητα, το «πρώτο βιολί».

Μετά την ολομέλεια του Ιούλη του 1956, (τότε που ο Γκέρο αντικατέστησε το Ράκοσι και ο Κάνταρ μπήκε στο Πολιτικό Γραφείο) η αντίδραση πήρε φόρα, το κόμμα και η κυβέρνηση σχεδόν δεν είχαν κύρος. Τα αντεπαναστατικά στοιχεία ζητούσαν επίμονα την αποκατάσταση του Νάγκι και την καθαίρεση από την ηγεσία εκείνων των ολίγων υγιών ανθρώπων. Ο Γκέρο, ο Χέγκεντους και άλλοι περιφέρονταν από πόλη σε πόλη και από εργοστάσιο σε εργοστάσιο για να κατευνάσουν τα πνεύματα, με υποσχέσεις για «δημοκρατία» «σοσιαλιστική νομιμότητα», αύξηση των αποδοχών. Εννοείται, όλα αυτά γίνονταν όχι σε σωστό μαρξιστικό - λενινιστικό δρόμο, αλλά κάτω από την πίεση του ισχυρού κύματος της μικροαστικής τάξης και της αντίδρασης.

Την καθαίρεση του Ράκοσι από την ηγεσία του ουγγρικού κόμματος εμείς τη θεωρήσαμε σφάλμα που έβλαψε και εξασθένισε πολύ την κατάσταση στην Ουγγαρία και αυτή τη γνώμη μας την είπαμε στους σοβιετικούς ηγέτες όταν, το Δεκέμβρη, πήγαμε στη Μόσχα. Τα ίδια τα γεγονότα έδειξαν πόσο δίκιο είχαμε.

Άρχισε η «ευτυχισμένη» εποχή της φιλελευθεροποίησης, η εποχή της αποφυλάκισης και της εκταφής εκείνων που η διχτατορία του προλεταριάτου δίκαια είχε καταδικάσει. Ο προδότης Ράικ και οι σύντροφοί του ξαναενταφιάστηκαν με πομπώδικη τελετή όπου έπαιρναν μέρος χιλιάδες κόσμος με πρωτοστατούντες τους ούγγρους ηγέτες και η οποία έληξε με τη Διεθνή. Έτσι ο προδότης Ράικ έγινε «σύντροφος Ράικ» και εθνικός ήρωας της Ουγγαρίας, περίπου το ίδιο όπως ο Κόσουτ.

Ο Νάγκι, ύστερα από ένα τυπικό γράμμα που έστειλε στην Κεντρική Επιτροπή ξαναμπήκε στο κόμμα και περίμενε σίγουρος την

εξέλιξη των γεγονότων που θα τον έφεραν στην εξουσία. Κι αυτά δεν άργησαν.

Μετά από το Ράικ βγήκαν στην σκηνή και άλλοι πολλοί, πρώην κατάδικοι, αξιωματικοί και παπάδες, πολιτικοί κατάδικοι και κλέφτες, στους οποίους δίνονταν ηθική και υλική ικανοποίηση. Η χήρα του Ράικ πήρε σαν αντίτιμο, για την προδοσία του συζύγου της, 200.000 φορίντα και οι εφημερίδες της Βουδαπέστης δημοσίευσαν την είδηση για τη μεγαλοψυχία της «Κυρίας Ράικ» που χάρισε αυτά τα φορίντα στα λαϊκά κολλέγια. Οι καταδικασμένοι από τα δικαστηρία ανακηρύχτηκαν θύματα του Ράκοσι, του Γκάμπορ Πέτερ και του Μίχαλ Φάρκας, που συνελήφθηκε εκείνες τις μέρες. Οι ανώτατοι επίσημοι δικαιολογούνταν μπροστά στην αντίδραση για τα «εγκλήματα». «Μα τι να κάναμε —έλεγε ο Υπουργός Δικαιοσύνης— αφού ο σύντροφος Ράικ παραδέχτηκε ο ίδιος τις κατηγορίες;».

Ο Χέγκεντους, όταν ήταν ακόμα πρωθυπουργός, κάτω από την πίεση του Χρουστσιόφ, δήλωνε: «Λυπούμαστε πολύ που το κόμμα και η κυβέρνηση μας συκοφάντησαν τους Γιουγκοσλάβους», ενώ ο Γκέρο στον πρώτο του λόγο με την ευκαιρία της εκλογής του επικεφαλής του κόμματος είπε ότι «το κόμμα μας έχει ακόμα χρέη να ξοφλήσει προς την Ένωση Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών και προς τους ηγέτες της Γιουγκοσλαβίας, να ξεσκεπάσει τις συκοφαντίες που διασπείραμε σε βάρος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας».

Ο Γκέρο, που ήταν ένας από τους παλιότερους ηγέτες του κόμματος, σ' όλα αυτά που συνέβαιναν φάνηκε οπορτουνιστής και δειλός, παράδερνε δώθε - κείθε και κινούνταν σαν ανδρείκελο δεμένο από τα νήματα των πραγματικών ηθοποιών της ουγγρικής τραγωδίας. Όταν ο Τίτο βρίσκονταν για «διακοπές» στην Κριμαία, ο Γκέρο πήγε και συνομίλησε μ' αυτόν στην έπαυλη του Χρουστσιόφ και οι τρεις μαζί με τις ακολουθίες τους, «έκαναν περίπατο στην ακρογιαλιά, συνομίλησαν και φωτογραφήθηκαν». «Ιστορική» φωτογραφία, αν θα γράφονταν κάποτε η ιστορία των μηχανορραφιών και σκευωριών σε βάρος των λαών. Εδώ, στην έπαυλη του Χρουστσιόφ, στη Γιάλτα, έγινε η πρώτη συμφιλίωση και, κάτι μέρες αργότερα, ο Γκέρο με τον Χέγκεντους και Κάνταρ πήγαν στο Βελιγράδι, όπου συνομίλησαν με το Ράνκοβιτς. Δεν πέρασε πολύς καιρός και, όταν άρχισαν οι ταραχές, ο Γκέρο πετάχτηκε στα σκουπίδια και ο Κάνταρ, με την ευλογία του Χρουστσιόφ και τις μανού-

βρες του Μικογιάν και του ρεβιζιονιστή ιδεολόγου Σουσλόφ τρομπαρίστηκε και έγινε πρώτος γραμματέας.

Στο μεταξύ ο Ίμρε Νάγκι, αφού βγήκε από την τρύπα, πήρε τη δύναμη, έβγαλε αλαλαγμό θριάμβου διακήρυξε τη «δημοκρατία» και ο Τίτο ήταν στο αποκορύφωμα της νίκης. Η αντίδραση ήρθε στην εξουσία, έτρεξε απ' έξω ο συμμοριτισμός, ανασυγκροτήθηκαν τα κόμματα της αστικής τάξης, το φασιστικό, το χορτικό, το κληρικό. Ο ιμπεριαλισμός γέμισε τη χώρα με κατάσκοπους και απ' την Αυστρία έμπαζε όπλα σε μεγάλες ποσότητες. Ο Ραδιοσταθμός «Ελεύθερη Ευρώπη» ολημερίς και ολονυχτίς συνδαύλιζε την αντεπανάσταση, έκανε έκκληση για την ανατροπή και την ολοκληρωτική κατάλυση του σοσιαλιστικού καθεστώτος. Η Ουγγαρία και από πριν είχε ανοίξει τις θύρες στους καμουφλαρισμένους σαν τουρίστες κατάσκοπους.

Όταν, επιστρέφοντας από την Κίνα, τον Οχτώβρη, του 1956, περάσαμε στη Βουδαπέστη, μας είπαν τα ίδια τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου του Κόμματος των Ούγγων Εργαζομένων ότι «τον τελευταίο καιρό επισκέφτονται την Ουγγαρία 20.000 τουρίστες». Όταν εγώ τους είπα πως αυτό είναι επικίνδυνο, μου απάντησαν: «Μα έχουμε έσοδα σε συνάλλαγμα απ' αυτούς». Μετά την ανατροπή του Ρακόσι, προπαντός τις διαβόητες μέρες του Οχτώβρη, ανοίχτηκαν οι θύρες για τους χορτικούς, για τους βαρώνους και κόμητες, για τους πρώην αφέντες και καταπιεστές της Ουγγαρίας. Ο 'Εστερχαζ εγκαταστάθηκε στο κέντρο της Βουδαπέστης και τηλεφωνούσε στις πρεσβείες γνωστοποιώντας ότι σκοπεύει να μπει επικεφαλής της κυβέρνησης. Ο Μιντζέντι, που είχε αποφυλακιστεί πρωτύτερα έμπαινε στο μέγαρό του συνοδευόμενος από την «εθνοφρουρά» και ευλογούσε το λαό. Σαν τα σκουλήκια στις εμπυασμένες πληγές αναζωογονούνταν τα παλιά κόμματα, κόμματα κτηματιών, αγροτών, σοσιαλδημοκρατών, καθολικών, τα οποία πήραν τα μέγαρα που είχαν πριν, έβγαλαν εφημερίδες και ο Νάγκι και ο Κάνταρ μπήκαν στην Κυβέρνηση. Η αντεπανάσταση συμπαρέσυρε όλη την πρωτεύουσα και απλώνονταν και στις άλλες επαρχίες της Ουγγαρίας.

Όπως μας αφηγήθηκε αργότερα ο πρεσβευτής μας στη Βουδαπέστη, τα μανιασμένα μπουλούκια των αντεπαναστατών κατευθύνθηκαν πρώτα προς κάποιο χάλκινο ανδριάντα του Στάλιν, που είχε μείνει ακόμα σε μια πλατεία της Βουδαπέστης. Όπως χυμούσαν κάποτε οι ομάδες εφόδου του Χίτλερ ενάντια σε καθετί το προοδευτικό, έτσι και οι χορτικοί καθώς και τα άλλα αποβράσματα. της Ουγγαρίας, χύμηξαν με λύσσα στον ανδριάντα του Στάλιν πασκίζο-

νταν να τον γκρεμίσουν. Αφού δεν τα κατάφεραν ακόμα και με ατσαλένια παλαμάρια που τα τραβούσε ένα βαρύ τραχτέρ, οι συμμορίτες έκαμαν τη δουλειά τους με τη βοήθεια των ηλεκτροσυγκολλητήρων. Η πρώτη τους πράξη ήταν συμβολική: γκρεμίζοντας τον ανδριάντα του Στάλιν ήθελαν να πούνε ότι θα καταστρέψουν ό,τι είχε μείνει ακόμα στην Ουγγαρία από τον σοσιαλισμό, από τη δικτατορία του προλεταριάτου, από το μαρξισμό - λενινισμό. Η καταστροφή, οι δολοφονίες, η αναμπομπούλα κυρίευσαν όλη την πόλη.

Απ' τα χέρια του Χρουστσιόφ και του Σουσλόφ έφυγε κι αυτό το ψωριάρικο πουλί ο Ίμρε Νάγκι. Αυτός ο προδότης, στον οποίο η Μόσχα στήριξε τις ελπίδες, σαν ο πνιγμένος που πιάνεται από τα μαλλιά του για να γλυτώσει απ' το θάνατο, στο κύμα της επαναστατικής μανίας, έδειξε ποιος ήταν, εξάγγειλε το αντιδραστικό του πρόγραμμα και έκαμε δημόσια δηλώσεις για την αποχώρηση της Ουγγαρίας από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Σοβιετικός πρεσβευτής στην Ουγγαρία ήταν κάποιος Αντρόποφ, άνθρωπος της Κα - Γκε Μπε, που αργότερα πήρε προαγωγή και έπαιξε έναν ποταπό ρόλο και εναντίον μας. Αυτός ο πράχτορας με ετικέτα πρεσβευτή, βρέθηκε περικυκλωμένος από την αντεπανάσταση που ξέσπασε. Και όταν τα αντεπαναστατικά γεγονότα εξελίσσονταν ανοιχτά, όταν ο Νάγκι μπήκε επικεφαλής της κυβέρνησης, οι Σοβιετικοί συνέχιζαν ακόμα να τον υποστηρίζουν, ελπίζοντας, όπως φαίνεται, να τον κρατήσουν κάτω από έλεγχο. Εκείνες τις μέρες, ύστερα από την πρώτη μισοεπέμβαση του σοβιετικού στρατού, ο Αντρόποφ έλεγε στον πρεσβευτή μας στη Βουδαπέστη:

— Δε μπορούμε να θεωρήσουμε αντεπαναστάτες τους εξεγερμένους, γιατί σ' αυτούς υπάρχουν και τίμιοι άνθρωποι. Η νέα κυβέρνηση ειναι καλή και είναι αναγκαίο να κρατηθεί για να σταθεροποιήσει την κατάσταση.

— Πώς σου φαίνονται οι λόγοι του Νάγκι; - τον ρώτησε ο πρεσβευτής μας.

— Δεν είναι άσχημοι - απάντησε ο Αντρόποφ και όταν ο σύντροφός μας του είπε ότι αυτά που λέγονταν για τη Σοβιετική Ένωση δεν του φαίνονταν σωστά, εκείνος απάντησε.

— Υπάρχει αντισοβιετισμός, μα ο τελευταίος λόγος του Νάγκι δεν ήταν άσχημος και δεν ήταν αντισοβιετικός. Ο Νάγκι ζητεί να συνδεθεί με τις μάζες. Το Πολιτικό Γραφείο είναι καλό και έχει κύρος.

Οι αντεπαναστάτες δρούσαν με τόση αυθάδεια, που και τον ίδιο τον Αντρόποφ μαζί με όλο το προσωπικό τους έβγαλαν στο δρόμο

και τους άφησαν εκεί ώρες ολόκληρες. Εμείς παραγγείλαμε στον πρεσβευτή μας στη Βουδαπέστη να πάρει μέτρα για τη φρούρηση της πρεσβείας και του προσωπικού και να στήσει το πολυβόλο στο κεφαλόσκαλο· αν οι αντεπαναστάτες τολμούσαν να θίξουν την πρεσβεία, τότε να άνοιγαν πυρ χωρίς δισταγμό. Όμως όταν ο πρεσβευτής μας ζήτησε όπλα από τον Αντρόποφ για να εξασφαλίσει τη φρούρηση της πρεσβείας μας, αυτός αρνήθηκε:

— Εμείς έχουμε διπλωματική ασυλία, γι' αυτό δε σας πειράζει κανένας.

— Τι διπλωματική ασυλία;! - του είπε ο πρεσβευτής μας. Εκείνοι σας έβγαλαν στο δρόμο.

— Όχι, όχι —του είπε ο Αντρόποφ— αν σας δόσουμε όπλα μπορεί να δημιουργηθεί κανένα επεισόδιο.

— Τότε, του είπε ο αντιπρόσωπός μας - εγώ σας το ζητώ επίσημα εξ ονόματος της Αλβανικής Κυβέρνησης.

— Θα ρωτήσω τη Μόσχα - είπε ο Αντρόποφ και όταν το αίτημα δεν έγινε δεχτό ο πρεσβευτής μας του δήλωσε:

— Σύμφωνοι, αλλά να ξέρετε ότι εμείς θα αμυνθούμε με τα περίστροφα και με τα κυνηγητικά δίκανα που διαθέτουμε.

Ο σοβιετικός πρεσβευτής είχε κλειστεί στην πρεσβεία και δεν τολμούσε να ξεμυτίσει. Ένας αξιωματούχος του Υπουργείου Εξωτερικών της Ουγγαρίας, που καταδιώκονταν από τους συμμορίτες, ζήτησε άσυλο στην πρεσβεία μας και εμείς τον δεχτήκαμε. Είπε στους συντρόφους μας ότι είχε πάει και στη σοβιετική πρεσβεία, αλλά δεν τον είχαν δεχτεί.

Τα σοβιετικά στρατεύματα, που στρατοπέδευαν στην Ουγγαρία, στην αρχή, επέμβηκαν, μα ύστερα υποχώρησαν κάτω από την πίεση του Νάγκι και του Κάνταρ και η σοβιετική κυβέρνηση δήλωσε ότι ήταν πρόθυμη να αρχίσει τις διαπραγματεύσεις για την αποχώρησή τους από την Ουγγαρία. Και ενώ οι αντεπαναστάτες έκαναν θραύση, η Μόσχα φοβούνταν. Ο Χρουστσιόφ έτρεμε, δίσταξε να επεμβεί. Ο Τίτο ήταν βασιλιάς της κατάστασης και υποστηριχτής του 'Ιμρε Νάγκι, μάλιστα είχε παρατάξει τα στρατεύματα και προετοιμάζονταν να επεμβεί. Τότε η Μόσχα έστειλε στη Βουδαπέστη τον κατάλληλο άνθρωπο, τον μεταπράτη Μικογιάν μαζί με τον κόκορα Σουσλόφ.

Εμείς, εδώ στα Τίρανα, δεν παραλείψαμε να πούμε το λόγο μας. Κάλεσα τον σοβιετικό πρεσβευτή και του είπα αγαναχτισμένος:

— Εμείς είμαστε εντελώς απληροφόρητοι για όσα συμβαίνουν σε ορισμένες σοσιαλιστικές χώρες. Ο Τίτο με τους συντρόφους του

έχουν δάχτυλο στην οργάνωση της αντεπανάστάσης στην Ουγγαρία. Εσείς αφήνετε την Ουγγαρία στον ιμπεριαλισμό και στον Τίτο. Πρέπει να επεμβείτε ένοπλα και να κάμετε piazza *pulita* όσο δεν είναι αργά.

Του υπενθύμισα τους σκοπούς του Τίτο και κατάκρινα την εμπιστοσύνη, που είχε ο Χρουστσιόφ πρός αυτόν καθώς και την εμπιστοσύνη του Σουσλόφ προς την «αυτοκριτική» του Ίμρε Νάγκι.

— Να ποιος είναι ο Ίμρε Νάγκι —του λέω—. Τώρα στην Ουγγαρία χύνεται αίμα και πρέπει να βρεθούν οι ένοχοι.

Αυτός μου απάντησε:

— Η κατάσταση είναι σοβαρή, αλλά εμείς δε θα αφήσουμε την Ουγγαρία να την πάρει ο εχθρός. Τις απόψεις που μου εκφράσατε θα τις διαβιβάσω στη Μόσχα.

Είναι γνωστό τι συνέβηκε στην Ουγγαρία και στη Βουδαπέστη. Σκοτώθηκαν χιλιάδες άνρθωποι. Η αντίδραση εξοπλισμένη από το εξωτερικό, θέρισε, ντουφέκισε στους δρόμους, κομμουνιστές και δημοκράτες, γυναίκες και παιδιά, έκαψε σπίτια, γραφεία και έκαμε ό,τι μπόρεσε. Ο συμμοριτισμός βασίλευσε μέρες ολόκληρες. Η μόνη μικρή αντίσταση που προβλήθηκε ήταν η αντίσταση των μονάδων της ασφάλειας της Βουδαπέστης, ενώ ο ουγγρικός στρατός και το Κόμμα των Ούγγρων Εργαζομένων εξουδετερώθηκαν και διαλύθηκαν. Ο Κάνταρ έκδοσε το διάταγμα διάλυσης του Κόμματος των Ούγγρων Εργαζομένων, πράξη με την οποία έδειξε ποιος ήταν και ανακοίνωσε την ίδρυση του νέου κόμματος, του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος, το οποίο θα συγκροτούσαν ο Κάνταρ, ο Νάγκι και άλλοι.

Η σοβιετική πρεσβεία έμενε περικυκλωμένη από τα τάνκς και μέσα σ' αυτή ραδιουργούσαν ο Μικογιάν, ο Σουσλόφ, ο Αντρόποφ, ποιος ξέρει και ποιοι άλλοι.

Η αντίδραση με τους Κάνταρ και Ίμρε Νάγκι επικεφαλής, κλεισμένοι στη Βουλή, όπου έκαναν «διαβούλια», συνέχιζαν τις εκκλήσεις προς τα δυτικά καπιταλιστικά κράτη για ένοπλη επέμβαση ενάντια στους Σοβιετικούς. Τελικά ο φοβισμένος Νικήτα Χρουστσιόφ υποχρεώθηκε και έδοσε διαταγή. Οι σοβιετικές θωρακισμένες δυνάμεις κινήθηκαν προς τη Βουδαπέστη και άρχισαν οι οδομαχίες. Ο δολοπλόκος Μικογιάν έμπασε τον Αντρόποφ σ' ένα τάνκ

και τον έστειλε στη Βουλή να αποσύρει από κει τον Κάνταρ για να μηχανευτεί μ' αυτόν. Έτσι και συνέβηκε. Ο Κάνταρ άλλαξε πάλι αφεντικό, άλλαξε πάλι πουκάμισο, ήρθε στην αγκαλιά των Σοβιετικών και προστατευόμενος από τα τάνκς τους, έκαμε έκκληση στο λαό να σταματήσει τις ταραχές και κάλεσε τους αντεπαναστάτες να καταθέσουν τα όπλα και να παραδοθούν.

Η κυβέρνηση του Νάγκι τόσο είχε τα ψωμιά της. Η αντεπανάσταση καταστάλθηκε και ο Ίμρε Νάγκι βρήκε άσυλο στην πρεσβεία του Τίτο. Ήταν επόμενο, γιατί ήταν πράχτορας του Τίτο και της παγκόσμιας αντίδρασης. Είχε και την υποστήριξη του Χρουστσιόφ, αλλά του ξέφυγε από το χέρι, επειδή ήθελε να προχωρήσει, και προχώρησε παραπέρα. Μήνες ολόκληρους ο Χρουστσιόφ φιλονικούσε με τον Τίτο για να πάρει το Νάγκι, που ο τελευταίος δεν τον παράδινε, ώσπου ήρθαν σε συνδιαλλαγή να παραδοθεί στους Ρουμάνους ο Νάγκι. Στη διάρκεια που γίνονταν οι διαπραγματεύσεις με τον Τίτο σχετικά μ' αυτό το πρόβλημα, ο Κρίλοφ, σοβιετικός πρεσβευτής στα Τίρανα, ζήτησε τη γνώμη μας, αν ήμασταν ή όχι σύμφωνοι να πάει στη Ρουμανία ο Νάγκι.

— Ο 'Ιμρε Νάγκι, όπως έχουμε δηλώσει και πρωτύτερα, —απάντησα στον Κρίλοφ— είναι ένας προδότης που άνοιξε τις πόρτες στο φασισμό στην Ουγγαρία. Τώρα γίνεται πρόταση να πάει σε μια φίλη χώρα αυτός ο προδότης, που σκότωσε κομμουνιστές, προοδευτικούς ανθρώπους, που σκότωσε σοβιετικούς στρατιώτες και έκαμε έκκληση στους ιμπεριαλιστές για επέμβαση. Αυτό είναι μεγάλη υποχώρηση και εμείς δεν συμφωνούμε.

Αφού κατευνάστηκαν τα πάθη και ενταφιάστηκαν τα θύματα της ουγγρικής αντεπανάστασης, έργο προπαντός του Τίτο και του Χρουστσιόφ, ο Νάγκι εκτελέστηκε. Κι αυτή η πράξη δεν ήταν σωστή, όχι γιατί δεν άξιζε να εκτελεστεί ο Νάγκι, μα αυτό να μη γίνονταν όπως έγινε κρυφά, χωρίς δίκη, χωρίς δημόσιο ξεσκέπασμα. Έπρεπε να δικαστεί και να τιμωρηθεί δημόσια, σύμφωνα με τους νόμους της χώρας υπήκοος της οποίας ήταν. Μα, ασφαλώς, η δίκη δε συνέφερε ούτε στο Χρουστσιόφ, ούτε στον Κάνταρ, ούτε και στον Τίτο, γιατί ο Νάγκι μπορεί να έβγαζε στα φόρα τα άπλυτα εκείνων που διηύθυναν τα νήματα της αντεπαναστατικής συνωμοσίας.

Αργότερα, όταν η αντεπανάσταση στην Ουγγαρία καταστάλθηκε, ήρθαν σε φως πολλά στοιχεία που απόδειχναν τη συνενοχή των σοβιετικών ηγετών στα γεγονότα της Ουγγαρίας. Εμείς, ασφαλώς, είχαμε υποψίες για το ρόλο που έπαιξαν οι Σοβιετικοί, προπαντός

σχετικά με την καθαίρεση του Ράκοσι, την υποστήριξη του Νάγκι, κ.λπ. Μα εμείς τότε δεν ξέραμε με ακρίβεια πως διεξήχθηκε η συνεργασία Χρουστσιόφ - Τίτο, δεν ξέραμε επίσης τις μυστικές συναντήσεις του Χρουστσιόφ και Μάλενκοφ με τον Τίτο στο Μπριόνι. Αυτά αποκαλύφθηκαν αργότερα κι εμείς τηρήσαμε την εναντιωτική μας στάση προς αυτές τις πράξεις των Σοβιετικών.

Μερικές μέρες ύστερα από την αποκατάσταση της τάξης στην Ουγγαρία, η σοβιετική ηγεσία μας ενημέρωσε σχετικά με την αλληλογραφία, που είχε ανταλλάξει με τη γιουγκοσλάβικη ηγεσία για το ουγγρικό ζήτημα, τά αποδειχτικά που αποκάλυπταν αυτά τα γράμματα μας προκάλεσαν βαθιά ανησυχία γιατί τα προβλήματα ήταν σοβαρά και κρίσιμα. Τα συμφέροντα του σοσιαλισμού και του κομμουνιστικού κινήματος απαιτούσαν τότε να προστατευτεί η Σοβιετική Ένωση από τις επιθέσεις του ιμπεριαλισμού και της αντίδρασης, να διαφυλαχτεί η ενότητά μας. Απ' την άλλη μεριά, δεν μπορούσε το Κόμμα μας να μη πει το λόγο του γι' αυτές τις αντιμαρξιστικές πράξεις της σοβιετικής ηγεσίας. Γι' αυτό καθετί έπρεπε να κριθεί βαθιά και να μετρηθεί καλά, έχοντας υπόψη τα συμφέροντα του Κόμματος, της χώρας μας, της επανάστασης και του σοσιαλισμού Έτσι κρίναμε εμείς αυτά τα προβλήματα, είπαμε στους σοβιετικούς ηγέτες τις γνώμες μας με συντροφικό τόνο σε τρόπο που καθετί να μείνει και να διορθωθεί αναμεταξύ μας.

Κείνες τις μέρες, αφού πήραμε τα γράμματα, κάλεσα τον Κρίλοφ.

— Σας κάλεσα —του είπα— για να διασαφηνίσω ορισμένα ζητήματα που προκύπτουν απ' αυτά τα γράμματα. Πρώτα θέλω να σας πω ότι θεωρούμε απαράδεχτους τους υπαινιγμούς που κάνει ο Τίτο για «ορισμένους κακούς ανθρώπους», υπονοώντας εδώ ανοιχτά την ηγεσία του Κόμματός μας. Ένα τέτοιο πράγμα από μέρους του δε μας εκπλήσσει, γιατί έχουμε συνηθίσει με τις επιθέσεις του Τίτο. Μας εκπλήσσει πολύ το γεγονός ότι στην απάντηση της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης δεν βλέπουμε μια σταράτα θέση σχετικά μ' αυτά τα υπονοούμενα του Τίτο. Μπορείτε να μας πείτε τίποτε γι' αυτό το ζήτημα;

— Δεν έχω τι να πω γι' αυτό! - μου απάντησε ο Κρίλοφ, πιστός στη συνήθειά του να επιτηδεύεται το μουγγό.

Τότε εγώ συνέχισα:

— Στον Τίτο έπρεπε να ειπωθεί ανοιχτά ότι εμείς δεν είμαστε κακοί άνθρωποι και εχθροί του σοσιαλισμού, όπως μας αποκαλεί. Εμείς είμαστε μαρξιστές - λενινιστές, είμαστε άνθρωποι αποφασι-

σμένοι, που θα αγωνιστούμε μέχρι τέλους για την υπόθεση του σοσιαλισμού. Αντίθετα, ο Τίτο είναι εχθρός της επανάστασης, του σοσιαλισμού. Και σχετικά μ' αυτό υπάρχουν πολλά αποδεικτικά.

Ο Κρίλοφ σιωπούσε και εγώ στη συνέχεια της ομιλίας μου στάθηκαν ιδιαίτερα σ' ένα άλλο πρόβλημα που επέσυρε την προσοχή μας σ' αυτές τις επιστολές: «Εσείς, έγραφε ο Χρουστσιόφ στο Τίτο, ήσασταν απόλυτα ικανοποιημένος που η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης προσπάθησε ώστε, με την απομάκρυνση του Ράκοσι το καλοκαίρι τούτης της χρονιάς, να γίνει ο Κάνταρ πρώτος γραμματέας».

Απ' την άλλη μεριά, η ίδια η επιστολή έκανε καταφανή τη συνεργασία τους όχι μόνο πριν από τα γεγονότα του Οχτώβρη, αλλά και στη διάρκειά τους, συνεργασία που συγκεκριμενοποιήθηκε στο σχέδιο που σκαρώθηκε στις μυστικές συνομιλίες του Μπριόνι. Αυτές οι ενέργειες των σοβιετικών ηγετών για μας ήταν απαράδεχτες. Κατά τη γνώμη μας οι τιτοϊκοί εξακολουθούσαν να αναπτύσσουν την κατασκοπευτική και διασπαστική δράση τους και, ιδιαίτερα στην Ουγγαρία, αυτό φαίνονταν καθαρά. Αυτή την πεποίθηση τη διαβιβάσαμε στην ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης.

Ρώτησα και τον Κρίλοφ σχετικά μ' αυτό το ζήτημα:

— Εμείς δεν έχουμε ξεκάθαρο που σχηματίστηκε η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος των Ούγγρων Εργαζομένων, στη Βουδαπέστη ή στην Κριμαία;

Η ερώτηση αυτή ασφαλώς δεν άρεσε στον Κρίλοφ και, αναμασώντας την απάντηση του, μου είπε:

— Το ζήτημα θα έχει ως εξής: οι Ούγγροι σύντροφοι πήγαν στην Κριμαία και συνομίλησαν με τους συντρόφους μας. Εκεί τέθηκε το ζήτημα ποιός θα έπρεπε να τοποθετηθεί στην ηγεσία. Η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης είπε ότι «καλά θα ήταν να εκλεγεί ο Κάνταρ».

— Δηλαδή η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης δεν ήταν υπέρ του Γκέρο, αλλά υπέρ του Κάνταρ; - συνέχισα.

— Έτσι προκύπτει από την επιστολή - απάντησε ο Κρίλοφ.

— Εκτός αυτού —του είπα— και η κυβέρνηση του Κάνταρ σχηματίστηκε σε στενή συνεργασία ανάμεσα στην ηγεσία σας και τον Τίτο, ή όχι;

— Ναι, έτσι φαίνεται — αναγκάστηκε να παραδεχτεί ο Κρίλοφ.

Στη συνέχεια της συνομιλίας, αφού έκαμα γνωστή στο σοβιετι-

κό πρεσβευτή την ανησυχία που προκάλεσαν στο Κόμμα μας τα γεγονότα της Ουγγαρίας, του τόνισα:

— Η ομόφωνη γνώμη του Πολιτικού μας Γραφείου είναι ότι αυτές οι ενέργειες των συντρόφων του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, οι οποίοι συζητούν με τον Τίτο για τη σύνθεση της ηγεσίας του κόμματος και της ουγγρικής κυβέρνησης, δεν είναι σωστές. Τις απόψεις μας για όλα αυτά τα ζητήματα η σοβιετική ηγεσία τις γνωρίζει καλά γιατί τις έχουμε εκφράσει σ' αυτή. Δεν είναι έτσι;

— Μάλιστα —είπε ο Κρίλοφ—, έτσι είναι.

— Έχετε διαβιβάσει στη Μόσχα όλες τις απόψεις μας;

— Ναι, απάντησε, τις έχω διαβιβάσει.

Στο τέλος αυτής της συνομιλίας, σαν τυχαία ο σοβιετικός πρεσβευτής με ρώτησε:

— Θα κάμετε τη δίκη του Νταλί Ντρέου;

Ασφαλώς, η ερώτηση αυτή δεν ήταν τυχαία. Όπως φαίνεται, η δίκη και το ξεσκέπασμα των πραχτόρων των γιουγκοσλάβων ρεβιζιονιστών Λιρί Γκέγκα και Νταλί Ντρέου δεν άρεσε στους Σοβιετικούς.

— Η δίκη έχει προετοιμαστεί και θα γίνει —είπα στον Κρίλοφ—, γιατί αυτοί είναι προδότες και πράχτορες. Ο Νταλί Ντρέου και η Λιρί Γκέγκα αφού απότυχαν στις προσπάθειές τους να θέσουν σε εφαρμογή τη συνωμοσία ενάντια στο Κόμμα και το κράτος μας, αισθανόμενοι ότι για τη δράση τους σαν πράχτορες θα έδιναν λογαριασμό, αποπειράθηκαν να φύγουν και συνελήφτηκαν κοντά στα κρατικά μας σύνορα. Η εχθρική τους δράση είναι τώρα πια απόλυτα αποδειγμένη και την ομολόγησαν και οι ίδιοι. Και αν συνεχίσει ο Τίτο την εχθρική του δράση, εμείς θα δόσουμε στη δημοσιότητα την αλήθεια σχετικά μ' αυτούς τους πράχτορες με αποδειχτικά στοιχεία και με ηχογραφήσεις σε μαγνητόφωνο. Δε μπορούμε να ανεχτούμε περισσότερο τους τιτοϊκούς, που και το μαχαίρι θέλουν να μας μπήξουν και μας κατηγορούν.

— Αντιλαμβάνομαι τη θέση σας, - ψιθύρισε ο Κρίλοφ και έφυγε με μαζεμένη την ουρά.

Τα ίδια φαινόμενα όπως στην Ουγγαρία συνέβηκαν και στην Πολωνία σχεδόν ταυτόχρονα, αν και τα γεγονότα εκεί δεν πήραν τέτιες διαστάσεις και τέτ ιο δραματικό χαρακτήρα όπως στην Ουγγαρία. Και στην Πολωνίι είχε εγκαθιδρυθεί η διχτατορία του προλεταριάτου κάτω από την καθοδήγηση του Ενιαίου Εργατικού Κόμματος, αλλά εκεί, παρά τη βοήθεια που έδινε η Σοβιετική Έ-

νωση, ο σοσιαλισμός δεν αναπτύχθηκε με τους απαιτούμενους ρυθμούς. Όσον καιρό ήταν επικεφαλής ο Μπιερούτ και το πολωνικό κόμμα έστεκε σε ορθές θέσεις, επιτεύχθηκαν αποτελέσματα στη σοσιαλιστική ανάπτυξη της χώρας. Μα οι μεταρυθμίσεις και τα πρώτα μέτρα που πάρθηκαν εκεί δεν ολοκληρώθηκαν και η πάλη των τάξεων δε διέξήχθηκε στον απαιτούμενο βαθμό. Το προλεταριάτο αυξήθηκε, η βιομηχανία αναπτύχθηκε, έγιναν προσπάθειες για τη διάδοση των μαρξιστικών ιδεών στις μάζες, αλλά τα στοιχεία της αστικής τάξης διατήρησαν ντεφάκτο πολλές από τις κυρίαρχες θέσεις τους. Στο χωριό δεν έγινε η αγροτική μεταρύθμιση και η κολεχτιβοποίησή έμεινε μισοδρομίς, ώσπου ο Γκομούλκα κήρυξε τους γεωργικούς συνεταιρισμούς και τα κρατικά αγροχτήματα σαν μη αποδοτικά και ευνόησε την αύξηση των κουλάκων στο πολωνικό χωριό.

Όπως και στην Ουγγαρία, στην Ανατολική Γερμανία, στη Ρουμανία κι αλλού, το πολωνικό κόμμα σχηματίστηκε διαμέσου μιας μηχανικής συνένωσης με τα αστικά κόμματα τα λεγόμενα εργατικά[1]. Ένα τέτοιο πράγμα ήταν ίσως αναγκαίο για να ενωθεί το προλεταριάτο κάτω από την καθοδήγηση ενός μόνου κόμματος, μα αυτή η ένωση έπρεπε να γίνει διαμέσου μιας μεγάλης ιδεολογικής, πολιτικής και οργανωτικής δουλειάς, ώστε τα πρώην μέλη των άλλων κομμάτων όχι μόνο να αφομοιώνονταν, αλλά, το σπουδαιότερο, να διαπαιδαγωγούνταν βαθιά με τους μαρξιστικούς - λενινιστικούς ιδεολογικούς και οργανωτικούς κανόνες. Αυτό όμως δεν έγινε ούτε στην Πολωνία, ούτε στην Ουγγαρία και ούτε αλλού και στην πραγματικότητα συνέβηκε μόνο αλλαγή του ονόματος των μελών των αστικών κομμάτων, έγιναν «κομμουνιστές» διατηρώντας τις παλιές τους απόψεις, την παλιά κοσμοθεωρία. Έτσι τα κόμματα του προλεταριάτου όχι μόνο δε δυνάμωσαν, αλλά αντίθετα εξασθένησαν, γιατί σ' αυτά ριζοβόλησαν οι σοσιαλδημοκράτες και οι ο-

1. Το κόμμα αυτό ιδρύθηκε το 1942. Προσχώρησαν σ' αυτό αριστερά στοιχεία του Πολωνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος και κυρίως στοιχεία που απόμειναν από το πρώην Εργατικό Κομμουνιστικό Κόμμα της Πολωνίας. Και το τελευταίο είχε ιδρυθεί σαν αποτέλεσμα της συγχώνευσης των δύο πολωνικών εργατικών κομμάτων: η Σοσιαλδημοκρατία του Πολωνικού Βασιλείου και της Λιθουανίας και το Πολωνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα - αριστερό, τον Δεκέμβρη του 1918. Το 1925 ονομάστηκε Κομμουνιστικό Κόμμα Πολωνίας. Διαλύθηκε το 1938.

πορτουνιστές, όπως ο Τσιράνκιεβιτς, ο Μάροσαν, ο Γκρότεβολ κ.ά. με τις απόψεις τους.

Στην Πολωνία, εκτός αυτού, υπήρχε και ένας άλλος παράγοντας που επέδρασε στις αντεπαναστατικές εκδηλώσεις: το παλιό μίσος του πολωνικού λαού ενάντια στην τσαρική Ρωσία. Με τη δουλειά που έκανε η αντίδραση μέσα και έξω από το κόμμα, το παλιό μίσος, το οποίο στο παρελθόν ήταν απόλυτα δικαιολογημένο, στράφηκε τώρα κατά της Σοβιετικής Ένωσης, κατά του σοβιετικού λαού, που στην πραγματικότητα έχυσε αίμα για την απελευθέρωση της Πολωνίας. Η πολωνική αστική τάξη, η οποία δεν χτυπήθηκε όσο έπρεπε, έκανε το παν να υποδαυλίσει τα εθνικιστικά και σωβινιστικά πάθη ενάντια στη Σοβιετική Ένωση.

Μετά το θάνατο του Μπιερούτ αυτά εκδηλώθηκαν πιο ανοιχτά, πιο ανοιχτά εκδηλώθηκαν επίσης και οι αδυναμίες του κόμματος και της δικτατορίας του προλεταριάτου στην Πολωνία. Και έτσι, θες από τις αδυναμίες της δουλειάς, θες από τις προσπάθειες της αντίδρασης, της εκκλησίας, του Γκομούλκα και του Τσιράνκιεβιτς, είτε από τις επεμβάσεις των χρουστσιοφικών, συνέβηκαν οι αναταραχές του Ιούνη του 1956 και τα γεγονότα που έλαβαν χώρα αργότερα. Ασφαλώς ο θάνατος του Μπιερούτ δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για τα σχέδια της αντεπανάστασης. Γνώριζα τον Μπιερούτ από καιρό, από τότε που είχα πάει στη Βαρσοβία. Ήταν ώριμος σύντροφος, έμπειρος, αγαπητός, ήρεμος. Αν και στην ηλικία ήμουν πιο νέος, φέρθηκε τόσο καλά και τόσο συντροφικά με μένα που δεν μπορώ ποτέ να λησμονήσω τις ώρες που ήμασταν μαζί. Και όταν συναντιόμασταν σε συσκέψεις, στη Μόσχα, ένιωθα ιδιαίτερη ευχαρίστηση να συνομιλώ μ' αυτόν. Με άκουε προσεκτικά όταν του μιλούσα για το λαό μας, για την κατάστασή του. Ήταν ειλικρινής, δίκαιος και άνθρωπος αρχών.

Για τελευταία φορά συναντήθηκα μ' αυτόν στη Μόσχα, όταν διεξάγονταν το 20ό Συνέδριο του ΚΚ της ΣΕ.

Λίγο καιρό πριν πεθάνει, ο Μπιερούτ, η σύζυγός του, εγώ και η Νετζμίε πήγαμε μαζί στο ίδιο θεωρείο του «Μάλλιι Τεάτρ» για να ιδούμε ένα θεατρικό έργο αφιερωμένο στο επαναστατικό ναυτικό του Λένινγκραντ.

Στο διάλειμμα, στη μικρή αίθουσα πίσω από τη σκηνή, είχαμε μια εγκάρδια συνομιλία. Ανάμεσα στα άλλα μιλήσαμε για την Κομιντέρν, γιατί κείνη τη στιγμή μας ήρθε εκεί και ο βούλγαρος Γκάνεφ και οι δύο τους μου εξιστόρησαν αναμνήσεις τους από τη συνά-

ντηση στη Σόφια, όπου ο Μπιερούτ είχε πάει παράνομα με αποστολή.

Λίγο καιρό αφότου συναντηθήκαμε, μαύρο μαντάτο: ο Μπιερούτ πέθανε... Κι αυτός σαν ο Γκόντβαλτ... «από συνάχι». Μεγάλη θλίψη και απορία!

Πήγαμε και τον κηδέψαμε στη Βαρσοβία ήταν αρχές Μάρτη του 1956. Μπροστά στο φέρετρο του Μπιερούτ εκφώνησαν σωρό επικήδειους ο Χρουστσιόφ, ο Τσιράνκιεβιτς, ο Οχάμπ, ο Τσού Ντε κ.ά. Μίλησε και ο Βουκμάνοβιτς Τέμπο, ο οποίος είχε έρθει να πάρει μέρος στην κηδεία σαν απεσταλμένος του Βελιγραδίου. Ο αντιπρόσωπος των τιτοϊκών βρήκε και εδώ την ευκαιρία να ρίξει ρεβιζιονιστικά συνθήματα και να εκφράσει την ικανοποίηση για τις νέες «δυνατότητες και προοπτικές» που μόλις είχε ανοίξει το 20ο Συνέδριο.

«Ο Μπιερούτ μας αποχωρίστηκε σε στιγμές που ανοίχτηκαν δυνατότητες και προοπτικές για συνεργασία και φιλία ανάμεσα σ' όλα τα σοσιαλιστικά κινήματα, για να πραγματοποιήσουμε με διάφορους δρόμους τις ιδέες του Οχτώβρη», είπε ο Τέμπο και έκαμε έκκληση να προχωρήσουμε στον ανοιχτό δρόμο «με συνεχείς ενέργειες». Ενώ εξακολουθούσε η σειρά των επικήδειων λόγων, όχι μακρυά από μένα, έβλεπα ακουμπισμένο σ' ένα δέντρο το Νικήτα Χρουστσιόφ, που έδινε κι έπαιρνε με τη Βάντα Βασιλέφσκα. Σίγουρα έκανε παζαρέματα μπροστά στη σορό του Μπιερούτ που τον έβαζαν στον τάφο.

Μερικούς μήνες έπειτα απ' αυτά τα πικρά γεγονότα στις αρχές του 1956, συντάραξε την Πολωνία η σύγχυση και το χάος, που μύριζαν αντεπανάσταση.

Τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην Πολωνία έμοιαζαν σαν δύο σταγόνες νερού με τα γεγονότα της Ουγγαρίας. Οι εξεγέρσεις των εργατών του Πόζναν άρχισαν πριν από την εκρηξη της ουγγρικής αντεπανάστασης, αλλά στην πραγματικότητα τα δύο αυτά αντεπαναστατικά κινήματα ωρίμασαν στον ίδιο καιρό, στις ίδιες συνθήκες και με τις ίδιες εμπνεύσεις. Δε θα μπω σε λεπτομερειακή περιγραφή των γεγονότων, γιατί είναι γνωστά, είναι όμως ενδιαφέρον να υπογραμμιστεί η αναλογία των συμβάντων σ' αυτές τις χώρες, ο εκπληκτικός παραλληλισμός στη διεξαγωγή της αντεπανάστασης στην Πολωνία και την Ουγγαρία.

Και στην Πολωνία και στην Ουγγαρία έγινε αλλαγή των ηγετών: στη μια χώρα ο Μπεριούτ πέθανε (στη Μόσχα), στην άλλη ο Ράκοσι καθαιρέθηκε (έργο της Μόσχας)· στην Ουγγαρία αποκατα-

στάθηκαν ο Ράικ, ο Νάγκι, ο Κάνταρ, στην Πολωνία ο Γκομούλκα, ο Σπιχάλσκι, ο Μοράφσκι, ο Λόγκα - Σοβίνσκι και ένα ολόκληρο καραβάνι προδοτών εκεί βγήκε στη σκηνή ο Μιντζέντι, εδώ ο Βισίνσκι.

Το πιο ενδεικτικό είναι η ιδεολογική και πνευματική ομοιότητα αυτών των συμβάντων. Τόσο στην Πολωνία όσο και στην Ουγγαρία τα γεγονότα εξελίχτηκαν υπό την αιγίδα του 20ου Συνεδρίου, με τα συνθήματα του εκδημοκρατισμού, της φιλελευθεροποίησης και της αποκατάστασης. Οι χρουστσιοφικοί έπαιξαν ενεργό ρόλο στην εξέλιξη των γεγονότων στις δύο αυτές χώρες, ρόλο πρόστυχο και αντεπαναστατικό. Οι τιτοϊκοί είχαν επίσης την επίδρασή τους στην Πολωνία, ίσως όχι τόσο άμεσα όσο στην Ουγγαρία, αλλά οι ιδέες της «αυτοδιαχείρισης» και των «εθνικών δρόμων προς το σοσιαλισμό», τα «εργατικά συμβούλια» που βρήκαν έδαφος στην Πολωνία, ήταν, ασφαλώς, εμπνεύσεις από το γιουγκοσλάβικο «ιδιόμορφο σοσιαλισμό».

Τα γεγονότα του Ιούνη στο Πόζναν ήταν αντεπαναστατικά κινήματα που τα συνδαύλισε η αντίδραση, εκμεταλλευόμενη τις οικονομικές δυσχέρειες και τα λάθη που είχαν γίνει από το πολωνικό κόμμα στην ανάπτυξη της οικονομίας. Αυτές οι εξεγέρσεις κατεστάλθηκαν και δεν πήραν διαστάσεις όπως στην Ουγγαρία, αλλά είχαν μεγάλες επιπτώσεις στην παραπέρα εξέλιξη των γεγονότων. Στην Πολωνία η αντίδραση βρήκε το δικό της Νάγκι· ήταν ο Βλάντισλαβ Γκομούλκα, ένας εχθρός που αποφυλακίστηκε και έγινε αμέσως πρώτος γραμματέας του κόμματος. Ο Γκομούλκα, που ήταν για ένα χρονικό διάστημα Γενικός Γραμματέας του Εργατικού Κόμματος Πολωνία,ς είχε τιμωρηθεί για τις δεξιές και εθνικιστικές οπορτουνιστικές του απόψεις, οι οποίες ήταν αρκετά παρόμοιες με τη γραμμή που ακολουθούσε η ομάδα του Τίτο, που την ξεσκέπασε κείνη την εποχή το Ινφορμπυρό. Όταν έγινε το ενωτικό συνέδριο του Εργατικού Κόμματος και του Σοσιαλιστικού Κόμματος το 1948, ο Μπιερούτ, οι άλλοι ηγέτες και οι σύντροφοι ξεσκέπασαν και χτύπησαν τις απόψεις του Γκομούλκα. Το Κόμμα μας είχε στείλει αντιπρόσωπό του σε κείνο το συνέδριο, ο οποίος, όταν επέστρεε στην Αλβανία, μας διηγήθηκε για την αυθάδικη και ισχυρόγνωμη στάση του Γκομούλκα στο συνέδριο. Ο Γκομούλκα ξεσκεπάστηκε, μα παρ' όλα αυτά, όπως ειπώθηκε, «του δόθηκε άλλη μια φορά το χέρι» και εκλέχτηκε στην Κεντρική Επιτροπή. Όπως είπε στο σύντροφό μας ένας Πολωνός που τον συνόδευε, ο Γκομούλκα είχε

κείνες τις μέρες μια μακρά συνομιλία tete - a - tete[1] με τον Πονομαρένκο, γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης που έπαιρνε μέρος στο συνέδριο και, όπως φαίνεται, ο Πονομαρένκο έπεισε το Γκομούλκα να κάνει αυτοκριτική. Ο χρόνος όμως έδειξε καθαρά ότι δεν είχε παραιτηθεί από τις απόψεις του και αργότερα καταδικάστηκε και για αντικρατική δράση.

Όταν άρχισε η εκστρατεία των αποκαταστάσεων, οι οπαδοί του Γκομούλκα ασκούσαν πίεση στην ηγεσία του κόμματος να βγάλει και το Γκομούλκα αθώο. Όμως αυτός ήταν πολύ δυσφημισμένος πολιτικά και ιδεολογικά, γι' αυτό και υπήρχαν εμπόδια σ' αυτή την κατεύθυνση. Μερικούς μήνες προτού ξανάρθει ο Γκομούλκα στην κορυφή του πολωνικού κόμματος, ο Οχάμπ δήλωνε «επίσημα» ότι παρόλο που ο Βλάντισλαβ Γκομούλκα αποφυλακίστηκε, «αυτό δεν αλλάζει με κανένα τρόπο τη σωστή ουσία της πολιτικής και ιδεολογικές πάλης που έκαμε τρ κόμμα ενάντια στις απόψεις του Γκομούλκα».

Ο Χρουστσιόφ, αφού εξάλειψε το Μπιερούτ, βοήθησε τον Οχάμπ, το Ζαβάντσκυ, το Ζαμπρόβσκυ και άλλα στοιχεία σαν τον Τσιράνκιεβιτς, μα ο σπόρος της διχόνοιας και της διάσπασης είχε μπει βαθιά και δρούσε. Ο Γκομούλκα και οι οπαδοί του δρούσαν, κατόρθωσαν να έρθουν στην εξουσία. Οι χρουστσιοφικοί μπήκαν σε μπελά: την Πολωνία έπρεπε να την κάμουν ζάφτι, manu militari[2] και η πολιτική και η ιδεολογία τους άρμοζαν σ' αυτή την επιταχτική ανάγκη. Ο Χρουστσιόφ άφησε τους παλιούς φίλους και στράφηκε προς το Γκομούλκα, ο οποίος δεν παρουσιάζονταν και τόσο πειθαρχημένος στην υπαγόρευση του Χρουστσιόφ.

Ο ερχομός του Γκομούλκα στην εξουσία μας έκαμε να πειστούμε ότι τα γεγονότα στην Πολωνία δεν εξελίσσονταν ευνοϊκά για το σοσιαλισμό. Εμείς όχι μόνο γνωρίζαμε το σκοτεινό παρελθόν του Γκομούλκα, αλλά ήμασταν σε θέση να κρίνουμε γι' αυτόν και από τα συνθήματα που έριχνε καθώς και από τους λόγους που έβγαζε. Ήρθε στην εξουσία με καθορισμένα συνθήματα «για την πραγματική ανεξαρτησία της Πολωνίας» και «για τον παραπέρα εκδημοκρατισμό της χώρας». Στο λόγο που εκφώνησε πριν εκλεχτεί πρω-

---

1. Γαλλικά —κατ' ιδίαν.
2. Λατινικά: στρατιωτικά, με τη δύναμη των όπλων.

τος γραμματέας, δεν παρέλειψε να απειλήσει τους Σοβιετικούς λέγοντας «εμείς θα αμυνθούμε» και απ' όσα ξέρουμε, στην Πολωνία συνέβησαν και συγκρούσεις μεταξύ πολωνικών και σοβιετικών στρατιωτικών μονάδων. Στη γενικότητα τα γεγονότα στην Πολωνία, όπως και στην Ουγγαρία, εξελίχτηκαν με αντισοβιετικά συνθήματα. Και ο Γκομούλκα ήταν αντισοβιετικός, ασφαλώς ήταν ενάντια στη Σοβιετική Ένωση της εποχής του Στάλιν, αλλά και τώρα επιθυμούσε να ήταν ελεύθερος από το ζυγό που προετοίμαζαν οι χρουστσιοφικοί για τις χώρες του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Δεν παρέλειπε πάντως να μιλάει τυπικά για τη φιλία με τη Σοβιετική Ένωση και να «κατακρίνει» τα αντισοβιετικά συνθήματα. Ενώ για την παραμονή του σοβιετικού στρατού στην Πολωνία, εκφράζονταν θετικά και αυτό το έκανε για τα άμεσα εθνικά συμφέροντα, επειδή φοβούνταν επίθεση της Δυτικής Γερμανίας, η οποία με κανέναν τρόπο δεν παραδέχονταν τα σύνορα Όντερ - Νάισε.

Ο ρεβιζιονιστής Γκομούλκα κινούνταν με τόσο πρωτοφανή αυθάδεια που, μερικές ενέργειές του, εγώ τις εξέθεσα και στο Χρουστσιόφ, όταν τον συνάντησα στη Γιάλτα. Καθόμασταν πάνω σε κοτρώνες σε μια τέντα, στην ακρογιαλιά, και ο Χρουστσιόφ, αφού μ' άκουσε, μου έδοσε δίκιο και μου είπε κατά λέξη: «Ο Γκομούλκα είναι πραγματικός φασίστας». Αργότερα όμως και οι δύο αντεπαναστάτες ήρθαν σε συνεννόηση και έχυναν μέλι από το στόμα τους ο ένας για τον άλλο. Οι αντιρρήσεις και οι αντιθέσεις αμβλύνθηκαν.

Ο λόγος του Γκομούλκα στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής που τον έκλεξε πρώτο γραμματέα, ήταν «προγραμματικός» λόγος ενός ρεβιζιονιστή. Κατέκρινε τη γραμμή, που ακολουθήθηκε ως τότε στη βιομηχανία, στη γεωργία, αμαύρωσε την κατάσταση και κήρυξε μη προσοδοφόρα το συνεταιριστικό σύστημα στο χωριό και τα κρατικά αγροχτήματα. Εμείς θεωρούσαμε αντιμαρξιστικές - αντιλενινιστικές αυτές τις απόψεις. Στην Πολωνία μπορεί να είχαν γίνει λάθη στην κατεύθυνση της κολεχτιβοποίησης και της ανάπτυξης των γεωργικών συνεταιρισμών, μα εδώ δεν έφταιγε το συνεταιριστικό σύστημα. Αυτό είχε αποδείξει τη ζωτικότητά του σαν μοναδικός δρόμος οικοδόμησης του σοσιαλισμού στο χωριό στη Σοβιετική Ένωση, στις άλλες σοσιαλιστικές χώρες και στη χώρα μας. Ο Γκομούλκα κράδαινε το σπαθί δεξιά και αριστερά ενάντια στις «παραβάσεις της νομιμότητας», ενάντια στην «προσωπολατρεία», ενάντια στο Στάλιν, ενάντια στο Μπιερούτ (παρ' όλο που αυτόν δεν τον ονομάτιζε), ενάντια στους ηγέτες των σοσιαλιστικών χωρών, τους οποίους αποκαλούσε δορυφόρους του Στάλιν. Ο Γκο-

μούλκα ανέλαβε την υπεράσπιση των αντεπαναστατικών ενεργειών στο Πόζναν. «Οι εργάτες του Πόζναν —δήλωσε ο Γκομούλκα στην 8η Ολομέλεια τον Οχτώβρη του 1956— δε διαμαρτύρονταν ενάντια στο σοσιαλισμό, αλλά ενάντια στα κακά που είχαν διαδοθεί στο κοινωνικό μας σύστημα. Η προσπάθεια να παρουσιαστεί η οδυνηρή τραγωδία του Πόζναν σαν έργο των πραχτόρων και των προβοκατόρων των ιμπεριαλιστών ήταν πολύ αφελής από πολιτική άποψη. Τα αίτια πρέπει να αναζητηθούν στην ηγεσία του κόμματος και της κυβέρνησης».

Οι Σοβιετικοί ανησύχησαν από τα συμβάντα στην Πολωνία, φοβήθηκαν γιατί έβλεπαν ότι η «νέα γραμμή» που οι ίδιοι διακήρυξαν, οδηγούσε τους πολωνούς ηγέτες πιο μακριά απ' ό,τι επιθυμούσαν αυτοί, ότι η Πολωνία υπήρχε κίνδυνος να αποσπασθεί από την επιροή τους. Εκείνες τις μέρες που διεξήγε τις εργασίες η ολομέλεια που θα ξανάφερνε το Γκομούλκα στην εξουσία, πήγαν εσπευσμένα στην Πολωνία ο Χρουστσιόφ, ο Μολότοφ, ο Καγκάνοβιτς και ο Μικογιάν. Ο Χρουστσιόφ στο αεροδρόμιο φώναξε με αυθάδεια στους πολωνούς ηγέτες: «Εμείς χύσαμε το αίμα μας να απελευθερώσουμε τούτη τη χώρα, ενώ εσείς θέλετε να τη δόσετε στους Αμερικάνους». Η ανησυχία των Ρώσων αύξαινε γιατί και ο σοβιετικός στρατάρχης Ροκοσόφκυ, που ήταν πολωνικής καταγωγής, και άλλα μέλη του Πολιτικού Γραφείου, που θεωρούνταν φιλοσοβιετικοί, όπως ο Μιντς κ.α. θα διαγράφονταν και στην πραγματικότητα διαγράφηκαν από το Πολιτικό Γραφείο. Οι Πολωνοί όμως δεν υποτάχτηκαν ούτε στις πιέσεις των παραπάνω και ούτε στις κινήσεις των ρωσικών τανκς: αυτούς δεν τους δέχτηκαν ούτε στην ολομέλεια. Διεξήχθηκαν και συνομιλίες, όπου έπαιρνε μέρος και ο Γκομούλκα, μα παρ' όλα αυτά ο Χρουστσιόφ και συντροφία έμειναν προς το παρόν στα κρύα του λουτρού. Ασκήθηκαν πιέσεις, δημοσιεύτηκε ένα άρθρο στην «Πράβντα», στο οποίο οι Πολωνοί απάντησαν με αυθάδεια, αλλά τελικά ο Χρουστσιόφ ευλόγησε το Γκομούλκα κι αυτός αφού έκαμε και ένα προσκύνημα στη Μόσχα, πήρε και πιστώσεις και μίλησε για τη σοβιετο - πολωνική «λενινιστική φιλία».

Ο Γκομούλκα εφάρμοσε το «πρόγραμμά» του, ίδρυσε τα «εργατικά συμβούλια» και τους «αυτοδιαχειριζόμενους συνεταιρισμούς», τις «επιτροπές αποκατάστασης», ενθάρρυνε το ιδιωτικό εμπόριο, εισήγαγε τη θρησκεία στο σχολειό και στο στρατό, άνοιξε τις θύρες στην ξένη προπαγάνδα, μιλώντας κι' αυτός για τον «εθνικό δρόμο» του σοσιαλισμού.

Οι απόψεις και οι ενέργειες του Γκομούλκα ήταν πολύ ανοιχτές κι απροκάλυπτες, έτσι που πολλοί άνθρωποι δεν τις δέχονταν ή δε μπορούσαν να τις δεχτούν ανοιχτά. Και ο Χρουστσιόφ ήταν υποχρεωμένος να ρίχνει κάποτε - κάποτε κανένα λιθάρι στον κήπο του Γκομούλκα. Επίσης επιφυλαχτικές ή και εναντιωτικές στάσεις τήρησαν κείνη την εποχή οι Τσέχοι, οι Γάλλοι, οι Βούλγαροι, οι Ανατολικογερμανοί, οι οποίοι το ένα μάτι και το αυτί τα είχαν προς τη Μόσχα. Εμείς, εννοείται, ήμασταν ενάντια στο Γκομούλκα και στις πράξεις του κι αυτό το είχαμε κάνει γνωστό στη σοβιετική ηγεσία με την οποία και είχαμε συνομιλήσει. Αυτή η στάση δεν άρεσε στους Πολωνούς και ο τύπος τους παραπονιόταν ανοιχτά ότι τα άλλα κόμματα δεν κατανοούσαν τις αλλαγές που συνέβαιναν στην Πολωνία. Ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε κείνες τις μέρες ανέφερε τον τύπο της χώρας μας και μερικών άλλων χωρών σαν παράδειγμα αυτής της «μη κατανόησης», διαφορετικά από τα κόμματα της Ιταλίας, της Κίνας, της Γιουγκοσλαβίας κ.λπ., που «είχαν κατανοήσει σωστά το βαθύ σοσιαλιστικό χαρακτήρα των αλλαγών στην Πολωνία».

Οι Γιουγκοσλάβοι επικρότησαν με ενθουσιασμό αυτές τις «σοσιαλιστικές» αλλαγές και φωνασκούσαν ότι στην Πολωνία «νίκησαν εκείνες οι δυνάμεις που πάλευαν για τον πολιτικό εκδημοκρατισμό, για την οικονομική αποκέντρωση και για το σύστημα της αυτοδιαχείρησης».

Ούτε για τα γεγονότα της Πολωνίας, οι Σοβιετικοί μας έδοσαν καμιά πληροφορία, μόνο μας έστειλαν ένα γράμμα όπου μας έλεγαν ότι η κατάσταση εκεί ήταν πολύ σοβαρή και μας ενημέρωναν για τη σοβιετική αντιπροσωπεία, που θα πήγαινε. Εκτός απ' αυτό τίποτε άλλο, καμιά είδηση, καμιά πληροφόρηση. Στο σοβιετικό τύπο βρίσκαμε κανένα άρθρο που κατέκρινε τα γεγονότα στην Πολωνία, βρίσκαμε όμως και δημοσιεύματα όπου αυτά υποστηρίζονταν. Από το σοβιετικό πρεσβευτή στα Τίρανα, Κρίλοφ, όπως ανέφερα, δεν έβγαζες τίποτε το αξιόλογο. Σε μια συνάντηση που είχα μ' αυτόν, του μίλησα για την υπόθεση της Πολωνίας για την ανησυχία μας για ό,τι συνέβαινε εκεί.

— Πώς είναι δυνατό —τον ρώτησα— να μη μας τηρείτε ενήμερους, πώς είναι δυνατό να μας αφήνετε σε μεσάνυχτα γι' αυτά τα ζητήματα που μας αφορούν όλους; Αυτό δεν είναι σωστό.

— Το αίτημα σας —μου απάντησε ο Κρίλοφ— είναι σωστό.

— Διαβιβάστε την άποψη μας στην Κεντρική σας Επιτροπή - κατέληξα.

Στα πλαίσια των γεγονότων που διαδραματίζονταν, γίνονταν όλο και πιο ξεκάθαρη η διαφορά απόψεων ανάμεσα σε μας και τους Σοβιετικούς. Η στάση του Κόμματός μας σχετικά μ' αυτό ήταν η εξής: να μη δίναμε στη δημοσιότητα αυτές τις διαφωνίες, γιατί αυτό θα έβλαπτε τη Σοβιετική Ένωση και το σοσιαλιστικό στρατόπεδο, όμως από την άλλη μεριά, να μην κάναμε καμιά υποχώρηση αρχών, να τηρούσαμε τις θέσεις μας, να λέγαμε ανοιχτά τις απόψεις μας στους σοβιετικούς ηγέτες.

Όταν ήμουν στη Μόσχα, το Δεκέμβρη εκείνου του έτους, συνομίλησα με τους σοβιετικούς ηγέτες και για το ζήτημα της Πολωνίας. Για τις συνομιλίες του Δεκέμβρη του 1956 θα μιλήσω ιδιαίτερα, εδώ όμως θέλω να αναφέρω την υποστήριξη που ο Χρουστσιόφ και συντροφία έδοσαν στο Γκομούλκα για να παγιώσει την εξουσία του. Όταν εμείς εκθέσαμε στο Χρουστσιόφ και στο Σουσλόφ τις απόψεις και τις υποψίες μας για το Γκομούλκα, αυτοί προσπάθησαν να μας πείσουν ότι είναι καλός άνθρωπος και ότι έπρεπε να υποστηριχτεί, ενώ εμείς ήμασταν πεπεισμένοι πως οι ταραχές που προκλήθηκαν στην Πολωνία και που έμοιαζαν με την ουγγρική αντεπανάσταση, ήταν έργο του Γκομούλκα και χρησίμευαν για να φέρουν στην εξουσία αυτό το φασίστα, ο οποίος έμεινε επικεφαλής ώσπου εκκαθαρίστηκε από τους χρουστσιοφικούς και από το Γκιέρεκ. Θ τελευταίος είναι άγριος εχθρός ενάντια στο Κόμμα Εργασίας Αλβανίας. Όλοι, ο ένας μετά τον άλλο, ανατράπηκαν στην Πολωνία[1]. Ο Τσιράνκιεβιτς, αυτός ο παλιός πράχτορας της αστικής τάξης, παρέμεινε περισσότερο διάστημα και κινούσε τα νήματα με το σοβιετικό στρατό που είχε καταλάβει την Πολωνία.

Τα γεγονότα στην Ουγγαρία και την Πολωνία προκάλεσαν δικαιολογημένη ανησυχία στο Κόμμα μας και στην ηγεσία του, γιατί έβλαπταν την υπόθεση της επανάστασης, εξασθένιζαν τις θέσεις του σοσιαλισμού στην Ευρώπη και στον κόσμο.

Αφού τα γεγονότα αυτά πήραν τέλος ή ακριβέστερα, έχασαν την ανοιχτή και οξυμένη μορφή, γιατί τώρα εξελίσσονταν στα κρυ-

---

1. Ο Γκομούλκα και μια ομάδα συνεργάτες του, μεταξύ των οποίων και οι κακόφημοι Σπιχάλσκι και Κλίσκο, καθαιρέθηκαν από τα αξιώματα τους το 1970, ενώ ο Γκιέρεκ που αντικατέστησε τον Γκομούλκα, καθαιρέθηκε από το αξίωμα του πρώτου γραμματέα του Ενιαίου Εργατικού Κόμματος Πολωνίας το 1980.

φά, ήρθε η στιγμή των αναλύσεων και των συμπερασμάτων που έπρεπε να εξαχθούν. Αναλύσεις έκαμαν και ο Χρουστσιόφ, και ο Τίτο, σύμφωνα με τα συμφέροντα και τους υπολογισμούς τους, σύμφωνα με τις αντιμαρξιστικές τους απόψεις. Οι τιτοϊκοί και οι χρουστσιοφικοί ουσιαστικά συμφωνούσαν στην «ανάλυσή» τους, επιρίπτοντας το σφάλμα στην ηγεσία του ουγγρικού κόμματος, στα λάθη της και, προπαντός, στο Ράκοσι. Και ο Κάνταρ, σαν υπηρέτης δύο αφεντικών, τους σεκοντάριζε δηλώνοντας ότι «η εξέγερση των μαζών ήταν δικαιολογημένη εξ αιτίας των σφαλμάτων της εγκληματικής κλίκας του Ράκοσι και του Γκέρο».

Το Κόμμα μας, με όσα γνώριζε για την εξέλιξη των γεγονότων και βασιζόμενο στα στοιχεία που είχαν έρθει σε φως μέσα από το σκοτάδι που σκέπαζε τη συνωμοσία είχε αναλύσει αυτά τα γεγονότα και είχε βγάλει τα συμπεράσματά του. Κατά τη γνώμη μαςπροκάλεσαν και οργάνωσαν την αντεπανάσταση ο παγκόσμιος καπιταλισμός και οι τιτοϊκοί τους πράχτορες στον πιο αδύνατο κρίκο του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, τις στιγμές που η κλίκα του Χρουστσιόφ δεν είχε κατοχυρώσει ακόμα τις θέσεις της. Το Κόμμα των Ούγγρων Εργαζομένων και η διχτατορία του προλεταριάτου στην Ουγγαρία διαλύθηκαν σαν το χιόνι στη βροχή ευθύς στην πρώτη σκληρή αναμέτρηση με την αντίδραση. Σ' όλα αυτά που συνέβηκαν, μας επέσυραν την προσοχή ορισμένα στοιχεία:

Κατά πρώτο λόγο, τα γεγονότα αποκάλυψαν την αδύνατη και επιπόλαιη δουλειά του Ουγγρικού κόμματος για τη διαπαιδαγώγηση και καθοδήγηση της εργατικής τάξης. Η εργατική τάξη της Ουγγαρίας, παρά τις επαναστατικές της παραδόσεις, δε μπόρεσε στη διάρκεια της αντεπανάστασης να υπερασπίσει την εξουσία της. Απεναντίας, ένα μέρος της έγινε εφεδρεία της αντίδρασης. Το ίδιο το κόμμα δεν αντέδρασε σαν συνειδητή και οργανωμένη πρωτοπορεία της τάξης, εξαλείφτηκε μέσα σε λίγες μέρες, πράγμα που έδοσε τη δυναντότητα στον αντεπαναστάτη Κάνταρ να το θάψει οριστικά.

Τα γεγονότα του Οχτώβρη - Νοέμβρη 1956 έδειξαν άλλη μια φορά τον ταλαντευόμενο χαρακτήρα των διαννοούμενων και της ουγγρικής φοιτητικής νεολαίας. Αυτοί έγιναν μασιάς της αντίδρασης, ομάδες κρούσης της αστικής τάξης. Ιδιαίτερα πρόστυχο ρόλο έπαιξαν εδώ οι αντεπαναστάτες συγγραφείς, με επικεφαλής τον αντιδρατικό και αντικομμουνιστή Λούκατς, ο οποίος έγινε και μέλος της κυβέρνησης του Νάγκι.

Η περίπτωση της Ουγγαρίας απέδειξε ότι η αστική τάξη όχι μό-

νο δεν είχε χάσει τις ελπίδες της για παλινόρθωση, αλλά και είχε προετοιμαστεί σε παρανομία, διατηρώντας μάλιστα και τις παλιές μορφές οργάνωσης πράγμα που το έδειξε και η άμεση ίδρυση των αστικών, κληρικών και φασιστικών κομμάτων.

Αυτά που συνέβηκαν στην Ουγγαρία έπεισαν ακόμα μια φορά το Κόμμα μας για την ορθότητα της στάσης που τήρησε έναντι των γιουγκοσλάβων ρεβιζιονιστών. Οι τιτοϊκοί ήταν οι κυριότεροι εμπνευστές και υποστηρικτές της ουγγρικής αντεπανάστασης. Επίσημα πρόσωπα και ο τύπος της Γιουγκοσλαβίας χαιρέτιζαν με ενθουσιαμό τα γεγονότα. Οι λόγοι που εκφωνούσαν στη λέσχη «Πέτεφ» δημοσιεύονταν στο Βελιγράδι και οι «θεωρίες» του Τίτο, του Κάρντελ, μαζί και με τις θέσεις του 20ου Συνεδρίου, ήταν η σημαία αυτών των λόγων.

Μα αυτά για μας δεν ήταν ούτε νέα, ούτε απρόσμενα. Κείνο που μας ανησυχούσε περισσότερο ήταν ο ρόλος που έπαιξε η σοβιετική ηγεσία σ' αυτά τα γεγονότα, ο συντονισμός των σχεδίων με τον Τίτο, τα παρασκήνια που σκαρώθηκαν πισώπλατα από τον ουγγρικό λαό, τα οποία είχαν γι' αυτόν βαθιές και πικρές επιπτώσεις.

Η αντεπανάσταση στην Ουγγαρία κατastάλθηκε από τα σοβιετικά τανκς, γιατί ο Χρουστσιόφ δε μπορούσε να μην επεμβεί (εκτός των άλλων αυτό θα τον ξεσκέπαζε οριστικά) και εδώ οι ιμπεριαλιστές και ο Τίτο δεν έκαμαν καλά τους υπολογισμούς. Η πείρα όμως, έδειξε ότι αυτή η αντεπανάσταση καταστάλθηκε από αντεπαναστάτες, οι οποίοι παλινόρθωσαν τον καπιταλισμό μα με πιο λανθάνουσες μορφές, διατηρώντας το χρώμα και τα προσωπεία, έτσι όπως έκαμαν οι χρουστσιοφικοί στη χώρα τους.

Τα γεγονότα της Ουγγαρίας μας αύξαιναν τις υποψίες για την ηγεσία του ΚΚ της ΣΕ, μας ανησυχούσαν και μας έθλιβαν. Εμείς είχαμε πάντα μεγάλη εμπιστοσύνη στο Μπολσεβίκικο Κόμμα του Λένιν και του Στάλιν και την εμπιστοσύνη αυτή την είχαμε εκδηλώσει μαζί και με την ειλικρινή αγάπη προς αυτό και τη σοβιετική χώρα.

Μ' αυτό το αίσθημα υποψίας και ανησυχίας πήγα το Δεκέμβρη του 1956 στη Μόσχα μαζί με τον Υσνί, ο οποίος με βοήθησε στις δύσκολες συνομιλίες και συζητήσεις με τους χρουστσιοφικούς, όπου το δηλητήριο αναμιγνύονταν με την υποκρισία.

Εμείς πηγαίναμε στη Σοβιετική Ένωση, όπως είχαμε αποφασίσει πρωτύτερα και στο Πολιτικό Γραφείο, για να συζητήσουμε με τη σοβιετική ηγεσία για τα φλέγοντα ζητήματα της κατάστασης,

για τα γεγονότα στην Ουγγαρία και την Πολωνία καθώς και για τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία.

Πρέπει να ειπωθεί ότι εκείνη την περίοδο ο Χρουστσιόφ και συντροφία δεν τα είχαν πια και τόσο μέλι - γάλα με τον Τίτο, η φιλία τους σαν να είχε ψυχρανθεί κάπως. Ο Τίτο είχε εκφωνήσει στο μεταξύ τον περιβόητο λόγο του στην Πούλια, ο οποίος είχε προκαλέσει αρκετές εναντιωτικές αντιδράσεις σε πολλά κόμματα του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Σ' αυτό το το λόγο η κεφαλή του Βελιγραδίου χτυπούσε το σοβιετικό σύστημα, χτυπούσε το σοσιαλισμό, τα κόμματα, που δεν ακολουθούσαν την «πρωτοτυπη μαρξιστική - λενινιστική» γραμμή του Τίτο, καταδίκαζε και τη σοβιετική επέμβαση στην Ουγγαρία. Αυτές οι θέσεις δεν συνέφεραν στο Χρουστσιόφ και συντροφία, ή ήταν πολύ απροκάλυπτες και αυτοί έπρεπε να πάρουν θέση για τα μάτια του κόσμου.

Έτσι οι χρουστσιοφικοί είχαν εξαπολύσει κάνα - δύο επιθέσεις στις εφημερίδες, πάντως όχι πολύ δριμείς, (για να μη δυσαρεστήσουν πολύ το σύντροφο Τίτο) μάλιστα και με κανέναν έπαινο, και όπως το είχαν συνήθεια, άρχισαν και τις οικονομικές πιέσεις προς τη Γιουγκοσλαβία, πράγμα που μου το ομολόγησε ο ίδιος ο Χρουστσιόφ στις συνομιλίες που είχα μ' αυτόν. «Η «Πράβντα» δημοσίευσε κείνο τον καιρό και ένα δικό μου άρθρο όπου καταφερόμουν με δριμύτητα ενάντια στο γιουγκοσλάβικο «ιδιόμορφο σοσιαλισμό» και στους τελάληδές του.

Τα λέγω αυτά για να εξηγήσω γιατί η υποδοχή που μας έγινε τότε ήταν πιο «εγκάρδια» και οι απόψεις μας, προπαντός για τους Γιουγκοσλάβους, δεν αντικρούστηκαν, μάλιστα φαινομενικά επιδοκιμάστηκαν από τους σοβιετικούς ηγέτες.

Ευθύς μόλις κατεβήκαμε από το πλοίο στην Οδησσό αντιληφτήκαμε αυτή την ατμόσφαιρα στις συνομιλίες, που διεξάγαμε με κείνους που είχαν βγει να μας υποδεχτούν, με ηγέτες των οργάνων του κόμματος και της εξουσίας στην Ουκρανία.

Από την Οδησσό αναχωρήσαμε με τραίνο και πήγαμε στη Μόσχα. Δεν είχαμε ξεκουραστεί ακόμα καλά από το ταξίδι, όταν μας ειδοποίησαν ότι το Προεδρείο της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης είχε παραθέσει δείπνο προς τιμή της αντιπροσωπείας μας. Όπως έχω τονίσει κι αλλού, οι σοβιετικοί ηγέτες ήταν μοναδικοί για γεύματα και δείπνα που διαρκούσαν ώρες ολόκληρες. Ήμασταν και κουρασμένοι από το δρόμο, αλλά ασφαλώς πήγαμε σ' αυτό το «δείπνο», που άρχισε το απομεσήμερο, κατά η ώρα τέσσερις το απόγευμα. Παρεβρίσκο-

νταν, απ' όσα θυμάμαι, όλα τα μέλη του Προεδρείου, εκτός από το Μπρέζνιεφ, τη Φούρτσεβα και κανέναν άλλο. Το δείπνο διήρκεσε ώρες και ο Χρουστσιόφ και οι άλλοι προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια ατμόσφαιρα που να φαίνονταν όσο το δυνατό πιο φιλική. Όλοι σχεδόν οι συμμετέχοντες ήγειραν προπόσεις (μόνο ο Χρουστσιόφ ήγειρε κάπου πέντε έξι), και μέσα στα *τοστ*[1] λέγονταν και καλά λόγια για το Κόμμα μας, για την Αλβανία και έπαινοι ειδικά για μένα. Ήταν ιδιαίτερα ένθερμος σ' αυτούς τους επαίνους ο Ποσπιέλοφ, ο οποίος, το Μάη, ήταν στο Τρίτο Συνέδριο του Κόμματός μας.

Οι προπόσεις που εγείρονταν ήταν περισσότερο πολιτικοί λόγοι, ιδιαίτερα οι προπόσεις του Χρουστσιόφ, ο οποίος δεν το είχε για τίποτε να μιλάει μισή ώρα πίνοντας στην υγεία κάποιου. Πάντως απ' αυτούς τους λόγους εμείς πήραμε κάποιο πρώτο σινιάλο για τη στάση που θα τηρούσαν αυτοί στις συνομιλίες.

Εκείνο το βράδυ ο Χρουστσιόφ δεν φειδωλεύτηκε τις επιθέσεις κατά της γιουγκοσλάβικης ηγεσίας.

— Αυτοί —είπε ανάμεσα στ' άλλα ο Χρουστσιόφ— στέκουν σε αντιλενιστικές και οπορτουνιστικές θέσεις. Η πολιτική τους είναι μια σαλάτα. Εμείς δε θα κάνουμε υποχωρήσεις απέναντί τους. Αυτοί —συνέχισε— πάσχουν από μεγαλομανία. Με τη μεγαλοπρεπή υποδοχή που του έγινε όταν ήταν στη Μόσχα, ο Τίτο νόμισε πως ο λαός του έδινε δίκιο, ενώ την πολιτική μας την καταδίκαζε. Στην πραγματικότητα αρκούσε να ψιθυρίσομε μια λέξη στο λαό και αυτός θα έκανε κομμάτια τον Τίτο και συντροφία.

Αναφερόμενος στη στάση μας έναντι των τιτοϊκών είπε ότι «οι Αλβανοί σύντροφοι έχουν δίκιο, αλλά πρέπει να διατηρηθεί η ψυχραιμία και η αυτοσυγκράτηση».

Και εσείς είστε ασπρομάλληδες —είπε στο τέλος αυτής της πρόποσης ο Χρουστσιόφ— αλλά και εμείς είμαστε φαλακροί.

Και ενώ το συμπόσιο εξακολουθούσε, ο «φαλάκρας» μας είπε πως η Αλβανία είναι μικρή χώρα, αλλά έχει σημαντική στρατηγική θέση. «Αν κατασκευάσουμε εκεί μια βάση υποβρυχίων και πυραύλων, μπορούμε να ελέγχουμε όλη τη Μεσόγειο». Αυτή τη γνώμη ο Χρουστσιόφ και ο Μαλινόφσκι την εξέφρασαν πάλι όταν ήρθαν για επίσκεψη στη χώρα μας το 1959. 'Ηταν η ιδέα που συγκεκριμε-

---

1. Προπόσεις

νοποιήθηκε με τη βάση της Αυλώνας, την οποία χρησιμοποίησαν αργότερα οι χρουστσιοφικοί για πιέσεις εναντίον μας.

Ο Χρουστσιόφ και οι άλλοι σοβιετικοί ηγέτες, όπως τόνισα, φάνηκαν αρκετά «εγκάρδιοι», δεν έλειψαν ούτε οι κολακείες και όλα αυτά γίνονταν για να κατευνάσουν τη δικαιολογημένη αγανάχτηση του Κόμματός μας για τις λαθεμένες τους στάσεις. Θυμάμαι εκείνο το βράδυ συζητήθηκε και για τον ερχομό του Χρουστσιόφ στη χώρα μας, γιατί αυτός, αν και δεν είχε αφήσει χώρα χωρίς να επισκεφτεί, σε μας ούτε ανοιχτά ούτε κρυφά είχε έρθει. Μα κείνο το βράδυ υπήρχε προδιάθεση να απαντήσουν θετικά στα αιτήματά μας. Όχι μόνο ο Χρουστσιόφ, αλλά και πολλά άλλα μέλη του Προεδρείου έκφρασαν την επιθυμία να έρθουν στην Αλβανία, και κάποιος, δε θυμάμαι ποιος, πρότεινε στ' αστεία να κάνουν μια σύσκεψη του Προεδρείου, μάλιστα και της Κεντρικής τους Επιτροπής στην Αλβανία! Εκεί έγινε λόγος και για την «αγάπη» που είχε τάχα ο Χρουστσιόφ προς τη χώρα μας (που την έδειξε αργότερα!) και έδοσαν στο Χρουστσιόφ το όνομα «αλμπάνιετς»[1].

Θυμάμαι πως ανάμεσα σε πολλούς άλλους ήγειρε πρόποση και ο Μολότοφ:

— Εγώ, είπε, ανήκω σε κείνη την κατηγορία ανθρώπων που δεν έδοσαν σημασία στην Αλβανία και δεν τη γνώρισα. Τώρα ο λαός μας καυχιέται, που έχει ένα φίλο τόσο έμπιστο, αποφασισμένο και μαχητικό. Η Σοβιετική Ένωση έχει πολλούς φίλους, αλλά δεν είναι όλοι όμοιοι. Η Αλβανία είναι ο καλύτερος φίλος μας. Να πιούμε τούτο το ντολί ευχόμενοι να έχει η Σοβιετική Ένωση φίλους τόσο έμπιστους όσο η Αλβανία!

Στη γενικότητα κείνο το βράδυ όλοι οι σοβιετικοί ηγέτες επαίνεσαν τη σωστή γραμμή μας και καταδίκασαν τους γιουγκοσλάβους ρεβιζιονιστές. Μάλιστα ο στρατάρχης Ζούκοφ μας είπε ότι αυτοί είχαν αποδείξεις ότι οι ηγέτες του Βελιγραδίου είχαν υποστηρίξει την αντεπανάσταση στην Ουγγαρία όχι μόνο ιδεολογικά αλλά και οργανωτικά και ότι οι Γιουγκοσλάβοι δρουν σαν πράχτορες του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού.

Να μη τα μακραίνουμε, μ' αυτό το πνεύμα συνεχίστηκε και τελείωσε το δείπνο. Μετά από δύο - τρεις μέρες είχαμε μια προκαταρκτική συνάντηση με το Σουσλόφ, γραμματέα της Κεντρικής Επι-

---

1. Ρώσικα: «Αλβανός»

τροπής, ο οποίος θεωρούνταν σαν ειδικός των ιδεολογικών ζητημάτων, και αν δε λαθεύω, ήταν επιφορτισμένος και με τις διεθνείς σχέσεις.

Ο Σουσλόφ ήταν από τους μεγαλύτερους δημαγωγούς στη σοβιετική ηγεσία. Έξυπνος και πονηρός, ήξερε να γλιστράει σε δύσκολες περιστάσεις και, ίσως, γι' αυτό ήταν από τους λίγους που γλύτωσαν από τις εκκαθαρίσεις που γίνονταν κάθε τόσο στη ρεβιζιονιστική σοβιετική ηγεσία. Έτυχε μερικές φορές να συνομιλήσω με το Σουσλόφ και είχα πάντα ένα αίσθημα ενόχλησης και στενοχώριας από τις συναντήσεις μαζί του. Πολύ περισσότερο δεν επιθυμούσα να συνομιλήσω με το Σουσλόφ τώρα, μετά από τα γεγονότα στην Ουγγαρία, μετά από κείνη τη λογομαχία που είχα κάμει πρωτύτερα μ' αυτόν σχετικά με το Νάγκι, την κατάσταση στην Ουγγαρία κ.λπ., και μια που ήξερα και το ρόλο του σ' αυτά τα γεγονότα και προπαντός στην απόφαση για την καθαίρεση του Ράκοσι. Παρ' όλα αυτά το ήθελε η δουλειά και συναντήθηκα με το Σουσλόφ.

Σ' αυτή τη συνάντηση έπαιρνε μέρος και ο Μπρέζνιεφ, αυτός όμως στην πραγματικότητα παρευρίσκονταν όσο για τα μάτια, γιατί σ' όλη τη διάρκεια της συνομιλίας μίλησε μόνο ο Σουσλόφ. Ο Λεωνίδας σάλευε πότε πότε τα δασά του φρύδια και έστεκε τόσο απολιθωμένος, που ήταν δύσκολο να καταλάβεις τι σκέφτονταν για ό,τι λέγονταν. Πρώτη φορά τον είχα συναντήσει στο 20ο Συνέδριο, κατά τα διαλείμματα των συνεδριάσεων, ύστερα από την ευκαιρία της γιορτής των 40χρονων της Οχτωβριανής Επανάστασης, το Νοέμβρη του 1957, και από την τότε τυχαία γνωριμία στο πόδι, μου άφησε την εντύπωση περήφανου και αυτάρεσκου ανθρώπου. Μόλις συστήθηκε με μας, γρήγορα - γρήγορα έστρεψε την κουβέντα γύρω από το άτομό του και μας είπε «εμπιστευτικά» πως καταγίνονταν με τα «ειδικά όπλα». Από τον τόνο της ομιλίας και την έκφραση του προσώπου μας άφησε να εννοήσουμε ότι αυτός ήταν στην Κεντρική Επιτροπή ο άνθρωπος, που ευθύνονταν για τα προβλήματα των πυρηνικών όπλων.

Το 20ο Συνέδριο έκλεξε τον Μπρέζνιεφ αναπληρωματικό μέλος του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής και περίπου ένα χρόνο αργότερα, η ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσης του Ιούνη του 1957, αφού τιμώρησε και εκκαθάρισε την «αντικομματική ομάδα Μολότοφ - Μάλενκοφ», ανέβασε το Μπρέζνιεφ από αναπληρωματικό μέλος σε μέλος του Προεδρείου. Όπως φαίνεται ανταμείφτηκε για τις «υπηρεσίες» που πρό-

σφερε για την εξάλειψη του Μολότοφ, του Μάλενκοφ και των άλλων από την ηγεσία του κόμματος.

Και πολλές άλλες φορές μετά απ' αυτά τα γεγονότα μέχρι το 1960 χρειάστηκε να πάω στη Μόσχα όπου συναντιόμουν με τους κυριότερους ηγέτες του σοβιετικού κόμματος, μα το Μπρέζνιεφ, έτσι όπως και πριν από το 20ο Συνέδριο, μήτε τον είδα μήτε τον άκουσα να μιλήσει κάπου. Παρέμενε ή τον κρατούσαν συνεχώς σε σκιά, σα να λέμε, «σε εφεδρεία». Ακριβώς αυτός ο κατηφής και βαρύς άνθρωπος, μετά το άδοξο τέλος του Χρουστσιόφ βγήκε από τη σκιά και αντικατέστησε τον αποστάτη για να οδηγήσει πιο πέρα το βρωμερό έργο της χρουστσιοφικής μαφίας, αλλά τώρα χωρίς το Χρουστσιόφ.

Όπως φαίνεται, έφεραν το Μπρέζνιεφ στην αρχή του κόμματος και του σοσιαλιμπεριαλιστικού κράτους, όχι τόσο για τις ικανότητές του όσο σαν κάποιο modus vivendi για να ισοσταθμίσει και ισοροπήσει τις αντίπαλες ομάδες στην ανώτατη σοβιετική ηγεσία, που είχαν φαγωμάρες και έριδες. Να μη του φάμε όμως το δίκιο: μόνο τα φρύδια έχει κωμωδού, ενώ το έργο πατόκορφα τραγικό. Το Κόμμα μας, από τότε που αυτός ο χρουστσιοφικός πήρε την εξουσία και συνεχώς έχει πει το λόγο του γι' αυτόν και για το αντιμαρξιστικό, εχθρικό και επιθετικό του έργο. Μα δεν είναι εδώ ο χώρος να επεκταθούμε περισσότερο για το Μπρέζνιεφ, ας επανέλθουμε στη συνάντηση του Δεκέμβρη του 1956.

Στην αρχή ο Σουσλόφ μας υπόδειξε να μιλήσουμε σύντομα σχετικά με τα προβλήματα που θα συζητούσαμε, προπαντός για την ιστορική πλευρά, και από μέρους του μας έκαμε μια έκθεση για τα γεγονότα στην Ουγγαρία. Κριτίκαρε τον Ράκοσι και το Γκέρο, οι οποίοι με τα λάθη τους «προκάλεσαν μεγάλη δυσαρέσκεια στο λαό», ενώ άφησαν το Νάγκι εκτός ελέγχου.

— Ο Νάγκι και οι Γιουγκοσλάβοι —συνέχισε— καταπολέμησαν το σοσιαλισμό.

— Μα γιατί δέχτηκαν ξανά το Νάγκι στο κόμμα;, τον ρώτησα.

— Άδικα είχε διαγραφεί, γιατί τα σφάλματά του δεν άξιζαν τέτοια τιμωρία. Ενώ τώρα ο Κάνταρ ακολουθεί σωστό δρόμο. Ο τύπος σας είχε μερικούς τόνους κριτικής για τον Κάνταρ, χρειάζεται όμως να έχουμε υπόψη ότι αυτός πρέπει να υποστηριχτεί, γιατί οι Γιουγκοσλάβοι τον καταπολεμούν.

— Εμείς δε γνωρίζουμε καλά τον Κάνταρ. Ξέρουμε μόνο ότι ήταν στην φυλακή και ήταν με τον Ίμρε Νάγκι.

Απαντώντας στην παρατήρησή μας ότι εμείς δεν είχαμε ενημε-

ρωθεί για την εξέλιξη των γεγονότων στην Ουγγαρία, ο Σουσλόφ, είπε πως τα γεγονότα εξελίχτηκαν απροσδόκητα και δεν υπήρχε καιρός για διαβουλεύσεις.

— Ούτε με τα άλλα κόμματα έγιναν διαβουλεύσεις. Μόνο όταν έγινε η επέμβαση για δεύτερη φορά συμβουλευτήκαμε τους Κινέζους, ενώ ο Χρουστσιόφ, ο Μάλενκοφ, και ο Μολότοφ πήγαν στη Ρουμανία και Τσεχοσλοβακία.

— Πώς βρέθηκε χρόνος να συμβουλευτείτε τον Τίτο ως και για το διορισμό του Κάνταρ, ενώ εμείς δεν ενημερωθήκαμε για τίποτε; - τον ρώτησα.

— Δεν συμβουλευτήκαμε τον Τίτο για τον Κάνταρ —είπε—. Του είπαμε μόνο ότι η κυβέρνηση του Νάγκι δεν έχει πια θέση.

— Αυτά —τόνισα— είναι ζητήματα αρχών. Οι διαβουλεύσεις είναι απαραίτητο να γίνονται, μα δε γίνονται. Το Πολιτικό Γνωμοδοτικό Συμβούλιο του Συμφώνου της Βαρσοβίας, λόγου χάρη, έχει ένα χρόνο που δε συνέρχεται.

— Καθορίστηκε να συνέλθει το Γενάρη, ενώ κείνες τις μέρες έστω και μια μέρα καθυστέρησης θα προκαλούσε μεγάλη αιματοχυσία.

Ανάμεσα στα άλλα του είπα ότι μας φαίνεται παράξενη η ορολογία που χρησιμοποιείται τώρα «εγκληματική συμμορία Ράκοσι - Γκέρο» και νομίζουμε ότι αυτό δε βοηθάει για την ένωση όλων των ούγγρων κομμουνιστών.

— Τα λάθη του Ράκοσι —είπε ο Σουσλόφ— δημιούργησαν μια βαριά κατάσταση και δυσαρέσκεια στο λαό και στους κομμουνιστές.

Εμείς ζητήσαμε να μας μιλήσουν συγκεκριμένα για τα λάθη του Ράκοσι και του Γκέρο και ο Σουσλόφ μας απαρίθμησε μια σειρά γενικότητες με τις οποίες προσπαθούσε να ρίξει σ' αυτούς όλη την ευθύνη για όσα συνέβηκαν. Εμείς του ζητήσαμε κανένα συγκεκριμένο παράδειγμα κι αυτός μας είπε:

— Να, παραδείγματος χάρη η υπόθεση του Ράικ, που θεωρήθηκε κατάσκοπος, χωρίς να υπάρχουν ντοκουμέντα.

— Συζητήθηκαν αυτά τα πράγματα με το Ράκοσι, τον συμβουλέψατε; - ρώτησα.

— Ο Ράκοσι δε δέχονταν συμβουλές - ήταν η απάντηση.

Το ίδιο εντελώς αντίθετες γνώμες με το Σουσλόφ είχαμε και για τη στάση έναντι του Γκομούλκα και των απόψεών του.

— Ο Γκουμούλκα —είπα στο Σουσλόφ— απομάκρυνε τους κομμουνιστές, τους καθοδηγητές και τους παλιούς και έμπιστους α-

ξιωματικούς και τους αντικατέστησε με άλλους, με εκείνους που είχαν καταδικαστεί από τη διχτατορία του προλεταριάτου.

— Στηρίχτηκε στους ανθρώπους που γνώριζε - είπε ο Σουσλόφ. Πρέπει να δοθεί καιρός στο Γκομούλκα, έπειτα να κρίνουμε γι' αυτόν.

— Μα οι απόψεις και οι πράξεις του μπορεί κάλλιστα να κριθούν από τώρα - τον αντέκρουσα. Και πώς μπορεί να ερμηνευτούν τα αντισοβιετικά του συνθήματα, με τα οποία ήρθε στην εξουσία;!

Ο Σουσλόφ ξίνισε τα μούτρα και πετάχτηκε να πει γρήγορα:

— Αυτά δεν τα έκαμε ο Γκομούλκα, τώρα αυτός τα φρενάρει.

— Μα οι στάσεις και οι δηλώσεις του, λογουχάρη, για την εκκλησία;

Ο Σουσλόφ έπλεξε μια ολόκληρη αγόρευση ροσπαθώντας να μου «αποδείξει» ότι αυτά είναι «προεκλογική ταχτική», ότι ο Γκομούλκα «τηρεί σωστή στάση» προς τη Σοβιετική Ένωση και το σοσιαλιστικό στρατόπεδο και άλλα και άλλα τέ οια. Χωριστήκαμε χωρίς να συνεννοηθούμε.

Την ίδια μέρα κάναμε επίσημες συνομιλίες με το Χρουστσιόφ, το Σουσλόφ και τον Πονομαριόφ. Πρώτα πήρα εγώ το λόγο και εξέθεσα τις απόψεις του Κόμματός μας για τα γεγονότα στην Ουγγαρία και Πολωνία καθώς και για τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία. Ευθύς από την αρχή τους είπα στο λόγο μου:

— Η αντιπροσωπεία μας θα εκφράσει ανοιχτά τις απόψεις της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματός μας γι' αυτά τα ζητήματα μολονότι για μερικά πράγματα έχουμε διαφωνίες με τη σοβιετική ηγεσία. Τα λόγια μας γι' αυτές τις απόψεις, είτε γλυκά είναι είτε πικρά —συνέχισα— θα τα πούμε ανοιχτά, σαν μαρξιστές - λενινιστές και να συζητήσουμε συντροφικά αν εμείς έχουμε ή δεν έχουμε δίκιο και, αν δεν έχουμε δίκιο, να πειστούμε γιατί.

Σχετικά με την Ουγγαρία τόνισα άλλη μια φορά την έλλειψη ενημέρωσης και διαβουλεύσεων γι' αυτό το νευραλγικό πρόβλημα του σοσιαλιστικού στρατοπέδου.

— Σε κείνες τις περιστάσεις —είπα— νομίζουμε ότι έπρεπε να συνέλθει το Πολιτικό Γνωμοδοτικό Συμβούλιο του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Οι διαβουλεύσεις είναι απαραίτητες σε τέτοιες στιγμές για το συντονισμό των ενεργειών και της στάσης μας. Αυτό θα έδειχνε τη δύναμη και την ενότητά μας.

Συνεχίζοντας για το ουγγρικό ζήτημα τους είπα τις εντυπώσεις μας για το ουγγρικό κό α, για το Ράκοσι και το Γκέρο. Εδώ τόνισα ιδιαίτερα ότι η εχτίμηση που τους έκανε ο Κάνταρ, αποκαλώ-

ντάς τους «εγκληματική συμμορία», μας φαίνεται παράξενη. Κατά τη γνώμη μας τα λάθη του Ράκοσι και του Γκέρο δεν ήταν τέτοιου βαθμού, που να τους ταίριαζε αυτός ο χαρακτηρισμός. «Όσον αφορά τα λάθη στην οικονομική ανάπτυξη της Ουγγαρίας, υπογράμμισα, εμείς δεν ξέραμε ότι η Ουγγαρία βρίσκονταν σε τόσο σοβαρή κατάσταση που να δικαιολογούνταν η «εξέγερση των μαζών»». Εδώ οι Σοβιετικοί παραδέχτηκαν την άποψη μας και ομολόγησαν πως η οικονομική κατάσταση δεν ήταν βαριά.

Πιο πέρα μίλησα και για τη στάση απέναντι στον Νάγκι, τον Κάνταρ κ.λπ. Για τον Κάνταρ εξέφρασα την έλειψη εμπιστοσύνης του Κόμματός μας προς αυτόν και πρόσθεσα ότι, μολαταύτα, η στάση μας απέναντί του ήταν πολύ συνετή.

Για τα γεγονότα της Ουγγαρίας υπογράμμισα το ρόλο των γιουγκοσλάβων ρεβιζιονιστών και τόνισα ότι το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας δεν επιδοκιμάζει το ρόλο διαιτητή, που ανατέθηκε στον Τίτο σχετικά με τα συμβάντα.

Σε σύνδεση με τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, όπως είχαμε αποφασίσει και στο Πολιτικό Γραφείο, αφού παρουσίασα το πρόβλημα από την ιστορική του πλευρά, δήλωσα ουσιαστικά:

Οι Γιουγκοσλάβοι από καιρό ανέπτυξαν εχθρική δράση ενάντια στο Κόμμα και τη χώρα μας και συνεχίζουν και τώρα αυτή τη δράση. Εμείς φρονούμε ότι οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες είναι αντιμαρξιστές και από κοινού με τους πράχτορες των αμερικάνων ιμπεριαλιστών, είναι από τους κυριότερους υποκινητές των γεγονότων στην Ουγγαρία. Οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία πρέπει να εξομαλυνθούν μόνο σε μαρξιστικό - λενινιστικό δρόμο, μη κάνοντας καμιά υποχώρηση σ' αυτούς, όπως συνέβηκε. Το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας είναι της γνώμης ότι η Σοβιετική Ένωση δεν πρέπει να εκπληρώσει το αίτημα που υπέβαλε η Γιουγκοσλαβία για όπλα μέσω του Γκόσνιακ. Εμείς θα έχουμε μ' αυτή μόνο διακρατικές και εμπορικές σχέσεις, μα με κανένα τρόπο κομματικούς δεσμούς.

Ιδίως έκφρασα άλλη μια φορά εξ ονόματος της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματός μας, τη γνώμη ότι η μετάβαση του Χρουστσιόφ στο Βελιγράδι, το 1955, δεν έπρεπε να γίνει χωρίς να διαβουλεύονταν με τα αδερφά κόμματα, χωρίς να συνέρχονταν το Πληροφοριακό Γραφείο, το οποίο είχε καταδικάσει τον Τίτο σαν αντιμαρξιστή.

Αφού τελείωσα, πήρε το λόγο ο Νικήτα Χρουστσιόφ, ο οποίος πρώτα άρχισε να διηγείται πως είχε κριτικάρει τους γιουγκοσλάβους ηγέτες για τη στάση τους προς το Κόμμα και τη χώρα μας. Ο

Χρουστσιόφ προσποιήθηκε ότι επιδοκίμαζε και ότι υποστήριζε τις απόψεις και τη στάση μας, αλλά πάλι δεν παρέλειπε να μας κάνει τις παρατηρήσεις και να μας δίνει τις «συμβουλές» του. Έτσι, αναφερόμενος στο άρθρο μου που είχε δημοσιευτεί στην «Πράβντα», είπε:

— Ο Τίτο έγινε έξω φρενών απ' αυτό το άρθρο. Εμείς σκεφτήκαμε στο Προεδρείο ότι μπορούσαν να αφαιρεθούν μερικά κομμάτια, αλλά εσείς είχατε πει να μη γίνει καμιά αλλαγή και εμείς το δημοσιεύσαμε όπως ήταν. Πάντως το άρθρο μπορούσε να μη γίνει σ' αυτή τη μορφή.

Όσον αφορά τα γεγονότα στην Ουγγαρία και Πολωνία, ο Χρουστσιόφ συνέχισε το χαβά του και, εκτός των άλλων, μας έδοσε «οδηγίες» ότι πρέπει να υποστηριχτούν ο Κάνταρ και ο Γκομούλκα. Για τον τελευταίο μας είπε:

— Ο Γκομούλκα είναι σε δύσκολη θέση, γιατί η αντίδραση κινητοποιείται. Αυτά που γράφονται στον τύπο δεν είναι οι απόψεις της Κεντρικής Επιτροπής, αλλά είναι οι απόψεις ορισμένων που ξεσηκώνονται ενάντια στο Γκομούλκα. Η κατάσταση εκεί βαθμιαία σταθεροποιείται. Τώρα έχουν σημασία οι εκλογές που θα γίνουν στην Πολωνία. Γι' αυτό πρέπει να υποστηρίξουμε το Γκομούλκα. Γι' αυτό θα πάει εκεί ο Τσου Εν Λάι κι αυτό θα βοηθήσει πολύ στην ενίσχυση των θέσεων του Γκομούλκα. Σκεφτήκαμε ότι είναι καλύτερα να μιλήσουν οι Κινέζοι και όχι εμείς, γιατί η αντίδραση έχει κινητοποιηθεί εναντίον μας.

Και ο Τσου Εν Λάι σε συνεννοήση και με τη βοήθεια του Χρουστσιόφ πήγε στην Πολωνία[1].

Έπειτα ο Χρουστσιόφ μας «συμβούλεψε» να είμαστε ψύχραιμοι με τους Γιουγκοσλάβους και έκαμε «μεγάλη πολιτική» μιλώντας μας για διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους γιουγκοσλάβους ηγέτες.

Στο τέλος της ομιλίας του ο Χρουστσιόφ αμόλησε το «λιβάνι» δίνοντας την υπόσχεση ότι θα μελετήσουν τα οικονομικά μας αιτήματα και θα μας βοηθήσουν.

Έτσι έληξαν αυτές οι συνομιλίες, όπου εμείς είπαμε τις γνώμες μας και οι σοβιετικοί ηγέτες προσπάθησαν να μη πάρουν επάνω τους καμιά ευθύνη γι' αυτά που είχαν συμβεί. Έτσι έκλεισε και η συζήτηση για την τραγική αυτή σελίδα της ιστορίας του ουγγρικού

1. Το Γενάρη του 1957.

λαού και του πολωνικού λαού. Η αντεπανάσταση καταστάλθηκε, αλλού με τα σοβιετικά τάνκς, αλλού με τα πολωνικά, αλλά καταστάλθηκε από τους εχθρούς της επανάστασης. Μα το κακό και η τραγωδία δεν πήραν τέλος, έπεσε μόνο η αυλαία και στα παρασκήνια ο Κάνταρ, ο Γκομούλκα και ο Χρουστσιόφ συνέχιζαν τα εγκλήματά τους, ώσπου εξάντλησαν εντελώς την προδοσία τους, παλινορθώνοντας τον καπιταλισμό.

10.

προσωρινή υποχώρηση για να πάρουν τη ρεβάνς

Οι Σοβιετικοί ζητούν «ενότητα». Η Σύσκεψη της Μόσχας του 1957. Οι διαπραγματεύσεις του Χρουστσιόφ για να φέρει τον Τίτο στη Σύσκεψη. Λιγόζωη «αγανάχτηση» του Χρουστσιόφ. Συζήτηση για τη φόρμουλα: «με επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση». Ο Γκομούλκα: «εμείς δεν εξαρτούμαστε από τη Σοβιετική Ένωση». Ο Μάο Τσε Τούνγκ: «το στρατόπεδό μας πρέπει να έχει μια κεφαλή, επειδή και το φίδι έχει κεφάλι». Ο Τολιάτι: «να ανοίξουμε νέους δρόμους», «είμαστε ενάντια σ' ένα μόνο ηγετικό κέντρο», «δε θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε τη θέση του Λένιν» «κόμμα νέου τύπου». Σοφίσματα του Μάο: «Μαρξιστές» 80, 70 και 10 τα εκατό. Η δήλωση της Μόσχας και η αντίδραση των Γιουγκοσλάβων. Ο Χρουστσιόφ καμουφλάρει την προδοσία κάτω από το όνομα του Λένιν.

Οι χρουστσιοφικοί που παλινόρθωσαν τον καπιταλισμό στη Σοβιετική Ένωση απέβλεπαν ώστε αυτή η χώρα να γίνει μεγάλη σοσιαλιμπεριαλιστική δύναμη, και συνεπώς, έπρεπε να εξοπλιστεί όσο το δυνατό περισσότερο, επειδή η φουρτούνα που δημιούργησαν όχι μόνο θα κατάστρεφε την ενότητα του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, αλλά θα όξυνε τις αντιθέσεις και με τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό. Οι χρουστσιοφικοί γνώριζαν ότι οι Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής ήταν μεγαλύτερη δύναμη από τη Σοβιετική Ένωση, τόσο στην οικονομία, όσο και στους εξοπλισμούς.

Η δημαγωγική πολιτική των χρουστσιοφικών σχετικά με τη «νέα εποχή ειρήνης», τον «αφοπλισμό», ήταν πολιτική για τους *γκογκό*.[1] Οι Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής και ο παγκόσμιος καπιταλισμός επωφελούνταν για να βαθύνουν την κρίση του κομμουνισμού, για να αποτρέψουν το γρήγορο ερχομό της οικονομι-

1. Γαλλικά: αφελής, ευκολόπιστος

κής και πολιτικής κρίσης που απειλούσε την ίδια την Αμερική, για να σταθεροποιήσουν τις αγορές και τις συμμαχίες τους, ιδιαίτερα το ΝΑΤΟ. Εκ μέρους τους οι χρουστσιοφικοί πάλευαν για την παγίωση του Συμφώνου της Βαρσοβίας και για τη μετατροπή του σε ισχυρή σοβιετική άλυσο για τις χώρες μας. 'Εφθασαν ως το σημείο να μετατρέψουν σε στρατιωτική κατοχή την παρουσία των σοβιετικών στρατευμάτων σε πολλές χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας κάτω από τη μάσκα της «άμυνας ενάντια στο ΝΑΤΟ».

Στην πραγματικότητα η ιμπεριαλιστική απειλή ήταν και παρέμεινε πραγματική, αλλά, με την άνοδο στην εξουσία των χρουστσιοφικών, οι χώρες μας θεωρούνταν σαν πεδίο πολέμου πέρα από τα σοβιετικά σύνορα και οι λαοί μας κρέας για τα κανόνια για τους σοβιετικούς ρεβιζιονιστές. Προσπάθησαν να θέσουν κάτω από τον έλεγχο και τη διεύθυνσή τους το καθετί, το στρατό, την οικονομία, την κουλτούρα κ.λπ. Όλα τα κόμματα των σοσιαλιστικών χωρών έπεσαν σ' αυτή τη χρουστσιοφική παγίδα, με εξαίρεση το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας.

Αναπόφευχτα όμως και μεταξύ εκείνων που ακολούθησαν τη γραμμή του Χρουστσιόφ και υποτάχτηκαν σ' αυτή θα προέκυπταν προστριβές, διαφωνίες, έριδες, όλα ξεκινώντας από τους σκοπούς μιας χωρίς αρχές πολιτικής. Η αστική τάξη και η διεθνής αντίδραση υποδαύλιζαν αυτές τις διαφωνίες για να βαθύνουν τις ρωγμές στους κόλπους του «κομμουνιστικού συνασπισμού».

Ο Χρουστσιόφ και συντροφία έβλεπαν αυτή την εξέλιξη των πραγμάτων και χρησιμοποιούσαν όλα τα μέσα και τους τρόπους για να την περιορίσουν και να τη σταματήσουν.

Για την πραγματοποίηση των στρατηγικών σκοπών τους, οι χρουστσιοφικοί είχαν ανάγκη της «φιλίας» όλων, ιδιαίτερα των κομμάτων και των χωρών του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, γι' αυτό χρησιμοποιούσαν διάφορες ταχτικές για να «σταθεροποιήσουν τους δεσμούς», για να εξομαλύνουν τις διαφωνίες, για να υποτάξουν τους άλλους και να επιβάλλουν σ' αυτούς τη διεύθυνσή τους.

Τρόπος δράσης για την εξυπηρέτηση των σκοπών τους ήταν οι συσκέψεις, οι συναντήσεις, σχεδόν πάντα στη Μόσχα, για να την κάνουν αν όχι ντε γιούρε, τουλάχιστον ντε φάκτο, κέντρο του διεθνούς κομμουνισμού, να έχουν έτσι πάντα και το πλεονέκτημα της επεξεργασίας και του ελέγχου των άλλων με ανθρώπους και με συσκευές υποκλοπής. Ήταν φανερό πως οι δουλειές των χρουστσιοφικών δεν πήγαιναν καλά, υπήρχαν παντοειδείς αντιθέσεις ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση, την Αλβανία, την Κίνα, αλλά και ανά-

μεσα στις άλλες χώρες της λαϊκής δημοκρατίας. Η γραμμή της «λευτεριάς» και της «δημοκρατίας», που διακηρύχτηκε θορυβώδικα στο 20ο Συνέδριο, μετατρέπονταν τώρα για την ίδια τη σοβιετική ηγεσία σε μπούμεραγκ. Οι γραμμές είχαν αρχίσει να εξαρθρώνονται. Στους χρουστσιοφικούς όμως χρειάζονταν με κάθε θυσία η διατήρηση, τουλάχιστον φαινομενικά, της πολιτικο - ιδεολογικής «ενότητας» του σοσιαλιστικού στρατοπέδου και του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Στην κατεύθυνση αυτή και γι' αυτό το σκοπό οργανώθηκε και η Σύσκεψη της Μόσχας το 1957.

Ο Χρουστσιόφ και συντροφία έκαμαν μεγάλες προσπάθειες ώστε σ' αυτή τη σύσκεψη όχι μόνο να πάρει μέρος σαν «κόμμα μιας σοσιαλιστικής χώρας» και η Ένωση Κομμουνιστών της Γιουγκοσλαβίας, αλλά και, αν ήταν δυνατόν, ο Τίτο να συμφωνήσει με το Χρουστσιόφ για την πλατφόρμα, τον τρόπο διεξαγωγής και για τα ίδια τα αποτελέσματα της σύσκεψης. Έτσι η «ενότητα» που ονειρεύονταν και αναζητούσαν εσπευσμένα οι χρουστσιοφικοί θα φαίνονταν πιο πλέρια παρά ποτέ. Ο Τίτο όμως δεν ήταν από κείνους που έμπαιναν εύκολα στη στρούγγα του Χρουστσιόφ. Πολλές επιστολές ανταλλάχτηκαν και αρκετές διμερείς συναντήσεις οργανώθηκαν ανάμεσα στους ανθρώπους του Χρουστσιόφ και του Τίτο στις παραμονές της σύσκεψης, αλλά μόλις φαίνονταν τα πρώτα σημάδια κάποιας κατανόησης, καθετί ανατρέπονταν και το χάσμα βάθαινε πιο πολύ. Η κάθε πλευρά ήθελε να εκμεταλλευτεί τη σύσκεψη για τους σκοπούς της: ο Χρουστσιόφ για να διακηρύξει την «ενότητα» έστω και με οδυνηρές παραχωρήσεις ώστε να ικανοποιήσει και προσελκύσει τον Τίτο, ο τελευταίος για να ωθήσει τους άλλους να παραιτηθούν ανοιχτά και οριστικά από το μαρξισμό - λενινισμό, από την πάλη ενάντια στο σύγχρονο ρεβιζιονισμό, από κάθε στάση αρχών. Ο Πονομαριόφ και ο Αντρόποφ πήγαν στο Βελιγράδι, έκαμαν φτηνό παζάρι με τρυς εκπροσώπους του Τίτο, φάνηκαν πρόθυμοι να υποχωρήσουν από πολλές προηγούμενες θέσεις, φαινομενικά θέσεις αρχών, ο Τίτο όμως από μακρυά διέταξε:

— Εμείς ερχόμαστε στη σύσκεψη, όμως με τον όρο να μη δημοσιευτεί καμιά δήλωση, γιατί οξύνει τη διεθνή ατμόσφαιρα, δυσαρεστεί τους ιμπεριαλιστές και μας κατηγορούν για «απειλή από τον κομμουνισμό».

— Εμείς, οι Γιουγκοσλάβοι, δε μπορούμε να παραδεχτούμε κανένα είδος δήλωσης, γιατί οι δυτικοί μας σύμμαχοι θα νομίσουν πως συνδεθήκαμε με το σοσιαλιστικό στρατόπεδο και συνεπώς μπορεί να χαλάσουν τις στενές σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία.

— Εμείς ερχόμαστε στη σύσκεψη με τον όρο να μην αναφερθούν εκεί καθόλου οι ορολογίες οπορτουνισμός και ρεβιζιονισμός, διαφορετικά εμείς προσβαλλόμαστε άμεσα.

— Εμείς ερχόμαστε στη σύσκεψη με τον όρο να μη χτυπηθεί η πολιτική των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων, γιατί αυτό δε θα εξυπηρετούσε την πολιτική της ύφεσης κ.λπ., κ.λπ.

Με λίγα λόγια ο Τίτο ήθελε να συναχθούν στη Μόσχα οι κομμουνιστές του κόσμου για να πιούν τσάι και να πούνε παραμύθια.

Στο Χρουστσιόφ χρειάζονταν οπωσδήποτε δήλωση, μια δήλωση που να επικύρωνε την «ενότητα» και να είχε όσο το δυνατό περισσότερες υπογραφές. Οι συζητήσεις τελείωσαν. Ο Τίτο αποφάσισε να μην πάει στη Μόσχα. Η αγανάχτηση του Χρουστσιόφ ξέσπασε, η φρασεολογία «οξύνθηκε», αντικαταστάθηκαν για μια στιγμή τα χαμόγελα και τα χάδια προς το «σύντροφο» και «μαρξιστή Τίτο» με το επίθετο «οπορτουνιστής» λέγοντας ότι «δεν έχει καμιά σχέση με το λενινισμό» κ.λπ., κ.λπ.

Όμως και αυτές τις «δριμείς εκφράσεις» ενάντια στον ηγέτη του Βελιγραδίου ο Χρουστσιόφ τις χρησιμοποιούσε στους διαδρόμους και στις τυχαίες συναντήσεις, γιατί στη σύσκεψη δεν είπε ούτε λέξη ενάντια στο «σύντροφο Τίτο». Αντίθετα, όταν χρειάστηκε να μιλήσει «ενάντια» στους ρεβιζιονιστές και σ' όλους εκείνους που εκφράζονταν ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, ανάφερε δύο πτώματα πεταγμένα στον κάλαθο των αχρήστων: το Νάγκι και το Τζίλας.

'Ελπιζε ακόμα, ότι ο Τίτο μπορεί να πήγαινε στη Μόσχα για να επιβεβαιώσει την «ενότητα των 13ών» όπως του είχε υποσχεθεί πριν λιγο καιρό στο Βουκουρέστι. Ξαφνικά όμως ο Τίτο «αρώστησε»!

— Διπλωματική ασθένεια! - είπε αγαναχτισμένος ο Χρουστσιόφ και ρώτησε εμάς τους άλλους τι έπρεπε να γίνει μια που οι Γιουγκοσλάβοι δε δέχονταν όχι πια να υπογράψουν τη δήλωση, αλλά ούτε να πάρουν μέρος στην πρώτη σύσκεψη, στη σύσκεψη των κομμουνιστικών κομμάτων των σοσιαλιστικών χωρών.

— Εμείς εκφράσαμε από καιρό την άποψή μας γι' αυτούς — τους είπαμε— και κάθε μέρα που περνάει επιβεβαιώνει πως είχαμε και έχουμε δίκιο. Εμείς δε θα υποχωρήσουμε επειδή οι Γιουγκοσλάβοι δε θέλουν να έρθουν.

— Κι εμείς έτσι σκεφτόμαστε - μας είπε ο Σουσλόφ. Και η σύσκεψη έγινε χωρίς τον 13ο, τον περιττό της τράπεζας.

Όμως αν και οι Γιουγκοσλάβοι ρεβιζιονιστές δεν πήραν μέρος

στην πρώτη σύσκεψη, σ' αυτή των κομμάτων των σοσιαλιστικών χωρών, παρευρίσκονταν στις εργασίες της. Αντιπροσωπεύονταν από τους ιδεολογικούς αδερφούς τους όπως ο Γκομούλκα και συντροφία, οι οποίοι βγήκαν ανοιχτά υπέρ των θέσεων του Τίτο και ζητούσαν από το Χρουστσιόφ και τους άλλους προώθηση στην κατεύθυνση της παραπέρα εξάρθρωσης και σύγχυσης.

— Εμείς δεν είμαστε σύμφωνοι να ειπωθεί: «το σοσιαλιστικό στρατόπεδο μ' επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση» - δήλωσε ο Γκομούλκα. Και πραχτικά εγκαταλείψαμε αυτό τον όρο, για να δείξουμε πως δεν εξαρτούμαστε από τη Σοβιετική Ένωση όπως στην εποχή του Στάλιν.

Οι ίδιοι οι σοβιετικοί ηγέτες έπαιξαν μια σατανική μανούβρα γύρω απ' αυτό το πρόβλημα. Για να δείξουν τάχα την προσήλωσή τους στις αρχές ως προς τις σχέσεις με τα άλλα αδερφά κόμματα, είχαν «προτείνει» να αφαιρεθεί η ορολογία «μ' επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση» γιατί τάχα είμαστε «ισότιμοι», ο ένας με τον άλλο. Την πρόταση όμως αυτή την έκαμαν με μισή φωνή για να σφυγμομετρήσουν τους άλλους, επειδή αυτοί στην ουσία ήταν όχι απλώς υπέρ της ορολογίας «μ' επικεφαλής...», αλλά αν ήταν δυνατό υπέρ της ορολογίας «υπό την αρχηγία της Σοβιετικής Ένωσης», συνεπώς, «υπό την εξάρτηση της Σοβιετικής Ένωσης». Σ' αυτό απόβλεπαν και γι' αυτό πάλευαν και ο χρόνος επιβεβαίωσε τετραγωνικά τους σκοπούς των χρουστσιοφικών.

Όταν ο Γκομούλκα έκαμε την πρότασή του στη σύσκεψη, οι σοβιετικοί αντιπρόσωποι μαύρισαν από το θυμό, και, χωρίς να βγουν μόνοι τους στη σκηνή, υποκίνησαν τους άλλους να επιτεθούν ενάντια στο Γκομούλκα.

Ξέσπασε μια μεγάλη συζήτηση γύρω απ' αυτό το πρόβλημα. Εμείς, αν και κάθε μέρα και περισσότερο αποκρυσταλλώναμε τη γνώμη πως η ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης παρέκκλινε από το δρόμο του σοσιαλισμού, συνεχίζαμε να υπερασπίζουμε τη θέση «μ' επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση» για λόγους αρχών και ταχτικής. Ξέραμε καλά πως ο Γκομούλκα και οι υποστηριχτές του, βγαίνοντας ενάντια σ' αυτή τη φράση, στην πραγματικότητα ζητούσαν να απορριφτεί ανοιχτά και αδίσταχτα καθετί το καλό και το πολύτιμο από την πείρα δεκαετιών της Σοβιετικής Ένωσης καθοδηγούμενης από τον Λένιν και από τον Στάλιν, να αποριφτεί η εμπειρία της Οχτωβριανής Επανάστασης και της σοσιαλιστικής οικοδόμησης στη Σοβιετική Ένωση κατά την εποχή του Στάλιν, να αποριφτεί ο

ρόλος που έπρεπε να παίξει η Σοβιετική Ένωση στη νίκη και την προώθηση του σοσιαλισμού σε πολλές χώρες.

Έτσι οι ρεβιζιονιστές Γκομούλκα, Τολιάτι, κ.ά. ένωναν τη φωνή τους με την έξαλλη επίθεση που είχαν εξαπολύσει εκείνα τα χρόνια ο ιμπεριαλισμός και η αντίδραση ενάντια στη Σοβιετική Ένωση και στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα.

Η υπεράσπιση αυτών των σημαντικών μαρξιστικών - λενινιστικών επιτευγμάτων ήταν για μας διεθνιστικό καθήκον, γι' αυτό εναντιωθήκαμε έντονα στο Γκομούλκα και στους άλλους. Αυτό ήταν ζήτημα αρχών. Από την άλλη μεριά η υπεράσπιση, που εμείς κάναμε στη Σοβιετική Ένωση και στη θέση «μ' επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση» όπως στα 1957 έτσι και 2-3 χρόνια αργότερα, ήταν μια από τις ταχτικές του Κόμματός μας για να χτυπήσουμε τον ίδιο το σύγχρονο χρουστσιοφικό ρεβιζιονισμό.

Αν και ο Χρουστσιόφ και οι άλλοι γνώριζαν τις απόψεις και τη στάση μας, την εποχή εκείνη εμείς δεν είχαμε βγει ακόμα ανοιχτά μπροστά σ' όλα τα κόμματα ενάντια στη ρεβιζιονιστική γραμμή που αυτοί αποκρυστάλλωναν, γι' αυτό, εναντιωνόμενοι δυναμικά μπροστά στα μάτια όλων, στις ρεβιζιονιστικές θέσεις του Τίτο, του Γκομούλκα, του Τολιάτι και άλλων, ταυτόχρονα, έμμεσα, βρίσκαμε την ευκαιρία να χτυπήσουμε τις ίδιες τις θέσεις, τη στάση και τις ενέργειες του Χρουστσιόφ, οι οποίες στην ουσία ήταν παρόμοιες μ' εκείνες του Τίτο και συντροφία.

Για ολότελα άλλους σκοπούς και αίτια ξένα προς το μαρξισμό - λενινισμό, ξεσηκώθηκαν ενάντια στο Γκομούλκα και άλλοι, όπως ο Ούλμπριχτ, ο Νοβότνι, ο Ζίβκοφ, ασφαλώς, ο Ντεζ κ.λπ., οι οποίοι ερωτοτροπούσαν με τη Σοβιετική Ένωση και με το Χρουστσιόφ και σ' αυτό το πρόβλημα άφησαν σε μειοψηφία τον ιδεολογικό αδερφό τους.

Ο Μάο Τσε Τούνγκ, από τη θέση που κάθονταν, εξαπέλυε «επιχειρήματα».

— Το στρατόπεδό μας —είπε— πρέπει να έχει μια κεφαλή, επειδή και το φίδι έχει κεφάλι, και ο ιμπεριαλισμός έχει κεφάλι. Εγώ δε θα συμφωνούσα —συνέχισε ο Μάο— να λέγονταν η Κίνα κεφαλή του στρατοπέδου, επειδή δε μας ανήκει μια τέτοια τιμή, δε μπορούμε να επωμιστούμε αυτό το ρόλο, είμαστε ακόμα φτωχοί. Εμείς δε διαθέτουμε ούτε ένα τέταρτο δορυφόρου, ενώ η Σοβιετική Ένωση διαθέτει δύο. Έπειτα η Σοβιετική Ένωση αξίζει να είναι η κεφαλή, επειδή μας καλομεταχειρίζεται. Κοιτάξτε πόσο ελεύθερα μιλούμε τώρα. Αν θα ήταν ο Στάλιν θα δυσκολευόμασταν να μιλή-

σουμε έτσι. Εγώ όταν συναντήθηκα με το Στάλιν, αισθανόμουνα μπροστά του όπως ο μαθητής μπροστά στο δάσκαλο, ενώ με το σύντροφο Χρουστσιόφ μιλούμε ελεύθερα σαν ίσοι σύντροφοι.

Και σα να ήταν λίγα αυτά, συνέχισε σύμφωνα με το στυλ του:

— Με την κριτική ενάντια στην προσωπολατρεία, σαν να αφαιρέθηκε από μας κάποια βαριά σκεπή, που μας πίεζε δυνατά και μας εμπόδιζε να κατανοήσουμε ορθά πολλά ζητήματα. Ποιος αφαίρεσε από μας αυτή τη σκεπή, ποιος μας διευκόλυνε όλους μας για την ορθή κατανόηση της προσωπολατρείας;! - ρώτησε ο φιλόσοφος, σώπασε λιγάκι και στη στιγμή απάντησε: Ο σύντροφος Χρουστσιόφ και τον ευχαριστούμε γι' αυτό.

Έτσι υπεράσπισε ο «μαρξιστής» Μάο τη θέση «με επικεφαλής τη Σοβιετική Ένωση», έτσι υπεράσπισε και το Χρουτσιόφ. Ταυτόχρονα όμως σαν ισοροπιστής που ήταν, για να μη δυσαρεστήσει το Γκομούλκα που ήταν ενάντια σ' αυτή τη θέση, ο Μάο πρόσθεσε:

— Ο Γκομούλκα είναι καλός σύντροφος, πρέπει να τον υποστηρίξουμε και να έχουμε εμπιστοσύνη σ' αυτόν!

Πολύ μεγάλη συζήτηση έγινε επίσης και σχετικά με τη στάση ενάντια στο σύγχρονο ρεβιζιονισμό.

Ιδιαίτερα ο Γκομούλκα, υποστηριζόμενος από τον Οχάμπ και το Ζαμπρόφσκι, στην πρώτη σύσκεψη των 12 κομμάτων των σοσιαλιστικών χωρών και έπειτα και ο Τολιάτι, στη δεύτερη σύσκεψη των 68 κομμάτων, όπου πήραν μέρος και οι εκπρόσωποι του Τίτο, εναντιώθηκαν σθεναρά στο χτύπημα του ρεβιζιονισμού, στον καθορισμό του σαν τον κυριότερο κίνδυνο στο διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα επειδή, όπως είπε ο Οχάμπ «μ' αυτές τις διατυπώσεις απομακρύναμε τους γενναίους και θαυμάσιους γιουγκοσλάβους συντρόφους και τώρα μας απομακρύνετε κι εμάς, τους Πολωνούς».

Ο Παλμίρο Τολιάτι σηκώθηκε και διακήρυξε στη σύσκεψη τις υπερεβιζιονιστικές θέσεις του:

— Να βαθύνουμε παραπέρα τη γραμμή του 20ου Συνεδρίου — είπε ουσιαστικά— για να μετατρέψουμε τα κομμουνιστικά κόμματα σε πλατιά κόμματα των μαζών, να ανοίξουμε νέους δρόμους, να βγάλουμε νέα συνθήματα. Τώρα —συνέχισε— απαιτείται μεγάλη ανεξαρτησία στον καθορισμό των συνθημάτων και των μορφών συνεργασίας, γι' αυτό εμείς είμαστε ενάντια σ' ένα μοναδικό ηγετικό κέντρο. Αυτό το κέντρο δε θα ήταν ωφέλιμο για την ανάπτυξη της ατομικότητας κάθε κόμματος και για την προσέγγιση των πλατιών μαζών, των καθολικών κ.λπ. γύρω μας.

Τον Ζακ Ντυκλώ, που ήταν δίπλα μου δεν τον χωρούσε ο τόπος.

— Θα σηκωθώ —μου είπε— θα του τα πετάξω κατάμουτρα. Τον ακούς, σύντροφε Ενβέρ, τι ξεστομίζει;

— Μάλιστα - απάντησα στο Ντυκλώ. Αυτός εκφράζει εδώ εκείνα που έχει σκεφτεί και έχει κάμει από καιρό.

— Στα 1945 —συνέχισε ο Τολιάτι— εμείς δηλώσαμε πως θέλουμε να δημιουργήσουμε ένα νέο κόμμα. Λέμε «νέο κόμμα» και δε θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε τη θέση του Λένιν «κόμμα νέου τύπου», γιατί, αν λέγαμε έτσι αυτό θα αποτελούσε ένα σοβαρό πολιτικό και θεωρητικό λάθος, θα σήμαινε να δημιουργήσουμε ένα κομμουνιστικό κόμμα χαλώντας τις παραδόσεις της σοσιαλδημοκρατίας. Αν οικοδομούσαμε ένα κόμμα νέου τύπου —συνέχισε ο Τολιάτι— θα απομακρύναμε το κόμμα από τις λαϊκές μάζες και δε θα μπορούσαμε να δημιουργήσουμε αυτή την κατάσταση που έχουμε σήμερα, που το κόμμα μας έχει γίνει μεγάλο μαζικό κόμμα[1].

Ύστερα απ' αυτές και άλλες θέσεις του Τολιάτι άναψαν τα αίματα. Σηκώθηκε και ο Ζακ Ντυκλώ.

— Ακούσαμε με προσοχή τα λόγια του Τολιάτι —είπε ανάμεσα στ' άλλα— μα εμείς δηλώνουμε πως δεν είμαστε καθόλου σύμφωνοι μ' αυτά που είπε ο Τολιάτι. Οι απόψεις του ανοίγουν το δρόμο στον οπορτουνισμό και στο ρεβιζιονισμό.

— Τα κόμματά μας —εναντιώθηκε ο Τολιάτι— τα εμπόδιζε και τα εμποδίζει ο σεχταρισμός και ο δογματισμός.

Σύμφωνα με το στυλ του με αλληγορίες και υπαινιγμούς σηκώθηκε και ο Μάο Τσε Τούνγκ κάποια στιγμή για να κατευνάσει τα πνεύματα:

— Σε κάθε ζήτημα... ανθρωπιστικό —είπε— πρέπει να βαδίζουμε προς τη μάχη, αλλά και προς τη συμφιλίωση. Έχω υπόψη τις σχέσεις ανάμεσα στους συντρόφους: όταν έχουμε αντιθέσεις ας καλούμε ο ένας τον άλλο σε συνομιλίες. Στην Παν Μουν Ζον εμείς εί-

---

1. Από τότε που επέστρεψε στη Νάπολη από τη Σοβιετική Ένωση, το Μάρτη του 1944, ο Παλμίρο Τολιάτι επέβαλε στο κόμμα την γραμμή της ταξικής συνεργασίας με την αστική τάξη και με τα κόμματά της. Επίσης στη Νάπολη, για πρώτη φορά, ο Τολιάτι έθεσε και την ιδέα, μάλιστα και την πλατφόρμα αυτού που το αποκάλεσε «νέο κόμμα των μαζών», διαφορετικό στην ταξική σύνθεση, στην ιδεολογία και στην οργανωτική μορφή από το κομμουνιστικό κόμμα λενινιστικού τύπου.

χαμε διαπραγματεύσεις με τους Αμερικάνους, στο Βιετνάμ με τους Γάλλους.

Αφού - αμόλησε μερικές ακόμα τέτοιες φράσεις, βγήκε εκεί που ήθελε:

— Υπάρχουν άνθρωποι —είπε— που είναι 100 τα εκατό μαρξιστές, υπάρχουν άλλοι που είναι 80 τα εκατό, 70 τα εκατό, 50 τα εκατό, μάλιστα υπάρχουν μαρξιστές που μπορεί να είναι μόνο 10 τα εκατό τέτοιοι. Και με αυτούς που είναι 10 τα εκατό μαρξιστές εμείς πρέπει να συνομιλήσουμε, επειδή θα προκύψει μόνο καλό.

Σώπασε λίγο, έριξε ένα αφηρημένο βλέμμα στην αίθουσα και συνέχισε:

— Γιατί να μη συγκεντρωνόμαστε, λοιπόν, σε ένα μικρό δωμάτιο 2 - 3 άτομα και να κουβεντιάζουμε; Γιατί να μη συνομιλούμε ξεκινώντας από την επιθυμία για ενότητα; Εμείς πρέπει να παλέβουμε με τα δύο χέρια: με το ένα ενάντια σ' αυτούς που κάνουν λάθη, με το άλλο να κάνουμε υποχωρήσεις.

Σηκώθηκε και ο Σουσλόφ και αναγκάστηκε να τηρήσει στάση «αρχών», να τονίσει πως έχει σημασία η πάλη ενάντια στον οπορτουνισμό και το ρεβιζιονισμό, όπως έχει και η πάλη ενάντια στο δογματισμό, αλλά «ο ρεβιζιονισμός αποτελεί τον κυριότερο κίνδυνο, επειδή προκαλεί τη διάσπαση, χαλνάει την ενότητα» κ.λπ., κ.λπ.

Όλη η απασχόληση των σοβιετικών ρεβιζιονιστών ήταν «η διατήρηση της ενότητας», η χαλιναγώγηση των σοσιαλιστικών χωρών και των κομμουνιστικών κομμάτων των διαφόρων χωρών, γι' αυτό, αν αυτή τη φορά «δέχτηκαν» και «υπεράσπισαν» μια σειρά σωστές θέσεις, αυτό το έκαμαν κατά πρώτο λόγο, υποχρεωμένοι από την αποφασιστική πάλη των πραγματικών μαρξιστών - λενινιστών που πήραν μέρος στη σύσκεψη, αλλά το έκαμαν και για χάρη του στρατηγικού τους σχεδίου. Αυτοί υποχώρησαν, συγκρατήθηκαν προσωρινά για να συγκεντρώσουν δυνάμεις και να πάρουν τη ρεβιζιονιστική ρεβάνς στο μέλλον.

Η αντιπροσωπεία μας είπε το μαρξιστικό - λενινιστικό λόγο της για όλα τα προβλήματα που τέθηκαν στη σύσκεψη, ιδιαίτερα για τα προβλήματα που σχετίζονταν με την πάλη ενάντια στο σύγχρονο ρεβιζιονισμό, ενάντια στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό σαν τον κυριότερο κίνδυνο για την ειρήνη και τους λαούς, με τους δρόμους της μετάβασης στο σοσιαλισμό, με τη διαφύλαξη της μαρξιστικής - λενινιστικής ενότητας στο κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα,

με την υπεράσπιση της εμπειρίας της Οχτωβριανής Επανάστασης και του σοσιαλιστικού συστήματος κ.λπ.

Μπροστά στην πάλη που διεξήχθηκε στη σύσκεψη ενάντια στις οπορτουνιστικές απόψεις σχετικά με τα προβλήματα που συζητήθηκαν, οι ρεβιζιονιστές υποχώρησαν. Επιτεύχθηκε ώστε η Δήλωση της Μόσχας του 1957 να είναι γενικά ένα καλό ντοκουμέντο.

Ο ρεβιζιονισμός, ο δεξιός οπορτουνισμός προσδιορίστηκε στη σύσκεψη σαν ο κυριότερος κίνδυνος για το διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα.

Αυτό έκαμε τους Γιουγκοσλάβους να λυσσάξουν. Και προηγούμενα οι Γιουγκοσλάβοι, ιδιαίτερα σχετικά μ' αυτή τη θέση, είχαν κάμει μακρές συζητήσεις με τους ανθρώπους του Χρουστσιόφ.

— Γιατί ανησυχείτε; - τους καθησύχαζαν οι χρουστσιοφικοί. Το όνομά σας δεν αναφέρεται πουθενά. Εμείς θα μιλήσουμε για το ρεβιζιονισμό γενικά, εντελώς αόριστα.

— Μάλιστα —τους απάντησαν οι Γιουγκοσλάβοι— αλλά για κοιτάξτε τα άρθρα του Ενβέρ Χότζα που τα δημοσιεύετε και στην «Πράβντα»! Ο Ενβέρ Χότζα όταν μιλάει ενάντια στο ρεβιζιονισμό έχει υπόψη του εμάς και μας αναφέρει και ονομαστικά. Αλλά και όταν δεν μας αναφέρουν ονομαστικά η σκέψη καθενός σ' εμάς πηγαίνει, γι' αυτό δεν παίρνουμε μέρος στη σύσκεψη και δεν υπογράφουμε τη δήλωση των κομμάτων των σοσιαλιστικών χωρών.

Και δεν υπόγραψαν αυτή τη δήλωση.

Ο Μάο Τσε Τούνγκ εξέφρασε τη βαθιά λύπη του:

— Αυτοί —είπε— δε θα υπογράψουν τη δήλωση των 12 κομμάτων. Κανονικά πρέπει να είναι 13 χώρες, αλλά οι γιουγκοσλάβοι σύντροφοι απέφυγαν. Εμείς δεν υπάρχει λόγος να τους το επιβάλουμε. Αυτοί δε θα την υπογράψουν. Εγώ λέγω ότι ύστερα από 10 χρόνια αυτοί θα υπογράψουν τη δήλωση.[1]

Η δήλωση που εκπόνησε από κοινού και ενέκρινε η σύσκεψη, γενίκευε την πείρα του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, υπεράσπιζε τις γενικές νομοτέλειες της σοσιαλιστικής επανάστασης και της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, καθόριζε μια σειρά κοινά καθή-

1. Ο Μάο έσφαλε μόνο στην προθεσμία. Όχι ύστερα από 10, αλλά ύστερα από 20 χρόνια υπογράφηκε πραγματικά στο Πεκίνο μια «δήλωση» με τους Γιουγκοσλάβους. Οι μαοϊκοί υπόγραψαν το γονάτισμά τους μπροστά στον Τίτο. (Σημείωση του συγγραφέα).

κοντα στα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα, καθώς και τους κανόνες στις σχέσεις ανάμεσά τους.

Έτσι η αποδοχή της δήλωσης ήταν νίκη των επαναστατικών μαρξιστικών - λενινιστικών δυνάμεων. Αποτελούσε, γενικά, ένα σωστό πρόγραμμα κοινής πάλης για τις μελλοντικές μάχες ενάντια στον ιμπεριαλισμό και το ρεβιζιονισμό.

Μολαταύτα, οι σύγχρονοι ρεβιζιονιστές, αν και προσωρινά χαλιναγωγήθηκαν και συμμάζεψαν τα πόδια τους, ούτε σταμάτησαν και ούτε θα σταματούσαν το μαύρο έργο τους. Ο Χρουστσιόφ θα εκμεταλλεύονταν τη Σύσκεψη της Μόσχας του 1957 σαν μέσο προετοιμασίας του εδάφους για την εφαρμογή του σατανικού αντικομμουνιστικού σχεδίου, που θα συνεχίζονταν παραπέρα.

Ο Χρουστσιόφ έκανε το παν να συγκαλύψει την προδοσία του κάτω από το όνομα του Λένιν, γι' αυτό χρησιμοποιούσε ψευτολενινιστική φρασεολογία, κινητοποιούσε όλους τους φιλελευθεριστές ψευτοφιλόσοφους, που περίμεναν τη στιγμή να προσαρμόσουν στις ρεβιζιονιστικές γραμμές (που έβγαζαν από το παλιό σοσιαλδημοκρατικό οπλοστάσιο) λενινιστικές μάσκες κατάλληλες προς τις σύγχρονες καταστάσεις οικονομικής εξέλιξης, της «εποχής μας της υπεροχής του σοσιαλισμού» και του «περάσματος, ιδιαίτερα της Σοβιετικής Ένωσης, στο στάδιο της οικοδόμησης του κομμουνισμού».

Ο χρουστσιοφισμός παραμόρφωσε το μαρξισμό - λενινισμό, τον θεώρησε ξεπερασμένον, γι' αυτό ξεπερασμένη θα θεωρούσε και τη φάση της δικτατορίας του προλεταριάτου και θα διακήρυσσε την αντικατάστασή της με το «παλλαϊκό κράτος». Επίσης, συνεπής στο δρόμο του της προδοσίας, ο Χρουστσιόφ θα αντικαθιστούσε και το κόμμα του προλεταριάτου με το «παλλαϊκό κόμμα». Κατά συνέπεια, σύμφωνα με το Χρουστσιόφ, η Σοβιετική Ένωση περνούσε στην «ανώτερη φάση του κομμουνισμού», τη στιγμή που στην πραγματικότητα η χώρα αυτή καθυστερούσε στη βιομηχανία και τη γεωργία, που οι αγορές της ήταν άδειες. Μόνο στις δηλώσεις των χρουστσιοφικών «η Σοβιετική Ένωση περνούσε στη φάση του κομμουνισμού», γιατί η πραγματικότητα μαρτυρούσε το αντίθετο. Πάνω απ' όλα αυτή η χώρα χρειάζονταν ιδιαίτερα ένα ισχυρό μαρξιστικό - λενινιστικό κόμμα, το οποίο να αναλάβαινε τη διαπαιδαγώγηση του ανθρώπου και της σοβιετικής κοινωνίας, που εκφυλίζονταν.

Η φιλελευθεριστική αυτή μπλόφα διασαλπίστηκε από το Χρουστσιόφ και τους θεωρητικούς του κατά τη διάρκεια όλης της ημέρας. Στον τύπο, στη ραδιοφωνία και σ' όλη τη σοβιετική προπαγάνδα γίνονταν μεγάλος θόρυβος σ' αυτή την κατεύθυνση- μάλιστα στους δρόμους, στις προσόψεις των χτιρίων και στα βιομηχανικά έργα παρατηρούνταν παντού πανώ και επιγραφές με μεγάλα γράμματα «Ντογκνάτ ι Πιερεγκνάτ ΣΣΑ».[1] Από το βήμα των συσκέψεων, ο προδότης ξελαρυγγίζονταν: Ξεπεράσαμε την Αμερική σε τούτο και σ' εκείνο τον τομέα, θα την ξεπεράσουμε στη γεωργία (καθόριζε μάλιστα και προθεσμίες), θα θάψουμε τον καπιταλισμό κ.λπ. Οι ρεβιζιονιστικές θεωρίες αναπτύσσονταν, κλώθονταν, διαδίδονταν από τις προδοτικές ηγεσίες των ψευτομαρξιστικών κομμάτων και από κάθε λογής ψευτομαρξιστές, τροτσκιστές φιλόσοφους όπως ο Σερβέν, ο Γκαροντί, ο Κριβίν, ο Φίσσερ και άλλοι σ' όλες τις καπιταλιστικές χώρες, οι οποίοι είχαν μουλώσει στις γραμμές των κομμουνιστικών κομμάτων και ξεφύτρωναν χρουστσιοφικοί ρεβιζιονιστές σαν τα μανιτάρια μετά τη βροχή.

Οι πραγματικοί κομμουνιστές αιφνιδιάστηκαν. Στην κατεύθυνση αυτή έπαιξε αρνητικό ρόλο ο άρρωστος αντιμαρξιστικός συναισθηματισμός να μη υψώνουν τη φωνή ενάντια στα κόμματά τους που εκφυλίζονταν, ενάντια στους παλιούς ηγέτες που πρόδιναν, ενάντια στη Σοβιετική Ένωση που την αγαπούσαν τόσο πολύ, αλλά που δε μπορούσαν να αντιληφθούν την καταστροφή στην οποία έμπαινε η πατρίδα του Λένιν και του Στάλιν.

Η καπιταλιστική αστική τάξη βοηθούσε μ' όλες τις δυνάμεις-, μ' όλα τα οικονομικά και προπαγανδιστικά μέσα για το παραπέρα βάθαιμα αυτού του εκφυλισμού.

Έτσι το ύπουλο σχέδιο του Χρουστσιόφ αναπτύχθηκε λεπτομερειακά με ραδιουργίες, με πιέσεις, με δημαγωγία, με εκβιασμούς, με πλαστές κατηγορίες, με παραβιάσεις συμφώνων, συμφωνιών και συμβάσεων που υπήρχαν ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα, καθώς και ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και την Αλβανία, ώσπου οι χρουστσιοφικοί έφθασαν στην «διαβόητη» σύσκεψη του Βουκουρεστίου.

---

1. «Να φθάσουμε και να ξεπεράσουμε τις ΕΠΑ» (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

11.

Η «κουλούρα» και η «μαγκούρα»

Αντιπροσωπεία του Κόμματος και της Κυβέρνησής μας μεταβαίνει στη Σοβιετική Ένωση. Οι μανούβρες του Χρουστσιόφ: στο τραπέζι στρώνεται η «κουλούρα» - η Σοβιετική κυβέρνηση μας χαρίζει τις πιστώσεις. Λένινγκραντ: ο Ποσπιέλοφ και ο Κοζλόφ λογοκρίνουν τους λόγους μας. «Δεν πρέπει να αναφέρουμε τους Γιουγκοσλάβους». Η επίσημη συνομιλία μας με το Χρουστσιόφ και άλλους. Ο Χρουστσιόφ νευριάζει: «εσείς θέλετε να μας γυρίσετε στο δρόμο του Στάλιν», ο «Τίτο και ο Ράνκοβιτς είναι καλύτεροι από τον Κάρντελ και τον Πόποβιτς, ο Τέμπο είναι γομάρι... άστατος». Μια συνάντηση στο πόδι με το γιουγκοσλάβο πρεσβευτή στη Μόσχα, Μιτσούνοβιτς. Η επίσκεψη του Χρουστσιόφ στην Αλβανία, Μάης 1959. Ο Χρουστσιόφ και ο Μαλινόφσκι μας ζητούν στρατιωτικές βάσεις: «θα έχουμε στο χέρι όλη τη Μεσόγειο, από το Βόσπορο ως το Γιβραλτάρ». Ο σύμβουλος για την εξόντωση των σκύλων. Η σοβιετική πρεσβεία στα Τίρανα, έδρα της ΚΑ - ΓΚΕ - ΜΠΕ.

Το Κόμμα μας και η Κεντρική Επιτροπή του έβλεπαν την τραγική γραμμή στην οποία οι χρουστσιοφικοί οδηγούσαν τη Σοβιετική Ένωση και τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες, καθώς και τις κατευθύνσεις που έπαιρναν τα γεγονότα, γι' αυτό βρίσκονταν σε μεγάλο δίλημμα. Τα βήματά μας έπρεπε να ήταν μετρημένα: να μη βιαζόμασταν, αλλά και να μη αποκοιμούμασταν. Εμείς είχαμε μεγάλο συμφέρον να ενισχύσουμε την κατάσταση μέσα στη χώρα, να οικοδομήσουμε και να αναπτύξουμε παραπέρα την οικονομία και να ενισχύσουμε το στρατό, προβλέποντας δύσκολες στιγμές. Κατά πρώτο λόγο και πάνω απ' όλα έπρεπε να κρατήσουμε το Κόμμα στα αγκωνάρια του μαρξισμού - λενινισμού, να καταπολεμήσουμε τη διείσδυση του ρεβιζιονισμού και την καταπολέμηση αυτή να την κάνουμε υπερασπίζοντας επίμονα τους λενινιστικούς κανόνες, υπερασπίζοντας την ενότητα στην ηγεσία και στο Κόμμα. Αυτό ήταν το κυριότερο για να μείνουμε άθιχτοι από τον τιτοϊσμό και από το

χρουστσιοφισμό. Οι τελευταίοι διατηρούσαν τα προσωπεία και δεν είχαν πως να μας χτυπήσουν ανοιχτά σ' αυτό το πεδίο. Εμείς, σωστά, υπερασπίζαμε τη Σοβιετική Ένωση όταν της επιτίθονταν όλοι. Αυτό, όπως έγραψα και πιο πάνω, ήταν ένα άλλο σημαντικό ζήτημα αρχών και ταυτόχρονα τακτική μας ενάντια στους χρουστσιοφικούς, που δεν έβρισκαν ρωγμές στη στάση μας.

Αυτοί δεν μπορούσαν και δεν ήθελαν να οξύνουν τις αντιθέσεις μ' εμάς. Μπορεί να σκέφτονταν να μας πιάσουν την αναπνοή σαν μικροί που ήμασταν, υποτιμώντας τη δύναμη τού Κόμματος μας και τη ζωτικότητα του αλβανικού λαού, ή σκέφτονταν να πάρουν το φρούριο από τα μέσα προετοιμάζοντας το δίχτυο πρακτόρων τους (όπως απέδειξε ο χρόνος αυτοί ενεργούσαν σ' αυτή την κατεύθυνση με τον Παναγιώτ Πλιάκου, τον Μπεκίρ Μπαλούκου, τον Πετρίτ Ντούμε, τον Χίτο Τσιάκο και με άλλους συνωμότες συνεργάτες τους, που ανακαλύψαμε αργότερα).[1] Ανεξάρτητα όμως από τις προσπάθειές τους να τα «έχουν καλά» με μας και για να μην ανάψουν τα αίματα, και αυτοί κι εμείς βλέπαμε πως το χάσμα βάθαινε.

Το γιουγκοσλάβικο ζήτημα, όπως και πρωτύτερα, ήταν ένα από τα κυριότερα αίτια που μας χώριζε από τους χρουστσιοφικούς, οι οποίοι έκαναν το παν ώστε εμείς να συμφιλιωθούμε με τους γιουγκοσλάβους ρεβιζιονιστές. Ο Χρουστσιόφ ήθελε τη συμφιλίωσή μας μ' αυτούς επειδή μέσω αυτής της συμφιλίωσης ζητούσε ώστε εμείς να παραιτηθούμε από τον αποφασιστικό μαρξιστικό - λενινιστικό δρόμο, να παραιτηθούμε από κάθε σωστή στάση αρχών στο εσωτερικό και το διεθνές πεδίο, συνεπώς να υποταχθούμε στη χρουστσιοφική γραμμή.

Αυτό εμείς το είχαμε αντιληφθεί από καιρό και δεν υποχωρήσαμε καθόλου ούτε μπροστά στη δημαγωγία, ούτε μπροστά στους εκβιασμούς και τις απειλές του Χρουστσιόφ. Εκτός από τα περιστατικά που ανάφερα πιο πάνω, χαρακατηριστική είναι σ' αυτή την κατεύθυνση και η συνάντησή μας τον Απρίλη του 1957 με τη σοβιετι-

---

1. Όπως αποδείχτηκε αργότερα, οι συνωμότες αυτοί είχαν επικεφαλής τους τον πολυπράκτορα Μεχμέτ Σιέχου, ο οποίος, ενεργώντας στα παρασκήνια, τους κινητοποίησε σύμφωνα με τις διαταγές των πατρώνων του, της αμερικάνικης CIA και της γιουγκοσλάβικης UDB, για την ανατροπή της κατάστασης στην Αλβανία σε όφελος της αντεπανάστασης. (Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Οι τιτοϊκοί» (Ιστορικές σημειώσεις), Εκδόσεις «ΠΟΡΕΙΑ» Αθήνα 1983, σελ. 389 - 390.

κή ηγεσία στη Μόσχα. Ήταν η περίοδος ύστερα από τα γεγονότα στην Ουγγαρία και στην Πολωνία και ύστερα από την Ολομέλεια του Φλεβάρη του 1957 της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματός μας[1].

Στην Ολομέλεια αυτή εμείς αναλύσαμε και πάλι βαθιά τα θλιβερά γεγονότα στην Ουγγαρία και στην Πολωνία. Εκφράσαμε ανοιχτά τις απόψεις μας σχετικά με την οξυμένη διεθνή κατάσταση εκείνης της περιόδου, μιλήσαμε για τα πραγματικά αίτια των κλονισμών, που συνέβαιναν στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο, χτυπήσαμε σθεναρά τις μανούβρες του ιμπεριαλισμού, με επικεφαλής τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό, ξεσκεπάσαμε το σύγχρονο ρεβιζιονισμό, εκφράσαμε και υπερασπίσαμε τις βασικές αρχές του μαρξισμού - λενινισμού. Στο σύνολό της η έκθεση που έδοσα σ' αυτή την ολομέλεια εξ ονόματος του Πολιτικού Γραφείου αντιπαρατέθηκε σε πολλές θέσεις του 20ου Συνεδρίου χωρίς να αναφερθεί αυτό ονομαστικά. Την έκθεση αυτή εμείς αμέσως μετά την Ολομέλεια τη δόσαμε στη δημοσιότητα, τη δημοσιεύσαμε στην εφημερίδα «Ζέρι ι Πόπουλιτ» και τη μεταδόσαμε από τη ραδιοφωνία. Αυτό ασφαλώς έκαμε τους χρουστσιοφικούς να λυσσομανούν. Αυτοί δεν μπορούσαν γα επιτεθούν ανοιχτά ενάντια στις θέσεις και τη στάση μας αρχών, γιατί προσπαθούσαν να διατηρήσουν τα προσωπεία. Μέσα τους όμως έβραζαν. Έπρεπε να «συνεννοηθούν» μ' εμάς, να μας κάνουν ζάφτι. Ζήτησαν να πάει στη Μόσχα μια αντιπροσωπεία υψηλού επιπέδου στα πλαίσια της «ενίσχυσης της φιλίας».

Τον Απρίλη του 1957 ξεκινήσαμε για τη Σοβιετική Ένωση. Ήμασταν εγώ, ο Μεχμέτ Σιέχου, ο Γκόγκο Νούσι, ο Ρίτα Μάρκο, ο Ραμίζ Αλία, ο Σπύρο Κολέκα, ο Τζαφέρ Σπαχίου, ο Μπεχάρ Στύλα και άλλοι. Πολύ παράδοξο: μόλις το πλοίο με το οποίο ταξιδεύαμε μπήκε στα χωρικά ύδατα της Σοβιετικής Ένωσης, κατέφθασε μοίρα σοβιετικών πολεμικών πλοίων, μας έβαλε στη μέση, μας χαιρέτησε με σημαίες και μας συνόδευσε ως την Οδησσό. Είχαν βγει να μας υποδεχτούν στο λιμάνι ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης της Ουκρανίας, ο υφυπουργός των Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης Πατολίτσεφ, ιθύνοντες του κόμματος και της εξουσίας της Οδησσού καθώς και εκατοντάδες άτομα με σημαίες και λουλούδια. Στην Οδησσό μείναμε μια μέρα, είδαμε την πόλη, μας

---

1. Βλέπε την υποσημείωση στη σελίδα 99 αυτού του βιβλίου.

πήγαν σε μπαλέτο και το βράδυ ξεκινήσαμε με τραίνο για τη Μόσχα. Στο σταθμό του Κιέβου μας υποδέχτηκαν ο Κιριτσιένκο, ο Καλτσιένκο (πρωθυπουργός της Ουκρανίας) και άλλοι- μιλήσαμε μ' αυτούς εγκάρδια, μας ευχήθηκαν καλό ταξίδι και συνεχίσαμε το δρόμο. Θερμότερη ήταν η ατμόσφαιρα στο σιδηροδρομικό σταθμό «Κιέβσκι» της Μόσχας. Χιλιάδες και χιλιάδες Μοσχοβίτες με λουλούδια και σημαίες είχαν βγει να χαιρετήσουν την άφιξη της αλβανικής αντιπροσωπείας και έκφρασαν την αγάπη και τον ειλικρινή σεβασμό τους προς το λαό, το Κόμμα και τη χώρα μας. Αυτή την αγάπη και την ιδιαίτερη εχτίμηση του σοβιετικού λαού προς εμάς, που ατσαλώθηκε από τα χρόνια που ζούσε ο Στάλιν, την έχω αισθανθεί όσες φορές είχα την ευκαιρία να έρθω σ' επαφή με απλούς ανθρώπους του σοβιετικού λαού, στις βιομηχανικές επιχειρήσεις, στα κολχόζ, στα πολιτιστικά, καλλιτεχνικά και επιστημονικά κέντρα που επισκέφτηκα. Στο Κόμμα και στο λαό μας οι απλοί σοβιετικοί άνθρωποι έβλεπαν τους πραγματικούς και ειλικρινείς φίλους τους, έβλεπαν ένα κόμμα και ένα λαό που αγαπούσαν ολόκαρδα και υπεράσπιζαν μ' όλες τις δυνάμεις τη Σοβιετική Ένωση, που αγαπούσαν και κρατούσαν ψηλά τα ονόματα του Λένιν και του Στάλιν.

— Σύντροφε Ενβέρ —μου είπε ο Πατολίτσεφ— σε τούτο το σταθμό έχουμε υποδεχτεί και άλλους υψηλούς αντιπροσώπους των λαϊκών δημοκρατιών αλλά τέτοια υποδοχή σαν ετούτη που κάνει σ' εσάς ο σοβιετικός λαός, δεν είδα ποτέ.

Είχαν έρθει στην αποβάθρα να μας υποδεχτούν ο Χρουστσιόφ, ο Μπουλγκάνιν, μέλη του Προεδρείου της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος, μέλη της Κυβέρνησης της ΕΣΣΔ κ.λπ. Σφίξαμε τα χέρια και αγκαλιαστήκαμε μ' αυτούς και, παρόλο που η εκδήλωση της χαράς τους με κανένα τρόπο δε μπορούσε να πλησιάσει και να συγκριθεί με τη χαρά του λαού που εξακολουθούσε να ζητοκραυγάζει γύρω μας, ωστόσο παρατηρήσαμε πως και η υποδοχή των σοβιετικών ηγετών αυτή τη φορά ήταν αρκετά ανώτερη από άλλες φορές. Δεν φειδωλεύτηκαν λόγια και εκφράσεις υπόληψης τόσο στο σταθμό, όσο και στις δεξιώσεις του καλωσορίσματος.

— Εμείς υπερηφανευόμαστε για τη φιλία που έχουμε μ' εσάς˙ το Κόμμα σας είναι ένα νέο κόμμα, αλλά φάνηκε πολύ ώριμο˙ εσείς παίζετε πολύ μεγάλο ρόλο... - βιάζονταν να μας δηλώσουν, ποιος και ποιος πρωτύτερα, ο Χρουστσιόφ, ο Μπουλγκάνιν, ο Ποσπιέλοφ και οι άλλοι με τη σειρά.

Πολύ γρήγορα είδαμε πως αυτή ήταν η «κουλούρα». Τη μαγκούρα θα την έβγαζαν λίγο αργότερα.

— Εμείς πρέπει να σας βοηθήσουμε πιο οργανωμένα. Σας έχουμε δόσει κάτι, αλλά αυτό δεν το κάναμε όσο πρέπει με σύνεση - προσπαθούσε να μας καλοπιάσει ο Χρουστσιόφ στην πρώτη *πριόμ* και δε λησμόνησε ούτε εδώ να επαναλάβει τη μεγάλη «επιθυμία» να γίνει η Αλβανία «παράδειγμα για τις χώρες της Ασίας και της Αφρικής, για την Ελλάδα και την Ιταλία».

Αφού τόνισε μερικές φορές ότι «θα σας βοηθήσουμε περισσότερο», «καλύτερα», ο Χρουστσιόφ θεώρησε εύλογο να δοκιμάσει ευθύς αμέσως το αποτέλεσμα των υποσχέσεων του.

— Εμείς ξεκαρδιστήκαμε στα γέλια στο Προεδρείο —είπε— όταν διαβάσαμε το λόγο του Τίτο στην Πούλια. Εκεί αυτός έβριζε το σύντροφο Ενβέρ, αλλά ο Τίτο αποτυφλώθηκε.

— Εμείς του δόσαμε αμέσως την αρμόζουσα απάντηση - του είπα.

— Φυσικά, φυσικά —είπε ο Χρουστσιόφ και του έσβησε το χαμόγελο— αλλά εμείς πρέπει να συγκρατήσουμε τη δικαιολογημένη αγανάχτησή μας και να φανούμε μεγαλόκαρδοι μ' αυτούς, για χάρη των λαών της Γιουγκοσλαβίας, για χάρη της ενότητας τους στρατοπέδου.

— Εμείς —συνέχισε— θα πάμε στο λαό και θα μιλήσουμε. Πρέπει να φανούμε λογικοί. Δεν πρέπει να αναφέρουμε ονομαστικά τους Γιουγκοσλάβους, να μιλούμε για το ρεβιζιονισμό γενικά, σαν φαινόμενο...

Ήταν η *πριόμ* του καλωσορίσματος και δεν εναντιώθηκα. Όμως το γιουγκοσλάβικο πρόβλημα θα μας ακολουθούσε παντού.

Ύστερα από δύο μέρες πήγαμε στο Λένινγκραντ. Μας υποδέχτηκε ο Κοζλόφ με τα πιο θερμά λόγια.

— Εγώ τρελλαίνομαι για την Αλβανία - μας είπε. Έχω γίνει μεγάλος πατριώτης της χώρας σας! (Ήταν ο ίδιος ο Κοζλόφ που 2 - 3 χρόνια αργότερα, στα αλησμόνητα γεγονότα του Βουκουρεστίου και της Μόσχας, θα επιβεβαίωνε πως ήταν τόσο μεγάλος «πατριώτης» απέναντί μας, που εκτός των άλλων μας απείλησε με την απώλεια της λευτεριάς και της ανεξαρτησίας της πατρίδας λέγοντάς μας: «Αρκεί να ρίξουν μια ατομική βόμβα οι Αμερικάνοι και αφανίζεται ολότελα η Αλβανία και ο πληθυσμός της»).

Επισκεφτήκαμε, μεταξύ άλλων, και το εργοστάσιο μηχανοκατασκευών «Λένιν», ένα μεγάλο εργοστάσιο ιστορικής σημασίας. Εκεί ο Λένιν, στις βαριές συνθήκες του τσαρισμού, είχε συγκροτήσει τις πρώτες κομμουνιστικές ομάδες και είχε εκφωνήσει πολλές φορές λόγους στους εργάτες.

— Καμιά ξένη αντιπροσωπεία δεν είχε επισκεφτεί αυτό το εργοστάσιο - μας είπε ο Ποσπιέλοφ, που μας συνόδευε σ' αυτή την επίσκεψη.

Οι εργάτες ήταν απροετοίμαστοι, επειδή η μετάβασή μας ήταν αυθόρμητη, αλλά μας επιφύλαξαν πραγματικά μια πολύ θερμή υποδοχή. Ένας εργάτης, που εργαζόνταν για μια τουρμπίνα για τον υδροηλεχτρικό σταθμό μας στον ποταμό Μάτι, μας έδοσε μερικά εργαλεία να τα δόσουμε σαν ενθύμιο σ' έναν αλβανό εργάτη. Οι εργάτες του εργοστασίου με τους οποίους συνομιλήσαμε μας είπαν πως γνώριζαν την Αλβανία, πως έτρεφαν ιδιαίτερη αγάπη για τον αλβανικό λαό, αποκάλεσαν το λαό μας ηρωικό λαό κ.λπ.

Οργάνωσαν στη στιγμή μια συγκέντρωση στο εργοστάσιο στην οποία πήραν μέρος περίπου 4000 - 5000 άτομα και με παρακάλεσαν να μιλήσω. Πήρα το λόγο και έκφρασα τη βαθιά αγάπη και ευγνωμοσύνη που τρέφουν ο αλβανικός λαός και το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας γι' αυτούς και για όλο το σοβιετικό λαό. Ήρθε το ζήτημα να τους μιλήσω για τον αγώνα του λαού και του Κόμματός μας ενάντια στους εχθρούς, ιμπεριαλιστές και ρεβιζιονιστές. Οι εχθροί αυτοί ήταν συγκεκριμένοι, είχαν όνομα, είχαν συγκεκριμένη δράση εναντίον μας. Έπρεπε να μιλήσω ανοιχτά στους εργάτες, παρόλο που αυτό δε θα άρεσε στο Χρουστσιόφ, ο οποίος από την πρώτη συνάντηση μας είχε δόσει τον «προσανατολισμό» σχετικά με το ζήτημα της Γιουγκοσλαβίας. Μα ούτε εγώ, ούτε οι σύντροφοι μου θα νοιώθαμε ήσυχη τη συνείδηση αν δε μιλούσα, γι' αυτό, στο λόγο μου, είπα στους εργάτες πως οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες είναι αντιμαρξιστές, σωβινιστές, πως έκαμαν εχθρική δουλειά κ.λπ.

Οι εργάτες με άκουαν με προσοχή και ζητωκραύγαζαν ενθουσιώδικα. Ύστερα όμως από τη συγκέντρωση ο Ποσπιέλοφ μου είπε:

— Σάμπως να διορθώναμε λίγο το μέρος για τη Γιουγκοσλαβία γιατί μου φάνηκε βαρύ.

— Δεν υπάρχει τίποτε το περιττό, του είπα.

— Ο λόγος σας αύριο, θα δημοσιευθεί στον τύπο, μου είπε ο Ποσπιέλοφ. Οι Γιουγκοσλάβοι θα θυμώσουν πολύ με μας.

— Αυτός είναι ο λόγος μου. Εσείς είστε εντάξει, του είπα.

— Σύντροφε Ενβέρ, πρέπει να μας εννοήσετε —συνέχισε ο Ποσπιέλοφ— Ο Τίτο λέει πως εμείς σας υποκινούμε να μιλήσετε έτσι, ανοιχτά εναντίον τους. Πρέπει να μαλακώσουμε εκείνο το μέρος.

Όλος αυτός ο διάλογος διεξάγονταν σ' έναν από τους χώρους του θεάτρου όπερας «Κύροφ» του Λένινγκραντ. Η ώρα έναρξης της

παράστασης είχε περάσει, οι άνθρωποι περίμεναν την είσοδο μας στην αίθουσα.

— Ας το αφήσουμε να το συζητήσουμε ύστερα από την παράσταση, —η ώρα περνάει— του είπα.

— Αναβάλλουμε την έναρξη της παράστασης —επέμεινε αυτός,— να, θα μιλήσω στους συντρόφους.

Φαγωθήκαμε λιγάκι και τελικά καταλήξαμε σ' έναν «συμβιβασμό»: η λέξη «εχθρική» να αντικατασταθεί με «αντιμαρξιστική». Οι ρεβιζιονιστές χοροπήδησαν από τη χαρά λες και ανέβηκαν στον έβδομο ουρανό. Ο Κοζλόφ όμως, αφού σκέφτηκε λίγο, θέλησε και μια άλλη «υποχώρηση»:

— Αντιμαρξιστική —είπε— αντηχεί λίγο άσχημα, σάμπως να τη διορθώσουμε να την κάνουμε «μη μαρξιστική».

— Κάμε τη! —του είπα ειρωνικά— δεν σου χαλώ χατίρι.

— Βγαίνουμε στο φουαγιέ του θεάτρου, - μας είπε τότε ο Κοζλόφ και κάναμε μια δυο βόλτες ανάμεσα στο λαό σε τρόπο που ο Κοζλόφ να χαιρετούσε δεξιά και αριστερά. Στο μεταξύ οι άλλοι πήγαν να κάμουν τη «διόρθωση» και μαζί μ' αυτούς πήγε και ο Ραμίζ. Όταν όμως γύρισε ο Ραμίζ μου είπε ότι αυτοί είχαν αφαιρέσει όλα όσα είχαμε πει για τους Γιουγκοσλάβους. Παρήγγειλα να τους πει επιμένουμε στις απόψεις μας αλλά η απάντηση των ανθρώπων του Χρουστσιόφ ήταν:

— Τώρα δεν είναι δυνατή καμία διόρθωση, γιατί για να γίνει ένα τέτοιο πράγμα πρέπει να ειδοποιήσουμε ξανά τους συντρόφους επάνω!

Σε ένα από τα διαλείμματα της παράστασης, έκφρασα τη δυσαρέσκειά μου στον Ποσπιελόφ.

— Είναι αλήθεια πως αυτοί είναι έτσι όπως λέτε —μου είπε— αλλά ας μη βιαζόμαστε γιατί θα έρθει ο καιρός...

Έτσι στην εφημερίδα «Πράβντα» ό,τι εγώ είπα στη συγκέντρωση, σχετικά με τη Γιουγκοσλαβία, βγήκε διαφορετικά.

Αν και οι σοβιετικοί ηγέτες γνώριζαν καλά τη στάση μας έναντι των γιουγκοσλάβων ρεβιζιονιστών, εμείς είχαμε αποφασίσει εκ των προτέρων να ανακινήσουμε άλλη μια φορά στη Μόσχα αυτό το πρόβλημα, να πούμε ανοιχτά στο Χρουστσιόφ και συντροφία γιατί δεν είμαστε σύμφωνοι μ' αυτούς. Στις 15 Απρίλη-συναντήθηκαμε. Από την πλευρά μας στις συνομιλίες ήμασταν εγώ, ο Μεχμέτ Σιέχου, ο Γκόγκο Νούσι, ο Ραμίζ Αλία, ο Σπύρο Κολέκα και ο Ρίτα Μάρκο· από τη σοβιετική πλευρά ήταν ο Χρουστσιόφ, ο Μπουλγκάνιν, ο Σουσλόφ, ο Πονομαριόφ καθώς και ο Αντρόποφ. Ο τελευ-

ταίος, ύστερα από την αναπουμπούλα που συνέβηκε στην Ουγγαρία, τώρα δεν ήταν πια πρεσβευτής, αλλά είχε προαχθεί σε ανώτατο λειτουργό στον μηχανισμό της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος, νομίζω διευθυντής ή υποδιευθυντής στον τομέα των σχέσεων με τα κόμματα των σοσιαλιστικών χωρών.

Είπα από την αρχή στο Χρουστσιόφ και στους συντρόφους του ότι θα μιλήσω κυρίως για το γιουγκοσλάβικο πρόβλημα.

— Εμείς —τους τόνισα μεταξύ άλλων— έχουμε συζητήσει πάντοτε αυτά τα ζητήματα στο Κόμμα μας και κάναμε το παν να είμαστε όσο το δυνατό πιο μετρημένοι, ψύχραιμοι και προσεκτικοί στις σκέψεις και στις ενέργειές μας έναντι της γιουγκοσλαβικής ηγεσίας.

Από την πλευρά τους οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες συνέχιζαν το βιολί τους. Δεν θα μιλήσω για όλη την πικρή ιστορία των 14χρονων σχέσεών μας μ' αυτούς, επειδή εσείς είστε σε γνώση, αλλά θέλω να τονίσω πως η γιουγκοσλαβική ηγεσία ακόμα και σήμερα συνεχίζει την εχθρική και κατασκοπευτική της δουλειά ενάντιά μας, τηρεί πάντα προκλητική στάση.

— Εμείς —συνέχισα— φρονούμε πως αυτή η συνεχής στάση από μέρους της γιουγκοσλαβικής ηγεσίας, ιδιαίτερα από εκείνους της πρεσβείας τους στα Τίρανα, έχει σκοπό να χαλάσει ολότελα τις σχέσεις με μας για να μας βάλει σε δύσκολη θέση απέναντι των φίλων μας, ισχυριζόμενη πως «να, εμείς μ' όλα τα άλλα κόμματα κατορθώσαμε να έχουμε καλές σχέσεις, ενώ με τους Αλβανούς δεν είναι δυνατό να συνεννοηθούμε».

Στη συνέχεια του λόγου μου ανέφερα και νέα στοιχεία σχετικά με ορισμένες ενέργειες του πρεσβευτή και του γραμματέα της γιουγκοσλαβικής πρεσβείας στα Τίρανα˙ τους μίλησα για την κατασκοπευτική δράση, που αναπτύσσουν για τη διοργάνωση των αντικομματικών στοιχείων και τη δράστηροποίησή τους ενάντια στο Κόμμα και το λαό μας, τους μίλησα για τις προσπάθειές μας να σταματήσουν την αντιαλβανική τους δράση. Οι ενέργειες αυτές —είπα στον Χρουστσιόφ— δε μπορεί να γίνονται με προσωπική τους πρωτοβουλία, αλλά γίνονται με οδηγίες της ανώτατης γιουγκοσλαβικής ηγεσίας. Αυτό το συμπέρασμα βγάλαμε από τις ενέργειές τους.

Πιο κάτω έγειρα το πρόβλημα της επιζήμιας δράσης που εξακολουθούσαν να αναπτύσσουν οι γιουγκοσλάβοι ηγέτες στην Κοσσόβα.

— Αυτό είναι λεπτό και σοβαρό ζήτημα για μας —τους είπα— γιατί από την Κόσσοβα αυτοί όχι μόνο οργανώνουν εντατική δρά-

ση ενάντια στη χώρα μας, αλλά και προσπαθούν να εξαλείψουν τον αλβανικό πληθυσμό της Κοσσόβας εκτοπίζοντάς τον μαζικά στην Τουρκία και σε άλλες χώρες[1].

Αφού μίλησα λεπτομερειακά για τις προσπάθειες των εργαζομένων της γιουγκοσλαβικής πρεσβείας στα Τίρανα να οργανώσουν τους εσωτερικούς εχθρούς του Κόμματος και του λαού μας, για τη συνωμοσία, που αυτοί οι εχθροί θέλησαν να οργανώσουν στη Συνδιάσκεψη των Τιράνων τον Απρίλη του 1956, για την παραπέρα εχθρική τους δράση με τον Τουκ Γιακόβα, το Νταλί Ντρέου, τη Λιρί Γκέγκα κ.λπ., τόνισα:

— Όλα αυτά και άλλα στοιχεία που διαθέτουμε άφθονα, μας έπεισαν πως η γιουγκοσλαβική ηγεσία ποτέ μέχρι σήμερα δεν παραιτήθηκε από την επιδίωξή της να ανατρέψει τη λαϊκή εξουσία στην Αλβανία. Έτσι οι γιουγκοσλάβοι ρεβιζιονιστές δεν αποτελούν κίνδυνο μόνο για τη χώρα μας, αλλά για όλες τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες, γιατί όπως έχουν δηλώσει και οι ίδιοι, όπως το επιβεβαιώνει και η δράση τους απέναντι μας, δε συμβιβάζονται με το σοσιαλιστικό μας σύστημα, είναι ενάντια στη διχτατορία του προλεταριάτου, παραιτήθηκαν οριστικά από το μαρξισμό - λενινισμό.

— Εμείς —συνέχισα— θέλαμε και θέλουμε να έχουμε καλές σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία, αλλά να το πούμε ανοιχτά, δεν έχουμε εμπιστοσύνη στους γιουγκοσλάβους ηγέτες, γιατί μιλούν ενάντια στο κοινωνικό σύστημα των χωρών μας, είναι ενάντια στις βάσεις του μαρξισμού - λενινισμού. Σ' όλη την προπαγάνδα τους δε λένε ούτε λέξη ενάντια στον ιμπεριαλισμό, αντίθετα, έχουν ενώσει τη φωνή τους μ' αυτή των δυτικών δυνάμεων εναντίον μας. Στα τελευταία 14 χρόνια δεν είδαμε να κάμει η γιουγκοσλάβικη ηγεσία μια κάποια στροφή ώστε να διαπιστώσουμε πως κάτι έχει κατανοήσει από τα λάθη και τις σοβαρές παρεκκλίσεις της, που τα χτυπήσαμε από καιρό. Γι' αυτό δε μπορούμε να έχουμε εμπιστοσύνη σε μια τέτοια ηγεσία.

— Τι στάση όμως θα τηρήσουμε εμείς απέναντί τους; - συνέχισα παραπέρα. Εμείς θα τηρήσουμε ψυχραιμία, θα έχουμε υπομονή και θα είμαστε άγρυπνοι. Και η υπομονή όμως έχει όρια. Εμείς δε

1. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι τιτοϊκοί υποχρέωσαν πάνω από 400 χιλιάδες Αλβανούς να μεταναστεύσουν στην Τουρκία. (Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Οι τιτοϊκοί» (Ιστορικές σημειώσεις), Εκδόσεις «ΠΟΡΕΙΑ», Αθήνα 1983, σελ.3 - 12, 47 - 77, 179 - 183.

θα κάνουμε κανένα βήμα που να βλάψει τα συμφέροντα του σοσιαλισμού και του μαρξισμού - λενινισμού, δε θα κάμουμε ένοπλο αγώνα μ' αυτούς και ούτε θα επέμβουμε στις εσωτερικές υποθέσεις της Γιουγκοσλαβίας. Ποτέ δεν ήμασταν και δεν είμαστε υπέρ τέτοιων ενεργειών, αλλά το να υπερασπίζουμε τη σωστή ιδεολογική και πολιτική γραμμή μας και να ξεσκεπάζουμε αδιάκοπα τον οπορτουνισμό και το ρεβιζιονισμό, αυτό εμείς το θεωρούσαμε και το θεωρούμε παντοτεινό καθήκον.

— Αυτά είχα - τους είπα καταλήγοντας. Όσον αφορά την πολιτική μας κατάσταση, αυτή είναι πολύ καλή. Ο λαός είναι γερά ενωμένος γύρω από το Κόμμα και έχει κινητοποιηθεί στη δουλειά για την εφαρμογή της γραμμής του. Άλλο τίποτε δεν έχουμε να πούμε.

Πήρε το λόγο ο Χρουστσιόφ, ο οποίος, πότε κοκκινίζοντας και πότε κιτρινίζοντας, όσο κι αν προσπαθούσε να κρατήσει την «ψυχραιμία», μέχρι τώρα άκουε σιωπηρά όσα εξέθεσα. Όπως φαίνεται, ήθελε να μας δείξει «πως μπορεί να σιωπά κανείς» και όταν δεν συμφωνεί με το συνομιλητή.

— Θέλω να τονίσω τη γνώμη μας - άρχισε. Εμείς συμφωνούμε πλέρια με σας και σας υποστηρίζουμε.

Αμέσως όμως ύστερα απ' αυτή τη φράση ο Χρουστσιόφ έδειξε πως μας «υποστήριζαν».

— Εμείς νομίζαμε πως η κομματική αυτή συνάντηση θα τελείωνε γρηγορότερα και δεν φρονούσαμε πως θα θέτατε κατ' αυτό τον τρόπο τα ζητήματα.

— Εσείς —συνέχισε— βλέπετε κάπως νευρικά τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία. Όταν μιλάτε, παρουσιάζετε το ζήτημα των σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία σαν χωρίς καμιά προοπτική. Έτσι όπως μιλήσατε εσείς για τη γιουγκοσλαβική ηγεσία μας κάνετε να σκεφτούμε, πως η ηγεσία αυτή πρόδοσε, πως δεν έχει καθόλου βάσεις, πως μ' αυτή δε μπορεί να γίνει τίποτε, γι' αυτό να διακόψουμε τις σχέσεις. Δε νομίζω ότι πρόδοσε, αλλά είναι αλήθεια ότι παρέκκλινε σοβαρά από το δρόμο του μαρξισμού - λενινισμού. Σύμφωνα μ' εσάς, εμείς πρέπει να επιστρέψουμε σ' εκείνα που έκαμε ο Στάλιν, ο οποίος προκάλεσε όλα αυτά που ξέρουμε. Αν πάρουμε τα ζητήματα όπως τα εκθέσατε εσείς, προκύπτει πως η Γιουγκοσλαβία είναι σε πρώτη γραμμή ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, αλλά και ενάντια σε σας και στους άλλους. Όταν σας ακούω να μιλάτε βλέπω να βράζετε από θυμό εναντίον τους! Οι Ιταλοί, οι Έλληνες και οι

Τούρκοι δεν είναι καλύτεροι από τους Γιουγκοσλάβους. Ήθελα να σας ρωτήσω: με ποιον έχετε καλύτερες σχέσεις;

— Με τους Έλληνες και τους Τούρκους δεν έχουμε σχέσεις - του απάντησα.

— Ας ιδούμε πως συμπεριφέρονται οι Γιουγκοσλάβοι απέναντί μας - συνέχισε. Αυτοί μας επιτίθενται περισσότερο από τους Έλληνες, τους Τούρκους και τους Ιταλούς! Η Γιουγκοσλαβία όμως έχει κάτι το ιδιαίτερο, το προλεταριακό. Μπορεί, λοιπόν, να διακόψουμε τις σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία;

— Εμείς δε λέμε αυτό, του απάντησα.

— Δεν το λέτε, αλλά από τα λόγια σας φαίνεται πως το σκέφτεστε. Η Γιουγκοσλαβία δε θα γίνει ασφαλώς, ούτε όπως η Γερμανία, ούτε όπως η Ιταλία ή όπως καμιά άλλη χώρα, αίτιος πολέμου ενάντια στο στρατόπεδό μας. Εσείς θεωρείτε τη Γιουγκοσλαβία εχθρόν υπ' αριθμόν ένα ;! - με ρώτησε.

— Εμείς δε μιλούμε για τη Γιουγκοσλαβία. Μιλούμε για τη ρεβιζιονιστική δράση των γιουγκοσλάβων ηγετών, του είπα. Τι πρέπει να κάνουμε ύστερα απ' αυτά που σκαρώνουν εναντίον μας;

— Προσπαθήστε να εξουδετερώσετε τη δράση τους. Γιατί, τι θέλετε να κάμετε παραπέρα; Θα κάμετε πόλεμο μ' αυτούς; με ρώτησε ξανά.

— Όχι, πόλεμο ούτε κάναμε και ούτε θα κάνουμε. Αν όμως ο γιουγκοσλάβος πρεσβευτής πάει αύριο να φωτογραφήσει στρατιωτικούς χώρους, τότε τι να κάνουμε;

— Πάρτε το φίλμ! απάντησε ο Χρουστσιόφ.

— Τέτοια μέτρα αυτοί θα τα χρησιμοποιήσουν σαν πρόσχημα για να διακόψουν τις σχέσεις και για να επιρίψουν το σφάλμα σ' εμάς - του είπα.

— Τότε τι ζητάτε από μας, σύντροφε Ενβέρ; είπε πολύ θυμωμένος. Εμείς έχουμε διαφορετικές απόψεις μεταξύ μας και δεν έχουμε τι να σας συμβουλέψουμε! Εγώ δε σας καταλαβαίνω, σύντροφε Χότζα! Ο Αντενάουερ και ο Κίσι δεν είναι καλύτεροι από τον Τίτο κι εμείς μολαταύτα κάμαμε το παν να τους προσεγγίσουμε. Πώς σκέφτεστε εσείς, κάνομε λάθος;

— Δεν είναι ακριβώς έτσι, του απάντησα. Όταν γίνεται λόγος για τον Τίτο, υπονοείται η βελτίωση των σχέσεων σε κομματικό δρόμο, ενώ αυτός είναι αντιμαρξιστής. Η γιουγκοσλαβική όμως ηγεσία δεν είναι εντάξει ούτε στις διακρατικές σχέσεις. Τι στάση θα κρατήσουμε σε περίπτωση που οι Γιουγκοσλάβοι συνεχίσουν να οργανώνουν συνωμοσίες εναντίον μας;

— Σύντροφε Χότζα —φώναξε με θυμό ο Χρουστσιόφ— εσείς με διακόπτετε με συνεχείς ανταπαντήσεις. Εγώ σας άκουσα μια ώρα χωρίς να σας διακόψω καμιά φορά, εσείς δεν αφήσατε να μιλήσω ούτε λίγα λεπτά, αλλά με διακόπτατε συνεχώς! Δεν έχω τι να πω πια! - είπε και σηκώθηκε όρθιος.

— Εμείς ήρθαμε να ανταλλάξουμε γνώμες, του είπα. Έπειτα εσείς μόλις εκφράζετε μια σκέψη με ρωτάτε. Πώς, θίγεστε επειδή σας απαντώ;!

— Σας το είπα και το ξαναλέγω: εγώ σας άκουσα μια ώρα, σύντροφε Χότζα, ενώ εσείς δε με ακούσατε ούτε ένα τέταρτο της ώρας, αλλά με διακόψατε τόσες και τόσες φορές! Εσείς θέλετε να οικοδομήσετε την πολιτική πάνω σε συναισθήματα. Εσείς λέτε πως ανάμεσα στον Τίτο, τον Κάρντελ, το Ράνκοβιτς, τον Πόποβιτς και λοιπούς δεν υπάρχει καμιά διαφορά! Εμείς σας το είπαμε και προηγουμένως, θεωρούμε πως αυτοί είναι άνθρωποι και διαφέρουν ο ένας από τον άλλο. Οι Γιουγκοσλάβοι λένε πως είναι σύμφωνοι μεταξύ τους, αλλά εμείς λέμε διαφορετικά: άλλη στάση, πιο λογική, πιο προσιτή τηρούν απέναντι μας ο Τίτο Και ο Ράνκοβιτς, ολότελα εχθρικά απεναντί μας διάκεινται ο Κάρντελ και ο Πόποβιτς. Ο Τέμπο είναι γομάρι... άστατος. Έχουμε τον Αϊζενχάουερ και τον Ντάλες. Και οι δύο είναι αντιδραστικοί, αλλά δεν πρέπει να τους βάλουμε στο ίδιο σακκί. Ο Ντάλες είναι άγριος, φιλοπόλεμος, ενώ ο Αϊζενχάουερ είναι πιο προσιτός.

Εμείς σας είπαμε από την πρώτη ακόμα συνάντηση: δε θα επιτεθούμε σε κανέναν και δε θα προκαλέσουμε καμιά επίθεση. Οι επιθέσεις και αντεπιθέσεις μας πρέπει να είναι τέτοιες, που να οδηγούν στην προσέγγιση και όχι στην απομάκρυνση.

Εμείς παρακαλέσαμε τον Τσου Εν Λάι να μεσολαβήσει για μια συνάντηση μεταξύ των κομμάτων μας, όπου να παρευρίσκονται και οι Γιουγκοσλάβοι.[1] Αυτός ανέλαβε με ευχαρίστηση αυτό το έργο. Μια τέτοια συνάντηση μπορεί να γίνει. Οι Γιουγκοσλάβοι δέχτη-

---

1. Πρόκειται για τις προσπάθειες του Χρουστσιόφ, σε συνεργασία με την κινέζικη ηγεσία, για την οργάνωση μιας σύσκεψης όλων των κομμουνιστικών κομμάτων των σοσιαλιστικών χωρών, στην οποία να έπαιρνε μέρος και ο Τίτο. Η σύσκεψη αυτή οργανώθηκε στη Μόσχα το Νοέμβρη του 1957, οι Γιουγκοσλάβοι όμως παρά τις προσπάθειες του Χρουστσιόφ και του Μάο Τσε Τούνγκ, δεν πήραν μέρος σ' αυτή. Πιο λεπτομερειακά βλέπε σ' αυτό το βιβλίο, σελίδα 208 - 209.

καν. Αλλά δεν πρέπει να σκεφτούμε πως από μια τέτοια συνάντηση θα προκύψει το παν. Τότε γιατί δεν πάμε σε μια τέτοια σύσκεψη με απόψεις σαν τις δικές σας;! Εγώ δεν καταλαβαίνω σε τι αποβλέπετε σύντροφε Ενβέρ! Να μας πείσετε πως δεν έχουμε δίκιο; Μήπως ήρθατε εδώ να μας πείσετε να τηρήσουμε κι εμείς έναντι της Γιουγκοσλαβίας την ίδια στάση πού τηρείτε εσείς; Όχι, εμείς ξέρουμε τι κάνουμε! Εσείς θέλετε να μας πείσετε για τη σωστή γραμμή σας;! Αυτό δε μας οδηγεί σε καλή διέξοδο και δεν είναι προς το συμφέρον του στρατοπέδου μας. Εμείς θεωρήσαμε σωστή τη στάση του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας σχετικά με την αντεπανάσταση στην Ουγγαρία. Η ταχτική σας όμως σχετικά με τη Γιουγκοσλαβία είναι εσφαλμένη. Θα έλεγα να συναντηθείτε με το Μιτσιούνοβιτς (το γιουγκοσλάβο πρεσβευτή στη Μόσχα) όχι για να οξύνετε τις σχέσεις, μα για να τις βελτιώνετε. Αλλά με τον τρόπο που εσείς χειρίζεστε το πρόβλημα, αμφιβάλλω πως θα προκύψει κάτι. Εσείς μιλάτε για τις προκλήσεις του γιουγκοσλάβου πρεσβευτή στα Τίρανα. Και εδώ ο Γιουγκοσλάβος πρεσβευτής πήγε επιδειχτικά να φωτογραφήσει στρατιωτικούς χώρους. Ο πολιτοφύλακάς μας του πήρε τη φωτογραφική μηχανή και, ώρα του καλή!

Το επαναλαμβάνω: εμείς θα ακολουθήσουμε γραμμή βελτίωσης τόσο των διακρατικών όσο και των κομματικών σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία. Άλλο αν θα το πετύχουμε ή όχι, όμως θα έχουμε καθαρή τη συνείδηση, θα κάμουμε καλό στο Κόμμα μας και σ' όλα τα άλλα κόμματα. Δεν πρέπει να οξυνθούν τα πράγματα. Οι ρουμάνοι σύντροφοι έχουν δίκιο στο χαρακτηρισμό, που σας έκαμαν στην «Σκαντέια» σαν «γκρινιάρηδες».

— Εμείς είμαστε όχι μόνο ενάντια σ' αυτό το βαρύ επίθετο, αλλά και ενάντια στο πνεύμα με το οποίο χειρίζεται αυτό το πρόβλημα ένα αδερφό κόμμα όπως το κόμμα της Ρουμανίας στο κεντρικό του όργανο - είπα στο Χρουστσιόφ. Να είσαι γκρινιάρης σημαίνει να επιτίθεσαι χωρίς αρχές. Εμείς δεν ενεργήσαμε ποτέ κατ' αυτό τον τρόπο με κανέναν. Η ίδια η «Σκαντέια» και εκείνοι που έγραψαν αυτό το άρθρο γίνονται υποκινητές άδικων και χωρίς αρχές ενεργειών. Εμείς έχουμε τις παρατηρήσεις και τις επιφυλάξεις μας και για πολλές θέσεις των πολωνών συντρόφων, στον τύπο, όμως δεν τους κριτικάρουμε, επειδή δεν θέλουμε να γίνουμε υποκινητές διχόνοιας και διάσπασης. Παρατηρήσεις είχαμε και έχουμε και για τους Ιταλούς, και για μερικές θέσεις των ρουμάνων συντρόφων. Αλλά ήμασταν και είμαστε μετρημένοι, δεν τους κριτικάραμε στον τύ-

πο γιατί δεν θέλουμε να λύσουμε τα προβλήματα έξω από τους κανόνες μεταξύ αδερφών κομμάτων.

Ο Χρουστσιόφ, που μ' αυτό πήρε και την απάντηση για τη «συναίνεσή» του με τη «Σκαντέια», συνέχισε παραπέρα, αλλά με τόνο κάπως πιο ήπιο.

— Ήρεμοι, ήρεμοι σύντροφοι, πάντα ήρεμοι κι εμείς θα νικήσουμε. Ξέρετε τι μας έλεγε ο Στάλιν; - συνέχισε. «Πριν πάρουμε αποφάσεις, να κάνουμε ντους όπως έκαναν οι Ρωμαίοι». Έτσι μας συμβούλευε ο Στάλιν, αλλά ο ίδιος δεν έκανε ντους. Ας κάνουμε εμείς αυτό που δεν έκανε ο Στάλιν!

Αυτά είπε, σώπασε για μια στιγμή, έπειτα επετέθηκε ξανά με κατηγορίες:

— Ούτε εσείς κάνετε ντους πριν πάρετε αποφάσεις - είπε. Καταδικάσατε το Νταλί Ντρέου και τη Λιρί Γκέγκα. Εμείς θεωρούμε βαρύ, πολύ βαρύ λάθος αυτή την ενέργεια σας.

— Εμείς —τους είπα— έχουμε συνομιλήσει και άλλη φορά για το ζήτημα αυτών των πραχτόρων, μολαταύτα, αν επιθυμείτε μπορώ να σας δόσω ατέλειωτες λεπτομέρειες σχετικά με την αντικομματική και αντιαλβανική δράση τους. Συνεχώς ενεργούσαν σε βάρος της χώρας μας.

— Ανεξάρτητα, ανεξάρτητα! - φώναξε ο Χρουστσιόφ. Δεν έπρεπε να τιμωρηθούν τόσο βαριά. Οι Γιουγκοσλάβοι λυσσομανούν.

— Ασφαλώς, τους είχαν πιστούς πράχτορες —του είπα— και παρατηρούσα, πως και ο Χρουστσιόφ λυσσομανούσε από την απόφαση του δικαστηρίου μας το ίδιο όπως και οι Γιουγκοσλάβοι.

— Εμείς όταν ακούσαμε τι σκοπεύατε να κάνετε στείλαμε επείγον ραδιογράφημα στον πρεσβευτή μας στα Τίρανα, Κρίλοφ. Του λέγαμε να ακυρωθεί εξάπαντος αυτή η απόφαση του δικαστηρίου σας. Εσείς, όπως φάινεται, δεν τον ακούσατε. Η εντολή αυτή ήταν δική μας.

— Είναι η πρώτη φορά που ακούω και απορώ που εσείς έχετε δόσει μια τέτοια εντολή - του είπα, προσπαθώντας να συκγρατήσω την αγανάχτηση. Πρέπει όμως να ξέρετε πως στη διάρκεια της δίκης αποδείχτηκε τετραγωνικά η εγκληματική δράση αυτών των επικίνδυνων πραχτόρων. Ο λαός μας δε θα μας συγχωρούσε μια επιεική στάση προς αυτούς. Εμείς δε χαϊδεύουμε το κεφάλι των εχθρών, αλλά τους δίνουμε εκείνο που τους αξίζει, σύμφωνα με τους νόμους που θέσπισε ο λαός.

Το Χρουστσιόφ όμως δεν τον χωρούσε ο τόπος.

— Ύστερα από το λόγο του Τίτο στην Πούλια —επέμβηκε ο Πονομαριόφ— εμείς κάναμε ραδιογράφημα στον Κριλόφ να σας πει να τηρήσετε ψυχραιμία στην ανταπάντηση, γιατί θα κάναμε κι εμείς ένα άρθρο από μέρους μας για να μη φαίνονταν σαν οργανωμένη δουλειά. Στο ραδιογράφημα λέγαμε και τι έπρεπε να κάνατε για το Νταλί Ντρέου και τη Λιρί Γκέγκα.

— Για το άρθρο μας είπε —του απάντησα— εμείς όμως δεν μπορούσαμε να μη δόσουμε απάντηση στον Τίτο, γι' αυτό γράψαμε[1]. Όσο για το Νταλί Ντρέου και τη Λιρί Γκέκα ξέρω πως ο πρεσβευτής σας μας ρώτησε αφού τους συλλάβαμε και εμείς μιλήσαμε στον Κριλόφ για τη δράση αυτών των πραχτόρων. Αυτός δεν ανέφερε καμιά εντολή και έκαμε καλά. Αλλά και αν μας έλεγε εμείς δε μπορούσαμε με κανένα τρόπο να εναντιωθούμε στην απόφαση του λαϊκού δικαστηρίου.

— Ο πρεσβευτής μας —είπε ο Χρουστσιόφ απευθυνόμενος στους συντρόφους του— δεν εκτέλεσε το καθήκον. Η πράξη εκείνη έπρεπε να αποτραπεί.

Αυτός ο άνθρωπος υπεράσπιζε πάντα ανοιχτά τους εχθρούς μας, φανταζόμενος την Αλβανία σα μια χώρα στην οποία έπρεπε να εφαρμόζονταν οι εντολές του και όχι οι νόμοι του κράτους μας. Θυμούμαι πως μια άλλη φορά μου είπε:

— Πήρα ένα γράμμα από κάποιον Παναγιώτ Πλιάκου, με το οποίο μου ζητάει να τον βοηθήσω.

— Τον γνωρίζετε αυτό τον άνθρωπο; - τον ρώτησα. (Ήξερα πως γνώριζε καλά τον προδότη και πράχτορα των Γιουγκοσλάβων Παναγιώτ Πλιάκου, που είχε δραπετεύσει στη Γιουγκοσλαβία και ζητούσε να πάει στη Σοβιετική Ένωση).

— Όχι —μου απάντησε ο Χρουστσιόφ— δεν τον γνωρίζω.

Ψεύδονταν.

— Αυτός είναι ένας προδότης —του είπα— και αν τον δεχτείτε στη χώρα σας εμείς θα χαλάσουμε τη φιλία μ' εσάς. Σε περίπτωση που τον δεχτείτε, πρέπει να μας τον παραδόσετε για να τον κρεμάσουμε στο κέντρο της πλατείας.

— Εσείς είστε σαν ο Στάλιν που σκότωνε τους ανθρώπους, είπε ο Χρουστσιόφ.

---

1. Πρόκειται για το άρθρο «Σχετικά με το λόγο που εκφώνησε τελευταία ο Γιόσιπ Μπρόζ Τίτο», που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Ζέρι ι Πόπουλιτ» στις 23 Νοέμβρη 1956.

— Ο Στάλιν σκότωνε τους προδότες, κι εμείς αυτούς σκοτώνουμε - πρόσθεσα.

— Δεν είχε τι να κάμει, υποχώρησε. Έλπιζε ακόμα να μας υποτάξει με άλλα μέσα και δρόμους. Αφού ξεστόμισε ό,τι είχε, σώπασε, έβαλε τα χέρια στο τραπέζι, χαμήλωσε το βαρύ τόνο κι άρχισε ξανά από τις «συμβουλές».

Η ταχτική της «μαγκούρας» τελείωσε: πάνω στο τραπέζι των συνομιλιών ο Χρουστσιόφ μας έβαλε ξανά την «κουλούρα».

— Πρέπει να μας κατανοήσετε σύντροφοι —είπε— εμείς μιλούμε έτσι μόνο μ' εσάς, επειδή σας αγαπούμε πολύ, σας έχουμε στην καρδιά κ.λπ., κ.λπ. Και έπειτα απ' αυτά έκαμε μια χειρονομία «γενναιοδωρίας»: μας χάρισε τις πιστώσεις που η Σοβιετική Ένωση είχε δόσει μέχρι το τέλος του 1955 στη χώρα μας για την οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη. Ασφαλώς τους ευχαριστήσαμε, ευχαριστήσαμε κατά πρώτο λόγο την εργατική τάξη και τον αδερφό σοβιετικό λαό για τη βοήθεια αυτή που έδιναν σε μια μικρή αλλά γενναία, φιλόπονη και άκαμπτη χώρα. Πάντως όλοι μας καταλάβαμε ξεκάθαρα ποια ήταν τα «ελατήρια» αυτής της «μεγαλοψυχίας» του Χρουστσιόφ. Ήθελε να μας πάρει «με το καλό», να κατευνάσει κάπως την οξυμένη ατμόσφαιρα που είχε δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια των συνομιλιών, ήθελε να μας δελεάσει μ' αυτές τις «βοήθειες» που για το Χρουστσιόφ δεν ήταν βοήθειες αλλά ελεημοσύνες, ήταν το δόλωμα που έριχνε για να μας ξεγελάσει και να μας υποτάξει. Θα πείθονταν όμως γρήγορα πως εμείς ήμασταν από κείνους που δέχονται να φάνε ακόμα και χόρτο, αλλά δε θα υποκύπταμε σ' αυτόν και σε κάθε άλλο προδότη.

Μερικές μέρες έπειτα από τη χειρονομία της «γενναιοδωρίας», σ' ένα μεγάλο δείπνο που έδοσαν προς τιμή της αντιπροσωπείας μας ο Χρουστσιόφ είχε προσκαλέσει και το Μιτσιούνοβιτς. Τον είδε που κάθονταν κάπου στο βάθος της αίθουσας και φώναξε:

— Έλα εδώ! Γιατί κάθεσαι μακρυά;!

Μας σύστησε και γελώντας μας είπε:

— Συνεννοηθείτε μόνοι σας! - και με το ποτήρι στο χέρι έφυγε για να μας αφήσει «να συνεννοηθούμε». Εμείς φιλονικήσαμε.

Απαρίθμησα στο Μιτσιούνοβιτς όλα όσα είχα πει στη συνάντηση με το Χρουστσιόφ και του είπα:

— Εμείς ήμασταν και είμαστε πρόθυμοι να βελτιωθούν οι διακρατικές σχέσεις, και καταβάλαμε όλες τις προσπάθειές μας, εσείς όμως πρέπει να παραιτηθείτε οριστικά από την αντιαλβανική δράση σας.

— Εσείς μας αποκαλείτε ρεβιζιονιστές - είπε ο Μιτσιούνοβιτς. Πώς μπορείτε να έχετε σχέσεις με τους ρεβιζιονιστές;

— Όχι, —του είπα— εμείς με τους ρεβιζιονιστές δε θα έχουμε ποτέ σχέσεις, αλλά μιλώ για τις διακρατικές σχέσεις. Τέτοιες σχέσεις μπορεί και πρέπει να έχουμε. Όσον αφορά τις ιδεολογικές αντιθέσεις, που υπάρχουν μεταξύ μας, πρέπει να το έχετε ξεκάθαρο πως εμείς δε θα παραιτηθούμε ποτέ από την πάλη ενάντια στον οπορτουνισμό και την αναθεώρηση του μαρξισμού - λενινισμού.

— Εσείς έχετε εμάς υπόψη όταν μιλάτε ενάντια στο ρεβιζιονισμό - μου είπε ο Μιτσιούνοβιτς.

— Αυτό είναι αλήθεια - του είπα. Αναφέρουμε ή δεν αναφέρουμε τη Γιουγκοσλαβία, η πραγματικότητα είναι πως έχουμε το λόγο και για σας.

Ο Μιτσιούνοβιτς συνέχισε το βιολί του. Η συζήτηση οξύνονταν. Ο Χρουστσιόφ, που μας παρακολουθούσε από μακριά, αντιλήφθηκε την όξυνση και πλησίασε.

Ο Μιτσιούνοβιτς άρχισε να επαναλαβαίνει μπροστά του όσα μου είχε πει και συνέχισε να εκτοξεύει κατηγορίες εναντίον μας. Τον Χρουστσιόφ όμως εκείνο το βράδυ τον είχαμε με το «μέρος» μας:

— Όταν ο Τίτο ήταν στην Κέρκυρα —υπενθύμισε στο Μιτσιούνοβιτς— ο βασιλιάς της Ελλάδας του είπε: «Ε, μοιράζουμε την Αλβανία;» Ο Τίτο δεν απάντησε, ενώ η βασίλισσα τους επέσυρε την προσοχή να μην κάνουν τέτοιες κουβέντες.

Ο Μιτσιούνοβιτς τα 'χασε και είπε:

— Αυτό ήταν ένα αστείο.

— Τέτοια αστεία, ιδιαίτερα με τους μοναρχοφασίστες, που όλη τους τη ζωή διεκδικούν τη Νότια Αλβανία, δεν πρέπει να γίνονται. Όμως τέτοια «αστεία» —του είπα— εσείς έχετε κάμει και πριν. Εμείς διαθέτουμε ένα ντοκουμέντο του Μπόρις Κίντριτς, στο οποίο αυτός συμπεριέλαβε την Αλβανία σαν έβδομη δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας.

— Αυτό είναι κάτι που έγινε από έναν άνθρωπο - απάντησε ο Μιτσιούνοβιτς.

— Πραγματικά από έναν άνθρωπο, αλλά μέλος του Πολιτικού Γραφείου του κόμματός σας και πρόεδρο της επιτροπής κρατικού σχεδίου, του είπαμε.

Ο Μιτσιούνοβιτς τα 'χασε ακόμα περισσότερο και απομακρύνθηκε. Ο Χρουστσιόφ με πήρε από το μπράτσο και με ρώτησε:

— Πώς συνέβηκε έτσι; Πάλι φιλονικήσατε;

— Πώς μπορούσε να συμβεί; - του είπα. Άσχημα, σαν με ρεβιζιονιστές.

— Παράξενο με σας τους Αλβανούς —είπε— είστε ισχυρόγνωμοι.

— Όχι —του είπα— είμαστε μαρξιστές.

Χωριστήκαμε δυσαρεστημένοι ο ένας με τον άλλο. Ο Χρουστσιόφ όμως ήταν έυστροφος σε διαβολιές. Όπως ανέφερα, πότε μαλάκωνε την κατάσταση με τον Τίτο, πότε την όξυνε. Όταν οξύνονταν τα πράγματα με τον Τίτο, μαλάκωνε μ' εμάς. Θυμούμαι πως όταν μίλησε ο Χρουστσιόφ στο 7ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Βουλγαρίας επετέθηκε άσχημα ενάντια στον Τίτο και χειροκροτήθηκε απ' όλους. Όταν βγήκαμε στο διάλειμμα, όλοι οι αρχηγοί των αντιπροσωπειών πήγαν σ' ένα δωμάτιο να πιουν καφέ. Εκεί ο Χρουστσιόφ είπε:

— Και μ' όλα όσα είπα για τον Τίτο, ο σύντροφος Ενβέρ Χότζα ξανά δεν είναι ευχαριστημένος.

— Σωστά —του είπα— ο Τίτο πρέπει να ξεσκεπαστεί εντονότερα και αδιάκοπα.

Δε συνέβαινε όμως πάντα έτσι. Προτού ο Χρουστσιόφ επισκεφτεί την Αλβανία, το Μάη του 1959, η σοβιετική ηγεσία μας έστειλε ραδιογράφημα με το οποίο μας ανακοίνωνε πως αυτός «για ευνόητους λόγους, στις ομιλίες του δε θα θίξει το γιουγκοσλάβικο ζήτημα και ελπίζει πως οι αλβανοί φίλοι στις ομιλίες τους θα έχουν υπόψη όπως πρέπει αυτό το πράγμα».

Αυτός ήταν ένας όρος που μας έβαζαν και αυτοί περίμεναν την απάντησή μας. Συζητήσαμε επί μακρό το πρόβλημα στο Πολιτικό Γραφείο, εκφράσαμε όλη τη δυσαρέσκεια και την αγανάχτησή μας για μια τέτοια επίσκεψη με όρους, υπολογίσαμε τα ύπερ και τα κατά που θα προέκυπταν από την αποδοχή ή την απόρριψη από μέρους μας του όρου του Χρουστσιόφ. Γνωρίζαμε πως οι Γιουγκοσλάβοι και όλη η αντίδραση θα έτριβαν τα χέρια τους και θα δήλωναν:

— Να, ο Χρουστσιόφ πήγε στην Αλβανία και βούλωσε το στόμα των Αλβανών. Και πού; Στο σπίτι τους!

Η επίσκεψη όμως στην Αλβανία του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου της ΕΣΣΔ και πρώτου γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης είχε ιδιαίτερη σημασία για την ενίσχυση των διεθνών θέσεων της χώρας μας.

Γι' αυτό αποφασίσαμε ομόφωνα να δεχτούμε τον όρο του Χρουστσιόφ μόνο κατά τη διάρκεια των ημερών, που αυτός θα βρίσκο-

νταν στην Αλβανία και, μόλις θα απομακρύνονταν από τη χώρα μας, να συνεχίζαμε όπως πρώτα την ακλόνητη πάλη μας ενάντια στους γιουγκοσλάβους ρεβιζιονιστές. Φοβούμενος μήπως συνέβαινε όπως στο Λένιγκραντ τον Απρίλη του 1957, ο Χρουστσιόφ μόλις ήρθε για επίσκεψη στη χώρα μας στα τέλη του Μάη του 1959, πριν ακόμα τον καλωσορίσω μίλησε πρώτος:

— Πρέπει να ξέρετε πως εγώ δε θα μιλήσω ενάντια στον Τίτο.

— Εμείς το φίλο τον θεωρούμε φίλο και δεν του επιβάλλουμε τίποτε - του απάντησα.

Μίλησα εγώ, είπα τι είχαμε να πούμε, φυσικά κατά τρόπο φιλικό, αυτός όμως κατάλαβε τους υπαινιγμούς.

Πάντως εμείς φερθήκαμε φιλικά μ' αυτόν και προσπαθήσαμε να δημιουργήσει όσο το δυνατό καλύτερες εντυπώσεις για τη χώρα και το λαό μας. Σε κάθε περίπτωση συμπεριφέρονταν κατά τη συνήθειά του: πότε σαν αστεία, πότε με βαρύ τόνο έχυσε αυτά που είχε κατά νουν.

Μιλούσαμε για τα οικονομικά μας προβλήματα. Παράλληλα με την ενημέρωση σχετικά με τα μέχρι τότε επιτεύγματα μιλούσα και για τις προοπτικές μας για το μέλλον. Μεταξύ των κυριότερων κλάδων μίλησα για τα πετρέλαια και του ανακοίνωσα πως τις τελευταίες μέρες είχε ανοίξει ένα καινούργιο πηγάδι:

— Έτσι; - είπε. Αλλά τι ποιότητας είναι; Εγώ ξέρω πως εσείς έχετε άσχημα, βαριά πετρέλαια. Έχετε υπολογίσει πόσο θα σας κοστίσει η επεξεργασία τους; Έπειτα, πού θα τα πουλήσετε, ποιος έχει ανάγκη για τα πετρέλαιά σας;

Σε συνέχεια μίλησα για την μεταλλευματική βιομηχανία μας, για τις πολύ καλές προοπτικές της και ανάφερα το σιδερονικέλιο, το χρώμιο, το χαλκό.

— Αυτά τα μεταλλεύματα σ' εμάς είναι άφθονα και εμείς είμαστε της γνώμης ότι πρέπει να βαδίσουμε στο δρόμο επεξεργασίας τους στη χώρα μας. Και σε σας την περασμένη χρονιά και μερικές φορές στις συσκέψεις της ΚΟΜΕΚΟΝ εκθέσαμε την ανάγκη της ανέγερσης της μεταλλουργικής βιομηχανίας στην Αλβανία - του είπα. Μέχρι τώρα δεν μας δόθηκε θετική απάντηση, εμείς όμως επιμένουμε.

— Μεταλλουργικό εργοστάσιο; - με διέκοψε. Σύμφωνοι, το σκεφτήκατε όμως καλά; Υπολογίσατε πόσο θα σας κοστίσει ένας τόνος λειωμένο μέταλλο; Αν σας κοστίσει ακριβά δεν σας συμφέρει. Επαναλαμβάνω: μια μέρα παραγωγής μας, καλύπτει όλες τις ανάγκες σας για μερικά χρόνια.

Έτσι απαντούσε σ' όλα τα αιτήματα και προβλήματα μας.

Αφού τέλειωσα, πήρε το λόγο ο Χρουστσιόφ:

— Η έκθεση του συντρόφου Ενβέρ —είπε— μας διασαφήνισε καλύτερα την κατάσταση στη χώρα σας. Όσον αφορά όμως τις ανάγκες σας, θέλω να σας πω ότι δεν ήρθαμε για να τις εξετάσουμε. Δεν είμαστε εξουσιοδοτημένοι από την κυβέρνηση να συζητήσουμε τέτοια ζητήματα. Εμείς ήρθαμε να γνωριστούμε, να ανταλλάξουμε απόψεις.

Έπειτα, σαν αστειευόμενος, αμόλησε ένα αστείο που δεν ήταν απλώς αστείο:

— Εμείς —είπε— φρονούμε πως οι δουλειές σας πάνε καλά. Η Αλβανία προόδευσε και αν θα μας δίνατε ένα δάνειο θα το δεχόμασταν ευχαρίστως.

— Πέτρες, θάλασσα και αέρα εμείς έχουμε άφθονα - του είπαμε.

— Απ' αυτά έχουμε πολύ περισσότερα από σας. Έχετε δολλάρια; - ρώτησε ο Χρουστσιόφ και έπειτα άλλαξε τον τόνο της φωνής του:

— Ας τα αφήσουμε αυτά - είπε. Η αλήθεια είναι πως προοδεύσατε, αλλά εσείς δεν ευχαριστιέστε. Πέρυσι σας δώσαμε πίστωση, τώρα ζητάτε ξανά. Εμείς όμως έχουμε μια λαϊκή έκφραση: «Άπλωνε τα πόδια σου κατά το πάπλωμά σου».

— Αυτή την έκφραση την έχουμε κι εμείς —του είπα— που την γνωρίζουμε και την εφαρμόζουμε αρκετά καλά.

— Ναι —είπε— αλλά εσείς ζητάτε ξανά πιστώσεις. Ύψωσε τους ώμους, σώπασε για μια στιγμή και ξανάρχισε γελώντας:

— Ή επειδή μας δώσατε ένα καλό γεύμα βρήκατε την ευκαιρία να μας ζητήσετε ξανά. Να το ξέραμε θα φέρναμε το γεύμα μαζί μας.

— Οι Αλβανοί —του είπα— έχουν ιδιαίτερο σέβας για το φίλο˙ και όταν έχουν και όταν δεν έχουν, για το φίλο γίνονται θυσία. Όταν ο φίλος πάει σπίτι τους του κάνουν όλες τις τιμές, μάλιστα δέχονται και κανένα πράγμα που δεν το χωνεύουν.

— Αστειεύτηκα - είπε και γέλασε θορυβώδικα. Ήταν όμως μάλλον σαρκασμός εκ μέρους του. Παντού όπου πήγε μας κριτίκαρε. Για τα μεγάλα αμπέλια στου Στόι μας είπε:

— Γιατί πετάτε στα χαμένα τα χρήματα. Απ' αυτό το έδαφος δεν θα πάρετε τίποτε.

Εμείς όμως, ανεξάρτητα από τις παρατηρήσεις του «ειδικού της γεωργίας» συνεχίσαμε τη δουλειά και τώρα τα αμπέλια του Στόι είναι ένα θάυμα.

Κριτίκαρε τις εργασίες για την αποξήρανση των ελών του Τερ-

μπούφ. Στην Αυλώνα κάλεσε τον κυριότερο σοβιετικό ειδικό πετρελαίων στη χώρα μας και εκείνος, αναμφίβολα «προετοιμασμένος» καλά από τη σοβιετική πρεσβεία στα Τίρανα, παρουσία μας έκαμε μια εξαιρετικά απαισιόδοξη έκθεση λέγοντας πως στην Αλβανία δεν υπάρχουν πετρέλαια. Εκεί όμως ήρθε και μια ομάδα αλβανών ειδικών των πετρελαίων, που με πολλά επιχειρήματα και στοιχεία απέρριψαν τα λεγόμενα των Σοβιετικών. Οι ειδικοί μας μίλησαν λεπτομερειακά σχετικά με το ιστορικό της βιομηχανίας πετρελαίων στη χώρα μας, σχετικά με το μεγάλο ενδιαφέρον που έδειξαν στο παρελθόν οι ξένες ιμπεριαλιστικές εταιρείες για τα αλβανικά πετρέλαια, σχετικά με τα μεγάλα και ενθαρρυντικά αποτελέσματα-που επιτεύχθηκαν στα 15 χρόνια της λαϊκής εξουσίας. Εκ μέρους μας του μιλήσαμε λεπτομερειακά σχετικά με τις μεγάλες προοπτικές που είχε η εξόρυξη πετρελαίων στην Αλβανία και αναφέραμε στο Χρουστσιόφ και τις τελευταίες ανακαλύψεις σ' αυτό το πεδίο.

— Καλά, καλά —επανέλαβε ο Χρουστσιόφ— τα πετρέλαια σας όμως είναι βαριά, έχουν θείο. Κάνετε υπολογισμούς εσείς; θα τα επεξεργαστείτε, αλλά θα σας κοστίσει ακριβότερα ένα λίτρο βενζίνα παρά ένα κιλό χαβιάρι. Πρέπει να προσέξετε καλά την εμπορική πλευρά. Δεν είναι απαραίτητο να έχετε το καθετί οι ίδιοι. Γιατί τους έχετε τους φίλους;!

Στο Σαράντι μας συμβούλεψε να φυτέψουμε μονάχα πορτοκαλιές και λεμονιές για τις οποίες είχε πολύ ανάγκη η Σοβιετική Ένωση.

— Στάρι σας δίνουμε εμείς. Όσο στάρι χρειάζεται σε σας, στην χώρα μας το τρώνε τα ποντίκια - είπε επαναλαμβάνοντας την ίδια εκείνη φράση που μας είχε πει και το 1957 στη Μόσχα. Και μας έδωσε πολλές «συμβουλές».

— Μη χαραμίζετε το έδαφος και το θαυμάσιο κλίμα σας με καλαμπόκι και στάρι. Αυτά δεν σας αποκομίζουν έσοδα. Στη χώρα σας ευδοκιμεί η δάφνη, ξέρετε όμως τι είναι αυτή; Η δάφνη είναι φλωρί. Φυτέψτε χιλιάδες εχτάρια με δάφνη και σας την αγοράζουμε εμείς.

Συνέχισε με τα φιστίκια, με το τσάι, με τα εσπεριδοειδή.

— Αυτά φυτέψτε, είπε. Έτσι η Αλβανία θα γίνει ανθισμένο περιβόλι!

Με άλλα λόγια αυτός ήθελε τη μετατροπή της Αλβανίας σε αποικία με μια γεωργία με κατεύθυνση φρουτοκαλλιέργειας, για να εξυπηρετεί τη ρεβιζιονιστική Σοβιετική Ένωση, όπως εξυπηρε-

τούν τις Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής οι αποικίες των φυτειών μπανάνας και φρούτων στις χώρες της Λατινικής Αμερικής.

Εμείς όμως δεν θα επιτρέπαμε και δεν επιτρέψαμε ποτέ αυτή την αυτοκτονία που μας συμβούλευε ο Χρουστσιόφ, ο οποίος και τις αρχαιολογικές μας εργασίες, τις κριτίκαρε σαν «νεκρά πράγματα». Όταν επισκέφτηκε το Βουθρωτό μας είπε:

— Και γιατί ξοδεύετε όλες αυτές τις δυνάμεις και κονδύλια σε τέτοια νεκρά πράγματα! Αφήστε τους Έλληνες και τους Ρωμαίους στην αρχαιότητά τους!

— Εκτός από την ελληνική και ρωμαϊκή κουλτούρα —του είπα— εί'χε αναπτυχθεί σ' αυτές τις περιοχές και άνθιζε μια άλλη αρχαία κουλτούρα, η ιλλυρική κουλτούρα. Οι Αλβανοί έχουν την προέλευση τους από τον ιλλυρικό κορμό και οι αρχαιολογικές μας μελέτες επιβεβαιώνουν και διασαφηνίζουν τη μακραίωνη ιστορία μας, την αρχαία και πλούσια κουλτούρα ενός γενναίου, εργατικού και ακατάβλητου λαού.

Ο Χρουστσιόφ όμως ήταν αμαθής σ' αυτούς τους τομείς. Έβλεπε μόνο το «όφελος»:

— Και σε τι θα σας χρησιμεύσουν αυτά; Ανεβάζουν την ευημερία του λαού; - με ρώτησε. Και φώναξε το Μαλινόφσκι, τότε υπουργό Άμυνας, που τον κρατούσε παντού κοντά του:

— Κοίταξε —τους άκουσα που ψιθύριζαν— τι θαύμα είναι εδώ! Μπορεί να οικοδομηθεί μια ιδεώδης βάση για τα υποβρύχιά μας. Να ανασκαφούν και να πεταχτούν στη θάλασσα αυτές οι αρχαιότητες (είχαν το λόγο για τα αρχαιολογικά αντικείμενα του Βουθρωτού), να τρυπήσουμε αυτό το βουνό και να βγούμε από την άλλη μεριά - και έδειξαν με το χέρι τα Ξαμίλια. Θα έχουμε στο χέρι μας την πιο ιδεώδη και πιο ασφαλή βάση στη Μεσόγειο. Απ' εδώ μπορούμε να παραλύσουμε και να χτυπήσουμε καθετί.

Ύστερα από μια ή δυο μέρες θα επαναλάβαινε το ίδιο πράγμα στην Αυλώνα. Είχαμε βγει στη βεράντα της έπαυλης στο Κρυονέρι.

— Θαυμάσια, θαυμάσια - αναφώνησε ο Χρουστσιόφ και στράφηκε προς το Μαλινόφσκι. Νόμισα πως είχε το λόγο για το πραγματικά μαγευτικό τοπίο της Ριβιέρας μας. Αλλά η γνώμη τους βοσκούσε αλλού:

— Τι ασφαλής κόλπος στους πρόποδες αυτών των βουνών! - είπαν. Απ' εδώ μ' ένα ισχυρό στόλο εμείς έχουμε στο χέρι μας όλη τη Μεσόγειο, από το Βόσπορο και μέχρι το Γιβραλτάρ! Μπορούμε να κάνουμε ζάφτι οποιονδήποτε.

Ανατρίχιασα όταν τους άκουσα να μιλάνε έτσι σαν κύριοι των

θαλασσών, των χωρών και των λαών. Όχι, Νικήτα Χρουστσιόφ, είπα μέσα μου, ποτέ δε θα επιτρέψουμε να ξεκινήσει από το έδαφος μας η σκλαβιά και αιματοχυσία ενάντια στις άλλες χώρες και λαούς. Ποτέ δε θα έχεις δικά σου γι' αυτούς τους σκοτεινούς σκοπούς ούτε το Βουθρωτό, ούτε την Αυλώνα, ούτε σπιθαμή του αλβανικού εδάφους.

Η εικονική «ειρήνη» κλονίζονταν συθέμελα όλο και περισσότερο. Ο Χρουστσιόφ με τους οπαδούς του έβλεπαν όλο και πιο ξεκάθαρα την αντίστασή μας και προσπαθούσαν να μας λυγίσουν κάνοντάς μας οικονομικές πιέσεις, ενορχηστρώνοντας σε σουρντίνα τη δυσφήμιση ενάντια στην ηγεσία μας μέσω των ειδικών τους που εργάζονταν σ' εμάς σ' όλους τους τομείς, όπως στα πετρέλαια, στις οικονομικές επιχειρήσεις, όπου εμείς δεν είχαμε αρκετή πείρα δουλειάς, στο στρατό, όπου είχαμε συμβούλους κ.λπ. Η σοβιετική πρεσβεία, με τους αναρίθμητους «συμβούλους» που είχε και που ήταν διπλωμάτες κατ' όνομα, γιατί στην πραγματικότητα ήταν αξιωματικοί της ασφάλειας, συνδέονταν μ' όλους αυτούς τους «ειδικούς» και τους έδινε τις αναγκαίες οδηγίες. Η πρώτη δουλειά που αυτοί έκαμαν ήταν οι οδηγίες που έδοσαν στους σοβιετικούς ειδικούς της οικονομίας να χαλαρώσουν τη δουλειά τους στην Αλβανία. Οι ειδικοί αυτοί, ποιος πολύ και ποιος λίγο, άρχισαν να ενδιαφέρονται πιο πολύ να αγοράζουν υφάσματα για κοστούμια και άλλα είδη, που τα έστελναν στη Σοβιετική Ένωση και τα πουλούσαν στη μαύρη αγορά, παρά να δουλεύουν με τους συντρόφους μας.

Τους ειδικούς που συνέχιζαν να είναι ειλικρινείς μ' εμάς, η πρεσβεία τους απομάκρυνε τον ένα μετά τον άλλο με γελοίες αφορμές και παρά τη θέλησή τους. Οι ειδικοί αυτοί όταν χωρίζονταν με τους συντρόφους μας έκφραζαν τη δυσαρέσκειά τους. Αυτοί που έμεναν στην Αλβανία, φυσικά είχαν πάρει διαταγή να σαμποτάρουν τα νευραλγικά και τα κυριότερα σημεία της οικονομίας μας, ιδιαίτερα τη βιομηχανία πετρελαίων και τη γεωλογία. Οι σοβιετικοί «ειδικοί» πετρελαίων όπως αποδείχτηκε αργότερα, είχαν στρατολογήσει και μερικούς πράχτορες από τις γραμμές των γεωλόγων μας και, όπως ομολόγησαν αυτοί οι πράχτορες, τους είχαν αναθέσει την αποστολή να μη δίνουν στο Κόμμα και την Κυβέρνησή μας ακριβή στοιχεία από τις ανακαλύψεις που έκαναν, να αποκρύβουν τα αποτελέσματα αυτών των ανακαλύψεων, να χρησιμοποιούν όλους τους τρόπους σαμποταρίσματος για να δόσουν εσφαλμένα στοιχεία γεωτρήσεων, να παραβιάζουν κάθε τεχνική έρευνας και εξόρυξης για

να ξοδεύονται στα χαμένα εκατοντάδες εκατομμύρια λεκ κ.λπ. Οι χρουστσιοφικοί ρεβιζιονιστές μάθαιναν στους πράχτορες που στρατολογούσαν στη χώρα μας τους διάφορους τρόπους σαμποταρίσματος. Και οι πράχτορες εφάρμοσαν τις παραγγελίες των πατρώνων τους. Αυτοί οι «ειδικοί» των πετρελαίων και «γεωλόγοι» έκαναν δύο εκθέσεις: μια σωστή με ακριβή και θετικά στοιχεία των διαφόρων ανακαλύψεων μεταλλευμάτων και μια πλαστή,όπου αναφέρονταν πως τάχα οι έρευνες είχαν δόσει αρνητικά αποτελέσματα, συνεπώς δε βρέθηκαν τα αναζητούμενα μεταλλεύματα. Η πρώτη έκθεση πήγαινε στη Μόσχα και στο Λένινγκραντ μέσω της φωλιάς της ΚΑ - ΓΚΕ - ΜΠΕ, που λέγονταν σοβιετική πρεσβεία στα Τίρανα, και η δεύτερη έκθεση στέλνονταν στο Υπουργείο μας Βιομηχανίας και Ορυχείων. Όλη αυτή η προστυχιά ανακαλύφτηκε και επιβεβαιώθηκε όταν οι Σοβιετικοί ξεκουμπίστηκαν από τη χώρα μας. Όντας βέβαιη για το σαμποτάρισμα, η Κεντρική μας Επιτροπή έδοσε διαταγή να μελετηθούν οι εκθέσεις, να μεταβούν γεωλογικά μας κλιμάκια σ' όλα εκείνα τα μέρη όπου οι σοβιετικοί σαμποταριστές τα είχαν θεωρήσει αρνητικά και να αρχίσουν τις έρευνες. Έτσι έγινε. Ακριβώς σ' εκείνα τα μέρη που αυτοί είχαν δηλώσει πως «δεν υπάρχει τίποτε», εμείς βρήκαμε πετρέλαιο, χρώμιο, χαλκό, σιδερονικέλιο, γαιάνθρακες κ.λπ.

Αυτή ήταν μια οικονομική πίεση που μας γίνονταν για να μας αναγκάσουν να υποκύψουμε στις απόψεις τους. Όμως έσπασαν τα μούτρα τους. Η αντίσταση του Κόμματός μας αύξαινε, αλλά χωρίς να κόψει ακόμα τις γέφυρες. Και οι σοβιετικοί ρεβιζιονιστές εργάζονταν επίσης με περίσκεψη για να μη κόψουν τις γέφυρες μ' εμάς. Ο σοβιετικός πρεσβευτής έρχονταν συχνά να μας σφυγμομετρήσει για κανένα διεθνές πρόβλημα, για το οποίο εγώ του έλεγα τη γνώμη μου χωρίς γάντι, ή έρχονταν για να πληροφορηθεί κάτι από μέσα κι εγώ τον χόρταινα με ειδήσεις σχετικά με τον καιρό, τις σπορές, το θέρο και με καμιά γενική κομματική απόφαση για οικονομικά και πολιτιστικά ζητήματα.

Τέτοιοι ήταν οι σοβιετικοί πρεσβευτές ύστερα από την άνοδο του Χρουστσιόφ στο θρόνο. Νόμιζαν πως εμείς είμαστε τυφλοί. Στις ερωτήσεις μας δεν έδιναν ποτέ καμιά γνώμη. Η στάση τους σ' αυτές τις περιπτώσεις ήταν: «Θα σε ειδοποιήσω, ή θα ρωτήσω τη Μόσχα». Το καθήκον τους ήταν αυτό του πληροφοριοδότη. Σπάνια καταλάβαιναν τα προβλήματα της βιομηχανίας και της γεωργίας μας.

Ο σοβιετικός πρεσβευτής Κρίλοφ, που ήρθε στην Αλβανία πριν από τον Ιβάνοφ, επισκέφτηκε μερικές επαρχίες της Νότιας Αλβανίας. Όταν επέστρεψε μου έκαμε μια επίσκεψη:

— Έμεινες ευχαριστημένος απ' όσα είδες; - τον ρώτησα.

Αυτός δεν είπε τίποτε το συγκεκριμένο, γιατί είχε πάει εκεί να ιδεί εκείνα τα πράγματα που ήταν επικίνδυνο να μου τα εκθέσει. Μου είπε μόνο κάτι.... «κολοσσιαίο».

— Παρατήρησα πως εσείς έχετε πολλά σκυλιά στα χωριά και στις πόλεις και υπολόγισα πως στην Αλβανία μπορεί να υπάρχουν τόσα σκυλιά, που πρέπει να φάνε τόσο ψωμί..., και το ψωμί αυτό αν το υπολογίσεις σε σιτηρά, κάνει τόσες και τόσες χιλιάδες κουϊντάλια.

— Έλα —είπα μέσα μου— τι πρεσβευτή μας έστειλαν! Και του είπα:

— Μπορεί να είναι αλήθεια, όμως κουρεία και εστιατόρια για σκυλιά, όπως στο Παρίσι, δεν υπάρχουν σ' εμάς. Αλλά τι μέτρα μας συμβουλεύετε, σύντροφε πρεσβευτή;

— Να τα σκοτώσετε! - είπε.

— Θα διαμαρτυρηθεί ο «σύλλογος προστασίας των ζώων», γιατί αρκετά μας κατηγορούν για το σκότωμα των προδοτών και των πραχτόρων της αντίδρασης - του είπα.

Ο ίδιος πρεσβευτής μου είπε κάποτε να μη μιλήσω σκληρά κατά του Τίτο σε μια συνεδρίαση της Λαϊκής Βουλής. Εγώ του απάντησα:

— Σύντροφε πρεσβευτή, εγώ δεν παίρνω διαταγές από κανέναν άλλο, παρά μόνο από το Κόμμα μου.

— Αυτό το έχουμε ξεκάθαρο˙ αν όμως επιτεθείτε ενάντια στον Τίτο εγώ δε θα παρευρεθώ στη συνεδρίαση της Βουλής - διαμαρτυρήθηκε εκείνος.

— Ο Τίτο θα ξεσκεπαστεί ακόμα περισσότερο απ' όσα έγραψα εγώ, —του είπα— και η σύνοδος της Λαϊκής Βουλής θα πραγματοποιηθεί και αν εσείς δεν έρθετε.

Και ο «περίφημος» σοβιετικός πρεσβευτής ήρθε στη Βουλή, χώθηκε σε μια γωνιά του θεωρείου, πίσω από τις πλάτες των άλλων πρεσβευτών όπου δεν ήταν η θέση του.

Ήταν ξεκάθαρο πως η απειλητική αυτή χειρονομία του πρεσβευτή που έφαγε ένα χαστούκι από μας, έρχονταν από τη Μόσχα.

Ύστερα από λίγο χρονικό διάστημα ο «σύμβουλος» για την εξόντωση των σκύλων στην Αλβανία αποσύρθηκε από τα Τίρανα

και έγινε διευθυντής στην Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος του Χρουστσιόφ!

Ο Χρουστσιόφ και η συμμορία του κάθε μέρα και περισσότερο αύξαιναν τις πιέσεις τους εναντίον μας στην οικονομική κατεύθυνση. Όχι μόνο δεν μας έδιναν όλες τις βοήθειες που ζητούσαμε, αλλά και αυτές που μας έδιναν, ήταν ολότελα ανεπαρκείς. Τα ανταλλαχτικά των τραχτέρ μας τα έστελναν σε μερικά κιβώτια αεροπορικώς. Έτσι ήθελαν να μας γονατίσουν αλλά στα χαμένα, γιατί δεν είχαν επιτυχία. Ο Χρουστσιόφ για να μας πιέσει να δεχτούμε τους όρους του, κάποτε (ενώ μιλούσαμε για τα οικονομικά μας προβλήματα) μας είπε: «Εμείς, στις σχέσεις με τους Γιουγκοσλάβους είχαμε σαν αρχή να δίνουμε σ' αυτούς πάντα τα μισά απ' όσα ζητούσαν. Όταν φέρνονται καλά, εμείς δειχνόμαστε πιο γενναιόδωροι. Έτσι ενεργούμε με όλους εκείνους που συμπεριφέρονται άσχημα μ' εμάς». Ο υπαινιγμός ήταν ξεκάθαρος, μας έκαναν ανοιχτά πίεση. Φαγωθήκαμε τόσο πολύ τότε, που παρ' ολίγο να διακόψουμε τις συνομιλίες.

Παντού στη χώρα άρχισαν να γίνονται καθημερινά πολλές προκλήσεις στους ανθρώπους μας από μέρους των Σοβιετικών. Μια φορά, ένα άτομο, έκαμε τα παράπονά του στον προϊστάμενο του γραφείου του πως ένας σοβιετικός «ειδικός» του πρότεινε να τον στρατολογήσει σαν πράχτορα. Ο σύντροφός μας αρνήθηκε με αγανάχτηση. Το Υπουργείο μας των Εξωτερικών διαμαρτυρήθηκε στη σοβιετική πρεσβεία σχετικά μ' αυτό. Φυσικά η πρεσβεία αρνήθηκε πως υπήρχαν τέτοιοι άνθρωποι ανάμεσα στους σοβιετικούς ειδικούς, ύστερα όμως από μερικές βδομάδες απομάκρυνε τον πράχτορα της που κάηκε. Ήταν η πρώτη φορά που μας γίνονταν μια τέτοια καταγγελία, γι' αυτό το Κόμμα και η Κυβέρνηση συνέστησαν επαγρύπνηση, σύνεση και μεγαλύτερη ψυχραιμία. Φαίνονταν ξεκάθαρα πως με το πέρασμα του χρόνου, η κατάσταση οξύνονταν, παρόλο που η ηγεσία της Μόσχας διατηρούσε τα προσχήματα της «φιλίας».

Για μας η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης είχε πάρει τέλος, ο Χρουστσιόφ και οι χρουστσιοφικοί ήταν ρέβιζιονιστές προδότες. Η πάλη θα κηρύσσονταν. Ο χρόνος της κήρυξής της ήταν υπόθεση μηνών, ενώ οι σχέσεις συνεχίζονταν τράβα το και μη το κόβεις.

12.

Από το Βουκουρέστι στη Μόσχα

Φλεβάρης 1960: ο Μικογιάν σχετικά με τις σοβιετοκινέζικες διαφωνίες. Όξυνση της κατάστασης ανάμεσα στη Μόσχα και το Πεκίνο. Η συνωμοσία του Βουκουρεστίου. Ο Υσνί Κάπο δεν πτοείται από τις πιέσεις του Χρουστσιόφ. Οι Σοβιετικοί βάζουν σε ενέργεια τους μυστικούς πράκτορες και τον αποκλεισμό πείνας. Πάλη στην προπαρασκευαστική επιτροπή της Σύσκεψης της Μόσχας. Η αντιπροσωπεία μας στη Μόσχα. Παγερή ατμόσφαιρα. Σοβιετικοί γαργαντουάδες. Ξανά πιέσεις, κολακείες, προκλήσεις. Οι στρατάρχες του Κρεμλίνου. Μια σύντομη συνάντηση με τον Αντρόποφ. Η τακτική του Χρουστσιόφ: «να μη γίνει πολεμική». Οι μισθοφόροι αντιδρούν στην ομιλία μας. Οι τελευταίες συνομιλίες με τους χρουστσιοφικούς αποστάτες.

Είναι γνωστό σ' όλους τους αντιπροσώπους των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων, που παρευρίσκονταν στο Συνέδριο του Εργατικού Κόμματος Ρουμανίας η στάση του Κόμματός μας σχετικά με τη σατανική συνωμοσία που είχαν σκαρώσει εκεί οι χρουστσιοφικοί. Δε θα μπω σε λεπτομέρειες, επειδή ιδιαίτερα ο 19ος τόμος των Απάντων μου δείχνει την πάλη του Κόμματός μας, που άνοιξε πυρ ενάντια στους χρουστσιοφικούς και πάλεψε με μαρξιστική - λενινιστική επαναστατική τόλμη.

Η Σύσκεψη του Βουκουρεστίου, κρίνοντας από το σκοπό που ήθελαν να πετύχουν οι χρουστσιοφικοί, τόσο πολιτικά, όσο ιδεολογικά και οργανωτικά, ήταν ένα ρεβιζιονιστικό, τροτσκιστικό, αντιμαρξιστικό πραξικόπημα. Και από τη μορφή διοργάνωσης, η σύσκεψη αυτή ήταν πατόκορφα συνωμοσία.

Την οριστική νομιμοποίηση του σύγχρονου ρεβιζιονισμού, το παλιό σχέδιο της οποίας απέτυχε στη Σύσκεψη της Μόσχας το 1957, οι ρεβιζιονιστές αποστάτες έπρεπε να την εγκρίνουν σε μια άλλη σύσκεψη του διεθνούς κομμουνισμού, γι' αυτό έγειραν την ανάγκη της διοργάνωσης μιας νέας σύσκεψης των κομμουνιστικών

και εργατικών κομμάτων για να συζητήσουμε τάχα «σχετικά με τα προβλήματα του κινήματος» που είχαν προκύψει από την προηγούμενη Σύσκεψη του 1957. Σχετικά με αυτό η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης μας έστειλε στις αρχές του Ιούνη 1960 μια επιστολή με την οποία πρότεινε να γίνει η Σύσκεψη των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων των χωρών του σοσιαλιστικού στρατοπέδου με την ευκαιρία της διεξαγωγής του 3ου Συνεδρίου του Εργατικού Κόμματος Ρουμανίας. Εμείς απαντήσαμε θετικά σ' αυτή την πρόταση και αποφασίσαμε να στείλουμε μια αντιπροσωπεία της οποίας θα ηγούμουν εγώ.

Στο μεταξύ ήμασταν σε γνώση των διαφωνιών που είχαν ανακύψει ανάμεσα στους Σοβιετικούς και τους Κινέζους. Το Φλεβάρη εκείνης της χρονιάς ο Μεχμέτ Σιέχου και εγώ πήγαμε στη Μόσχα για μια διαβούλευση των αντιπροσώπων των κομμάτων των σοσιαλιστικών χωρών σχετικά με την ανάπτυξη της γεωργίας καθώς Και για μια σύσκεψη της Πολιτικής Γνωμοδοτικής Επιτροπής του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Μόλις φτάσαμε στο αεροδρόμιο της Μόσχας μου παρουσιάστηκε ένας λειτουργός του μηχανισμού της Κεντρικής Επιτροπής του σοβιετικού κόμματος.

— Μ' έστειλε ο σύντροφος Μικογιάν —μου είπε— ο οποίος ζητεί να συναντηθεί μ' εσάς προσωπικά αύριο το πρωί για ένα πολύ σημαντικό ζήτημα.

Μου φάνηκε παράξενη αυτή η βιασύνη, επειδή ο Μικογιάν μπορούσε να συναντηθεί μ' εμένα και αργότερα. Εμείς θα μέναμε μερικές μέρες στη Μόσχα. Μολαταύτα του είπα:

— Σύμφωνοι. Θα πάρω μαζί μου και τον Μεχμέτ Σιέχου.

— Μου είπαν μόνο για σας - μου απάντησε ο *τσινόβνικ* του Μικογιάν, αλλά εγώ επανέλαβα:

— Όχι, θα έρθω μαζί με τον Μεχμέτ Σιέχου.

Επέμεινα να μην πάω μόνος μου, επειδή το φαντάστηκα πως στην επείγουσα αυτή συνάντηση, για ένα «πολύ σημαντικό πρόβλημα», ο Μικογιάν θα μου μιλούσε για περίπλοκα και λεπτά ζητήματα. Πολύ περισσότερο γιατί εγώ γνώριζα καλά το Μικογιάν και τις αντιμαρξιστικές και αντιαλβανικές του στάσεις.

Την επαύριο πήγαμε και συναντήσαμε το Μικογιάν στην έπαυλή του Λένινσκιε Γκόρι. Ύστερα από τους συνήθεις χαιρετισμούς ο Αναστάς μπήκε αμέσως στο θέμα της συνομιλίας:

— Θα σας ενημερώσω σχετικά με τις διαφωνίες που έχουμε με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας, το τονίζω, με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας. Αυτά τα πράγματα εμείς είχαμε αποφασίσει

να τα πούμε μόνο στους πρώτους γραμματείς των αδελφών κομμάτων. Γι' αυτό παρακαλώ το σύντροφο Μεχμέτ να μη μας παραξηγήσει, εμείς όμως έτσι είχαμε αποφασίσει και όχι πως δεν έχουμε εμπιστοσύνη σ' αυτόν.

— Καθόλου - του απάντησε ο Μεχμέτ Σιέχου. Μάλιστα εγώ μπορώ να φύγω.

— Όχι - είπε ο Μικογιάν. Καθήστε!

Ο Μικογιάν έπειτα μας μίλησε για πολλή ώρα σχετικά με τις διαφωνίες με το κινέζικο κόμμα.

Ο Μικογιάν κλωθογύριζε κατά κάποιο τρόπο την ομιλία του ώστε να μας δημιουργούσε την εντύπωση ότι αυτοί βρίσκονται τάχα σε λενινιστικές θέσεις αρχών και καταπολεμούν τις παρεκκλίσεις της κινέζικης ηγεσίας. Ο Μικογιάν εκτός των άλλων χρησιμοποίησε σαν επιχειρήματα μερικές θέσεις των Κινέζων, οι οποίες, πραγματικά, και για μας δεν ήταν ακριβείς από την άποψη της μαρξιστικής - λενιστικής ιδεολογίας. Έτσι ο Μικογιάν ανάφερε την πλουραλιστική θεωρία των «100 λουλουδιών», το ζήτημα της προσωπολατρείας του Μάο, το «μεγάλο άλμα προς τα μπρος» κ.λπ.

Βέβαια, γι' αυτά είχαμε κι εμείς τις επιφυλάξεις μας, για όσο γνωρίζαμε την εποχή εκείνη τη δράση και τη συγκεκριμένη ταχτική του Κόμματος της Κίνας.

— Εμείς —είπα στο Μικογιάν— έχουμε το μαρξισμό - λενινισμό και δε μας χρειάζεται καμιά άλλη θεωρία εδώ όσον αφορά τα «100 λουλούδια», εμείς αυτή την άποψη ούτε την έχουμε δεχτεί, ούτε την έχουμε αναφέρει καμιά φορά.

Ανάμεσα στ' άλλα ο Μικογιάν μίλησε και για το Μάο και τον σύγκρινε με το Στάλιν, λέγοντας:

— Η μόνη διαφορά ανάμεσα στο Μάο Τσε Τούνγκ και το Στάλιν είναι πως ο Μάο δεν κόβει τα κεφάλια των αντιπάλων του, ενώ ο Στάλιν ναι. Γι' αυτό —συνέχισε αυτός ο ρεβιζιονιστής— εμείς δε μπορούσαμε να εναντιωθούμε στο Στάλιν. Μια φορά, μαζί με το Χρουστσιόφ, σκεφτήκαμε να οργανώσουμε εναντίον του *«ποκουσιένιε»*,[1] αλλά εγκαταλείψαμε την ιδέα επειδή φοβηθήκαμε ότι ο λαός και ο Κόμμα δε θα μας αντιλαμβάνονταν.

Εμείς δεν αποφανθήκαμε σχετικά με τα προβλήματα που έγειρε ο Μικογιάν και, αφού τον ακούσαμε ως το τέλος, του είπα:

1. Απόπειρα δολοφονίας (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

— Οι μεγάλε διαφωνίες που ανέκυψαν ανάμεσα σ' εσάς και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας είναι πολύ σοβαρά πράγματα που δεν καταλαβαίνουμε γιατί αφέθηκαν να διογκωθούν. Εδώ δεν είναι ούτε ο χρόνος ούτε ο τόπος να συζητήσουμε γι' αυτά. Εμείς νομίζουμε ότι αυτά πρέπει να λυθούν ανάμεσα στα κόμματα σας.

— Έτσι θα κάνουμε - μου είπε ο Μικογιάν και τέλος όταν αποχαιρετούμασταν μας παρακάλεσε:

— Αυτά τα ζητήματα που σας έκθεσα να μη τα συζητήσετε με κανένα, μάλιστα, ούτε με τα μέλη του Πολιτικού Γραφείου σας.

Από τη συνάντηση αυτή κατάλαβαμε πως οι διαφωνίες και οι αντιθέσεις ήταν πάμπολες και σοβαρές. Γνωρίζοντας τώρα πια και το Χρουστσιόφ, και το Μικογιάν ήμασταν απόλυτα ξεκάθαροι πως αυτοί στις κατηγορίες που έκαμαν ενάντια στο κινέζικο κόμμα, δεν ξεκινούσαν από θέσεις αρχών.

Οι διαφωνίες, όπως προέκυψε πιο ξεκάθαρα αργότερα, ήταν για μια σειρά ζητημάτα αρχών, για τα οποία την εποχή εκείνη, οι Κινέζοι φαίνονταν πως τηρούσαν σωστές θέσεις. Τόσο στους επίσημους λόγους των κινέζων ηγετών όσο και στα άρθρα που δημοσίευαν, ιδιαίτερα σ' εκείνο με τον τίτλο «Ζήτω ο λενινισμός», το κινέζικο κόμμα θεωρητικά χειρίζονταν σωστά τα προβλήματα και αντιτάσσονταν στους χρουστσιοφικούς. Αυτό ακριβώς έκαιγε τους τελευταίους και γι' αυτό ήθελαν να προλάβουν το κακό.

Αυτά που μας είπε ο Μικογιάν τα συζητήσαμε μόνο με σύντροφους του Πολιτικού Γραφείου, επειδή το ζήτημα ήταν αρκετά λεπτό και έπρεπε να ενεργήσουμε με προσοχή και σύνεση. Έπειτα, ήταν και αίτημα της σοβιετικής ηγεσίας αυτό το πρόβλημα να τηρηθεί μυστικό.

Έτσι, λοιπόν, στις παραμονές της Σύσκεψης του Βουκουρεστίου ήμασταν σε γνώση των σινοσοβιετικών διαφωνιών.

Εκείνο τον καιρό, νομίζω κατά τα τέλη του Μάη ή αρχές του Ιούνη, ο Γκόγκο Νούσι, που βρίσκονταν στο Πεκίνο σε σύσκεψή του Γενικού Συμβουλίου της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας, μας ανάφερε με ραδιογράφημα σχετικά με τις αντιθέσεις που είχαν ξεσπάσει στο Πεκίνο ανάμεσα στην Κινέζικη και τη σοβιετική αντιπροσωπεία. Στη σύσκεψη αυτή η κινέζικη αντιπροσωπεία εναντιώθηκε σε πολλές θέσεις της εισήγησης που θα γίνονταν, επειδή στην ουσία αυτές δεν ήταν άλλο παρά οι ρεβιζιονιστικές θέσεις του Χρουστσιόφ σχετικά με την «ειρηνική συνύπαρξη», σχετικά με τον πόλεμο και την ειρήνη, σχετικά με την κατάληψη της εξουσίας με «ειρηνικό τρόπο» κ.λπ.

Οι Κινέζοι προσκάλεσαν τους αρχηγούς μερικών αντιπροσωπειών, (εκείνους που ήταν μέλη των ηγεσιών των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων) σε δείπνο, που ήθελαν να το μετατρέψουν σε σύσκεψη όπου να εξέφραζαν και άλλη μια φορά τις απόψεις τους σχετικά με τις λαθεμένες θέσεις του σχεδίου εισήγησης της σύσκεψης. Στην αρχή μίλησαν ο Λίου Σάο Τσι και Τενγκ Χσιάο Πινγκ έπειτα σηκώθηκε και ο Τσου Εν Λάι.

Η στάση του Γκόγκο Νούσι ήταν να μη συζητηθούν αυτά τα πράγματα σ' εκείνη τη σύσκεψη μα να λυθούν σε κομματικό δρόμο, επειδή οι αντιπροσωπείες είχαν πάει για τη σύσκεψη του Γενικού Συμβουλίου των Συνδικαλιστών κι όχι γι' αυτές τις δουλειές. Αυτή την άποψη είχαν και αρκετοί από τις άλλες αντιπροσωπείες. Τελικά ο Τσου Εν Λάι υποχώρησε και είπε: «Καλά θα βρύμε άλλη ευκαιρία».

Όλα αυτά, σε σύνδεση με ό,τι μας είχε πει ο Μικογιάν στη Μόσχα το Φλεβάρη καθώς και οι έμμεσες επιθέσεις που ανταλάσσονταν στο σοβιετικό και τον κινέζικο τύπο έδειχναν πως τα πράγματα οξύνονταν σε καθόλου μαρξιστικό - λενινιστικό δρόμο. Τα κουκιά έδειχναν πως η κοινή Σύσκεψη που θα διεξάγαμε στο Βουκουρέστι, όπου εμείς είχαμε συμφωνήσει να πάμε, μπορεί να έμπαινε σε αδιέξοδο ή μπορεί να αποτύχαινε εντελώς.

Σ' αυτή την κατάσταση μερικές μέρες ύστερα από την πρώτη επιστολή μας ήρθε και μια άλλη επιστολή'από την Κεντρική Επιτροπή του σοβιετικού κόμματος, στην οποία αναφέρονταν πως μερικά κόμματα πρότειναν να αναβληθεί η σύσκεψη των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων και να συνέλθουν στο Βουκουρέστι τα κόμματα των χωρών του σοσιαλιστικού στρατοπέδου για να καθορίσουν μόνο την ημερομηνία και τον τόπο της μελλοντικής σύσκεψης όλων των κομμάτων. Στη σύσκεψη αυτή —έλεγαν οι σοβιετικοί— εκτός από τον καθορισμό της ημερομηνίας και του τόπου, «μπορεί να ανταλλαχτούν και απόψεις, χωρίς να παρθεί καμιά απόφαση». Εμείς συμφωνήσαμε με αυτή την πρόταση και αποφασίσαμε να στείλουμε στο Βουκουρέστι μια κομματική αντιπροσωπεία με το σύντροφο Υσνί Κάπο, η οποία θα έπαιρνε μέρος και στο συνέδριο του ρουμανικού κόμματος και στην κοινή σύσκεψη για τον καθορισμό της ημερομηνίας και του τόπου της μελλοντικής σύσκεψης.

Γιατί δεν πήγα εγώ στο Βουκουρέστι; Εγώ προσωπικά και οι άλλοι σύντροφοι του Πολιτικού Γραφείου που ήταν σε γνώση, υποψιαζόμασταν πως στο Βουκουρέστι θα συζητούσαν το πρόβλημα

των διαφωνιών που εκδηλώθηκαν ανάμεσα στην Κίνα και τη Σοβιετική Ένωση. Εμείς δεν είμασταν σύμφωνοι για ένα τέτοιο πράγμα, γιατί πρώτο, για το πρόβλημα αυτό είχαμε ακούσει μόνο τη μια πλευρά, τη σοβιετική, και δε γνωρίζαμε καθόλου τα αντεπιχειρήματα των Κινέζων δεύτερο, οι διαφωνίες σχετίζονταν με θεμελιακά προβλήματα της θεωρίας και της πράξης του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος και εμείς δε μπορούσαμε να πάμε σε μια σύσκεψη τέτοιας ευθύνης για να αποφανθούμε χωρίς να συζητήσουμε και αποφασίσουμε τη στάση μας στην Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής. Αυτό, εξάλλου, δε μπορούσαμε να το κάμουμε, γιατί τέτοια προβλήματα δεν ήταν δυνατόν να τεθούν στην Κεντρική Επιτροπή γρήγορα, γρήγορα, στο πόδι. Αυτά έπρεπε να συζητηθούν βαθιά, έπρεπε να μελετηθούν προσεχτικά και για τούτο χρειάζονταν χρόνος.

Γι' αυτό, το Κόμμα μας έστειλε στο Βουκουρέστι το σύντροφο Υσνί Κάπο για να συζητήσει μόνο για την ημερομηνία της μελλοντικής σύσκεψης καθώς και για να πάρει μέρος στην ελεύθερη ανταλλαγή απόψεων σχετικά με τα προβλήματα της διεθνούς κατάστασης ύστερα από την αποτυχία της Διάσκεψης του Παρισιού[1], έτσι όπως είχαν μείνει σύμφωνα τα κόμματά μας.

Όπως φάνηκε αργότερα, το Βουκουρέστι θα μετατρέπονταν σε συνωμοσία, την οποία οι χρουστσιοφικοί είχαν προετοιμάσει από πρωτύτερα. Και στην κατεύθυνσή μας εντάθηκαν οι προσπάθειες, πότε συγκαλυμμένα και πότε ανοιχτά (επειδή οι χρουστσιοφικοί γνώριζαν την προσήλωση του Κόμματός μας στις αρχές), για να μας περιπλέξουν σ' αυτή τη συνωμοσία.

Όταν ο σύντροφος Γκόγκο Νούσι επέστρεψε στην Αλβανία από το Πεκίνο, στη Μόσχα ζήτησε να τον συναντήσει ο Μπρέζνιεφ, που είχε γίνει τότε πρόεδρος του Προεδρείου του Ανωτάτου Σοβιέτ. Ο Γκόγκο συνάντησε τον Μπρέζνιεφ, ο οποίος του μίλησε ευρύτατα για τις διαφωνίες με τους Κινέζους.

Τέσσερις - πέντε μέρες πριν αρχίσει η Σύσκεψη του Βουκουρε-

---

1. Η έναρξη των εργασιών της διάσκεψης αυτής, στην οποία θα συμμετείχαν οι πρόεδροι των κυβερνήσεων της Σοβιετικής Ένωσης, Γαλλίας, ΕΠΑ και Μεγάλης Βρετανίας, είχε προβλεφτεί στις 16 Μάη 1960. Τορπιλίστηκε σαν αποτέλεσμα της αμερικάνικης πρόκλησης με κατασκοπευτικό αεροπλάνο «U - 2», που παραβίασε τον σοβιετικό εναέριο χώρο και που καταρίφθηκε από τις σοβιετικές δυνάμεις στις 1 Μάη 1960.

στίου, ενώ εγώ με τον Υσνί μιλούσαμε για τη στάση που θα τηρούσε στο συνέδριο του ρουμανικού κόμματος, μας ήρθε ένα ραδιοτηλεγράφημα από τον Μεχμέτ Σιέχου, ο οποίος από μέρες βρίσκονταν στη Μόσχα για θεραπεία. Στο ραδιοτηλεγράφημα μας ειδοποιούσε για μια απρόοπτη «επίσκεψη» που του είχε κάμει ο Κοσίγκιν.

Εκείνος του είχε μιλήσει μιάμιση ώρα για τις αντιθέσεις που είχαν με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας. Ο Μεχμέτ Σιέχου τον άκουσε και έπειτα του είπε:

— Όλα όσα μου είπατε είναι πολύ σοβαρά. Απορούμε γιατί αφέθηκαν να διογκωθούν ως αυτό το βαθμό.

Ο Κοσίγκιν τόνισε:

— Εμείς δεν θα επιτρέψουμε καμιά υποχώρηση, καμιά - και πρόσθεσε: μας άρεσε πολύ η αντρίκια, η ηρωική στάση της συντρόφισσας Μπελισιόβα στο Πεκίνο στις συνομιλίες με τους Κινέζους. Ο σύμβουλος της πρεσβείας μας στο Πεκίνο μας πληροφόρησε για όσα είχε μιλήσει μ' αυτόν, ύστερα από τις συνομιλίες με τους Κινέζους.

Ο Μεχμέτ Σιέχου δεν ήταν ακόμη σε γνώση αυτών των ενεργειών και ραδιουργών της Λιρί Μπελισιόβα, μολαταύτα είπε ψυχρά και κοφτά στο Κοσίγκιν:

— Εγώ δεν ξέρω τι σας είπε η Λιρί Μπελισιόβα. Εγώ ξέρω πως, όταν μιλήσαμε με τον Μικογιάν, αυτός μας παράγγειλε να μη συζητήσουμε με κανέναν αυτά τα ζητήματα.

Για μας το καθετί τώρα είχε διασαφηνιστεί: ο Χρουστσιόφ προετοίμαζε τη συνωμοσία του Βουκουρεστίου και ήθελε να μας επεξεργαστεί, να μας υποχρεώσει με κάθε τρόπο να συμβιβαστούμε κι εμείς με τις ρεβιζιονιστικες τους απόψεις και θέσεις.

Και εδώ, στα Τίρανα, εκείνες τις μέρες ο σοβιετικός πρεσβευτής Ιβάνοφ έρχονταν σχεδόν μια φορά κάθε δύο μέρες, πότε για να φέρει κάποιον κατάλογο βιβλίων, πότε καμιά ασήμαντη πληροφορία, αλλά στην πραγματικότητα έρχονταν για να μας σφυγμομετρήσει, για να μάθει αν θα πήγαινα εγώ στο Βουκουρέστι, τι στάση θα τηρούσαμε κ.λπ., κ.λπ. Αλλά και εγώ τον ξεπροβοδούσα με συνηθισμένες κουβέντες, χωρίς να του λέω τίποτε, εκτός από κείνα που ήταν επίσημα γνωστά.

Θυμάμαι, πως περί τα μέσα του Ιούνη ήρθε στο γραφείο μου ο Ιβάνοφ «για να μου ανακοινώσει» μια είδηση που εγώ την είχα ακούσει πριν δύο τρεις ώρες στο ραδιόφωνο. Κατάλαβα πως, όπως συνήθως, αλλού αποσκοπούσε. Ήταν η περίοδος που οι Σοβιετι-

κοί και ο Χρουστσιόφ έκαναν μεγάλη διαφήμιση της Διάσκεψης Κορυφής στο Παρίσι, που θα έφερνε την «ειρήνη» στην ανθρωπότη- τα. Αν δε σφάλλω, ο Χρουστσιόφ είχε πάει στο Παρίσι, αν και είχε συμβεί το επεισόδιο με το αμερικάνικο κατασκοπευτικό αεροπλάνο «Υ-2», που είχε καταριφτεί από σοβιετικό πύραυλο.

— Ποια είναι η γνώμη σας για τη Διάσκεψη του Παρισιού; - με ρώτησε ο Ιβάνοφ.

— Αφού πήγαν —του είπα— ας συσκεφθούν αλλά κατά τη γνώ- μη μας δε θα βγει τίποτε απ' αυτή τη διάσκεψη. Οι ιμπεριαλιστές, τέτοιοι που ήταν είναι, επιθετικοί και επικίνδυνοι για τους λαούς και για τις σοσιαλιστικές χώρες. Νομίζω πως η Διάσκεψη του Πα- ρισιού δε θα έχει κανένα αποτέλεσμα.

Ύστερα από δύο μέρες περίπου η Διάσκεψη έσκασε σα σαπου- νόφουσκα, γιατί οι Αμερικάνοι όχι μόνο δε ζήτησαν συγγνώμη, αλ- λά δήλωσαν πως θα συνεχίσουν την κατασκοπεία. Και ο Χρου- στσιόφ αναγκάστηκε να αποχωρήσει, αφού αμόλυσε μερικές κα- πνογόνες «βόμβες» ενάντια στους ιμπεριαλιστές. Ο Ιβάνοφ ήρθε ξανά και μου είπε:

— Σύντροφε Ενβέρ, βγήκε ο λόγος σας! Διαβάσατε τις δηλώ- σεις του Χουστσιόφ;

— Τις διάβασα - του απάντησα. Έτσι όμως πρέπει να μιλάει πάντα ενάντια στους ιμπεριαλιστές, γιατί αυτοί δεν έγιναν και δεν μπορεί να γίνουν ποτέ «λογικοί» και «ειρηνόφιλοι».

Τέτοια ήταν η κατάσταση στις παραμονές της Σύσκεψης του Βουκουρεστίου, η οποία θα άρχιζε και θα τελείωνε για να μείνει μαύρη κηλίδα στην ιστορία του διεθνούς κομμουνιστικού και εργα- τικού κινήματος. Οι χρουστσιοφικοί την οργάνωσαν τάχα για να καθορίσουν την ημερομηνία της μελλοντικής σύσκεψης, ο καθορι- σμός όμως της ημερομηνίας ήταν κάτι το τυπικό, άλλος ήταν ο σκοπός των χρουστσιοφικών. Σημασία γι' αυτούς είχε να ληφθούν μια σειρά αποφάσεις για να μεταβούν «μονολιθικά» στη μελλοντι- κή Σύσκεψη όλων των κομμάτων. «Μονολιθικά» σύμφωνα μ' αυ- τούς σήμαινε να πάνε συσπειρωμένοι γύρω από τους χρουστσιοφι- κούς ρεβιζιονιστές, για να υποστηρίξουν ασυζήτητα την προδοσία τους προς τη μαρξιστική - λενινιστική θεωρία και προς τη σωστή μαρξιστική - λενινιστική επαναστατική πραχτική σ' όλα τα διεθνή και εθνικά προβλήματα. Κοντολογίς, ο Χρουστσιόφ νόμισε πως έ- φτασε η στιγμή να επιβάλει το σιδερένιο νόμο στη στάνη που ήθε- λε να κουμαντάρει.

Στη στάνη όμως αυτή που ήθελαν να κάμουν καλά ζάφτι, οι

χρουστσιοφικοί έβλεπαν και ήταν πεπεισμένοι πως δεν έμπαιναν ιδιαίτερα δύο κόμματα: το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας. Όχι μόνο τόσο, αλλά στις αποφασιστικές θέσεις αρχών μας αυτοί έβλεπαν τον κίνδυνο ξεσκεπάσματος και συντριβής των κρυφών αντεπαναστατικών σχεδίων. Γι' αυτό ο Χρουστσιόφ είχε υπολογίσει έτσι: για να ήταν η σύσκεψη όλων των κομμάτων σύσκεψη «ενότητας», «αλληλεγγύης», δηλαδή ολοκληρωτική υποταγή, έπρεπε να εξοφληθούν οι λογαριασμοί με την Αλβανία και την Κίνα. Σαν ορκισμένος ρεβιζιονιστής που ήταν ο Χρουστσιόφ, η λογική του προχωρούσε και πιο πέρα: «Όσο για το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας, λογάριαζε με τη γνώμη του, το αφήνω κατά μέρος, δεν του επιτίθεμαι άμεσα, γιατί στο κάτω κάτω αυτό είναι ένα μικρό κόμμα μιας μικρής χώρας. Οι Αλβανοί, σκέφτονταν, είναι ισχυρόγνωμοι, θα θυμώσουν, θα ριχτούν τ' αψήλου, αλλά τελικά θα παραδοθούν, γιατί δεν έχουν που να πάνε, αυτούς ό,τι κι αν κάμουν τους έχω στη τζέπη». Ρεβιζιονιστική λογική υπερδύναμης. Επείγον πρόβλημα για το Χρουστσιόφ έμενε η Κίνα. Αυτός έκαμε τον εξής συλλογισμό: «Η Κίνα ή να υποταχτεί και να μπει φρόνιμα και ήσυχα στο μαντρί, ή την καταδικάζω και την πετάζω από τώρα έξω από το στρατόπεδο. Έτσι και την Κίνα την καταδικάζω σαν διασπαστή, και το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας το εξουδετερώνω, και όποιου άλλου άσωτου γιου», που θέλει να ρίξει κλωτσιές, του σφίγγω τις βίδες. Κοντολογίς, ο Χρουστσιόφ χρειάζονταν οπωσδήποτε μια σύσκεψη για να πλήξει βαριά τους «ανυπάκουους» με σκοπό στη μελλοντική σύσκεψη να πετύχει την «ενότητα» χωρίς ρωγμές. Γι' αυτό του χρειάστηκε και διοργάνωσε τη Σύσκεψη του Βουκουρεστίου.

Όλα τα κόμματα των λαϊκοδημοκρατικών χωρών της Ευρώπης έστειλαν στο Βουκουρέστι τους πρώτους γραμματείς, γι' αυτό ο Χρουστσιόφ δυσαρεστήθηκε που δεν πήγα εγώ και ρώτησε:

— Γιατί δεν ήρθε ο σύντροφος Ενβέρ; Μπορείτε να τον ειδοποιήσετε να ερθεί;

Ο Υσνί του είπε:

— Ο σύντροφος Ενβέρ δεν έρχεται τώρα. Θα έρθει στη μελλοντική σύσκεψη των κομμάτων, το χρόνο και τον τόπο της οποίας θα αποφασίσουμε εδώ.

Στις αρχές εμείς δε γνωρίζαμε τίποτε τι σκάρωνε ο Χρουστσιόφ με τους συντρόφους του στο Βουκουρέστι. Γρήγορα όμως μας ήρθαν τα πρώτα ραδιοτηλεγραφήματα από τον Υσνί. Επιβεβαιώνονταν όλες οι προβλέψεις μας. Η Σύσκεψη του Βουκουρεστίου άρχι-

ζε για να καθορίσει μια ημερομηνία και κατέληγε σε μια σταυροφορία. Ο Χρουστσιόφ επέμενε να τεθούν στη Σύσκεψη οι διαφωνίες ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα, και, φυσικά, να συζητηθούν στην κατεύθυνση που ήθελε και όπως ήθελε αυτός. Στη σύσκεψη αυτή, έλεγε ο Χρουστσιόφ, μπορεί «να παρθούν και αποφάσεις» και ζητούσε από τα άλλα κόμματα να μιλήσουν «για τα μεγάλα λάθη της Κίνας», να ταχθούν αλληλέγγυα με τους Σοβιετικούς και «να βγούμε με κοινή στάση». Πείστηκα πλέρια πως βρισκόμουν μπροστά σε μια συνωμοσία από τις πιο αισχρές και πιο άγριες και έθεσα αμέσως το ζήτημα στο Πολιτικό Γραφείο.

Ήταν μέρες και νύχτες μιας εντατικής, αδιάκοπης, προσεχτικής καλομελετημένης και κοσκινισμένης από όλες τις πλευρές δουλιάς. Ρίχτηκε ο κύβος, η «ειρήνη», με τους Σοβιετικούς είχε πάρει τέλος. Αυτοί άνοιξαν πυρ, εμείς θα απαντούσαμε στο πυρ με όλες τις δυνάμεις μας. Τώρα δεν υπήρχε πια και δε μπορούσε να υπάρχει συμφιλίωση και «συνεννόηση» ταχτικής με τους χρουστσιοφικούς. Η μεγάλη πάλη είχε αρχίσει. Θα ήταν πάλη πολύ δύσκολη, βαριά, γεμάτη θυσίες και επιπτώσεις, εμείς όμως θα τη συνεχίζαμε μέχρι τέλους με πίστη και αισιοδοξία γιατί γνωρίζαμε πως το δίκιο ήταν με το μέρος μας, με το μαρξισμό - λενινισμό.

Είναι γνωστό πως διεξήχτηκε η σύσκεψη: Δόθηκε βιαστικά ένα ογκώδες υλικό από τους Σοβιετικούς ενάντια στην Κίνα, καθορίστηκε να συνέρθει μερικές ώρες αργότερα η σύσκεψη των κομμάτων του στρατοπέδου και έπειτα να συνέρθουν όλοι οι αρχηγοί των αντιπροσωπειών των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων, που συμμετείχαν στο συνέδριο του ρουμανικού κόμματος, τους οποίους ο Χρουστσιόφ θα έθετε μπροστά στην επιθυμία του «να καταδικαστεί το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας σαν αντιμαρξιστικό, σαν τροτσκιστικό κόμμα» κ.λπ., κ.λπ.

Στην πρώτη συνεδρίαση που οργάνωσε ο Χρουστσιόφ, ο σύντροφος Υσνί Κάπο, εξ ονόματος του Κόμματος και με βάση τις λεπτομερείς οδηγίες που του στέλναμε κάθε μέρα, συχνά και δύο φορές την ημέρα, επιτέθηκε ενάντια στο Χρουστσιόφ και τους άλλους για τους αντιμαρξιστικούς σκοπούς και για τις συνωμοτικές μεθόδες που χρησιμοποίησαν, υπεράσπισε το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας και εναντιώθηκε στη συνέχιση μιας τέτοιας σύσκεψης.

Ο Χρουστσιόφ δεν το περίμενε αυτό. Στις συνεδριάσεις μιλούσε αδιάκοπα κουνώντας χέρια και πόδια, εκνερίζονταν, άφριζε από το θυμό του. Ο σύντροφος Υσνί Κάπο όμως εξοπλισμένος με τη σωστή γραμμή του Κόμματός μας, με τις ειδικές οδηγίες που του στέλναμε

συνεχώς και με τη γνωστή ψυχραιμία και τόλμη του όχι μόνο δεν πτοήθηκε, αλλά με τις έξυπνες απαντήσεις του αντιμετώπισε μαχαίρι στο μαχαίρι τον Χρουστσιόφ.

Στους πολλούς λόγους του ο Χρουστσιόφ απευθύνονταν, φαινομενικά, ενάντια στον Πεν Τσεν, που ήταν επικεφαλής της κινέζικης αντιπροσωπείας, πάντα όμως εύρισκε την ευκαιρία να επιτεθεί στο Κόμμα μας και στον εκπρόσωπό του. Σκοπός του ήταν όχι μόνο να χτυπήσει την αποφασιστική μας στάση, αλλά και να πει στους εκπροσώπους των άλλων κομμάτων ότι οι Αλβανοί «κάνουν το παιγνίδι των Κινέζων».

— Εσείς σύντροφε Πεν Τσεν —τον κατηγορούσε ο Νικήτα Χρουστσιόφ— δεν είπατε τίποτε ψες για την ειρηνική συνύπαρξη, δε μιλήσατε γι' αυτή. Μίλησε ή δε μίλησε σύντροφε Κάππο;

— Εγώ είμαι του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας - του απάντησε ο Υσνί. Να που τον έχετε τον Πεν Τσεν. Ρωτήστε τον!

— Εμείς δε μπορούμε να συνεννοηθούμε με το Μάο Τσε Τούνγκ και με τους. Κινέζους και ούτε αυτοί με μας. Θέλετε να σας στείλούμε, σύντροφε Κάπο, να συνεννοηθείτε μ' αυτούς; - απευθύνθηκε ο Χρουστσιόφ σε μια άλλη περίπτωση στο σύντροφο Υσνί.

— Εγώ δεν παίρνω διαταγές από σας - του απάντησε ο Υσνί. Εγώ παίρνω διαταγές μονάχα από το Κόμμα μου.

Τίποτε δεν τον κούνησε από τη θαραλλέα και επαναστατική στάση αρχών του Κόμματός μας. Ούτε σάλεψε το ματόκλαδό του από τις κραυγές και τις πιέσεις του τσαρλατάνου Νικήτα Χρουστσιόφ. Ήρεμος, ψύχραιμος, άνθρωπος αρχών, ο σύντροφος Υσνί Κάπο δήλωσε εξ ονόματος του Κόμματος ότι το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας θεωρεί λαθεμένη τη συζήτηση αυτών των ζητημάτων στη Σύσκεψη του Βουκουρεστίου, όπως επίσης θεωρεί λαθεμένη και την προσπάθεια που έκαμαν στις αρχές οι Κινέζοι για τη συζήτηση αυτών των ζητημάτων με τις αντιπροσωπείες των συνδικάτων. «Το ΚΕΑ —είπε— θεωρεί επιζήμια την ανοιχτή ή καμουφλαρισμένη πολεμική στον τύπο. Ποιος έχει δίκιο, ας το κρίνουμε στην προσεχή σύσκεψη των κομμάτων».

Οι χρουστσιοφικοί ανησύχησαν, γιατί η συνωμοσία έσκαγε στα χέρια τους. Άρχισαν τα σύρε κι έλα, οι «συμβουλές», οι «φιλικές διαβουλεύσεις και συνομιλίες», οι πιέσεις κάτω από τη μάσκα των αστείων και των χαμόγελων. Ο Αντρόποφ, ο άνθρωπος των παρασκηνίων και των ραδιουργιών (γι' αυτό τον έκαμαν και αρχηγό της ΚΑ - ΓΚΕ ΜΠΕ), ήταν από τους πιο δραστήριους και έκανε το

παν για να υποχρεώσει το Κόμμα μας να προσχωρήσει στη συνωμοσία.

Οι Σοβιετικοί δεν παράλειψαν να μπερδέψουν σ' αυτό το βρώμικο παιγνίδι και τους λακέδες τους στα άλλα κόμματα. Ο Αντρόποφ έβαζε μπροστά κάποιον Μογκιορός και πήγαιναν «για επίσκεψη» στον Υσνί. Ο Αντρόποφ κάθονταν, πάει να πει «εγώ δε μιλώ» και ο Μογκιορός δεν έπαβε να μιλάει για την «ορθότητα της μαρξιστικής - λενινιστικής γραμμής του σοβιετικού κόμματος».

— Τι κάνει η Αλβανία; - ρωτούσε εκ μέρους του ο Ζίβκοφ. Μόνον εσείς δεν είστε σύμφωνοι.

— Τι θέλεις να πεις μ' αυτό; - του απάντησε ο Υσνί.

— Όχι, όχι - άλλαξε πλάκα ο Ζίβκοφ. Αστειεύτηκα.

— Τι αστειεύτηκες; Κάτι σκέφτεσαι που λες «η Αλβανία δεν είναι σύμφωνη».

Ενώ στο Βουκουρέστι διεξάγονταν η σύσκεψη εμείς εδώ συσκεφτόμασταν σχεδόν κάθε μέρα στο Πολιτικό Γραφείο, ήμασταν σε συνεχή επαφή με τον Υσνί Κάπο, τον προσανατολίζαμε και παρακολουθούσαμε με προσοχή και ανησυχία πως κυλούσαν τα γεγονότα. Τώρα πια είχαμε καταλήξει στο ομόφωνο συμπέρασμα:

Η Σύσκεψη του Βουκουρεστίου είναι μια οργανωμένη συνωμοσία ενάντια στο μαρξισμό - λενινισμό· ο Χρουστσιόφ και οι σύντροφοί του αποκαλύπτουν εκεί το πρόσωπό τους, πρόσωπο έξαλλων ρεβιζιονιστών, γι' αυτό εμείς δε θα κάνουμε καμία υποχώρηση στους ρεβιζιονιστές, έστω και αν μείνουμε μόνοι ενάντια σ' όλους.

Η στάση μας ήταν σωστή, μαρξιστική - λενινιστική, το οργανωμένο από το Χρουστσιόφ μαύρο έργο έπρεπε να συντριβεί.

Είναι πασίγνωστο γεγονός πως το Κόμμα μας υπεράσπισε την Κίνα στο Βουκουρέστι, με θάρρος και με βάση τις μαρξιστικές - λενινιστικές αρχές, έχοντας υπόψη όλες τις συνέπειες αυτής της στάσης. Σήμερα, ύστερα από τόσα χρόνια από τη συνωμοσία του Βουκουρεστίου, όταν, δυστυχώς, και το κινέζικο κόμμα γλιστράει οριστικά στο δρόμο της προδοσίας, του ρεβιζιονισμού, της αντεπανάστασης, θέλω να τονίσω άλλη μια φορά πως η στάση του Κόμματός μας στο Βουκουρέστι και στη Μόσχα ήταν απόλυτα σωστή και η μόνη ορθή στάση.

Εμείς, όπως γράφω και πιο πάνω, είχαμε επιφυλάξεις για μερικές απόψεις που είχαν εκφραστεί τόσο από το Μάο Τσε Τούνγκ, όσο και από άλλους κινέζους ηγέτες, εμείς είχαμε επιφυλάξεις για το 8ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας, αλλά, ύστερα από το 1957 φαίνονταν πως σ' αυτό το κόμμα είχε γίνει μια

θετική στροφή και είχαν παραμεριστεί τα προηγούμενα οπορτουνιστικά λάθη. Λάθη μπορεί να κάμει κάθε κόμμα, αυτά όμως μπορεί να διορθωθούν, και όταν γίνεται αυτό, το κόμμα δυναμώνει και η δουλειά πάει μπροστά. Στην Κίνα δε γίνονταν πια λόγος για το 8ο Συνέδριο, είχαν χτυπηθεί οι δεξιές απόψεις του Πιν Ντε Χουά, είχαν αφεθεί κατά μέρος «τα εκατό λουλούδια». Στις επίσημες δηλώσεις και στα άρθρα που δημοσιεύονταν, οι Κινέζοι χτυπούσαν ανοιχτά το γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό, υπεράσπιζαν το Στάλιν, τηρούσαν σωστές θεωρητικά θέσεις σχετικά με τον πόλεμο και.την ειρήνη, την ειρηνική συνύπαρξη, την επανάσταση, τη διχτατορία του προλεταριάτου.

Δεν είναι ευκαιρία να αναλυθούν εδώ τα κίνητρα που ωθούσαν τους κινέζους ηγέτες και να διασαφηνιστεί αν υπήρχε ή όχι κάτι αρχικό σ' αυτές τις θέσεις τους κατά την περίοδο εκείνη (γι' αυτά έγραψα στο ημερολόγιό μου)[1], ένα πράγμα όμως ήταν ξεκάθαρο: εκείνη την περίοδο το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας εμφανίζονταν σαν υπερασπιστής του μαρξισμού - λενινισμου.

Οι χρουστσιοφικοί μας κατηγόρισαν πως «ξεκόψαμε από τα 200 εκατομμύρια για να ενωθούμε με τα 600 εκατομμύρια». Στην υπεράσπιση της Κίνας εμείς δεν ξεκινήσαμε από κανένα χρηματιστικό, οικονομικό, στρατιωτικό ή δημογραφικό ελατήριο. Αν ξεκινούσαμε από τέτοια αντιμαρξιστικά και πραγματιστικά ελατήρια, τότε «συμφερτικότερα» θα ήταν να παρατασσόμασταν με τους χρουστσιοφικούς, επειδή η Σοβιετική Ένωση ήταν ισχυρότερη και ο Χρουστσιόφ δεν θα παρέλειπε να μας έδινε, αμέσως, πιστώσεις και «βοήθειες», (φυσικά για να μας ζητήσει έπειτα σαν αντίτιμο τη λευτεριά και την ανεξαρτησία του λαού, της πατρίδας και του Κόμματος).

Συνεπώς, στο Βουκουρέστι και στη Μόσχα δεν υπερασπίσαμε την Κίνα σαν μια μεγάλη χώρα από την οποία μπορούσαμε να πάρουμε βοήθειες, αλλά υπερασπίσαμε τους λενινιστικούς κανόνες, το μαρξισμό - λενινισμό. Δεν υποστηρίξαμε το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας σαν ένα μεγάλο κόμμα, αλλά υπερασπίσαμε τις αρχές, υπερασπίσαμε το μαρξιστικό - λενινιστικό δίκαιο. Στο Βουκουρέστι και στη Μόσχα εμείς θα είχαμε υπερασπίσει κάθε κόμμα

---

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Σκέψεις για την Κίνα», I, II, Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα 1979, έκδοση στην αγγλική.

και κάθε χώρα, οσοδήποτε μεγάλα ή μικρά κι αν ήταν αριθμητικά, αρκεί να ήταν με το μαρξισμό - λενινισμό. Αυτό εμείς το διακηρύξαμε τότε μεγαλόφωνα και ο χρόνος το επιβεβαίωσε πλέρια.

Η πάλη για την υπεράσπιση του μαρξισμού - λενινισμού ενάντια στο ρεβιζιονισμό ήταν η μόνη βάση που μας τοποθέτησε στο ίδιο χαράκωμα με το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας.

Αυτά τα· κίνητρα που μας ώθησαν να τηρήσουμε τη στάση που τηρήσαμε στο Βουκουρέστι και έπειτα στη Μόσχα. Το Κόμμα μας σφυρηλατημένο σε αγώνες και μάχες, ξεκάθαρο και αποφασισμένο στο μαρξιστικό - λενινιστικό του δρόμο, είπε εκεί «Αλτ» στη χρουστσιοφική επίθεση, αντιστάθηκε ηρωικά σ' αυτή την επίθεση και δεν ταλαντεύτηκε ούτε μπροστά στις πιέσεις, ούτε μπροστά στους κάθε είδους εκβιασμούς.

Ο Χρουστσιόφ δε θα μας το συγχωρούσε εκείνο που εμείς κάναμε στο ρεβιζιονισμό, αλλά ούτε εμείς θα τον συγχωρούσαμε γι' αυτά που έκαμε ενάντια στο μαρξισμό - λενινισμό, ενάντια στην επανάσταση, ενάντια στη Σοβιετική Ένωση, την Αλβανία και το διεθνές κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα.

Η πάλη άρχισε ανοιχτά. Η σοβιετική πρεσβεία στα Τίρανα με τους πράχτορες της ΚΑ - ΓΚΕ - ΜΠΕ ενέτεινε τις πιέσεις, τις επεμβάσεις και τα σαμποτάζ με τις πιο πρόστυχες μορφές. Οι σοβιετικοί στρατιωτικοί και πολίτες που εργάζονταν στην Αλβανία, προκαλούσαν τους ανθρώπους μας επιτιθέμενοι στην ηγεσία, λέγοντάς τους πως εμείς τάχα ήμασταν σε εσφαλμένες θέσεις, πως «επιτεθήκαμε στη Σοβιετική Ένωση» πως «δεν κρατήσμαε το λόγο» και άλλες ποταπότητες. Οι υπάλληλοι της σοβιετικής πρεσβείας στα Τίρανα με επικεφαλής τον πρεσβευτή Ιβάνοφ προσπαθούσαν να στρατολογήσουν πράχτορες, προκαλούσαν τους στρατιωτικούς ρωτώντας τους «με ποιον είναι ο στρατός»; και προσπαθούσαν να επεξεργαστούν στοιχεία για να τα αντιπαρατάξουν στη γραμμή του Κόμματος κ.λπ.[1]

Η δράση αυτή απέβλεπε σε δύο σκοπούς: Από τη μια μεριά να υποκινήσουν το Κόμμα και το λαό μας ενάντια στην ηγεσία, με πρόσχημα «τα τόσα καλά» που είχε κάμει τάχα η Σοβιετική Ένω-

---

1. Βλέπε: Enver Hoxha «Albania Challenges Khrushchev revisionism», Gamma Publishing Co., New York, USA, Οχτώβρης 1976, πρώτη έκδοση στην αγγλική, σελ. 70 - 73.

ση στην Αλβανία και, από την άλλη, να επωφεληθούν οσοδήποτε για να ενσπείρουν σύγχυση, εκμεταλλευόμενοι την ειλικρινή αγάπη που έτρεφαν το Κόμμα και ο λαός μας προς τη Σοβιετική Ένωση.

Στις δύσκολες αυτές στιγμές έλαμψε ακόμη μια φορά η ατσαλένια ενότητα των γραμμών του Κόμματός μας, η αφοσίωση των μελών και των στελεχών του Κόμματος προς την Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος και το Πολιτικό μας Γραφείο. Οι προκλήσεις των σοβιετικών ρεβιζιονιστών βρήκαν στους αλβανούς κομμουνιστές ένα αξεπέραστο εμπόδιο, έναν ακλόνητο βράχο. Τα μόνα προδοτικά στοιχεία που αντιπαρατάχθηκαν στη μονολιθική ενότητα των γραμμών μας ήταν η Λιρί Μπελισιόβα και ο Κώτσιο Τάσκο, που λύγισαν μπροστά στις πιέσεις των Σοβιετικών και, σ' εκείνες τις θυελώδικες στιγμές σκληρών δοκιμασιών, έδειξαν το πραγματικό τους πρόσωπο συνθηκολόγων, προβοκατόρων και αντιμαρξιστών. Όπως επιβεβαίωσαν τα γεγονότα, τα δύο αυτά στοιχεία είχαν τεθεί από καιρό στην υπηρεσία του Χρουστσιόφ, ήταν πράχτορές του και πάλευαν να χτυπήσουν το Κόμμα μας και την ηγεσία του από τα μέσα. Το Κόμμα και ο λαός τους ξεσκέπασε και τους καταδίκασε με μίσος και περιφρόνηση.

Οι προκλήσεις που οργάνωνε συνεχώς η σοβιετική πρεσβεία στα Τίρανα, συντονίζονταν τώρα πια με τις εξωτερικές πιέσεις που γίνονταν στο Κόμμα και τη χώρα μας από τη σοβιετική ρεβιζιονιστική ηγεσία και τους συμμάχους της. Οι πιέσεις αυτές ήταν ποικίλες: οικονομικές, πολιτικές και στρατιωτικές.

Οι χρουστσιοφικοί στις προσπάθειές τους να καταβάλουν την αντίσταση του ΚΕΑ και του αλβανικού λαού εγκατάλειψαν κάθε ενδοιασμό, φτάνοντας μέχρι το σημείο να απειλήσουν τη χώρα μας με αποκλεισμό πείνας. Οι λυσσαλέοι αυτοί εχθροί του σοσιαλισμού, και ιδιαίτερα, του αλβανικού λαού αρνήθηκαν να μας δόσουν σιτηρά σε μια στιγμή που τα αποθέματα μας αρκούσαν μονάχα για 15 μέρες. Τότε εμείς αναγκαστήκαμε να χρησιμοποιήσουμε το ξένο συνάλλαγμά μας και να αγοράσουμε στάρι στην Γαλλία. Ο γάλλος έμπορας που ήρθε στα Τίρανα μας σφυγμομετρούσε, για να ιδεί ποια ήταν η αιτία που η Αλβανία αγόρασε στάρι τις χώρες της Δύσης εφόσον έχει το «μεγάλο φίλο», τη Σοβιετική Ένωση. Εμείς, ασφαλώς δεν είπαμε τίποτε στον αστό έμπορα, αντίθετα, του είπαμε πως η Σοβιετική Ένωση μας έδινε σιτηρά, καλαμπόκι, αλλά εμείς «το χρησιμοποιούμε για τα ζώα».

«Τι ανησυχείτε για το ψωμί —μας είχε πει ο Χρουστσιόφ— Φυ-

τέψτε εσπεριδοειδή, τόσα σιτηρά όσα θέλει η Αλβανία, στη χώρα μας τα τρώνε τα ποντίκια στις αποθήκες». Κι όταν ο αλβανικός λαός διέτρεχε κίνδυνο να μείνει χωρίς ψωμί, ο Χρουστσιόφ προτιμούσε να τρέφονται τα ποντίκια όχι όμως οι Αλβανοί. Σύμφωνα μ' αυτόν, σ' εμάς έμεναν μονάχα δύο δρόμοι: ή να υποκύπταμε, ή να πεθαίναμε. Αυτή ήταν η κυνική λογική αυτού του προδότη.

Αλλά το μεγάλο χάσμα στις σχέσεις μας με τη σοβιετική ηγεσία δε μπορούσε να καλυφτεί επί μακρό χρονικό διάστημα, τόσο το περισσότερο γιατί οι ίδιοι οι χρουστσιοφικοί το αποκάλυπταν κάθε μέρα και πιο πολύ.

Ο σοβιετικός πρεσβευτής και ο βούλγαρος πρεσβευτής στη Γιουγκοσλαβία χειροκροτούσαν εκείνες τις μέρες το δήμιο Ράνκοβιτς όταν αυτός μιλώντας σε μια συγκέντρωση στη Σρέμσκα Μιτροβίτσα αποκάλεσε την Αλβανία «κόλαση με συρματοπλέγματα». Οι Βούλγαροι τύπωσαν το χάρτη των Βαλκανίων και «κατά λάθος» τη χώρα μας τη συμπεριλάβαιναν μέσα στα σύνορα της Γιουγκοσλαβίας· στη Βαρσοβία οι άνθρωποι του Γκομούλκα μπήκαν δια της βίας στην πρεσβεία της ΛΔ της Αλβανίας και αποπειράθηκαν να σκοτώσουν τον αλβανό πρεσβευτή· ο Χρουστσιόφ ανέχονταν και υποστήριζε τις ορέξεις των ελλήνων μοναρχοφασιστών σαν το Βενιζέλο που έβγαζαν το καμένο χαρτί για την προσάρτηση της λεγόμενης Βορείου Ηπείρου κ.λπ., κ.λπ. Αυτές και δεκάδες άλλες περιπτώσεις ξέσπασαν εκείνες τις μέρες από όλες τις κατευθύνσεις ενάντια στη χώρα μας και το Κόμμα μας. Που άμεσα και που έμμεσα σ' όλη την αντιαλβανική δραστηριότητα φαίνονταν το χέρι του Χρουστσιόφ, ο οποίος προσπαθούσε με κάθε τρόπο να μας λυγίσει και να μας γονατίσει.

Ναι αλλά το Κόμμα και ο λαός μας στάθηκαν αντράνταχτοι στη σωστή μαρξιστική - λενινιστική γραμμή. Εμείς μιλήσαμε στους κομμουνιστές και στα στελέχη για κάθετί που συνέβανιε στο κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα, τους μιλήσαμε για την προδοσία των χρουστσιοφικών και οι μάζες του Κόμματος συσπειρώθηκαν γύρω από την Κεντρική Επιτροπή μπροστά στη φορτούνα που ξεσήκωναν οι χρουστσιοφικοί. Αυτοί δε βρήκαν ρωγμές σ' αυτό το ατσάλινο μπλόκ και η σημαία του Κόμματος κυμάτισε και θα κυματίζει πάντα περήφανη και ανυπόσταλτη μπροστά στις θύελλες και τα κύματα.

Η Κεντρική Επιτροπή έκαμε έκκληση στο Κόμμα και στο λαό να συσφίξουν τις γραμμές, να διαφυλάξουν και να σφυρηλατήσουν την ενότητα, τον πατριωτισμό, να διατηρήσουν την ψυχραιμία, να

μη πέφτουν θύμα των προκλήσεων, να είναι άγρυπνοι και ατρόμητοι. Εμείς είπαμε στο Κόμμα ότι σ' αυτές τις κατευθύνσεις έγκειται η νίκη εξασφαλισμένη από τη σωστή μαρξιστική - λενινιστική γραμμή που ακολουθούσαμε. Είπαμε στο Κόμμα μας, πως ανεξάρτητα που οι εχθροί ήταν ισχυροί και πολλοί, εμείς θα νικούσαμε.

Με τις προκλήσεις που σκάρωναν από τη Μόσχα ή από τις άλλες πρωτεύουσες των υποτελών χωρών, καθώς και μέσω της σοβιετικής πρεσβείας στα Τίρανα και των ανθρώπων της, οι χρουστσιοφικοί ακολουθούσαν κι έναν άλλο σκοπό: να χάλκευαν και να συγκέντρωναν πλαστά στοιχεία για να τα έχουν σαν όπλο σχετικά με την κατηγορία πως τάχα ήμασταν εμείς οι Αλβανοί που χαλούσαμε τις σχέσεις και να αντιστάθμιζαν έτσι τα βασισμένα θεωρητικώς και πολιτικώς επιχειρήματά μας. Αυτή την αντιπαράθεση φοβόνταν η Μόσχα ιδιαίτερα αν γίνονταν στη Σύσκεψη των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων του κόσμου. Αυτή θα ήταν μια βαριά απώλεια για το σύγχρονο ρεβιζιονισμό με επικεφαλής το Χρουστσιόφ και τους χρουστσιοφικούς γι' αυτό δεν ήθελαν να φτάσουν τα πράγματα μέχρι αυτού του σημείου. Τους χρειάζονταν η καθυπόταξή μας με κάθε θυσία, ή στο κάτω κάτω η «συμφιλίωση» μ' εμάς.

Γι' αυτό κατά τη διάρκεια που η σοβιετική πρεσβεία στα Τίρανα ενεργούσε με προκλήσεις, η Μόσχα με τον Κοζλόφ κουράστηκαν να στέλνουν επιστολές στην «Κεντρική Επιτροπή και στο σύντροφο Ενβέρ Χότζα». Σ' αυτές τις επιστολές ζητούνταν να πάω εγώ στη Μόσχα, για να συνομιλήσουμε, να συνεννοηθούμε «σαν φίλοι και σύντροφοι που είμαστε». «Να εξαλείψουμε αυτή τη μικρή παρεξήγηση και διαφωνία που συνέβηκε στο Βουκουρέστι», «οι δύο πλευρές δεν πρέπει να επιτρέψουμε ώστε από μια μικρή σπίθα να ανάψει μια μεγάλη πυρκαγιά» κ.λπ.[1]

Ο σκοπός τους ήταν σαφής: να υποχρεώσουν το Κόμμα μας να σωπάσει, να συμφιλιωθεί μ' αυτούς, να γίνει συνεργάτης στην προδοσία. Ήθελαν να μας παρασύρουν στη Μόσχα και εκεί, στα «χαλκευτήρια» της Κεντρικής Επιτροπής να ενεργούσαν για να μας «πείσουν». Εμείς όμως ξέραμε με ποιόν έχουμε να κάμουμε και η απάντησή μας ήταν σύντομη: «Ο σύντροφος Ενβέρ Χότζα δε μπορεί να έρθει στη Μόσχα παρά μόνο για τη Σύσκεψη των κομμουνιστι-

---

1. Βλέπε: Enver Hoxha «Albania Challenges Khrushchev Revisionism», Gamma Publishing Co., New York, USA, Οχτώβρης 1976, πρώτη έκδοση στην αγγλική, σελ. 85 - 87.

κών και εργατικών κομμάτων. Ό,τι είχαμε να σας πούμε στο Βουκουρέστι, σας το είπαμε· τις απόψεις και τη στάση μας θα τις πούμε στην προσεχή σύσκεψη των κομμάτων».

Οι χρουστσιοφικοί πείστηκαν ακόμα περισσότερο πως στο Κόμμα Εργασίας Αλβανίας δεν περνούσαν ούτε οι κολακείες, ούτε οι πιστώσεις, ούτε τα κίτρινα χαμόγελα, ούτε οι εκβιασμοί και οι απειλές.

Δεν παρέλειψαν και οι άλλοι συνένοχοι να πάρουν μέρος στις προσπάθειές τους για να πείσουν το ΚΕΑ να παραιτηθεί από την πάλη ενάντια στη ρεβιζιονιστική προδοσία. Σειρά κομμάτων των χωρών του σοσιαλιστικού στρατοπέδου μας έστειλαν τα αντίγραφα των επιστολών που είχαν απευθύνει στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας. Με τις επιστολές αυτές οι χρουστσιοφικοί ήθελαν να μας απειλήσουν: «Εμείς είμαστε όλοι στο ποίμνιο, γι' αυτό εσείς σκεφτείτε καλά πριν ξεκοπείτε».

Και σε κείνους που χόρευαν σύμφωνα με το τύμπανο του Χρουστσιόφ δόσαμε την απάντητη που τους άξιζε. «Στο Βουκουρέστι σφάλατε εσείς και όχι εμείς, η στάση μας ήταν σωστή, μαρξιστική - λενινιστική. Εμείς δεν ενωθήκαμε με σας και τη γνώμη μας θα την πούμε στη Μόσχα».

Οι επιστολές αυτές μας ήρθαν ταυτόχρονα και αυτό αναμφίβολα ήταν κάτι που το υπόδειξαν και το σκάρωσαν οι Σοβιετικοί. Ήταν ενδιαφέρον πως όταν διαβεβαίωναν για την τάχα «πλήρη ενότητα όλων των κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων» στη Σύσκεψη του Βουκουρεστίου, δεν καθόριζαν σαφώς για ποιο πρόβλημα υπήρχε αυτή η «ενότητα». Στην επιστολή μάλιστα των Σοβιετικών η έκφραση αυτή δεν υπήρχε (!). Ασφαλώς, οι Σοβιετικοί δεν ήθελαν να βγουν οι ίδιοι μ' αυτή τη μανούβρα, αλλά είχαν δόσει στους άλλους τη μασιά. Το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας όμως δεν σκόνταφτε απ' αυτές τις τόσο ποταπές όσο και βάναυσες ταχτικές. Σε γράμμα μας δόσαμε ρητή απάντηση σ' αυτές τις διαστρεβλώσεις της αλήθειας και την απάντηση αυτή την κάναμε γνωστή σ' όλους με σκοπό όλα τα κόμματα που βιάστηκαν «να φέρουν στο σωστό δρόμο» το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας, να καταλάβουν και να έχουν ξεκάθαρο πως το ΚΕΑ δεν είναι από κείνους που συνδιαλάσσονται με τους προδότες.

Το ΚΕΑ τη στάση του δεν την καθόριζε από κάποιο τυχαίο γινάτι ή καπρίτσιο. Όχι. Η εν λόγω επιστολή, καθώς και όλα τα άλλα ντοκουμέντα αυτής της περιόδου, με υψηλό αίσθημα αρχών, με υγιές μαρξιστικό - λενινιστικό πνεύμα, με το βάθος επιστημονικής

κρίσης και τεκμηρίωσης ήταν όχι μόνο ένα χτύπημα στις προσπάθειες να μπάσουν το Κόμμα μας σε εσφαλμένο δρόμο, αλλά και συμβολή και βοήθεια που προσφέραμε στα αδερφά κόμματα, συμπεριλαμβανομένου και του σοβιετικού κόμματος πως να κρίνουν τα ζητήματα, που βρίσκονταν η αλήθεια και πως έπρεπε να την υπερασπίσουν με τόλμη και με βάση τις αρχές.

Προετοιμαζόμασταν τώρα για τη Σύσκεψη της Μόσχας, όπου προβλέπαμε πως θα διεξάγονταν σκληρή πάλη. Το Κόμμα μας είχε αποφασίσει να χτυπήσει ανοιχτά στη μελλοντική σύσκεψη των κομμάτων την προδοσία των χρουστσιοφικών ρεβιζιονιστών που είχαν τεθεί ενάντια στη μαρξιστική - λενιστική θεωρία. Εμείς θα παλεύαμε ενάντια στην προδοτική ταχτική και πολιτική τους, θα υπερασπίζαμε τη Σοβιετική Ένωση, το λενινισμό και το Στάλιν, θα κατακρίναμε το 20ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης και θα χτυπούσαμε όλες τις αντιαλβανικές προστυχιές των χρουστσιοφικών και προσωπικά του Χρουστσιόφ.

Η μάχη άρχισε στην επιτροπή που θα προετοίμαζε το σχέδιο δήλωσης της Σύσκεψης. Εκεί οι Σοβιετικοί είχαν στείλει το Σουσλόφ, τον Ποσπιέλοφ, τον Κοζλόφ, τον Πονομαριόφ, τον Αντρόποφ και κάποιον άλλο. Αντιπροσωπεία αυτή «συμπαγής», γεμάτη με «μεγάλα» κεφάλια για να μας εντυπωσιάσουν. Σχεδόν όλες οι άλλες αντιπροσωπείες, εκτός από τη δική μας και των Κινέζων, αποτελούνταν από ανθρώπους χαμηλοτέρων βαθμίδων, τρίτης και τέταρτης σειράς. Ήταν σαφές πως καθετί ήταν συντονισμένο και συμφωνημένο, έτσι που δεν είχαν τι να συζητήσουν πια.

Εμείς το είχαμε ξεκάθαρο πως η πάλη στην επιτροπή ήταν μονάχα ο πρόλογος του δράματος. Προβλέπαμε πως οι Σοβιετικοί και οι ουρές τους θα έκαναν υποχωρήσεις, ασφαλώς αμυδρές, και θα πάλευαν, ώστε από τη Σύσκεψη να έβγαινε μια δήλωση «νερόβραστη» με αμφίβολες διατυπώσεις, με στρογγυλεμένες γωνίες, με καμιά μικρή υποχώρηση και με διατυπώσεις σχετικά με τις «φράξιες και τις φατριές» όπου κατάτασσαν και το Κόμμα μας. Γι' αυτό, το Πολιτικό Γραφείο έδοσε οδηγίες στην αντιπροσωπεία μας, που αποτελούνταν από τους συντρόφους Υσνί Κάπο και Ραμίζ Αλία, να παλέψει ώστε η δήλωση να ήταν με μπαρούτι.

Όχι μόνον τόσο. Εμείς προβλέπαμε και το άλλο ενδεχόμενο πως οι χρουστσιοφικοί θα δέχονταν και μια δήλωση με σωστές και ακριβείς διατυπώσεις, αρκεί η σύσκεψη να πήγαινε καλά και φίνα, χωρίς διαμάχη και ξεσκεπάσματα, να μη έβγαιναν τα άπλυτα στη φόρα. Το προβλέπαμε αυτό γιατί ξέραμε πως φοβούνταν τις συζη-

τήσεις όπως ο διάβολος το λιβάνι. Θα ήταν πρόθυμοι για υποχωρήσεις όταν θα τα έβρισκαν σκούρα και θα έλεγαν «δε σας αρέσει αυτό;»! Το δυναμώνουμε ακόμα. Μονάχα όχι διαμάχη, προετοιμάζουμε τη δήλωση, την υπογράφουμε, καμιά καταδίκη του Βουκουρεστίου, καμιά πάλη αρχών» και... να μας ζήσει! Έπειτα όταν καθετί θα είχε τελειώσει, θα έρχονταν οι τελάληδες. «Το Βουκουρέστι ήταν *πολιέζεν*[1], η γραμμή μας *πράβιλνα*[2], οι Κινέζοι και οι Αλβανοί τιμωρήθηκαν για δογματισμό αλλά διορθώθηκαν», ενώ η δήλωση θα ήταν γι' αυτούς ένα κομμάτι χαρτί χωρίς αξία, όπως συνέβηκε.

Αυτό εμείς δεν το θέλαμε. Η δήλωση δεν έπρεπε να ήταν κάλυμμα των ρεβιζιονιστικών βρωμιών, αλλά αποτέλεσμα συζητήσεων, πάλης, ξεσκεπάσματος. Στην αλληλογραφία που είχαμε με την αντιπροσωπεία μας στη Μόσχα διαβιβάζαμε: «Σκοπός και καθήκον μας δεν είναι να κάμουμε συλλογές δηλώσεων, αλλά να χτυπήσουμε τα λάθη, να τα ξεσκεπάσουμε. Εμείς δεν έχουμε ανάγκη για δηλώσεις».

Στην προπαρασκευαστική επιτροπή διαξέγονταν σκληρή πάλη. Ο Σουσλόφ διεύθυνε όλη τη δουλειά για να κατορθώσει ώστε στο σχέδιο της δήλωσης να συμπεριληφθούν οι ρεβιζιονιστικές θέσεις του 20ου Συνεδρίου και να εγκριθεί η ακολουθούμενη από τη σοβιετική ηγεσία γραμμή. Οι σύντροφοι μας πάλεψαν σκληρά, ξεσκέπασαν αυτές τις απόψεις και επέμειναν ώστε οι διατυπώσεις στο σχέδιο να ήταν ακριβείς, χωρίς διφορούμενα, μαρξιστικές - λενινιστικές. «Δεν πρέπει να επιτραπεί τίποτε το θολό, κανένα υπονοούμενο, καμμιά έκφραση, που μπορεί να ερμηνευτεί αύριο κατ' αρέσκεια», δήλωσαν οι αντιπρόσωποι του Κόμματός μας, σύντροφοι Υσνί και Ραμίζ.

Χτυπήθηκαν οι θέσεις των χρουστσιοφικών σχετικά με το ημέρεμα του ιμπεριαλισμού και τους ειπώθηκε σταράτα πως «η τάση που παρατηρήθηκε να ωραιοποιείται ο ιμπεριαλισμός είναι επικίνδυνη», υποστηρίχτηκε η σταλινική θέση ότι η ειρήνη μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν οι λαοί πάρουν στα χέρια τους αυτή την υπόθεση. «Να λες πως σήμερα, όταν υπάρχει ο ιμπεριαλισμός, μπορεί να οικοδομηθεί ένας κόσμος χωρίς πολέμους (θέση του Χρουστσιόφ) —τόνισε ο σύντροφος Υσνί— αυτό είναι σ' αντίθεση με τα διδάγματα του Λένιν».

---

1. Οφέλιμο

2. Σωστή, ορθή (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

Αντίθετα με τις επιθυμίες των χρουστσιοφικών, η αντιπροσωπεία μας στην επιτροπή, επέμεινε να τονιστεί στο σχέδιο δήλωσης πως «ο ρεβιζιονισμός είναι ο κυριότερος κίνδυνος στο κομμουνιστικό κίνημα» και να γίνει λόγος ιδιαίτερα για τον γιουγκοσλάβικο ρεβιζιονισμό, σαν πράχτορα των ιμπεριαλιστών. Οι σύντροφοί μας έδειξαν με δύναμη τον κίνδυνο της θέσης την οποία ο Χρουστσιόφ και συντροφία ήθελαν να επιβάλουν σ' όλα τα άλλα κόμματα ότι «ο ρεβιζιονισμός συντρίφτηκε ιδεολογικά». «Ο ρεβιζιονισμός —είπε ο σύντροφος Υσνί Καπό— όχι μόνο υπάρχει, αλλά σήμερα μεγαλώνουν τα κέρατά του».

Οι αντιπρόσωποι του Κόμματός μας βρέθηκαν μπροστά σ' ένα σχεδόν ενιαίο μέτωπο των ρεβιζιονιστών. Οι χρουστσιοφικές μαριονέτες, διευθυνόμενες από το Σουσλόφ και τους άλλους, επετέθηκαν εναντίον τους, για να τους αναγκάσουν να παραιτηθούν από τη σωστή γραμμή που υπεράσπιζαν. Αλλά «το Κόμμα μας —είπε ο σύντροφος Υσνί Κάπο— δε θα δεχτεί ποτέ να μιλήσει σύμφωνα με την επιθυμία του ενός ή του άλλου, ούτε και σαν αποτέλεσμα των πιέσεων που του γίνονται». Ο Υσνί σύντριψε τις κατηγορίες και τις προκλήσεις των λακέδων του Χρουστσιόφ και καταδίκασε άλλη μια φορά τη συνωμοσία του Βουκουρεστίου και τις προσπάθειες να πραγματοποιηθεί αυτή στη Μόσχα.

Όταν ο Σουσλόφ, αυτός ο ξετσίπωτος ρεβιζιονιστής, τόλμησε να σπιλώσει το Κόμμα μας και σύγκρινε τις απόψεις του με τις απόψεις του αντεπαναστάτη Κερένσκυ, ο σύντροφος Υσνί του τα κοπάνησε κατάμουτρα:

— Λαθέψατε διεύθυνση, σύντροφε Σουσλόφ, που απευθύνεστε σε μένα για τον Κερένσκυ. Θέλω να δηλώσω ότι το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας δεν ιδρύθηκε από τον Κερένσκυ. Ο Κερένσκυ είναι δικός σας. Εμείς έχουμε γνωρίσει και γνωρίζουμε το Λένιν και το Κόμμα του Λένιν. Το Κόμμα μας, που το ίδρυσε ο Ενβέρ Χότζα με βάση τα διδάγματα του μαρξισμού - λενινισμού, πάλεψε και θα παλεύει για να υπερασπίσει πιστά το μαρξισμό - λενινισμό και καταλήγοντας πρόσθεσε:

— Δε μπορούν να κατηγορήσουν το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας για αστικό κόμμα και ούτε τους αλβανούς κομμουνιστές σαν Κερένσκηδες, κείνοι που ήταν υποστηριχτές του αντεπαναστάτη προδότη Ίμρε Νάγκι.

— Εδώ υπάρχει παρεξήγηση! - είπε ο Σουσλόφ προσπαθώντας να μαλακώσει κάπως το συντριφτικό αποτέλεσμα της απάντησης που πήρε.

— Για μας καθετί είναι ξεκάθαρο, για εσάς ίσως όχι - του απάντησε ο σύντροφος Υσνί.

Τιθέμενοι μπροστά σε αδιάσειστα επιχειρήματα, κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων οι Σοβιετικοί αναγκάζονταν να υποχωρήσουν, αλλά την επαύριο ξανάρχιζε η πάλη για ζητήματα που είχαν ξεπεραστεί, επειδή ο Χρουστσιόφ είχε τραβήξει το αυτί του Σουσλόφ και συντροφία.

Σηκώθηκε και ο δουλοπρεπέστατος λακές του Χρουστσιόφ, ο σύριος Μπαγκτάς και μας κατηγόρησε πως το Κόμμα μας, κριτικάροντας τη σοβιετική ηγεσία, ζητεί τάχα ένα «νέο κομμουνισμό». Ο Υσνί Κάπο ετοιμάστηκε να δώσει την απάντηση και σ' αυτή την ποταπή κατηγορία του Μπάγκντάς. Σ' ένα δεύτερο λόγο που ο Υσνί ζήτησε να εκφωνήσει στη συνεδρίαση της επιτροπής ανάμεσα στ' άλλα θα τόνιζε:

— Το Κόμμα μας έστειλε εδώ για να εκφράσουμε τις απόψεις του. Δεν του πέρασε και δεν του περνάει από τη γνώμη να διατυπώσει κανένα νέο κείμενο του μαρξισμού - λενινισμού, ούτε ζητεί άλλο κουμμουνιστικό κίνημα όπως είπε ο σύντροφος Μπαγκντάς. Το Κόμμα μας πάλεψε και παλεύει θαραλλέα για τον κομμουνισμό των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και Στάλιν και, επειδή το έκαμε αυτό, βρίσκεται στην εξουσία και οικοδομεί με επιτυχία το σοσιαλισμό. Εσείς, σύντροφε Μπαγκντάς, φαίνεται, λαθέψατε διεύθυνση. Τις παρατηρήσεις σας σχετικά με το «νέο κομμουνισμό» να τις απευθύνετε σας παρακαλώ, σε κείνους που ισχυρίζονται τέτοια πράγματα, στους ρεβιζιονιστές και όχι σ' εμάς.

Το προεδρείο όμως της σύσκεψης της επιτροπής, που το επεξεργάζονταν οι χρουστσιοφικοί, παρά την επιμονή του σύντροφου Υσνί, δεν του επέτρεψε να διαβάσει το δεύτερο λόγο του, το κείμενο του οποίου φυλάσσεται στο αρχείο του Κόμματός μας.

Όπως συνήθως, εκτός από τις επιθέσεις και τις κατηγορίες, δεν έλειψαν και οι υποκριτικές εκφράσεις «φιλίας» προς τους συντρόφους μας. Ο Κοζλόφ προσκάλεσε μια μέρα το σύντροφο Υσνί σε γεύμα, αυτός όμως, αφού τον ευχαρίστησε, αρνήθηκε να πάει.

Η πάλη των αντιπροσώπων του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας, των αντιπροσώπων του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας και κανενός άλλου κόμματος έκαμε να επαλειφθούν αρκετές από τις ρεβιζιονιστικές θέσεις και να γίνονταν μαρξιστικές - λενιστικές διατυπώσεις για πολλά ζητήματα. Πάλι όμως είχαν μείνει άλυτα ζητήματα και γι' αυτά ο Κοζλόφ ήθελε να μας σερβίρει «εσωτερικά ανακοινωθέντα». Οι χρουστσιοφικοί, φοβούμενοι ότι έχασαν τη μάχη,

επεδίωκαν να σώσουν ό,τι ήταν δυναντόν να σώσουν. Αυτό όμως ήταν ο πρόλογος της διαμάχης. Η πραγματική διαμάχη θα ξεσπούσε αργότερα.

Εμείς γνωρίζαμε πως η διαμάχη θα ήταν δύσκολη, σκληρή και θα βρισκόμασταν και σε μειοψηφία. Αυτό όμως δε μας φόβιζε. Προετοιμαστήκαμε προσεχτικά για τη σύσκεψη, ώστε οι κρίσεις και οι αναλύσεις του Κόμματός μας να ήταν ώριμες, μετρημένες, τολμηρές και σύμφωνα με τις αρχές. Το λόγο που θα εκφωνούσα εγώ στη Σύσκεψη της Μόσχας τον συζητήσαμε σε ειδική συνεδρίαση της Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματός μας, η οποία τον ενέκρινε ομόφωνα, γιατί ήταν μια ανάλυση που το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας έκανε στα προβλήματα της ξοσμοθεωρίας μας και στην αντιμαρξιστική δραστηριότητα των χρουστσιοφικών. Στη Μόσχα εμείς θα εκθέταμε την ακλόνητη γραμμή του Κόμματός μας, την ιδεολογική και πολιτική του ωριμότητα, τη σπάνια επαναστατική τόλμη που έδειξε το Κόμμα μας σ' όλη τη διάρκεια της ηρωικής του ζωής.

Τα ντοκουμέντα του Κόμματος μιλούν διεξοδικά για τις εργασίες της Σύσκεψης των 81 κομμάτων για τους λόγους και τις συνομιλίες της αντιπροσωπείας μας σε κείνες τις αποφασιστικές και ιστορικές στιγμές, που διέρχονταν ο κομμουνιστικός κόσμος, ιδιαίτερα η χώρα και το Κόμμα μας, γι' αυτό δεν είναι αναγκαίο να επεκταθώ.

Ξεκινήσαμε για τη Μόσχα για να πάρουμε μέρος στη Σύσκεψη των 81 κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων, εγώ, ο Μεχμέτ Σιέχου, ο Υσνί Κάπο και ο Ραμίζ Αλία, καθώς και μερικά βοηθητικά πρόσωπα της αντιπροσωπείας. Ήμασταν πεπεισμένοι πως πηγαίναμε σε μια χώρα όπου είχαν πάρει στα χέρια τους την εξουσία οι εχθροί και όπου έπρεπε να ήμασταν πολύ προσεκτικοί, γιατί αυτοί θα συμπεριφέρονταν σαν εχθροί και κάθε λέξη, κάθε βήμα μας θα το κατέγραφαν. Έπρεπε να ήμασταν επάγρυπνοι και συνετοί. Και τα ραδιογραφήματα, ήμασταν πεπεισμένοι, πως θα προσπαθούσαν να τα αποκρυπτογραφήσουν για να ανακάλυπταν τους σκοπούς ως και την παραμικρότερη τακτική μας.

Κατά τη διέλευση, στη Βουδαπέστη, μας υποδέχτηκαν μερικοί κυριότεροι «σύντροφοι» του ουγγρικού κόμματος, οι οποίοι φέρθηκαν άψογα με μας. Ούτε αυτοί ούτε εμείς κάναμε κανένα υπαινιγμό για τα προβλήματα. Πήραμε το τραίνο για την Ουκρανία. Το προσωπικό μας έβλεπε ψυχρά και μας υπηρετούσε χωρίς να μιλάει καθόλου, ενώ στους διαδρόμους περνούσαν άνθρωποι που ασφαλώς ή-

ταν αξιωματικοί της ασφάλειας. Με αυτούς δεν είχαμε διάθεση να ανοίξουμε καθόλου κουβέντα, γιατί γνωρίζαμε ποιοι ήταν και τι αντιπροσώπευαν.

Στο σταθμό του Κιέβου είχαν βγει δύο ή τρία μέλη της Κεντρικής Επιτροπής της Ουκρανίας, που μας υποδέχτηκαν ψυχρά. Κι εμείς τους σταθήκαμε σαν πάγος, ούτε τον καφέ τους ήπιαμε. Έπειτα ανεβήκαμε ξανά στο τραίνο και συνεχίσαμε το δρόμο για τη Μόσχα, όπου είχαν βγει να μας υποδεχτούν ο Κοζλόφ, ο Γιεφρέμοφ, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής, και ο αναπληρωτής τμηματάρχης εθιμοτυπίας του υπουργείου των Εξωτερικών. Στο σταθμό της Μόσχας είχαν παρατάξει και τιμητικό απόσπασμα, μπάντα, ανακρούστηκαν ύμνοι, παρέλασαν στρατιώτες με βήμα παρελάσεως, όσο για το έθιμο, όπως για όλες τις αντριπροσωπείες. Δεν είδαμε ούτε πιονέρους, ούτε λουλούδια. Το ψυχρό χέρι του Κοζλόφ συνοδεύονταν με ένα προσποιητό γέλιο ως τ' αυτιά και με τη χοντρή φωνή του μας ευχήθηκε το καλωσορίσατε. Ο πάγος όμως έμεινε πάγος.

Μόλις τελείωσε η ανάκρουση των ύμνων και η παρέλαση, ακούσαμε επευφημίες, χειροκροτήματα και φλογερές ζητοκραυγές: «Ζήτω το Κόμμα Εργασίας!» είδαμε πως ήταν μερικές εκατοντάδες αλβανοί φοιτητές, που σπούδαζαν στη Μόσχα. Δεν τους επέτρεπαν να μπούνε στο σταθμό, αλλά τελικά τους άφησαν για να μην προκαλέσουν σκάνδαλο. Εμείς, χωρίς να δίνουμε σημασία στον Κοζλόφ και το Γεφρέμοφ που δεν ξεκολλούσαν από μας, χαιρετήσαμε τους φοιτητές μας που φώναζαν δυνατά από χαρά και, μαζί μ' αυτούς, ζητωκραυγάσαμε για το Κόμμα μας. Αυτό ήταν ένα καλό μάθημα για τους Σοβιετικούς, για να δουν τι ενότητα έχουν το Κόμμα και ο λαός μας με την ηγεσία τους. Οι φοιτητές δε μας αποχωρίστηκαν ώσπου ανεβήκαμε στα ΖΙΛ. Στο αυτοκίνητο ο Κοζλόφ δε βρήκε άλλα λόγια για να μου πει παρά:

— Οι φοιτητές σας είναι ασυγκράτητοι.

— Όχι —του είπα— είναι μεγάλοι πατριώτες και αγαπούν ολόψυχα το Κόμμα και την ηγεσία τους.

Ο Κοζλόφ και ο Γεφρέμοφ μας συνόδεψαν μέχρι την κατοικία που μας είχαν καθορίσει στη Ζαράτσιε, κάπου 20 - 25 χλμ. έξω από τη Μόσχα. Αυτή ήταν η έπαυλη όπου είχα καθήσει πολλές φορές με τους συντρόφους και με τη Νετζμίε όταν πήγαινα για ανάπαυση: «Αυτή η έπαυλη, μου είχαν πει κάποτε, είναι προορισμένη για τον Τσου Εν Λάι και για σένα, άλλον δεν βάζουμε». Και στην έπαυλη μας είχαν ενώσει με τους Κινέζους. Την έπαυλη, όπως θα διαπιστώ-

ναμε αργότερα με μια συσκευή που είχαμε πάρει μαζί μας, την είχαν γεμίσει με συσκευές υποκλοπής.

Τον Κοζλόφ τον είχα γνωρίσει καλά, επειδή είχα πολλές συνομιλίες μ' αυτόν. Ήταν από κείνους που μιλούνε πολύ, αλλά που δε λένε τίποτε. Ανεξάρτητα από το πως τους θεωρούσαμε τώρα, αυτός ο Κοζλόφ από την πρώτη συνάντηση μου είχε δώσει την εντύπωση ότι δεν είχε μυαλό, καμώνονταν τον πολύξερο, έπαιρνε πόζες, αλλά το «κολοκύθι» δεν είχε σπόρους μέσα. Δεν έπινε όπως οι άλλοι και, πρέπει να ειπωθεί, θεωρούνταν δεύτερος στην ηγεσία ύστερα από τον Χρουστσιόφ.

Πιο πάνω έγραψα για την φιλονικία που είχα με τον Κοζλόφ και τον Ποσπιέλοφ το 1957, στο ακαδημαϊκό θέατρο όπερας και μπαλέτου «Κίροφ» του Λένινγκραντ για το λόγο που είχα εκφωνήσει στο εργοστάσιο μηχανοκατασκευών «Λένιν».

Θυμούμαι πως εκείνο το βράδυ όταν επιστρέψαμε από το θέατρο, καθήσαμε και οι τρεις σ' ένα ΖΙΛ. Εμένα μ' έβαλαν στη μέση. Ο Κοζλόφ είπε στον Ποσπιέλοφ, χρησιμοποιώντας το μικρό του όνομα, όπως συνηθίζουν οι Ρώσοι:

— Εσύ είσαι μεγάλος άντρας, ένας από τους μεγαλύτερους θεωρητικούς που έχουμε.

— *Νου νιέτ, νου νιετ*[1] - του απαντούσε με «μετριοφροσύνη» ο Ποσπιέλοφ.

Δεν μπορούσα να καταλάβω γιατί γίνονταν αυτές οι κολακείες, αργότερα όμως μάθαμε πως ο Ποσπιέλοφ ήταν ένας από τους συντάκτες της μυστικής έκθεσης ενάντια στο Στάλιν. Ο Κοζλόφ συνέχιζε:

— Έτσι είναι όπως λέω εγώ, αλλά εσύ είσαι μετριόφρων, πολύ μετριόφρονας.

Αυτή ήταν η κουβέντα που έγινε σ' όλο το δρόμο, έκαναν κολακείες ο ένας στον άλλο, ώσπου φτάσαμε στην κατοιία. Το σιχάθηκα αυτό το πράγμα, γιατί δεν υπάρχει τέτοια συνήθεια σε μας.

Ενώ τον Γιεφρέμοφ τον γνώριζα λιγότερο.

Όταν ήμασταν στη Μόσχα, τότε που διεξάγονταν το 21ο Συνέδριο, μια Κυριακή ο Πολιάνσκι, τότε μέλος του Προεδρείου του σοβιετικού κόμματος και τώρα πρεσβευτής στο Τόκιο, κάλεσε εμένα και το Μεχμέτ Σιέχου να γευματίσουμε μαζί στην ντάτσα του έξω από τη Μόσχα. Πήγαμε. Όλα ήταν κάτασπρα, γιατί είχε πέσει

1. Ρώσικα —όχι δα, όχι δα.

χιόνι. Έκανε κρύο. Και η έπαυλη ήταν άσπρη σαν το χιόνι, όμορφη. Ο Πολιάνκι μας είπε:

— Τούτη είναι η ντάτσα όπου αναπαύονταν ο Λένιν.

Μ' αυτό ήθελε να μας πει πως «εγώ είμαι σημαντικό πρόσωπο». Εδώ βρήκαμε και τον Γιεφρέμοφ και έναν άλλο γραμματέα, από την Κριμαία, αν δεν απατούμαι. Μας σύστησαν. Ήταν η ώρα 10 το πρωί. Το τραπέζι ήταν στρωμένο σαν στα παραμύθια των ρώσων τσάρων.

— Ας καθήσουμε να πάρουμε το πρωινό - είπε ο Πολιάνσκι.

— Έχουμε φάει - του είπαμε.

— Όχι —επέμεινε— θα καθήσουμε και θα φάμε ξανά. (Ασφαλώς ήθελε να πει «θα πιούμε»).

Εμείς δεν πίναμε, αλλά τους κοιτάξαμε όταν έπιναν και μιλούσαν. Τι φαγοπότι που έκαναν: τον περίδρομο!! Τους κοιτάζαμε κατάπληχτοι όταν κατάπιναν μονορούφι τη βότκα και τα διάφορα κρασιά με νεροπότηρα. Ο Πολιάνσκι, μ' εκείνο το πρόσωπο ραδιούργου, περηφανεύονταν χωρίς ίχνος ντροπής, ενώ ο Γιεφρέμοφ με τον άλλο γραμματέα και με κάποιον που ήρθε αργότερα, έπιναν και, χωρίς να έχουν ίχνος ντροπής από μας, έκαναν σιχαμερούς επαίνους στον Πολιάνσκι. «Δεν υπάρχει άλλος σαν εσύ, είσαι μεγάλος άντρας, στύλος του κόμματος, είσαι ο Χαν της Κριμαίας κ.λπ., κ.λπ.». Έτσι συνεχίστηκε το «πρωινό» ως η ώρα μία. Σκάσαμε από τη στενοχώρια. Δεν ξέραμε τι να κάνουμε. Θυμήθηκα το μπιλιάρδο και για να απομακρυνθώ απ' αυτή την αίθουσα μπεκρήδων, ρωτώ τον Πολιάνσκι:

— Υπάρχει μπιλιάρδο εδώ;

— Υπάρχει, πως δεν υπάρχει - μου απάντησε. Θέλετε να πάμε;

— Ευχαρίστως! - του είπαμε και σηκωθήκαμε αμέσως.

Ανεβήκαμε στην αίθουσα του μπιλιάρδου και καθήσαμε εκεί μιάμισι - δυο ώρες. Εκείνους τους ακολούθησαν απάνω στο μπιλιάρδο η βότκα, η *περτσόβκα*[1] και τα *ζακούσκα.*[2]

Τότε ζητήσαμε την άδεια να φύγουμε.

— Πού θα πάτε; - είπε ο Πολιάνσκι.

— Στη Μόσχα - του απαντήσαμε.

— - Πώς είναι δυνατό; - είπε. Μα εμείς θα γευματίσουμε τώρα.

---

1. Ρώσικα —πιπερωμένα ποτά.

2. Ρώσικα —μεζέδες.

Απορέσαμε και του είπαμε:

— Μα τι κάναμε μέχρι τώρα, δεν φάγαμε και δεν ήπιαμε για δύο μέρες;

— Α, όχι —είπε ο Γιεφρέμοφ— αυτό που φάγαμε ήταν ελαφρό πρωινό, ενώ το πραγματικό γεύμα τώρα αρχίζει.

Μας πήραν από το μπράτσο και μας πήγαν ξανά στην τραπεζαρία. Και τι να ιδούμε! Το τραπέζι είχε ξαναστρωθεί κατάγεμο. Όλα αυτά τα φαγοπότια τα πλήρωνε το σοβιετικό κράτος των προλετάριων για τους ηγέτες του, για να «ξεκουράζονται» και να κάνουν κέφι! Εμείς τους είπαμε: «Δεν μπορούμε να φάμε». Αντιρρήσεις εμείς, παρακάλια αυτοί και αδιάκοπο φαγοπότι.

— Έχετε εδώ αίθουσα κινηματογράφου; Μπορούμε να ιδούμε κανένα φιλμ; - ρωτήσαμε.

— Έχουμε πως - είπε ο Πολιάνσκι και πάτησε το κουμπί. Διέταξε τον οπερατέρ του κινηματογράφου να ετοιμάσει την προβολή μιας ταινίας.

Ύστερα από μισή ώρα ήταν έτοιμο. Πήγαμε στην αίθουσα του κινηματογράφου και καθήσαμε. Θυμούμαι πως ήταν μια έγχρωμη μεξικάνικη ταινία. Γλυτώσαμε από τη *σταλόβαγια.*[1] Δεν πέρασαν δέκα λεπτά αφότου άρχισε το φιλμ όταν βλέπουμε στο σκοτάδι να φεύγουν από την αίθουσα του κινηματογράφου ένας - ένας σαν κλέφτες ο Πολιάνσκι και οι άλλοι για να πάνε στην αίθουσα την βότκας. Όταν τέλειωσε το φιλμ, τους βρήκαμε που το είχαν στρώσει στο πιοτί.

— Ελάτε—μας είπαν— τώρα θα φάμε κάτι γιατί ύστερα από το φιλμ νοιώθεις καλύτερα τη νοστιμιά.

— Όχι, είπαμε εμείς, δεν μπορούμε να φάμε και να πιούμε άλλο· παρακαλούμε, επιτρέψτε μας να πάμε στη Μόσχα.

Ύστερα από πολλά βάσανα σηκωθήκαμε.

— Πρέπει να απολαύσετε και την όμορφη νύχτα του ρώσικου χειμώνα - μας είπαν.

Ας απολαύσουμε και το χειμώνα —είπα αλβανικά— αλλά από την αίθουσα του πιοτού και από τούτους τους μπεκρήδες να απομακρυνθούμε.

Φορέσαμε τα πανωφόρια μας και βγήκαμε στο χιόνι. Κάναμε μερικά βήματα και να μια κούρσα ΖΙΜ σταμάτησε: Δύο άλλοι φίλοι του Πολιάνσκι, τον έναν, κάποιον Ποπόφ, τον γνώριζα από το

1. Ρώσικα —τραπεζαρία.

Λένιγκραντ, γιατί εκεί ήταν *φακτότουμ* του Κοζλόφ και τώρα αυτός είχε «προαχθεί» υπουργός Πολιτισμού της Ρωσικής Δημοκρατίας. Εναγκαλιασμοί στο χιόνι.

— Γυρίστε, σας παρακαλούμε —μας είπαν— και καμιά ώρα... κ.λπ., κ.λπ. Εμείς δεν δεχτήκαμε και φύγαμε. Εγώ όμως το πλήρωσα. Κρυολόγησα, πήρα ένα δυνατό συνάχι με πυρετό και απουσίασα από συνεδριάσεις του συνεδρίου. (Αυτά τα διηγήθηκα για να αναλύψω μια πτυχή της ζωής των σοβιετικών ηγετών, αυτών που κατέστρεψαν το σοβιετικό καθεστώς και το κύρος του Στάλιν).

Τώρα ας ξαναγυρίσουμε στην άφιξη στη Μόσχα, πριν από τη σύσκεψη των κομμάτων.

Ο Κοζλόφ, λοιπόν, μας συνόδεψε μέχρι την έπαυλη. Άλλες φορές, συνήθως, αυτοί μας πήγαιναν μέχρι το σπίτι και έφευγαν, αυτή τη φορά όμως ο Κοζλόφ ήθελε να φανεί «εγκάρδιος σύντροφος». Μόλις έβγαλε το πανωφόρι, κατευθύνθηκε προς τη *σταλόβαγια* που ήταν γεμάτη με μπουκάλια, με μεζέδες και μαύρο χαβιάρι.

— Ελάτε να πιούμε και να φάμε κάτι! - είπε ο Κοζλόφ, αλλά η υπόθεση δεν ήταν εκεί. Αυτός ήθελε να μιλήσει με μας για να μάθει με τι σκέψεις και με τι προδιαθέσεις είχαμε έρθει.

Άρχισε την κουβέντα λέγοντας:

— Η επιτροπή τέλειωσε το σχέδιο και σχεδόν όλοι είμαστε σύμφωνοι μ' αυτό. Είναι σύμφωνοι και οι κινέζοι σύντροφοι. Είναι 4-5 ζητήματα για τα οποία δεν καταλήξαμε σε ταυτότητα απόψεων, αλλά γι' αυτά μπορούμε να εκδόσουμε μια εσωτερική ανακοίνωση.

Και απευθυνόμενος στον Υσνί, για να πάρει τη συγκατάθεσή του, του είπε:

— Έτσι δεν είναι;

Ο Υσνί του απάντησε:

— Όχι, δεν είναι έτσι. Δεν τελείωσε η δουλειά. Εμείς έχουμε αντιρρήσεις και επιφυλάξεις που το Κόμμα μας τις έχει υποβάλει στη γραφτή δήλωση που επέδωσε στην επιτροπή.

Ο Κοζλόφ χλώμιασε, δεν μπόρεσε να πάρει την επιδοκιμασία. Επενέβηκα εγώ και είπα στον Κοζλόφ:

— Αυτή θα είναι μια σοβαρή σύσκεψη όπου όλα τα προβλήματα πρέπει να τεθούν σωστά. Πολλά ζητήματα τέθηκαν στραβά όχι μόνον στο προσχέδιο, αλλά ιδιαίτερα στη ζωή, στη θεωρία και στην πράξη. Το καθετί πρέπει να περιλαβαίνεται στη δήλωση. Εμείς δεν θα δεχτούμε φύλλα και εσωτερικές ουρές. Τίποτε στο σκοτάδι, το καθετί στο φως. Για το σκοπό αυτό γίνεται η σύσκεψη.

— Πρέπει να μη μιλήσουμε εκτεταμένα - είπε ο Κοζλόφ.

Ένας από μας του λέει χλευαστικά:

— Και στον ΟΕΕ μιλούμε όσο θέλουμε. Εκεί ο Κουζλόφ μίλησε επί 4 ώρες, ενώ εσείς σκέφτεστε να μας περιορίσετε!

— Ο Υσνί του είπε:

— Εσείς μας διακόψατε το λόγο δύο φορές στην επιτροπή και δεν μας αφήσατε να μιλήσουμε.

— Τέτοια πράγματα δεν πρέπει να συμβαίνουν - πρόσθεσα εγώ. Πρέπει να ξέρετε ότι εμείς δεν δεχόμαστε τέτοιες μέθοδες.

— Πρέπει να διαφυλάξουμε την ενότητα, διαφορετικά θα είναι τραγικό - είπε ο Κοζλόφ.

Η ενότητα διαφυλάσσεται μιλώντας ανοιχτά, σύμφωνα με τη γραμμή και με τους μαρξιστικούς - λενινιστικούς κανόνες - του απαντήσαμε.

Ο Κοζλόφ πήρε την απάντηση, σήκωσε πρόποση για μένα, έφαγε μερικούς μεζέδες και έφυγε.

Ώσπου άρχισε η σύσκεψη των κομμάτων, όλος ο καιρός πέρασε με κρούσεις και αντικρούεις ανάμεσα σε μας και τους ρεβιζιονιστές όλων των βαθμών. Οι ρεβιζιονιστές μας είχαν κηρύξει πόλεμο σε πλατιά κλίμακα και εμείς επίσης απαντούσαμε φωτιά στη φωτιά στις επιθέσεις τους.

Ταχτική τους ήταν να κάμουν το παν ώστε εμείς να μην μιλήσουμε στη σύσκεψη και να μην καταγγείλουμε ανοιχτά τα εγκλήματα που είχαν διαπράξει. Βέβαιοι πως εμείς δεν σαλεύαμε από τις σωστές απόψεις και αποφάσεις μας, αυτοί χρησιμοποιούσαν και συκοφαντίες, πως τάχα αυτά που θα εκθέταμε εμείς ήταν αβάσιμα, «διασπαστικά», πως εμείς σφάλαμε «κατά τρόπο τραγικό», πως εμείς ήμασταν «φταίχτες» και πρέπει να αλλάξουμε δρόμο κ.λπ., κ.λπ. Οι Σοβιετικοί επεξεργάζονταν πολύ σ' αυτή την κατεύθυνση όλες τις αντιπροσωπείες των αδελφών κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων, που θα έπαιρναν μέρος στη σύσκεψη. Όσο για τον εαυτό τους προσποιούνταν «τον αλάθευτο», «τον αθώο», «τον αφοσιωμένο στις αρχές», προσποιούνταν πως κρατούσαν στα χέρια τους την τύχη της μαρξιστικής - λενινιστικής αλήθειας.

Οι πιέσεις και οι προκλήσεις εναντίον μας έγιναν ανοιχτά. Στην εσπερίδα που δόθηκε με την ευκαιρία της 7ης Νοέμβρη, στο Κρεμλίνο, ο Κοσίγκιν, με πρόσωπο κίτρινο σαν το κερί με πλησίασε και άρχισε να μου κάνει sermon[1] για τη φιλία.

---

1. Γαλλικά —παραίνεση, διδαχή, νουθεσία.

— Τη φιλία με τη Σοβιετική Ένωση με μαρξιστικό - λενινιστιό δρόμο θα τη διαφυλάξουμε και θα την υπερασπίσουμε - του είπα.

— Υπάρχουν εχθροί στο Κόμμα σας, που παλεύουν ενάντια σ' αυτή τη φιλία - είπε ο Κοσίγκιν.

— Για ρώτα τον —είπα στο Μεχμέτ Σιέχου που ήξερε καλά τα ρώσικα— ας' μας τους πει, ποιοι είναι αυτοί οι εχθροί στο Κόμμα μας.

Ο Κοσίγκιν βρέθηκε σε δύσκολη θέση, άρχισε να ξερομασάει και να λέει:

— Δεν με αντιληφθήκατε καλά.

— Άφησε τα αυτά —του είπε ο Μεχμέτ Σιέχου— σε καταλάβαμε πολύ καλά, αλλά εσείς δεν έχετε το θάρρος να μιλήσετε ανοιχτά.

Φύγαμε και αφήσαμε αυτή τη ρεβιζιονιστική μούμια.

(Σ' όλη τη διάρκεια της εσπερίδας οι Σοβιετικοί ενήργησαν απέναντι μας κατά τρόπο που να μη μας αφήσουν ποτέ μόνους και ύσυχους, αλλά μας απομόνωναν τον έναν από τον άλλο και μας περιστοίχιζαν σύμφωνα με μια προετοιμασμένη σκηνοθεσία).

Ύστερα από λίγο μας περιστοίχιζαν οι στρατηγοί Τσουϊκόφ, Ζαχάροφ, Κόνιεφ κ.α. Αυτοί, κατά παραγγελία, τραγουδούσαν άλλο τραγούδι: «Εσείς οι Αλβανοί είστε πολεμιστές, πολεμήσατε καλά, αντισταθήκατε καθώς πρέπει ώσπου νικήσατε ενάντια στη χιτλερική Γερμανία» και ο Ζαχάροφ συνέχισε να κατρακυλάει βράχους ενάντια στο γερμανικό λαό. Εκείνη τη στιγμή μπήκε ανάμεσά μας ο Σελέπιν, ο οποίος άρχισε να εναντιώνεται στον Ζαχάροφ για ό,τι έλεγε ενάντια στους Γερμανούς. Ο Ζαχάροφ, αγαναχτισμένος και χωρίς να παίρνει υπόψη πως ο Σελέπιν ήταν μέλος του Προεδρείου και αρχηγός της KGB του είπε: «Φύγε εσύ, μωρέ, τι μπερδεύεσαι στην κουβέντα μας, εσύ θα με μάθεις ποιοι είναι οι Γερμανοί; Όταν εγώ πολεμούσα εναντίον τους, εσύ ακόμα βύζανες» κ.λπ.

Πάνω σ' αυτές τις κουβέντες των μεθυσμένων από τη βότκα αλαζόνων στρατααρχών, ο Ζαχάροφ, που ήταν διοικητής της στρατιωτικής ακαδημίας «Βοροσιλόφ», άρχισε να κάνει κοπλιμέντα στον Μεχμέτ Σιέχου, ο οποίος μαζί με άλλους συντρόφους είχε σταλεί εκεί να διδαχτεί τη σταλινική στρατιωτική τέχνη. Ο Μεχμέτ Σιέχου τον διέκοψε και του είπε: «Σας ευχαριστώ για τα κομπλιμέντα, μήπως όμως θέλετε να πείτε ότι κι απόψε εδώ στην «Γκεοργκιέφσκι Ζαλ», είμαστε προϊστάμενος και υφιστάμενος, διοικητής και μαθητής;»

Επενέβηκε ο στρατάρχης Τσουϊκόφ όχι λιγότερο μεθυσμένος

και είπε: «Θέλουμε να πούμε ότι ο αλβανικός στρατός να σταθεί πάντα με μας...» Εμείς απαντήσαμε φωτιά στη φωτιά: «Ο στρατός μας είναι και θα στέκει πιστός στο λαό του και θα υπερασπίσει με αφοσίωση, στο δρόμο του μαρξισμού - λενινισμού, την οικοδόμηση του σοσιαλισμού· είναι και θα μένει μόνον κάτω από την καθοδήγηση του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας, όπλο της δικτατορίας του προλεταριάτου στην Αλβανία. Αυτό δεν το γνωρίζετε ακόμα, σύντροφε στρατάρχη Τσουϊκόφ; Τόσο το χειρότερο για σας!»

Οι στρατάρχες πήραν την απάντηση. Κάποιος απ' αυτούς, δεν θυμάμαι καλά ο Κόνιεφ ή κάποιος άλλος, βλέποντας πως η κουβέντα δεν εξελίχτηκε όπως σκέφτονταν αυτοί, επενέβηκε και είπε: «Ας αφήσουμε αυτές τις κουβέντες κι ελάτε να πιούμε ένα ποτήρι για τη φιλία ανάμεσα στους δύο λαούς και τους δύο στρατούς μας».

Παράλληλα όμως μ' αυτή την πυρετώδικη αντιαλβανική και αντιμαρξιστική δράση, ο Χρουστσιόφ με τους χρουστσιοφικούς μας επετέθηκαν ανοιχτά στο υλικό που έστειλαν στους Κινέζους, όπου χτυπούσαν και τους τελευταίους. Διαμοίρασαν αυτό το υλικό σ' όλες τις αντιρποσωπείες, συμπεριλαμβάνοντας και την αντιπροσωπεία μας. Στο υλικό αυτό, όπως είναι γνωστό, για τους χρουστσιοφικούς η Αλβανία δεν αναφέρονταν πια σαν σοσιαλιστική χώρα. Ο Χρουστσιόφ, από την άλλη μεριά, είχε πει κατά την διάρκεια μιας συνομιλίας στον Δίου Σάο Τσι: «Εμείς χάσαμε την Αλβανία, μα δεν χάσαμε κανένα μεγάλο πράγμα. Σεις την κερδίσατε, μα δεν κερδίσατε κανένα μεγάλο πράγμα. Το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας ήταν και παραμένει αδύνατος κρίκος στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα».

Η χρουστσιοφική τακτική για μας ήταν ξεκάθαρη. Αποσκοπούσαν, πρώτο, να μας φοβερίσουν λέγοντάς μας: «Εξαρτάται από μας να είστε ή να μην είστε σοσιαλιστική χώρα και συνεπώς στο ντοκουμέντο που σας παραδίνουμε, η Αλβανία δεν είναι πια σοσιαλιστική χώρα», και, δεύτερο, να απειλήσουν τους άλλους πως το «Κόμμα Εργασίας Αλβανίας δεν είναι μαρξιστικό - λενινιστικό κόμμα και όποιος το υπερασπίζει σαν τέτοιο θα σφάλει και θα καταδικαστεί μαζί με το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας». Μ' άλλα λόγια, αυτό σήμαινε: «Εσείς, κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα που θα έρθετε στη σύσκεψη, να έχετε ξεκάθαρο από τώρα, πως αυτά που θα πει ο Ενβέρ Χότζα στη σύσκεψη είναι συκοφαντίες, είναι λόγια ενός αντισοβιετικού».

Φάνηκε καθαρά στη σύσκεψη πως ήταν από καιρό προετοιμασμένη η Ιμπαρούρι, ο Γκομούλκα, ο Ντεξ κ.ά.

Λίγες μέρες πριν εκφωνήσω το λόγο στη σύσκεψη, ο Χρουστσιόφ μου ζήτησε συνάντηση, εννοείται, «για να μας πείσει» να αλλάξουμε στάση. Αποφασίσαμε να πάμε σ' αυτή τη συνάντηση, για να κάνουμε σαφές άλλη μια φορά στους χρουστσιοφικούς πως εμείς δε θα σαλέψουμε από τις θέσεις μας. Στο μεταξύ όμως διαβάσαμε το υλικό για το οποίο μίλησα πιο πάνω. Συνάντησα τον Αντρόποφ, ο οποίος έκανε εκείνες τις μέρες τα σύρε κι έλα, σαν αγγελιαφόρος του Χρουστσιόφ.

— Σήμερα διάβασα το υλικό, όπου η Αλβανία δεν αναφέρεται σαν σοσιαλιστική χώρα, του είπα.

— Τι σχέση έχει η επιστολή αυτή με την Αλβαία; με ρώτησε αδιάντροπα ο Αντρόποφ, που ήταν ένας από τους συντάχτες αυτού του πρόστυχου ντοκουμέντου.

— Αυτή η επιστολή κάνει αδύνατη τη συνάντησή μου με το Χρουστσιόφ, του απάντησα.

Ο Αντρόποφ χλώμιασε και μουρμούρισε:

— Αυτή είναι μια πολύ σοβαρή δήλωση, σύντροφε Ενβέρ.

— Μάλιστα —του είπα— πολύ σοβαρή! Πέστε στο Χρουστσιόφ πως δεν είναι αυτός που αποφασίζει αν είναι ή όχι η Αλβανία σοσιαλιστική χώρα. Αυτό το έχει αποφασίσει με αίμα ο αλβανικός λαός και το μαρξιστικό - λενινιστικό του Κόμμα.

Ο Αντρόποφ επανέλαβε άλλη μια φορά σαν παπαγάλος:

— Μα αυτό είναι υλικό για την Κίνα, σύντροφε Ενβέρ, και δεν έχει καμιά σχέση με την Αλβανία.

— Την άποψή μας —είπα καταλήγοντας— θα την πούμε στη σύσκεψη των κομμάτων. Καλή αντάμωση.

Η επιστολή - κατηγορητήριο σε βάρος της Κίνας ήταν ένα ποταπό αντιμαρξιστικό ντοκουμέντο. Με αυτό οι χρουστσιοφικοί είχαν αποφασίσει να συνεχίσουν στη Μόσχα εκείνο που δε μπόρεσαν να κάμουν στο Βουκουρέστι. Αυτοί χρησιμοποίησαν ξανά δόλια, τροτσκιστική ταχτική. Το ογκώδες αυτό υλικό ενάντια στην Κίνα το διαμοίρασαν πριν από τη σύσκεψη για να προετοιμάσουν το έδαφος και να επεξεργαστούν τις αντριπροσωπείες των άλλων κομμάτων, για να εκφοβίσουν τους Κινέζους, για να τους υποχρεώσουν να φανούν μετριοπαθείς, αν δεν υποτάσσονταν. Αυτό το αντικινέζι υλικό δε μας εξέπληξε, αλλά μας ενίσχυσε την πεποίθηση που είχ με σχετικά με την ορθότητα της μαρξιστικής - λενινιστικής γραμμής και στάσης του Κόμματος μας σε υπεράσπιση του Κομμουνιστικού Κόμματός της Κίνας. Το υλικό προκάλεσε μεγάλη στενοχώρια στα μέλη της σύσκεψης και δε θα γίνονταν δεχτό έτσι

όπως νόμιζαν οι χρουστσιοφικοί. Θα δημιουργούνταν ρήγματα στη σύσκεψη κι αυτό ήταν σ όφελος του μαρξισμού - λενινισμού. Εμείς μπορούσαμε να υπολογίσουμε πως 7 μέχρι 10 κόμματα θα ήταν περισσότερο με το μέρος μας αν όχι ανοιχτά, τουλάχιστον, δε θα επιδοκίμαζαν την εχθρική πρωτοβουλία των χρουστσιοφικών.

Η κινέζικη αντιπροσωπεία, όπως φάνηκε, είχε έρθει στη Σύσκεψη της Μόσχας με τη σκέψη πως ήταν δυνατό να κατευναστούν τα πνεύματα και, αρχικά, είχαν προετοιμάσει ένα υλικό με συμβιβαστικό και ανεχτικό τόνο έναντι των στάσεων και των ενεργειών των χρουστσιοφικών. Θα εκφωνούσε το λόγο ο Τενγκ Χσιάο Πινγκ. Όπως φαίνονταν, αυτοί είχαν προετοιμάσει μια στάση «με δύο - τρεις παραλλαγές». Αυτό μας φάνηκε παράξενο, ύστερα από εκείνες τις άγριες επιθέσεις που είχαν γίνει ενάντια στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας και στο Μάου Τσε Τούνγκ στο Βουκουρέστι. Όταν όμως ο χρουστσιοφικοί ενήργησαν και μάλιστα με άγριες επιθέσεις, όπως αυτές που περιείχε το υλικό που διαμοίρασαν πριν από τη σύσκεψη, τότε οι Κινέζοι χρειάστηκε να αλλάξουν ολότελα το υλικό που είχαν προετοιμάσει, να παρατήσουν το συμβιβαστικό πνεύμα και η στάση τους να απαντούσε στις επιθέσεις του Χρουστσιόφ.

Η σύσκεψη άρχισε σε ατμόσφαιρα άγχους. Εμάς, όχι άσκοπα, μας είχαν τοποθετήσει κοντά στο βήμα των ομιλητών για να είμαστε κάτω από τον απειλητικό δάχτυλο των χρουστσιοφικών αντιμαρξιστών «εισαγγελέων». Αντίθετα όμως από ό,τι επιθυμούσαν αυτοί, γίναμε εμείς οι εισαγγελείς και κατήγοροι των αποστατών και των προδοτών. Αυτοί βρίσκονταν στο εδώλιο του κατηγορούμενου. Εμείς κρατήσαμε το κεφάλι ψηλά επειδή ήμασταν με το μαρξισμό - λενινισμό. Ο Χρουστσιόφ κρατούσε το κεφάλι με τα δύο χέρια όταν έπεφταν πάνω του οι βόμβες του Κόμματός μας.

Η ταχτική του Χρουστσιόφ στη σύσκεψη ήταν σατανική. Σηκώθηκε και μίλησε πρώτος, εκφώνησε έναν τάχα μετριοπαθή λόγο, ειρηνευτικό, χωρίς ανοιχτές επιθέσεις, με εξεζητεμένες φράσεις για να δόσει την εντύπωση και τον τόνο πως η σύσκεψη έπρεπε να είναι ήρεμη, να μην επιτεθούμε ο ένας κατά του άλλου (τις επιθέσεις αυτοί τις έκαναν πρωτύτερα), να διαφυλάξουμε την ενότητα (σοσιαλδημοκρατική) κ.λπ. Μ' αυτό ήθελε να πει: «Εμείς δε θέλουμε φιλονικίες, δε θέλουμε διχασμούς, δε συνέβηκε τίποτε, το καθετί πάει καλά».

Ο Χρουστσιόφ στο λόγο του εξέφρασε πλέρια τις ρεβιζιονιστικές απόψεις και επιτέθηκε ενάντια στο Κομμουνιστικό Κόμμα της

Κίνας και το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας, καθώς και σε κείνα που θα ακολουθούσαν αυτά τα κόμματα, χωρίς όμως να αναφέρει κανένα όνομα. Με την ταχτική αυτή στο λόγο του ήθελε να μας προειδοποιήσει: «Διαλέξτε και πάρτε, ή επιθέσεις στη γενικότητα, χωρίς διεύθυνση, αλλά που όλοι το γνωρίζουν για ποιον προρίζονται, ή, αν δε σας αρέσει έτσι, σας επιτιθέμαστε και ανοιχτά». Στην πραγματικότητα από τους 20 αντιπροσώπους - ανδρείκελα που μίλησαν, μόνο κάπου 5-6 επετέθηκαν ενάντια στην Κίνα, βασιζόμενοι στο υλικό των Σοβιετικών.

Ο Χρουστσιόφ και τα ανδρείκελά του ήξεραν πως εμείς θα κηρύσσουμε πόλεμο ενάντια στο σύγχρονο χρουστσιοφικό και παγκόσμιο ρεβιζιονισμό, γι' αυτό επέμειναν τόσο στην επιτροπή, όσο και στους λόγους τους, να περιέχονταν στο σχέδιο το ζήτημα των φραξιών και φατριών στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, καθώς και οι εχτιμήσεις του 20ου και του 21ου συνεδρίου του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ενωσης και μερικά άλλα σημεία στα οποία εμείς αντιτασσόμασταν. Ήταν ξεκάθαρο πως ο Χρουστσιόφ, που είχε εγκαταλείψει το λενινισμό και τους λενινιστικούς κανόνες και όπως ισχυρίζονταν ο ίδιος «είχε την κληρονομιά και το μονοπώλιο του λενινισμού» ήθελε να κρατεί κάτω από τη δική του μπαγκέτα μαέστρου, κάτω από την υπαγόρευσή του όλα τα κομιουνιστικά και εργατικά κόμματα του κόσμου. Όποιος έβγαινε εάντια στη γραμμή του που καθορίστηκε στο 20ο και 21ο Συνέδριο ήταν φραξιονιστής, αντιμαρξιστής, δημιουργούσε φατριές. Εννοείται πως κατ' αυτόν τον τρόπο προετοίμαζε τη μαγκούρα για το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας και το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας, προσπαθούσε να λάβει μέτρα για να μας διαγράψει από το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, το οποίο αυτός σκόπευε να βάλει κάτω από την κυριαρχία των αντιμαρξιστικών ιδεών.

Μετά απ' αυτό, προετοιμασμένοι και επεξεγργασμένοι, σηκώθηκαν διαδοχικά κάπου 15-20 άλλοι, οι οποίοι μίλησαν σύμφωνα με τη γραμμή του Χρουστσιόφ: «Τίποτε δε συνέβηκε, τίποτε δεν υπάρχει μετα μας, βασιλεύει ησυχία, το καθετί πάει καλά». Τι επαίσχυντη μπλόφα για τους χρουστσιοφικούς, που επεξεργάστηκαν αυ ούς τους ξεπουλημένους για να μας παρουσιάζονται σαν άνθρωποι αρχών! Σε γενικές γραμμές αυτός ήταν ο τόνος. «Είχαν συγχρον τεί οι δείκτες του ωρολογίου» όπως είχε πει κάποτε ο Ζίβ φ σ' ένα λόγο του, και που ο Χρουστσιόφ το ανάφερε στο Βουκουρέστι σαν «ιστορική» έκφραση.

Ενώ συνεχίζονταν η σύσκεψη, οι Σοβιετικοί και ο Χρουστστόφ

φοβούνταν πολύ το λόγο μας και ήθελαν με κάθε τρόπο να μας πείσουν ώστε αν δεν παραιτούμασταν από τις απόψεις μας, τουλάχιστον να μαλακώναμε τη στάση μας. Όταν είδαν πως εμείς αρνηθήκαμε να συναντηθούμε με το Χρουστσιόφ, ανάθεσαν στον Τορέζ να μεσολαβήσει. Ο Τορέζ μας κάλεσε για δείπνο και μας έκαμε μια διάλεξη για «ενότητα» και μας συμβούλεψε να είμαστε «συγκρατημένοι και ψύχραιμοι». Ο Μορίζ Τορέζ, βέβαια γνώριζε τα ζητήματα, γιατί είχαμε μιλήσει μαζί, αλλά φαίνονταν καθαρά πως τώρα ενεργούσε σαν εμισάριος του Χρουστσιόφ. Όμως κουράστηκε στα χαμένα. Εμείς αρνηθήκαμε κάθε πρότασή του και αυτός μας απείλησε:

— Θα σας επιτεθεί η σύσκεψη.

— Δεν φοβούμαστε κανέναν, γιατί είμαστε σε σωστό δρόμο, του απαντήσαμε.

Αφού είδαν πως απότυχαν με τον Τορέζ, οι Σοβιετικοί ζήτησαν επίμονα να συναντηθούμε με το Μικογιάν, τον Κοζλόφ, το Σουσλόφ, τον Ποσπιέλοφ, τον Αντρόποφ. Δεχτήκαμε. Σ' αυτή τη συνάντηση στην έπαυλη της Ζαρέτσιε οι Σοβιετικοί παρουσίασαν τα πράγματα σαν να μην είχε συμβεί τίποτε, σαν να μην είχαν κανένα σφάλμα, αντίθετα, σύμφωνα μ' αυτούς το σφάλμα επιρίπτονταν στο Κόμμα Εργασίας Αλβανίας! Ότι ήμασταν τάχα εμείς που οξύναμε τις σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση και μας ζήτησαν να τους πούμε ανοιχτά γιατί το κάναμε αυτό!

Εμείς απορίψαμε αυτές τις κατηγορίες και ισχυρισμούς και με αναντίρρητα στοιχεία τους δείξαμε πως όχι εμείς, αλλά αυτοί με τη στάση και τις ενέργειές τους, είχαν οξύνει τις σχέσεις ανάμεσα στα κόμματα και τις χώρες μας.

Από μέρους τους οι άνθρωποι του Χρουστσιόφ με τη μεγαλύτερη αδιαντροπιά αρνούνταν καθετί, μέχρι και τον πρεσβευτή τους στα Τίρανα που τον αποκάλεσαν «ντουράκ»,[1] όταν αποπειράθηκαν να επιρίψουν σ' αυτόν τα σφάλματά τους. Ήθελαν με κάθε τρόπο να μας πάρουν με το καλό για να κλείναμε το στόμα. Μας πρόσφεραν και πιστώσεις και τραχτέρ. Εμείς όμως, αφού τους ξεσκεπάσαμε τους είπαμε: «Μάταια πασχίζεται, αν δεν παρα εχτείτε και δεν διορθώσετε τα σοβαρά λάθη σας». Την επαύριο ήρθαν ξανά ο Κουζλόφ και ο Μικογιάν, αλλά δεν πέτυχαν τίποτε.

1. Ηλίθιος, βλάκας (Ρώσικα στο πρωτότυπο).

Πλησίαζε η σειρά μας να πούμε το λόγο μας και αυτοί έκαμαν την τελευταία προσπάθεια: ζήτησαν να συναντηθούμε με τον Χρουστσιόφ στο Κρεμλίνο. Όπως φαίνεται ο Χρουστσιόφ έτρεφε ακόμη απατηλές ελπίδες πως μπορούσε «να μας πείσει» κι εμείς, δεχτήκαμε, αλλά αρνηθήκαμε την ώρα που καθόρισε αυτός για να του πούμε πως άσε τα άλλα, αλλά «ούτε την ώρα της συνάντησης δεν μπορείς να την ορίσεις εσύ, αλλά εμείς». Εκτός αυτού, προτού συναντηθούμε μαζί του, θέλαμε να του στείλουμε ένα «προφορικό μήνυμα». Είχαμε ελέγξει με συσκευή μας ότι στο κατάλυμα που μας είχαν καθορίσει είχαν τοποθετήσει παντού μικρόφωνα και μας παρακολουθούσαν. Μόνον σ' ένα μπάνιο έλειπε τέτοια συσκευή. Όταν έκανε κρύο και δεν μπορούσαμε να μιλήσουμε έξω, ήμασταν υποχρεωμένοι να μιλούμε στο μπάνιο. Οι Σοβιετικοί έγιναν περίεργοι να μάθουν που μιλούσαμε και αφού το συλλογίστηκαν έστειλαν να βάλουν τέτοιες συσκευές και στο μπάνιο. Ένας αξιωματικός μας έπιασε τον σοβιετικό τεχνικό όταν εκτελούσε την «επιχείρηση» με το πρόσχημα ότι τάχα επισκεύαζε το μπάνιο, αλλά ο άνθρωπός μας του είπε: «Δεν είναι ανάγκη, το μπάνιο λειτουργεί καλά».

Και η πρεσβεία μας ήταν γεμάτη με συσκευές υποκλοπής και εμείς, γνωρίζοντάς το αυτό, αφού ορίσαμε την ώρα της συνάντησης, αφήσαμε το Κρεμλίνο και πήγαμε στην πρεσβεία. Στήσαμε τη συσκευή μας και αυτή μας έδωσε τα σήματα ότι μας κρυφάκουγαν απ' όλες τις μεριές. Τότε ο Μεχμέτ Σιέχου έστειλε στον Χρουστσιόφ και στους άλλους «ένα μήνυμα» στη ρωσική γλώσσα, περίπου 10-15 λεπτά, χαρακτηρίζοντάς τους «προδότες», «που μας κατασκοπεύετε» κ.λπ., κ.λπ. Έτσι, όταν πήγαμε στο Κρεμλίνο, οι ρεβιζιονιστές είχαν πάρει το «χαιρετισμό» μας.

Η συνάντηση έγινε στο γραφείο του Χρου τσιόφ και αυτός άρχισε με τη συνηθισμένη φράση:

— Σας ακούμε, μιλήστε.

— Εσείς μας ζητήσατε συνάντηση - του είπα. Μιλήστε εσείς πρώτοι.

Ο Χρουστσιόφ αναγκάστηκε να δεχτεί. Από μιας αρχής πειστήκαμε πως πραγματικά είχε έρθει με την ελπίδα ότι, αν δεν απότρεπε, τουλάχιστον να μαλάκωνε την κριτική που θα κάναμε εμείς τη σύσκεψη. Έπειτα, όπως συνήθως, αυτή τη συνάντηση, και αν δεν έδινε κανένα αποτέλεσμα, θα τη χρησιμοποιούσε σαν «επιχείρημα» μπροστά στους εκπροσώπους των άλλων κομμάτων για να δείξει πως «να, εμείς δώσαμε άλλη μια φορά το χέρι στους Αλβανούς, αλλά αυτοί εμμένουν στο δικό τους».

Ο Χρουστσιόφ και οι άλλοι προσπάθησαν να επιρρίψουν το σφάλμα στο Κόμμα μας και έκαναν πως εκπλήσσονται όταν εμείς τους διηγηθήκαμε ιστορικά πως ανέκυψαν οι διαφωνίες ανάμεσα στα κόμματά μας.

— Εγώ δεν ξέρω να είχα καμιά σύγκρουση με το σύντροφο Κάπο στο Βουκουρέστι, έλεγε με αναίδεια ο Χρουστσιόφ.

— Η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματός μας —του είπα— ούτε ήταν ούτε είναι σύμφωνη με το Βουκουρέστι.

— Αυτό δεν έχει σημασία. Η υπόθεση όμως είναι πως και πριν από το Βουκουρέστι δεν ήσταν σύμφωνοι μ' εμάς και αυτό δεν μας το έχετε πει.

Ασφαλώς ψεύδονταν ο τσαρλατάνος και ψεύδονταν σκόπιμα. Μήπως δεν ήταν αυτός ο Χρουστσιόφ που τον Απρίλη του 1957 ήθελε να διακόψει αυθάδικα τις συνομιλίες, μήπως δεν είχαμε πει και πρωτύτερα, στα 1955 και στα 1956 στον Χρουστσιόφ και το Σουσλόφ τις αντιρρήσεις μας για τον Τίτο, το Νάγκι, τον Κάνταρ και τον Γκομούλκα;

Του αναφέρεμε μερικά απ' αυτά τα γεγονότα και ο Μικογιάν αναγκάστηκε να τα παραδεχτεί με μισή φωνή.

Ο Χρουστσιόφ όμως, όταν έβλεπε πως τον κάρφωναν με τις πλάτες στον τοίχο, πηδούσε από κλαρί σε κλαρί, από το ένα θέμα στ' άλλο, και δεν μπορούσες να συζητήσεις μ' αυτόν τα μεγάλα ζητήματα αρχών, τα οποία ήταν, στην ουσία, η πηγή των διαφωνιών. Άφησε που δεν τον συνέφερε καθόλου να θιχτούν αυτά τα πράγματα. Ήθελε υποταγή του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας, του αλβανικού λαού, ήταν εχθρός τους.

— Εσείς δεν είστε υπέρ της διευθέτησης των σχέσεων - πετάχτηκε και είπε ο Χρουστσιόφ.

— Εμείς θέλουμε να τις διευθετήσουμε, αλλά πρέπει εσείς να παραδεχτείτε πρωτύτερα τα λάθη σας, του είπαμε.

Η συνομιλία με μας ερέθιζε το Χρουστσιόφ. Ασφαλώς δεν ήταν μαθημένος να εναντιώνονται αποφασιστικά ένα κόμμα και μια μικρή χώρα στις στάσεις και τις ενέργειές του. Τέτοια ήταν η σωβινιστική λογική πατρώνων αυτών των αντιμαρξιστών που, ακριβώς, όπως η ιμπεριαλιστική αστική τάξη, θεωρούσε τους μικρούς λαούς και τις μικρές χώρες υποτελείς και τα δίκαιά τους εμπόρευμα. Όταν εμείς του μιλήσαμε ανοιχτά για τα λάθη, τα δικά του και των ανθρώπων του, αυτός πετάχτηκε απάνω:

— Εσείς με φτύνετε - κραύγασε. Με εσάς δεν μπορεί να συζητήσει κανείς. Μόνον ο Μακμίλαν θέλησε να μιλήσει έτσι με μένα.

— Ο σύντροφος Ενβέρ δεν είναι Μακμίλαν, γι' αυτό πάρτε πίσω τον λόγο σας - του απάντησε αγαναχτισμένος ο Υσνί.

Εμείς σηκωθήκαμε και οι τέσσερις και τους αφήσαμε εκεί, χωρίς να τους δώσουμε ούτε το χέρι, χωρίς να πέσουμε στις παγίδες τους, στημένες με απειλές και υποκριτικές υποσχέσεις.

Αυτή ήταν η τελευταία συνομιλία μ' αυτούς τους αποστάτες που ήθελαν ακόμα να εμφανίζονται σαν μαρξιστές. Η πάλη όμως του Κόμματός μας, των πραγματικά μαρξιστικών - λενινιστικών κομμάτων και οι ίδιες οι αντεπαναστατικές ενέργειες των αποστατών θα τους ξέσχιζαν κάθε μέρα και περισσότερο τα δημαγωγικά προσωπεία.

Οι πιέσεις αυτές, λοιπόν, δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα, εμείς δεν υποχωρήσαμε ούτε κατά κεραία από τη στάση μας και δεν αλλάξαμε και δεν μαλακώσαμε τίποτε στο λόγο μας.

Δε θα επεκταθώ στο περιεχόμενο του λόγου που εκφώνησα εξ ονόματος της Κεντρικής μας Επιτροπής στη Μόσχα, γιατί έχει δημοσιευτεί και οι απόψεις του Κόμματός μας για τα προβλήματα που θέσαμε είναι γνωστές στο κοινό[1]. Θέλω να υπογραμμίσω μόνο τον τρόπο με τον οποίο αντέδρασαν οι οπαδοί του Χρουστσιόφ, όταν δέχτηκαν τις επιθέσεις μας ενάντια στον πάτρωνά τους. Ο Γκομούλκα, ο Ντεζ, η Ιμπαρούρι, ο Αλι Γιάτα, ο Μπαγκντάς και πολλοί άλλοι ανέβαιναν στο βήμα και συναγωνίζονταν με ζήλο να εκδικηθούν εκείνους που «σήκωσαν χέρι ενάντια στο κόμμα μανα». Ήταν και τραγικό και γελοίο να έβλεπες αυτούς τους ανθρώπους, που παρουσιάζονταν σαν πολιτικάντηδες και ηγέτες «με ένα φόρτωμα γνώμη», να ενεργούν έτσι, σαν μισθοφόροι, σαν hommes de paille[2] σαν κουρδισμένα και δεμένα στα παρασκήνια ανδρείκελα.

Σ' ένα διάλειμμα ανάμεσα σε συνεδριάσεις με πλησίασε ο Τόντορ Ζίβκοφ. Του έτρεμαν τα χείλη και το πηγούνι.

— Να συζητήσουμε μπρατ[3] μου είπε:

— Με ποιόν να συζητήσουμε; —του απάντησα. Εγώ μίλησα, πιστεύω άκουσες, εσένα ποιός σ' έστειλε να συζητήσεις, ο Χρουστσιόφ; Δεν έχω τι να συζητήσω μ' εσένα, ανέβα στο βήμα και μίλα.

Αυτός έγινε κίτρινος σαν κερί και είπε;

---

1. Βλέπε: Ενβέρ Χότζα «Διαλεχτά έργα» III, Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα 1980, έκδοση στην αγγλική, σελ. 93 - 163.

2. Γαλλικά - τιποτένιοι άνθρωποι.

3. Βουλγάρικα - αδερφός.

— Θα ανεβώ χωρίς άλλο και θα σου δόσω την απάντηση.

Όταν βγαίναμε από τη «Γκεοργκέφσκι Ζαλ» για να πάμε στο κατάλυμα, στο κεφαλόσκαλο, ο Αντών Γιούγκοφ, μας είπε ταραγμένος:

— Που σας οδηγεί αυτός ο δρόμος μπράτια;[1]

— Εσάς που σας οδηγεί ο δρόμος του Χρουστσιόφ, γιατί εμείς είμαστε και θα βαδίζουμε πάντα στο δρόμο του Λένιν —του είπαμε. Έσκυψε το κεφάλι και χωριστήκαμε χωρίς να του δώσουμε το χέρι.

Αφού εκφώνησα το λόγο, ο Μεχμέτ Σιέχου κι εγώ αφήσαμε το κατάλυμα που μας είχαν παραχωρήσει οι Σοβιετικοί και πήγαμε στην πρεσβεία, όπου καταλύσαμε όσον καιρό μείναμε στη Μόσχα. Όταν αφήσαμε το κατάλυμά τους, ένας σοβιετικός αξιωματικός της ασφάλειας είπε στον σύντροφο Υσνί εμπιστευτικά: «Έκαμε καλά που έφυγε ο σύντροφος Ενβέρ, γιατί η ζωή του εδώ βρισκονταν σε μεγάλο κίνδυνο». Οι χρουστσιοφικοί ήταν έτοιμοι για καθετί και εμείς πήραμε τα μέτρα μας. Στείλαμε τους συντρόφους της πρεσβείας και τους συνεργάτες της αντιπροσωπείας στα καταστήματα και εφοδιαστήκαμε με τρόφιμα. Όταν ήρθε ο καιρός που αποφασίσαμε να απομακρυνθούμε δεν δεχτήκαμε να ταξιδέψουμε με αεροπλάνο, γιατί το «δυστύχημα» μπορούσε να συμβεί ευκολότερα. Ο Υσνί και ο Ραμίζ παρέμειναν ακόμα στη Μόσχα γιατί έπρεπε να υπογράψουν τη δήλωση, ενώ εγώ και ο Μεχμέτ Σιέχου αναχωρήσαμε από τη Σοβιετική Ένωση με τραίνο και δεν φάγαμε τίποτε από το χέρι τους. Βγήκαμε στην Αυστρία και από κει διασχίσαμε με τραίνο την Ιταλία και από το Μπάρι επιστρέψαμε με το αεροπλάνο μας σώοι και αβλαβείς στα Τίρανα και πήγαμε κατευθείαν στη δεξίωση που είχε οργανωθεί με την ευκαιρία των γιορτών 28-29 Νοέμβρη. Η χαρά μας ήταν μεγάλη γιατί το καθήκον που μας ανάθεσε το Κόμμα, το εκτελέσαμε με επιτυχία, με μαρξιστική - λενινιστική αποφασιστικότητα. Αλλά και οι προσκαλεσμένοι, σύντροφοι του αγώνα, εργάτες, αξιωματικοί, συνεταιριστές, άντρες και γυναίκες, γέροντες και νέοι, είχαν ασυγκράτητο ενθουσιασμό και ήταν ενωμένοι σαν γροθιά, όπως πάντα και ακόμα περισσότερο σε δύσκολες μέρες.

1. Βουλγάρικα - αδέρφια.

Ο Χρουστσιόφ και όλοι αυτοί που τον ακολουθούσαν κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες να συμπεριληφθεί στο ντοκουμέντο με διεθνή χαρακτήρα η γραμμή των χρουστσιοφικών ρεβιζιονιστών, που παραμόρφωνε τις βασικές θέσεις του μαρξισμού - λενινισμού σχετικά με τη φύση του ιμπεριαλισμού, σχετικά με την επανάσταση, σχετικά με την ειρηνική συνύπαρξη και άλλα. Στις επιτροπές όμως, οι αντιπροσωπείες του Κόμματός μας και του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας εναντιώθηκαν σθεναρά και ξεσκέπασαν αυτές τις παραμορφώσεις. Κατορθώσαμε να διορθωθούν πολλά πράγματα, πολλές θέσεις των ρεβιζιονιστών απορρίφτηκαν και πολλές άλλες τοποθετήθηκαν ορθά, ώσπου βγήκε το τελικό ντουκουμέντο που το έγκριναν όλα τα μέλη της σύσκεψης.

Οι χρουστσιοφικοί υποχρεώθηκαν να δεχτούν αυτό το ντοκουμέντο, αλλά ο Χρουστσιόφ δεν παρέλειψε να δηλώσει σχετικά μ' αυτό πως «Το ντουκουμέντο ήταν ένας συμβιβασμός και οι συμβιβασμοί έχουν σύντομη τη ζωή». Ήταν ξεκάθαρο ότι ο Χρουστσιόφ θα παραβίαζε ο ίδιος τη Δήλωση της Σύσκεψης της Μόσχας και θα κατηγορούσε εμάς πως τάχα παραβιάζαμε τις οδηγίες και τις αποφάσεις αυτής της σύσκεψης.

Και ύστερα από τη Σύσκεψη της Μόσχας οι σχέσεις μας με τη Σοβιετική Ένωση και με τους ρεβιζιονιστές της Μόσχας τράβηξαν προς το χειρότερο, ώσπου αυτοί διέκοψαν εντελώς και μονομερώς αυτές τις σχέσεις.

Σε μια τελευταία συνάντηση που είχαν στη Μόσχα στις 25 Νοέμβρη ο Υσνί και οι σύντροφοι της αντιπροσωπείας μας με τον Μικογιάν, τον Κοσίγκιν και τον Κοζλόφ, οι τελευταίοι απείλησαν ανοιχτά. Ο Μικογιάν είπε: «Εσείς δεν μπορείτε να ζήσετε ούτε μια μέρα χωρίς την οικονομική βοήθεια, τη δική μας και των άλλων χωρών του στρατοπέδου του σοσιαλισμού». «Εμείς σφίγγουμε το ζωνάρι, τρεφόμαστε με χόρτο, τους είπαν ο Υσνί και οι άλλοι σύντροφοι, αλλά δεν υποτασσόμαστε, εσείς δεν μπορείτε να μας καταβάλετε». Οι ρεβιζιονιστές νόμιζαν πως η ειλικρινής αγάπη του Κόμματος και του λαού μας για τη Σοβιετική Ένωση θα έπαιζε ρόλο υπερ των ρεβιζιονιστών της Μόσχας, οι οποίοι έλπιζαν πως τα πολλά στελέχη μας, που είχαν σπουδάσει στη Σοβιετική Ένωση, θα στρέφονταν σαν ένα διασπαστικό μπλοκ στο Κόμμα ενάντια στην ηγεσία του. Αυτό το έκφρασε ο Μικογιάν λέγοντας: «Όταν μάθει το Κόμμα Εργασίας τη στάση σας, θα ξεσηκωθεί εναντίον σας». «Ελάτε σε καμιά συνεδρίαση του Κόμματός μας, όταν θέσου-

με αυτά τα προβλήματα, —τους είπαν οι σύντροφοι της αντιπροσωπείας μας,— και θα ιδείτε τι είδους ενότητα υπάρχει στο Κόμμα μας και γύρω από την ηγεσία του».

Οι ρεβιζιονιστές δε μας απείλησαν μόνο με λόγια. Ενήργησαν. Το οικονομικό σαμποτάρισμα απο τη Μόσχα και από τους ειδικούς τους πήγε κρεσέντο.

13.

Η τελευταία πράξη

Ατσάλινη ενότητα στο Κόμμα και στο λαό μας. Οι Σοβιετικοί θέλουν να καταλάβουν τη Βάση της Αυλώνας, Τεταμένη κατάσταση στη Βάση. Ο ναύαρχος Κασατόνοφ φεύγει με την ουρά στα σκέλια. Οι εχθροί ονειρεύονται αλλαγές στην ηγεσία μας. Το Τέταρτο Συνέδριο του ΚΕΑ. Ο Ποσπιέλοφ και ο Αντρόποφ στα Τίρανα. Αρμόζουσα απάντηση στους προβοκάτορες έλληνες και τσέχους αντιπροσώπους. Αποτυχία της αποστολής των απεσταλμένων του Χρουστσιόφ στα Τίρανα. Γιατί μας «προσκαλούν» να πάμε ξανά στη Μόσχα; Δημόσια επίθεση του Χρουστσιόφ ενάντια στο ΚΕΑ στο 22ο Συνέδριο του ΚΚ της ΣΕ. Η οριστική ρήξη: το Δεκέμβρη του 1961 ο Χρουστσιόφ διακόπτει τις διπλωματικές σχέσεις με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας.

Όλο το Κόμμα και ο λαός ενημερώθηκαν σχετικά με τα γεγονότα και την κατάσταση που δημιουργήθηκε ιδιαίτερα ύστερα από τη Σύσκεψη της Μόσχας. Εμείς γνωρίζαμε πως οι επιθέσεις, οι προκλήσεις και οι εκβιασμοί θα αύξαιναν και θα εντείνονταν όσο ποτέ άλλοτε, ήμασταν πεπεισμένοι πως η οργή του Χρουστσιόφ θα ξεσπούσε πάνω μας, πάνω στο Κόμμα και το λαό μας, για να μας γονατίσει με ισχυρά μέσα. Μιλήσαμε στο Κόμμα και στο λαό με ανοιχτή καρδιά, τους εξηγήσαμε ό,τι είχε συμβεί, τους κάμαμε ξεκάθαρη την επικίνδυνη δράση των χρουστσιοφικών ρεβιζιονιστών. Όπως πάντα το Κόμμα και ο λαός έδειξαν την μεγάλη ωριμότητά τους, το λαμπρό επαναστατικό πατριωτισμό, την αγάπη και την αφοσίωσή τους προς την Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος, προς τη σωστή γραμμή που είχαμε ακολουθήσει και ακολουθούσαμε. Κατανόησαν βαθιά τις δύσκολες καταστάσεις που περνούσαμε, γι' αυτό τέντωσαν τα νεύρα και έντειναν στο μέγιστο τις δυνάμεις τους, κινητοποιήθηκαν πλέρια, σφυρηλατήθηκε περισσότερο η ενότητα και οι σοβιετικοί ρεβιζιονιστές βρήκαν μπροστά ένα τείχος από μπετόν. Το 1961 μετατράπηκε σε έτος ένδοξης δοκιμασίας. Παντού

σε κάθε τομέα, οι προκλήσεις οι υπαινιγμοί και τα σαμποτάζ των χρουστσιοφικών αντιμετωπίστηκαν με ψυχραιμία και αποφασιστικότητα. Τίποτε δεν αφήσαμε να περάσει. Η Μόσχα και αμέσως ύστερα απ' αυτή οι πρωτεύουσες των υποτελών της, άρχισαν οικονομική πίεση απέναντι μας. Αρχικά οι ρεβιζιονιστές ανέστειλαν, σαν σοβαρή πίεση, τα κάθε είδους συμβόλεα και συμφωνίες, έπειτα θα τα ξέσχιζαν όπως οι χιτλερικοί. Άρχισαν να ανακαλούν τους ειδικούς με τη σκέψη ότι θα παρέλυε καθετί στη χώρα μας. Όμως, λάθευαν οικτρά.

Το ζήτημα της βάσης της Αυλώνας ήταν μήλο έριδας. Δεν υπήρχε καμιά αμφιβολία πως η βάση ήταν δική μας. Εμείς ποτέ δε θα δεχόμασταν να ήταν κάτω από τους ξένους έστω και μια σπιθαμή του εδάφους μας. Με επίσημες, σαφείς και υπογραμμένες από τις δύο κυβερνήσεις συμφωνίες, χωρίς την παραμικρότερη διφορούμενη έννοια, η βάση της Αυλώνας ήταν της Αλβανίας και θα χρησίμευε ταυτόχρονα και για την υπεράσπιση του στρατοπέδου. Η Σοβιετική Ένωση, αναφέρονταν στη συμφωνία, θα έδινε 12 υποβρύχια και αριθμό βοηθητικών σκαφών. Εμείς θα προετοιμάζαμε τα στελέχη και τα προετοιμάσαμε, έπρεπε να παραλάβουμε και παραλάβαμε τα πλοία, καθώς και τέσσερα υποβρύχια. Τα πληρώματα μας καταρτισμένα ήταν έτοιμα να παραλάβουν και τα οχτώ άλλα υποβρύχια.

Είχαν αρχίσει όμως οι ιδεολογικές διαφωνίες ανάμεσα στα δύο κόμματα και ήταν αδύνατο ο Χρουστσιόφ να μη τις αντανακλούσε σ' ένα τέτιο νευραλγικό σημείο, όπως ήταν η ναυτική βάση της Αυλώνας. Αυτός και οι άνθρωποί του θα διαστρέβλωναν την επίσημη συμφωνία που είχε επιτευχθεί, για δύο σκοπούς: πρώτο, για να ασκήσουν πίεση να υποταχτούμε και, δεύτερο, αν εμείς δεν υποτασσόμασταν, θα προσπαθούσαν να βάλουν στα χέρια τους τη βάση για να την έχουν σαν ισχυρό ορμητήριο για να καταχτήσουν όλη την Αλβανία.

Οι σοβιετικοί ειδικοί, σύμβουλοι και λοιποί στρατιωτικοί στη βάση της Αυλώνας, ιδιαίτερα ύστερα απο τη Σύσκεψη του Βουκουρεστίου, όξυναν την ένταση, τις έριδες και τα επεισόδια με τους ναυτικούς μας. Οι Σοβιετικοί διέκοψαν όλους τους εφοδιασμούς που έπρεπε να φέρουν στη βάση, σύμφωνα με τη συμφωνία που είχε συναφτεί· αναστάλθηκαν μονομερώς όλες οι εργασίες που είχαν αρχίσει, πλήθυναν οι προκλήσεις και οι εκβιασμοί. Οι άνθρωποι της σοβιετικής πρεσβείας στα Τίρανα, καθώς και οι κυριότερος εκπρόσωπος του Γενικού Αρχηγείου των Ενόπλων Δυνάμεων του

Συμφώνου της Βαρσοβίας, στρατηγός Αντρέγιεφ, τέθηκαν επικεφαλής αυτής της άγριας αντιαλβανικής και αντισοσιαλιστικής δράσης. Αναρίθμητες βρωμερές πράξεις αλητών διέπρατταν με εντολή από τα πάνω οι σοβιετικοί της βάσης, και μολοταύτα, «για να είναι εντάξει» προσπαθούσαν να κατηγορήσουν τους ανθρώπους μας γι' αυτές τις αλητείες που έκαναν οι ίδιοι. Η αδιαντροπιά και ο κυνισμός τους έφτασε μέχρι του σημείου που «ο αρχιεκπρόσωπος» Αντρέγιεφ απηύθυνε διακοίνωση στον Πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας, με την οποία παραπονούνταν πως από μέρους των Αλβανών «συμβαίνουν ανάρμοστες πράξεις στη Βάση». Και ποιές ήταν αυτές οι «πράξεις;» Ο τάδε αλβανός ναυτικός έριξε στο κατάστρωμα του σοβιετικού πλοίου το αποτσίγαρο», «τα παιδιά του Ντουκάτ λένε στα σοβιετικά παιδιά: πηγαίνετε στα σπίτια σας», «ο αλβανός σερβιτόρος μιας λέσχης είπε σ' έναν αξιωματικό μας πως εδώ αφέντης είμαι εγώ και όχι εσύ» κ.λπ. Μέχρι Και για την ανάγκη του, που είχε κάμει κρυφά ένα άγνωστο μικρό παιδί κοντά στο χτίριο των Σοβιετικών, ο στρατηγός Αντρέγιεφ παραπονούνταν στον Πρόεδρο του Υπουργικού Συμβουλίου του αλβανικού κράτους!

Με αγανάχτηση και πολύ δίκαια ένας αξιωματικός μας έδοσε την απάντηση στον Αντρέγιεφ:

« Γιατί, σύντροφε στρατηγέ— του είπε —δεν καταπιάνεστε με προβλήματα κλειδιά, αλλά ασχολείστε με τέτια μικροπράγματα, που δεν είναι της αρμοδιότητας των κυβερνητών των πλοίων, αλλά των αρχικελευστών και των υπευθύνων του Μετώπου των συνοικιών;

Εμείς παρακολουθούσαμε άγρυπνα και ψύχραιμα την εξέλιξη της κατάστασης και παραγγέλαμε συνεχώς στους συντρόφους μας να είναι μετρημένοι, υπομονητικοί, αλλά να μη υποτάσσονται με κανένα τρόπο και να μη πέφτουν στις προκλήσεις των πραχτόρων του Χρουστσιόφ.

— Για να μη συμβούν πια ανωμαλίες και επεισόδια —πρότειναν οι Σοβιετικοί— η βάση της Αυλώνας να μπεί κάτω από την πλέρια διοίκηση της σοβιετικής πλευράς!

Ουδέποτε θα δεχόμασταν μια τέτοια λύση. Αυτό θα σήμαινε να υπογράψουμε την υποδούλωση. Αντιταχτήκαμε σθεναρά και τους υπενθυμήσαμε τη συμφωνία, κατά την οποία η βάση ήταν δική μας και μόνο δική μας.

Για να δόσουν στην πρότασή τους τη χροιά μιας κοινής απόφασης, το Μάρτη του 1961 εκμεταλλεύτηκαν μια Σύσκεψη του Συμφώ-

νου της Βαρσοβίας, όπου ο Γκρέτσκο επέμεινε να αφεθεί ολοκληρωτικά στους Σοβιετικούς η βάση της Αυλώνας και να μπεί κάτω από την άμεση διοίκηση του Γενικού Διοικητή του Συμφώνου της Βαρσοβίας, δηλαδή του ίδιου του Γκρέτσκο.

Εμείς αντιταχτήκαμε σθεναρά και με αγανάχτηση σ' αυτή την πρόταση και, παρ' όλο που η απόφαση πάρθηκε από τους άλλους, εμείς δηλώσαμε:

— Η μόνη λύση είναι να μείνει η βάση της Αυλώνας στα χέρια του αλβανικού στρατού. Δε θα επιτρέψουμε καμιά άλλη λύση.

Τότε οι χρουστσιοφικοί αποφάσισαν να μη μας παραδόσουν τα οχτώ υποβρύχια και τα άλλα πλοία που, σύμφωνα με τη συμφωνία ανήκαν στην Αλβανία. Εμείς επιμείναμε, γιατί αυτά ήταν δικά μας και ζητήσαμε να αποσυρθούν τα σοβιετικά πληρώματα και να παραδόσουν καθετί στους ναυτικούς μας, όπως είχε γίνει με τα τέσσερα πρώτα υποβρύχια. Οι σοβιετικοί ρεβιζιονιστές έστειλαν στα Τίρανα εκτός από τον «αρχιεκπρόσωπο» Αντρέγιεφ και κάποιον αντιναύαρχο. Όλη αυτή η ομάδα αποτελούνταν από αξιωματικούς της σοβιετικής ασφάλειας που στάλθηκαν για να οργανώσουν ταραχές, σαμποτάζ και αντιπερισπασμούς στη βάση της Αυλώνας.

— Δε σας δίνουμε τα πλοία— μας είπαν —γιατί είναι δικά μας.

Εμείς τους υπενθυμήσαμε την διακρατική συμφωνία και αυτοί βρήκαν άλλο πρόσχημα.

— Τα πληρώματά σας δεν είναι έτοιμα για να τα παραλάβουν. Δεν είναι πλέρια προετοιμασμένα.

Όλα ήταν προσχήματα. Οι ναυτικοί μας είχαν αποφοιτήσει αντίστοιχες σχολές, είχαν χρόνια που εξασκούνταν και πάντα είχαν δόσει αποδείξεις ότι ήταν πλέρια σε θέση να παραλάβουν τα υποβρύχια και τα άλλα πλοία. Οι ίδοι οι Σοβιετικοί, μερικούς μήνες πριν από την όξυνση της κατάστασης, είχαν δηλώσει πως τα πληρώματά μας ήταν έτοιμα να παραλάβουν τα μέσα που τους ανήκαν.

Τους δόσαμε, και γι' αυτό, την αρμόζουσα απάντηση. Οι αξιωματικοί και οι ναύτες μας στη βάση εκτέλεσαν με αποφασιστικότητα, με ψυχραιμία και μα σιδερένια πειθαρχία όλες τις διαταγές που τους δόσαμε. Οι προκλήσεις των Σοβιετικών στη Βάση εντάθηκαν ιδιαίτερα όταν εμείς βρισκόμασταν στη Σύσκεψη των 81 κομμάτων στη Μόσχα. Οι σύντροφοι του Πολιτικού μας Γραφείου από τα Τίρανα μας ενημέρωναν για καθετί που συνέβαινε κι εμείς από τη Μόσχα τους δίναμε οδηγίες και τους συμβουλεύαμε να είναι ψύχραιμοι, να φυλάγονται από τις προκλήσεις, να οξύνουν την επαγρύπνηση καθώς και για τα στρατιωτικά μέτρα που έπρεπε να πάρουν

στην Αυλώνα και σ' όλη τη χώρα ώστε ο στρατός να βρίσκεται σε πλήρη ετοιμότητα.

Οι διαταγές πώς να συμπεριφέρονται οι σοβιετικοί αξιωματικοί στην Αυλώνα έρχονταν από τη Μόσχα όπου εμείς εκείνες τις μέρες διεξάγαμε σκληρές συζητήσεις με το Χροστσιόφ, το Μικογιάν, το Σουσλόφ και άλλους.

Από την πρώτη συνάντηση που είχαμε με το Μικογιάν και τους συναδέλφους του, στις 10 του Νοέμβρη, στη Μόσχα, αυτός, μόλις πήρε το λόγο, θέλησε να μας εκφοβίσει:

— Οι αξιωματικοί σας —είπε— φέρονται άσχημα με τους δικούς μας στη βάση της Αυλώνας. Μήπως θέλετε να αποχωρήσετε από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας;

Δόσαμε αμέσως την απάντηση που άρμοζε στο Μικογιάν, ο οποίος, αφού μας είχε χορτάσει χρόνια ολόκληρα με «παρατηρήσεις» και «συμβουλές» τώρα μας φοβέριζε. Του υπενθυμήσαμε την ποταπή συμπεριφορά των σοβιετικών αξιωματικών στη βάση της Αυλώνας, ιδιαίτερα τις πρόστυχες ενέργειες ενός από τους σοβιετικούς «αντιναύαρχους», ο οποίος «ό,τι άλλο μπορεί να είναι, είπα στο Μικογιάν, όμως αντιναύαρχος δεν είναι»! Του υπενθύμησα τις δηλώσεις του Γκρέτσκο και του Μαλινόφσκι, οι οποίοι επισης μας είχαν απειλήσει ότι θα μας απέβαλαν από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας κ.λπ.

Αυτός στριμώχτηκε και απέφυγε την απάντηση, προσπαθώντας να μη πάρει απάνω του τίποτε, αλλά την ίδια απειλή μας την έκαμε και ο Χρουστσιόφ δυό μέρες αργότερα.

— Αν θέλετε μπορούμε να αποσύρουμε τη βάση —φώναξε ενώ συζητούσαμε για τις μεγάλες διαφωνίες που είχαν ανακύψει.

— Μήπως θέλετε να μας απειλήσετε μ' αυτό; —του είπα.

— Σύντροφε Ενβέρ, μή φωνάζετε —επέμβηκε ο Χρουστσιόφ— Τα υποβρύχια είναι δικά μας.

— Δικά σας και δικά μας —του είπα— εμείς παλεύουμε για το σοσιαλισμό. Το έδαφος της βάσης είναι δικό μας. Για τα υποβρύχια εμείς έχουμε υπογράψει συμφωνίες που αναγνωρίζουν δικαιώματα στον αλβανικό λαό. Εγώ υπερασπίζω τα συμφέροντα της χώρας μου. Γι' αυτό να το ξέρετε καλά πως η βάση είναι δική μας και θα μείνει δική μας.

Όταν επιστρέψαμε από τη Μόσχα, οι προκλήσεις στη βάση εντάθηκαν και, για να ασκήσουν πίεση και να μας φοβίσουν, ήρθε στα Τίρανα ο σοβιετικός υφυπουργός Εξωτερικών Φιριούμπιν μαζί με δύο άλλους «υπ»: τον πρώτο υπαρχηγό του γενικού επιτελείου

του Σοβιετικού στρατού και του Πολεμικού Ναυτικού, Αντώνοφ, και τον υπαρχηγό του επιτελείου του Σοβιετικού Πολεμικού Ναυτικού, Σεργκέγιεφ.

Ήρθαν τάχα «να συνεννοηθούμε», στην πραγματικότητα όμως μας έφεραν το τελεσίγραφο:

Η βάση της Αυλώνας να τεθεί ολοκληρωτικά κάτω από την ενιαία σοβιετική διοίκηση, η οποία να υπάγεται στο Γενικό Διοικητή των Ενόπλων Δυνάμεων του Συμφώνου της Βαρσοβίας.

— Εδώ νοικοκύρηδες είμαστε εμείς —τους είπαμε ορθά - κοφτά. Η Αυλώνα ήταν και είναι δική μας.

— Αυτή είναι απόφαση της Διοίκησης του Συμφώνου της Βαρσοβίας —μας απείλησε ο Φιριούμπιν, πρώην σοβιετικός πρεσβευτής στο Βελιγράδι τον καιρό της συμφιλίωσης Χρουστσιόφ - Τίτο.

Του δόσαμε την αρμόζουσα απάντηση και αφού προσπάθησε να μας εκφοβίσει λέγοντας «εμείς θα πάρουμε τα πλοία και εσάς θα σας καταβροχθίσουν οι «ιμπεριαλιστές», έφυγε μαζί με τους δύο άλλους στρατηγούς που τον συνόδευαν.

Ύστερα απ' αυτούς ήρθε στα Τίρανα ο διοικητής του στόλου της Μαύρης Θάλασσας, ναύαρχος Κασατόνοφ, με την αποστολή να αρπάξει όχι μόνο τα οχτώ υποβρύχια και την πλωτή βάση με σοβιετικό πλήρωμα, που και αυτά ήταν ιδιοχτησία του αλβανικού κράτους, αλλά και τα υποβρύχια που εμείς είχαμε παραλάβει πρωτύτερα. Του είπαμε ρητά: Ή θα μας παραδόσετε τα υποβρύχια με βάση τη συμφωνία, ή μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα (του ορίσαμε προθεσμία), να απομακρυνθείτε αμέσως από τον κόλπο μόνο με τα πλοία που έχουν δικά σας πληρώματα. Εσείς παραβιάζετε τη συμφωνία, εσείς αρπάζετε τα υποβρύχιά μας και θα πληρώσετε αυτή τη στάση.

Ο ναύαρχος στριμώχτηκε, προσπάθησε να μας καταπραυνει, αλλά μάταια. Δεν παράδοσε τα υποβρύχια, αλλά πήγε στην Αυλώνα, ανέβηκε στο υποβρύχιο - ναυαρχίδα και παράταξε τα άλλα σε σχηματισμό μάχης. Εμείς διατάξαμε να αποκλειστούν τα στενά του Σαζάν και να στραφούν τα πυροβόλα προς τα σοβιετικά πλοία. Ο ναύαρχος Κασατόνοφ, που ήθελε να μας εκφοβίσει, τρομοκρατήθηκε. Είχε πιαστεί σαν το ποντίκι στη φάκα και, αν αποπειρούνταν να εφαρμόσει το σχέδιό του, μπορούσε να βρεθεί στο βυθό της θάλασσας. Στις συνθήκες αυτές ο ναύαρχος αναγκάστηκε να πάρει μόνο τα υποβρύχια με σοβιετικό πλήρωμα και με την ουρά στα σκέλια, βγήκε από τον κόλπο και έφυγε απ' εκεί που ήρθε. Από το έδαφός μας ξεκουμπίστηκε μια και καλή ένα μεγάλο κακό.

Οι στάσεις τους στη Βάση της Αυλώνας, ιδιαίτερα κατά το τελευταίο έτος, ήταν πρόστυχες, εξοργιστικές και τόσο πολλές που δεν είναι δυνατό να απαριθμηθούν. Στη βάση όμως η ομάδα των αξιωματικών μας, σ' εκείνες τις λεπτές στιγμές, υπεράσπισε με ικανότητα και εξυπνάδα το Κόμμα ενάντια στους συνωμότες, τους προβοκάτορες και τους σωβινιστές, που εκφύλισαν κατά τον πιο ευτελή τρόπο τα αισθήματα των σοβιετικών ναυτών. Τρύπησαν τις δεξαμενές, έσπασαν τα κρεββάτια, τα τζάμια των χτιρίων όπου κατοικούσαν και εργάζονταν κ.λπ. Προσπάθησαν να πάρουν απ' εκεί καθετί, μέχρι και την τελευταία βίδα, αλλά δεν πέτυχαν το σκοπό τους. Εμείς σταθήκαμε αυστηροί, υπερασπίσαμε όπως πρέπει τα δίκαιά μας, απαντήσαμε με ψυχραιμία στις επιθέσεις και τις προκλήσεις, ενώ αυτοί έχασαν το μπούσουλα.

Οι σοβιετικοί ρεβιζιονιστές λύσσαξαν. Διέπραξαν κάθε δολιοφθορά, χάλασαν τις συμφωνίες. Αναγκάστηκαν να ανακαλέσουν τον πρεσβευτή Ιβάνοφ και έστειλαν στη θέση του κάποιον Σίκιν. Ο νέος πρεσβευτής θα προσπαθούσε να προετοιμάσει την τελευταία πράξη του εχθρικού έργου των σοβιετικών ρεβιζιονιστών, να διασπάσει το Κόμμα. Τη διάσπαση αυτή οι χρουστσιοφικοί είχαν σκεφτεί να την κάμουν στον 4-ο Συνέδριο[1] που προετοιμάζαμε. Έτρεφαν την ψευδαίσθηση ότι στο Συνέδριό μας μπορούσε να συμβεί εκείνο που αυτοί δε μπόρεσαν να πραγματοποιήσουν με άλλους δρόμους· περίμεναν να καταδικάσει το Συνέδριο τη γραμμή που είχε ακολουθήσει η ηγεσία του Κόμματός μας στο Βουκουρέστι και στη Μόσχα. Εκείνη την περίοδο, η αστική τάξη και η αντίδραση, πληροφορημένες και ενθαρρυμένες άμεσα και έμμεσα από τους χρουστσιοφικούς, τους τιτοίκούς και τους πράχτορές τους, είχαν εξαπολύσει καμπάνια συκοφαντιών ενάντια στη χώρα και το Κόμμα μας. Έλπιζαν να συμβεί ο ρεβιζιονιστικός κατακλυσμός και στην Αλβανία. «Ο Ενβέρ Χότζα, αρχηγός του Αλβανικού Κομμουνιστικού Κόμματος σύντομα θα καθαιρεθεί από τη θέση του. σαν αποτέλεσμα της Σύσκεψης των κομμουνιστικών ηγετών του κόσμου, που συνήθλε τον περασμένο μήνα στη Μόσχα», μετέδιδε κάποιο ξένο δυτικό πρακτορείο ειδήσεων σε σχόλιο με πηγή το Βελιγράδι στις παραμονές έναρξης των εργασιών του 4-ου Συνεδρίου μας.

«Οι μελετητές της Ανατολικής Ευρώπης λένε πως η Μόσχα θα

1. Συνήλθε στις 13-20 Φλεβάρη 1961.

χρησιμοποιήσει την επιρροή της για να κάμει αλλαγές στο Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας, το οποίο ακολούθησε στη Σύσκεψη της Μόσχας σκληρή γραμμή», μετέδιδαν εκείνες τις μέρες τα πρακτορεία ειδήσεων του ιμπεριαλισμού και πρόσθεταν: «Παρ' όλο που η Κομμουνιστική Κίνα αποδέχτηκε τη σοβιετική γραμμή, οι Αλβανοί επιμένουν στις θέσεις τους».

Εμείς διαβάζαμε με περιφρόνηση αυτές τις ειδήσεις των μοιρολόγων του ιμπεριαλισμού και ξέραμε καλά ποιανού χέρι κρύβονταν στη σύνταξή τους.

Ο ίδιος ο Μικογιάν, στη συνάντηση που οργανώθηκε στις 25 Νοέμβρη του 1960 ανάμεσα στις αντιπροσωπείες του ΚΕΑ και του ΚΚ της ΣΕ, είπε στους συντρόφους της αντιπροσωπείας μας:

— Θα ιδείτε τι δύσκολες καταστάσεις θα δημιουργηθούν στο Κόμμα και στο λαό σας με τη στροφή αυτή που εσείς κάνετε στις σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση.

Τέτοιες απειλητικές δηλώσεις, που ανοιχτές και που καλυμμένες, ακούσαμε από παντού.

Μολοταύτα εμείς συνεχίσαμε με ψυχραιμία το δρόμο μας: προσκαλέσαμε αντιπροσωπείες από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης και από τα άλλα κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα. Από τη Σοβιετική Ένωση ήρθε ο Ποσπιέλοφ με τον Αντρόποφ, από την Τσεχοσλοβακία κάποιος Μπάρακ, που ήταν υπουργός Εσωτερικών και που αργότερα φυλακίστηκε σαν κλέφτης, κ.λπ. Ας έρχονταν να ιδούν με τα ίδια τους τα μάτια ποιό ήταν το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας και ο αλβανικός λαός, ας δοκίμαζαν να πραγματοποιήσουν τους κρυφούς σκοπούς τους. Το χέρι τους θα πιάνονταν στο δόκανο.

Το Συνέδριο άνοιξε σε ατμόσφαιρα απερίγραφτου ενθουσιασμού και ενότητας του Κόμματος και του λαού μας. Η μέρα της έναρξης μετατράπηκε σε πραγματική λαϊκή γιορτή. Ο λαός συνόδεψε με λουλούδια, τραγούδια και χορούς τους αντιπροσώπους του μέχρι την είσοδο του χτιρίου όπου θα διεξάγονταν οι εργασίες του Συνεδρίου και, ενώ μέσα άρχισαν οι εργασίες, έξω συνεχίζονταν η γιορτή. Αυτή ήταν η πρώτη απάντηση που πήραν από μιας αρχής οι χρουστσιοφικοί, τιτοϊκοί και λοιποί ρεβιζιονιστές. Τα άλλα συντριφτικά χτυπήματα θα συνεχίζονταν μέσα.

Ούτε το φαντάζονταν ποτέ ο Ποσπιέλοφ, ο Αντρόποφ και οι λακέδες τους, πως θα βρίσκονταν ανάμεσα σε μια τέτοια φωτιά, που ζέσταινε και δυνάμωνε τις καρδιές μας και ζεματούσε και τύφλωνε αυτούς. Όλες τις μέρες που συνεχίστηκαν οι εργασίες του Συνε-

δρίου έλαμψαν η ατσάλινη ενότητα του Κόμματός μας γύρω από την Κεντρική του Επιτροπή, η υψηλή ωριμότητα και η βαθιά μαρξιστική - λενινιστική διαίσθηση των αντιπροσώπων, η επαγρύπνηση, η οξύνοια, και η ετοιμότητα του κάθε αντιπροσώπου να δόσει την πρέπουσα απάντηση σε κάθε πρόκληση των ρεβιζιονιστών «φίλων».

Ο λόγος του Ποσπιέλοφ, από τον οποίο οι ρεβιζιονιστές προσδοκούσαν να δημιουργηθεί διάσπαση στο Συνέδριό μας, δε χειροκροτήθηκε καθόλου, αντίθετα, έγινε δεχτός με σιωπή και περιφρόνηση από τους αντιπροσώπους του Συνεδρίου. Ο Αντρόποφ από το θεωρείο έδινε ανοιχτά οδηγίες στα ανδρείκελά του πότε έπρεπε να χειροκροτήσουν, πότε να μένουν καθιστοί ή να σηκώνονται όρθιοι. Ήταν κάτι το γελοίο, να τους βλέπεις. Εξευτελίστηκαν πλέρια τόσο με τη στάση που κρατούσαν, όσο και με τις ποταπές ενέργειές τους.

Στο Συνέδριο είχε έρθει και ο αντιπρόσωπος του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας, Λι Σιέν Νιέν, που κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων κάθονταν σαν απολιθωμένος όταν έβλεπε τον ενθουσιασμό των αντιπροσώπων. Από το βήμα είπε μερικά καλά λογια για το Κόμμα μας, αλλά εμάς μας «συμβούλεψε» να είμαστε μετρημένοι και προσεχτικοί και να μη διακόψουμε τις συνομιλίες με το Χρουστσιόφ. Εμείς κάναμε τη δουλειά μας.

Οι χρουστσιοφικοί όταν είδαν πως οι γραμμές μας ήταν συμπαγείς και δεν ήταν αισθητό ούτε ίχνος διάσπασης, ενέτειναν τις επεμβάσεις, τις πιέσεις και τους εκβιασμούς. Παντού μας προκαλούσαν.

— Τι είναι αυτά; —είπε αγαναχτισμένος ο Αντρόποφ σ' έναν από τους συντρόφους μας, λειτουργό στο μηχανισμό της Κεντρικής Επιτροπής του Κόμματος, που τον συνόδευε. — Γιατί οι αντιπρόσωποι φωνάζουν τόσο πολύ για τον Ενβέρ Χότζα;

— Πήγαινε και ρώτησε τους: —του είπε ο σύντροφος μας. — Ύστερα για πες μου— συνέχισε ο σύντροφός μας— για ποιόν να ζητωκραυγάσουν εχτός από το μαρξισμό - λενινισμό, το Κόμμα και την ηγεσία του;! Ή μήπως σκέφτεστε να μας προτείνετε να μπεί κάποιος άλλος επικεφαλής του Κόμματος;!

Έφαγε τη γροθιά ο Αντρόποφ και έσκυψε το κεφάλι. Ρίχτηκαν σε δράση ο έλληνας αντιπρόσωπος και ο Ρουντόλφ Μπάρακ της Τσεχοσλοβακίας. Εχτός των άλλων, ο έλληνας αντιπρόσωπος θεώρησε όχι δίκαιη την απάντηση που είχαμε δόσει εμείς στην αντιαλβανική συνομιλία που είχε ο Σοφοκλής Βενιζέλος με το Χρου-

στσιόφ για τη «Βόρειο - Ήπειρο». «Ο Βενιζέλος —είπε ο έλληνας αντιπρόσωπος στο σύντροφό μας που τον συνόδευε— δεν είναι κακός, είναι προοδευτικός αστός δημοκράτης». Ο σύντροφός μας του έδοσε την απάντηση λέγοντάς του πως οι απόψεις του «δημοκράτη» Βενιζέλου σχετικά με τη «Βόρειο Ήπειρο» δεν διαφέρουν απ' αυτές του σωβινιστή και λυσσαλέου αντιαλβανού Ελευθερίου Βενιζέλου . Εκτός από τις άλλες πράξεις του, και ο λόγος πού θα εκφωνούσε στο Συνέδριό μας ο έλληνας αντιπρόσωπος, είχε πνεύμα απροκάλυπτα προκλητικό και οι σύντροφοί μας, αγαναχτισμένοι, μπροστά στα μάτια όλων έδωσαν στον Έλληνα την απάντηση που του άξιζε χαρακτηρίζοντάς τον με το πραγματικό του όνομα: προβοκάτορα.

Την ευκαιρία αυτή την εκμεταλλεύτηκαν ο άλλος πράκτορας του Χρουστσιφ, ο Μπάρακ και λοιποί, οι οποίοι με τις πιο ποταπές ενέργειες βαγαμπόντηδων προσπαθούσαν να στάξουν φαρμάκι, μα εξευτέλισαν άσχημα τον εαυτό τους και εκείνους που τους έστειλαν. Αυτοί ενεργούσαν από τα θεωρεία ή κατά τα διαλείμματα ανάμεσα στις συνεδριάσεις. Στο μεταξύ είχαν ριχτεί σε «δράση» και οι σοβιετικοί δημοσιογράφοι.

Και τι δεν έκαμαν αυτοί και εκείνοι που τους διεύθυναν για να «ανακαλύψουν» καμιά ατέλεια από την οποία θα πιάνονταν και θα εξαπέλυαν την επίθεσή τους! Αλλά δεν πέτυχαν τίποτε. Το Συνέδριο πήγαινε ωρολόι, οι αλβανοί κομμουνιστές με βαθιά συναίσθηση ευθύνης έκαναν τον απολογισμό του παρελθόντος και καθόριζαν τα καθήκοντα για το μέλλον. Αλλά κι αυτοί οι αντίπαλοι δεν μπορούσαν να βγούνε χωρίς «κάτι», γιατί έπρεπε να λογοδοτήσουν στους πάτρωνές τους. Και βρήκαν μια «αδυναμία;»

— Γίνονται πολλές επευφημίες και σαν συνέπεια οι συνεδριάσεις παρατείνονται πάνω από μιάμιση ώρα — «διαμαρτυρήθηκε» αγαναχτισμένος κάποιος δήθεν δημοσιογράφος του ΤΑΣΣ που είχε έρθει εκείνες τις μέρες από τη Μόσχα για να παρακολουθήσει τις εργασίες του Συνεδρίου.

— Τι να κάνουμε; Να πούμε στους αντιπροσώπους να μη χειροκροτήσουν; — τον ρώτησε ειρωνικά ο σύντροφός μας που τον συνόδευε.

— Να γίνει σεβαστός ο καθορισμένος χρόνος! Μιάμιση ώρα και *τότσκα*[1] — είπε ο «δημοσιογράφος».

---

1. Ρώσικα - τελεία.

— Μα να που τις εργασίες του Συνεδρίου δεν τις διευθύνουν οι δημοσιογράφοι, αλλά το εκλεγμένο προεδρείο —του απάντησε ο σύντροφος μας. —Πάντως— του είπε —αν το βλέπεις λογικό κάμε καμιά διαμαρτυρία ενάντια στις επευφημίες...

Ύστερα από το Συνέδριο, πριν αναχωρήσουν, ο Ποσπιέλοφ και ο Αντρόποφ ζήτησαν συνάντηση μ' εμάς.

— Θέλουμε να συζητήσουμε σχετικά με μερικά ζητήματα που σχετίζονται με τις αμοιβαίες συντροφικές σχέσεις —μας είπε ο Ποσπιέλοφ, που πήρε πρώτος το λόγο. Εμείς θέλουμε να συσφίξουμε τη φιλία μεταξύ μας, να έχουμε ισχυρή φιλία.

— Και εμείς έχουμε θελήσει και το θέλουμε αυτό —τους είπα— αλλά μη νομίσετε πως η στενή αυτή φιλία θα ενισχυθεί με «το άγιο πνεύμα». Η φιλία αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί εφαρμόζοντας ορθά και με συνέπεια τις αρχές του μαρξισμού - λενινισμού και του προλεταριακού διεθνισμού.

Σε συνέχεια της ομιλίας μου απαρίθμησα στον Ποσπιέλοφ μερικές από τις αντιμαρξιστικές και αντιαλβανικές ενέργειές τους και του τόνισα πως σ' αυτό το δρόμο, όπως ενεργεί η σοβιετική ηγεσία, με κανένα τρόπο δε μπορεί να υπάρχει φιλία.

— Εσείς επεμβαίνετε στις εσωτερικές υποθέσεις της σοβιετικής ηγεσίας— είπε.

— Να λες πως αυτή ή εκείνη η άποψη ή ενέργεια αυτού ή εκείνου του ηγέτη δεν είναι σωστή —είπα στον Ποσπιέλοφ— δεν είναι καθόλου επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις μιας ηγεσίας. Εμείς ούτε σκεφτήκαμε ποτέ ούτε σκεφτόμαστε να επέμβουμε στις εσωτερικές υποθέσεις σας. Αλλά, πρέπει, επίσης, να ξέρετε καλά πως εμείς δεν έχουμε επιτρέψει ποτέ και δεν θα επιτρέψουμε με κανένα τρόπο να επέμβει η σοβιετική ηγεσία στις εσωτερικές υποθέσεις του Κόμματός μας. Κάθε κόμμα είναι νοικοκύρης στο σπίτι του.

Είναι αλήθεια —συνέχισα— πως ανάμεσα στα δυο κομμάτια μας υπάρχουν μεγάλες ιδεολογικές διαφωνίες. Γι' αυτές εμείς σας είπαμε ανοιχτά και σύμφωνα με όλους τους λενινιστικούς κανόνες τις απόψεις μας. Εσείς πεταχτήκατε ψηλά και, εκτός των άλλων, επεκτείνετε τις ιδεολογικές αυτές διαφωνίες και σε άλλους τομείς. Ο Μικογιάν θέλησε να μας φοβίσει με τις «δύσκολες καταστάσεις» που θα μας γεννιούνταν στο κόμμα και αυτό ήταν μια απειλή. Εσείς είδατε την κατάστασή μας —τους είπα— γι' αυτό να πείτε και στο Μικογιάν ό,τι είδατε στο 4-ο Συνέδριο του Κόμματός μας και πέστε του πόσο «διασπασμένο» είναι το Κόμμα μας!

Η προσπάθεια αυτών των πρόστυχων ήταν, εκτός των άλλων, να

μας πούνε πως έπρεπε να αναθεωρηθούν όλες οι συμφωνίες και τα πρωτόκολλα των πιστώσεων που μας είχαν χορηγηθεπί απ' αυτούς για το πεντάχρονο. Και γι' αυτό το πράγμα ζητούσαν να πάω εγώ στη Μόσχα.

Εμείς τους απορρίψαμε αποφασιστικά αυτά τα εχθρικά αιτήματα που πίσω τους κρύβονταν σκοτεινά σχέδια.

— Η οικονομία είναι ο άλλος τομέας όπου εσείς έχετε επεκτείνει τις ιδεολογικές διαφωνίες που υπάρχουν ανάμεσα μας— είπαμε στον Ποσπιέλοφ και τον Αντρόποφ. —Αυτό δεν είναι μαρξιστικό, δεν είναι ούτε αξιοπρεπές για ένα κόμμα και ένα κράτος όπως το δικό σας.

— Δεν σας καταλαβαίνουμε —επενέβηκε ο Ποσπιέλοφ. —Πού το βλέπετε αυτό;!

—Υπάρχουν δεκάδες αποδειχτικά —τους είπαμε. Αλλά ας ιδούμε τη στάση σας έναντι της οικονομικής μας αντιπροσωπείας, που πήγε το Νοέμβρη του προηγούμενου έτους στη Σοβιετική Ένωση. Μήνες ολόκληρους περιφέρθηκε άσκοπα αυτή η αντιπροσωπεία στη Μόσχα. Κανένας δεν τη δέχονταν, κανένας δεν την άκουγε. Μόνο στις μέρες της παραμονής της εκεί, εκτός των άλλων, η οικονομική αντιπροσωπεία μας έστειλε πάνω από 20 γράμματα και τηλεγραφήματα στα αρμόδια όργανά σας, όμως δεν πήρε καμιά απάντηση, τίποτε δεν συζητήθηκε και δεν υπογράφηκε. Τι νομίζετε, δεν καταλαβαίνουμε εμείς αυτές τις στάσεις σας, που μυρίζουν εκβιασμό; Όταν σας έρχονται οι Γιουγκοσλάβοι εσείς περατώνετε μ' αυτούς τις συνομιλίες σε 10 μέρες.

— Σας ήρθε στη Μόσχα και ο Υπουργός Πολέμου της Ινδονησίας και αμέσως συνάψατε συμφωνία, του δώσατε μεγάλες πιστώσεις για εξοπλισμούς —τους είπα— ενώ τη μικρή σοσιαλιστική Αλβανία, με την οποία έχετε συνάψει συμφωνίες, την παρατήσατε.

— Πρέπει να ερθείτε εσείς στη Μόσχα για συνομιλίες —είπαν αυτοί επαναλαμβάνοντας την συνεχή αίτηση του Χρουστσιόφ για να πάω εγώ εκεί.

— Εμείς σας απαντήσαμε και εγγράφως —τους είπα— δεν υπάρχει λόγος να έρθουμε στη Μόσχα για να συζητήσουμε για προβλήματα που έχουν συζητηθεί και αποφασιστεί από καιρό. Όπως γνωρίζετε πολύ καλά, εμείς έχουμε συζητήσει και εκπονήσει από κοινού την συμφωνία των πιστώσεων για το προσεχές πεντάχρονό μας, όχι μόνο κατ' αρχήν, αλλά και στις λεπτομέρειες για όλα τα έργα. Με βάση αυτή τη συμφωνία ήρθαν εδώ οι σοβιετικοί ειδικοί, έγιναν τα σχέδια κ.λπ. Ενώ εσείς τώρα ζητάτε να ξαναρθούμε εμείς

εκεί για να ξανακοιτάξουμε τις συμφωνίες! Γιατί;! Εμείς δεν δεχόμαστε να αλλάξει ούτε κόμμα από όλα τα πολύ λεπτομερειακά ντοκουμέντα που έχουν υπογραφτεί από τις δύο πλευρές υψηλού επιπέδου —απάντησα στους ρεβιζιονιστές και συνέχισα:

— Δεν υπάχει λόγος να έρθω εγώ στη Μόσχα και δεν επιθυμώ να έρθω. Όσον αφορά τις συμφωνίες υπάρχουν δύο δρόμοι για σας, ή να τις σεβαστείτε, ή να τις παραβιάσετε. Εξαρτάται απο σας ποιόν δρόμο θα διαλέξετε. Και σε περίπτωση που εσείς παραβιάσετε τις συμφωνίες και συνεχίσετε τον εχθρικό αντιμαρξιστικό δρόμο, ο κόσμος θα σας κρίνει και θα σας καταδικάσει. Εμείς σας είπαμε ανοιχτά, σαν μαρξιστές, ό,τι είχαμε απέναντί σας. Τώρα διαλέξτε εσείς: ή το δρόμο της μαρξιστικής - λενινιστικής φιλίας, ή το δρόμο της εχθρότητας.

Οι χρουστσιοφικοί, όπως ήταν φυσικό γι' αυτούς, διάλεξαν το δρόμο της εχθρότητας με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας και με το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας. Οι ενέργειές τους έγιναν πιο έξαλλες και πιο ξετσίπωτες. Είναι γνωστό ότι την περίοδο εκείνη εμείς ανακαλύψαμε και συντρίψαμε τη συνωμοσία μερικών ξένων ιμπεριαλιστικό - ρεβιζιονιστικών δυνάμεων, οι οποίες, σε συνεργασία με τους πράκτορές τους στις γραμμές μας, ήθελαν να εξαπολύσουν ένοπλη επίθεση ενάντια στη χώρα και το λαό μας. Στο 4-ο Συνέδριο του Κόμματος εμείς δηλώσαμε πως η συνωμοσία ανακαλύφτηκε και οι συνωμότες Τέμε Σέικο και άλλοι θα λογοδοτούσαν μπροστά στο λαϊκό δικαστήριο. Οι συνωμότες με το ίδιο τους το στόμα τα παραδέχτηκαν όλα.

Ακριβώς εκείνο τον καιρό οι «φίλοι» μας μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας με επικεφαλής το Χρουστσιόφ, εκτός από τις απειλές τους μας δήλωσαν: «Να έρθει στην Αλβανία μια ειδική επιτροπή του Συμφώνου της Βαρσοβίας για να επιβεβαιώσει πόσο βάσιμα είναι τα λεγόμενά σας σχετικά με τη συνωμοσία»! Μέχρι αυτό το σημείο έφτασε η προστυχιά τους. Ήθελαν να έρθουν στην Αλβανία για να πραγματοποιήσουν εκείνο που δε μπόρεσαν να κάμουν οι άλλοι. Τους δόσαμε και γι' αυτό την αρμόζουσα απάντηση.

Στο Χρουστσιόφ δεν έμενε τίποτε άλλο. Δοκίμασε σε μας όλες τις μανούβρες, τις διαβολές, τις πλεχτάνες, τους εκβιασμούς, αλλά χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Τότε βγήκε ανοιχτά εναντίον μας. Στο 22-ο Συνέδριο του Κόμματός του, τον Οχτώβρη του 1961, ο Χρουστσιόφ επετέθηκε δημόσια ενάντια στο Κόμμα Εργασίας Αλβανίας και το συκοφάντησε.

Εμείς απαντήσαμε αμέσως ανοιχτά στις ποταπές αντιαλβανικές

επιθέσεις του και ενημερώσαμε από τον τύπο το Κόμμα και το λαό, τόσο σχετικά με τις κατηγορίες, που κατεύθυνε ο Χρουστσιόφ εναντίον μας, όσο και για τη στάση μας έναντι αυτών των κατηγοριών και επιθέσεων.

Ο Χρουστσιόφ πήρε αμέσως την απάντηση όχι μόνο τη δική μας, μα και όλου του αλβανικού λαού: χιλιάδες τηλεγραφήματα και γράμματα που έστειλαν εκείνες τις μέρες στην Κεντρική Επιτροπή από όλα τα μέρη της χώρας τα πιο διάφορα στρώματα του πληθυσμού, οι κομμουνιστές και ο λαός μας, εκφράζοντας τη βαθιά και δικαιολογημένη αγανάχτηση έναντι των προδοτικών ενεργειών του Ν. Χρουστσιόφ, υποστήριζαν με όλες τις δυνάμεις τη γραμμή του Κόμματος, ορκίζονταν πως θα υπερασπίσουν και θα εφαρμόσουν αυτή τη σωστή γραμμή μέχρι τέλους, με κάθε δοκιμασία και θυσία.

Ο Χρουστσιόφ επεχείρησε εναντίον μας και την τελευταία πράξη —το μόνο πράγμα που του είχε μείνει χωρίς να κάμει— διέκοψε μονομερώς τις διπλωματικές σχέσεις με τη Λαϊκή Δημοκρατία της Αλβανίας. Αυτή ήταν η τελευταία χειρονομία της απεγνωσμένης εκδίκησής του: «Ας τους καταβροχθίσουν οι ιμπεριαλιστές, σκέφτηκε, αφού δε θέλησαν να μείνουν κάτω από τη φτερούγα μου». Έσφαλε όμως οικτρά, όπως έσφαλε σ' όλη τη ζωή του. Εμείς απαντήσαμε αποφασιστικά στη δική του εχθρότητα και των χρουστσιοφικών λακέδων. Το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας με ηρωισμό και μαρξιστική - λενινιστική ωριμότητα αντιστάθηκε στις επιθέσεις του σύγχρονου ρεβιζιονισμού που καθοδηγούνταν από το Χρουστσιόφ και αντεπετέθηκε με μεγάλη αυστηρότητα, με παραδειγματική μονολιθικότητα, με μεγάλη μαρξιστική - λενινιστική διαύγεια και με αναμφισβήτητα και αναντίρρητα επιχειρήματα και αποδειχτικά.

Το λόγο και την επαναστατική σκέψη του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας τα άκουσαν με σέβας παντού στον κόσμο. Το προλεταριάτο είδε ότι ένα μικρό κόμμα υπεράσπιζε με επιτυχία και ένδοξα το μαρξισμό - λενινισμό ενάντια στις ρεβιζιονιστικές κλίκες που ήταν στην εξουσία. Ο σύγχρονος ρεβιζιονισμός με επικεφαλής το σοβιετικό ρεβιζιονισμό, ξεσκεπάστηκε και ξεσκεπάζεται συνεχώς με επαναστατική τόλμη από το Κόμμα μας.

Η ρεβιζιονιστική Σοβιετική Ένωση έπαθε τεράστιες ήττες σε κάθε πεδίο, ξεσχίστηκε η ψευτομαρξιστική μάσκα της, απώλεσε το γόητρο και το κύρος που είχαν σφυρηλατήσει ο Λένιν, ο Στάλιν και το Κόμμα των μπολσεβίκων, καθοδηγούμενο απ' αυτούς. Οι κομμουνιστές, οι επαναστάστες και οι αγωνιστές για την απελευθέρω-

ση των λαών, δε θα εξαπατούνταν από τη δημαγωγία των χρουστσιοφικών ρεβιζιονιστών. Στο επαναστατικό αυτό έργο συνέβαλε, συμβάλλει και θα συμβάλλει πάντα το Κόμμα μας.

Έτσι τελείωσαν οι σχέσεις της Σοσιαλιστικής Αλβανίας με τη ρεβιζιονιστική Σοβιετική Ένωση. Δεν έπαψε όμως και δε θα πάψει ο αγώνας μας ενάντια στην προδοτική, φασιστική, σοσιαλιμπεριαλιστική δράση των χρουστσιοφικών και μπρεζνιεφικών ρεβιζιονιστών. Εμείς τους χτυπήσαμε και θα τους χτυπήσουμε μέχρις ότου εξαφανιστούν από το πρόσωπο της γης, ώσπου ο κοινός αγώνας των λαών, των επαναστατών, των μαρξιστών - λενινιστών σ' όλο τον κόσμο να θριαμβεύσει παντού, να θριαμβεύσει και στη Σοβιετική Ένωση.

Ο σοβιετικός λαός, μια μέρα, θα καταδικάσει σκληρά τους χρομστσιοφικούς και θα τιμήσει και θα αγαπήσει τον αλβανικό λαό και το Κόμμα Εργασίας Αλβανίας, όπως μας αγαπούσε στους πιο καλούς καιρούς, γιατί ο λαός και το Κόμμα μας πάλεψαν χωρίς να λυγίσουν ενάντια στους χρουστσιοφικούς, που ήταν οι κοινοί μας εχθροί.

1976